

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00652023 3

Digitized by the Internet Archive
in 2013

http://archive.org/details/amerikaiutazsom00nend

AMERIKAI UTAZÁSOM.

ELSŐ KÖTET.

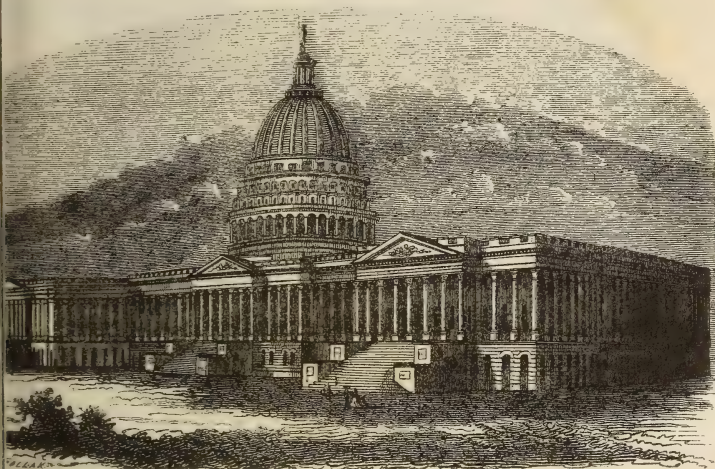
A Dacota Észak-Amerikai Industörzs fönökei a békepipával!

AMERIKAI
UTAZÁSOM.

Dr. Nendtvich Károly által.

Egy földabroszszal és három körajzzal.

ELSŐ KÖTET.

Washingtoni Capitol.

PEST, 1858.

Kiadja Heckenast Gusztáv.

E
166
N4

Pest, 1858. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

TEKINTETES

KÁRASZ IMRE és CSERNOVICS ARSEN

URAKNAK,

ILLETŐLEG NEMESLELKŰ UTITÁRSAINAK

AJÁNLJA

A SZERZŐ.

ELŐSZÓ.

Valamely ország különböző okokból ébreszthet bennünk érdeket. A legközönségesebb okok, melyek részvétünket igénybe veszik következők :

1. Valamely országnak különböző természeti jelleme attól, melyet mi életünk nagyobb részén, vagy hogy ugy mondjam : gyermekségünktől fogva mindig szemünk elött láttunk. Ilyen a földfelszinének különböző alkotása, a hegyek, völgyek, folyamok, tavak, végre a tenyészet és állatország jelleme, mely leglényegesebb befolyást gyakorol valamely ország külső alakzatára.

2. Valamely nemzet jelleme, mivelődési foka, társalmi, vallási vagy politikai intézményei, a menynyiben ezek az emberiség összes szellemi és anyagi fejlődése, és haladására behatnak, vagy annak akadályozólag, feltartóztatólag állanak utába.

3. Valamely országnak természeti gazdagsága, több vagy kevésbé összehalmozott műkincsei. Az

elsők, főleg kereskedést űző nemzeteknek sokféle alkalmat nyujtanak idegen országok meglátogatására; azokkali sokoldalú összeköttetésbei lépésre, s hazai vagy műterményük kicserélésére.

Gyakran csak azon czélból kelnek útra, hogy az unalmat, mely némely urakat saját hazájukban meglep, elüzzék; és miután otthon minden gyönyört kimerítettek, s azzal torkig laktak, más finomított nemzetek élvezeteibe résztvehessenek.

Északamerika egyesült államai az északkeleti részen sem oly érdekes természeti jellemet nem tüntetnek föl, hogy a miatt számos kéjutazót oda csábithatnának: mint például Svajcz, Felsőausztria, s más országok, melyek hegyeik csoportosulásában nagy változékosságot fejtenek ki, s nagyszerü természeti jellemet mutatnak; sem különösen a tengélet és állatország nem annyira különböző a mienktől, hogy ezek elegendő vonzó erővel birnának az utazók nagy részére. Csupán a valódi természetvizsgáló talál az egyesült államokban elég érdekes tárgyakat, hogy azt a leggondosabb átbuvárkodásra méltóztassa.

Az északamerikai egyesült államokban legérdekesebb, legnevezetesebb az ember és annak intézményei, melyek kedves tanulmányul szolgálhatnak a politikusnak, államgazdásznak, psychologusnak, különösen a gondolkozó emberbarátnak. Az északamerikai egyesült államok e tekintetben annyi változékosságot nyujtanak, s közben közben annyi ellentétet mutatnak fel, miként mély tanulmányozás kivántatik, hogy ezen az amerikai jellem, szokás, viszonyok

közti ellentétek, és sokféle ellenmondások alapokára juthassunk.

Európában átalában azon nézetben vannak, hogy az amerikaiak vastag materialisták, kik csak testi jólétet, pénzt és gazdagságot hajhásznak, és a szellemi élet nemesebb s finomabb élvei iránt legkisebb rokonszenvvel sem viseltetnek. Annyi igaz, hogy az amerikaiak végetlenül szorgalmas és munkás nemzet, mely mind arról, mi a közönséges s mindennapi életszükségek kielégítését illeti, mindenek előtt gondoskodik. Földmivelés, kereskedés, ipar és mesterség képezik ő nálok az államélet legelső alapjait; ezeknek természetes és szabad fejlődéséért minden kigondolható áldozatra készek, és semmi ezeknek utjában álló akadály nem látszik oly nagynak, miszerint minden kitelhető erejöket annak legyőzésére ne forditanák. Innen van, hogy az államélet és valamely nemzet jóllétének e főtényezői az ő kifejlődésökben oly tetőpontra jutottak s oly óriás tért foglaltak el, minőt még a világ semmi nemzete sem képes felmutatni.

Más oldalról pedig azon vád, melylyel az amerikaiak ellen előállnak, hogy t. i. ők a szellemi, különösen a szépizlési képzést elhanyagolják, igaztalan. A világon seholsem tesznek annyit a nép oktatása és felvilágosítására, mint épen ott; az egyes államak jövedelmének legnagyobb része e czélra fordittatik, és a népiskolák sehol sem léteznek oly nagy számban, mint az északamerikai egyesült államokban. Igaz ugyan, hogy az ugynevezett tudományos intézetek azon terjedtség és magasságra nem jutottak még,

mint Európában, de ellenben a nép oktatására nagyobb gond fordittatik mint Európa bármelyik államában. Az amerikai, Washington elve szerint, a kimivelt és a maga érdekeiről tökéletesen felvilágosittatott népet tartja az államépület legszilárdabb alaposzlopának.

Azonban a magasabb és exact tudományokra nézve sem tagadhatunk meg minden részvétet az amerikaiaktól. Az amerikaiak nagy számu tudományos iskolákkal birnak, melyekben a classicai irodalom, mathesis, történet, természettan, és a természettudományok minden egyéb ága nagy buzgósággal tanittatik és tanultatik. Amerikának kitünő történetirói, mathematicusai, természettudósai, csillagászai, ásvány- és földtanászai vannak, kik Európában is tekintélyekűl ismertettek el. Egy Owen, egy Dana neve Európában is nem csak ismert, sőt a tudós szakférfiakkal egy fokon állanak. Hogy mennyit tesznek Amerikában a csillagászatért, egy oly tudományért, mely a többiek előtt leginkább az abstract tudományokhoz tartozik, arról kitünő bizonyságot nyujtanak azon jeles czikkek, melyek legközelebb az Allgemeine Augsburger Zeitung melléklapjában az amerikai csillagászatról Európa egyik legnevezetesebb csillagásza által közöltettek. A mi nagy s mondhatni terjelmes művek megjelennek Európában, azok Amerika minden könyvtárában feltalálhatók, és Amerika könyvkereskedései oly tartalmasságot mutatnak elő, minőt Európának igen kevés városában találhatni.

Igaz ugyan, hogy a nép szépizlési képzéséért ez ideig még keveset tettek, és hogy az amerikai szabad államok nem azon hely, hol a művészetet virágzó állapotban találhatná az ember: de ennek kettős oka van.

1. Ez már a nemzetnek általában kevésbé művészi fogékonyságában rejlik, mint ezt más nemzeteknél, p. o. görögök, francziák, és olaszoknál tapasztaljuk. Ők e tekintetben sem tagadhatják meg az angoloktóli származásukat; és habár az angoloktól nem lehet is a szép iránti hajlamot elvitatni, de azért meg kell vallanunk, hogy hiányzik benne a plasticai művészet, zene és ének mezejéni azon termékenység, melyet a görögökben annyira bámulunk és a jelenkor nemzetei, p. o. a francziák és olaszok közt mindenek felett kifejlődve találunk. Ha bár az angolok egy Miltonra, Shakespearere, Byronra stb. büszkeséggel mutathatnak is, ha bár az ő rézmetszetjeik a világ legszebb és legkelemesb művei is, de egy Rafaelt, Canovát, Angeló Mihályt, Correggiot, egy Beethovent nem képesek felmutatni.

2. Az amerikai egy fiatal magát most felküzdő nemzet, mely államéletének anyagi megalapításával van még most tökéletesen elfoglalva. Mindazon érdekek, melyek ezen czéltól még távol állanak, mint könnyen felfogható, most még kevés részvétre találnak. De azért e tekintetben is élénk s buzgó küzdelem tapasztalható, mi szerint a világ többi művelt nemzeteitől nem akarnak egészen hátra maradni. Amerikában évenkint roppant összegek adatnak ki fényűzés és szépművészet tárgyaiért, és minden ifjabb

ezen irányban felmerülő tehetségek erélyes gyámolitást találnak Amerikában. Róma is századokig fenállott már mint hatalmas s befolyásos állam, és mégis szép izlési fejlődésében jóval hátrább állott Görögországnál.

Igaztalanság volna tehát részünkről az amerikaiaktól azt követelni, hogy művészeti és tudományos tekintetben a világ legkitünőbb nemzeteivel már is egyenlő fokon álljanak, holott a tudományok gyakorlati használatára nézve már is többnyire mind feljülmulják.

Ellenben a mi az emberiségi intézeteket illeti, Amerika e tekintetben a világ minden államainak példaként állítható fel. A mi Amerikában az emberi gyarlóságok mind erkölcsi, mind anyagi tekintetbeni enyhitésére nézve történik, az Európának egyetlen államában sem található. Azon összegek, melyek e czélra évenkint kiadatnak, óriás mennyiségre mennek, és mig Olaszországban, abban, a természettől megáldott országban, koldusok és nyomorékok legiojával találkozik az ember, az északamerikai szabad államok megmérhetlen teréni vándorlása alatt egy lélekkel sem találkozik, ki könyörületességét igénybe venné. És ha kivételképen itt vagy ott egy is találkozik, meg lehetünk győződve, hogy az európai.

Én a következő lapokon hű rajzát próbáltam adni a mit az egyesűlt államokban magam láttam és tapasztaltam. Mind azt, a mi politicai, társadalmi, vallási, tudományos, államgazdászati szempontból általános érdekű, oly szabadon megirva találja abban

a figyelmes olvasó, a mint csak valakinek saját meggyőződéséből, és tapasztalatából kifolyhatik. A mit csak egy figyelmes vizsgálódó oly rövid idő és oly gyors utazás alatt felfogni képes, mind azt felfogni igyekeztem, és vizsgálódásra kész szememet semmi el nem kerülte. a mi csak képes volt érdeket gerjeszteni. Semmisem tetszett nekem, a mi szokásainktól s életmódunktól eltér, oly csekélységnek, hogy azt hallgatással mellőzném, mert meg valék győződve, hogy egy nemzetnek szokása, életmódja, különösen minden társadalmi és nyilvános viszonyairól csak igy lehet hű képet rajzolni. Ha bár az én rajzom sok szerzők előadásától eltér is, ennek okát abban kell keresni, hogy ezen urak annak előadásában a mit láttak, és magok tapasztaltak, egyoldalúak valának. Ellenben saját megnyugtatásomra és igazolásomra ugy találtam, hogy az én rajzom azoknak előadás módjával, kik előitélet nélkül fogtak a munkához, és itéleti részrehajlatlanság. s alaposság tekintetében egész Európa előtt jó hirben állanak, nagy részben megegyezik.

Sokféle elfoglaltatásom, és a megkivántató idő hiánya különösen oka annak, hogy ezen úti tapasztalataim későbben közöltetnek a közönséggel, mint kivántam, vagy reményltem volna ezt tehetni. Csak kevés órát szentelhettem ezen irat fogalmazására, és gyakran hetekig, sőt hónapokig is akadályozva valék megkezdett munkámban tovább haladhatni. Mióta én ezt megirtam azóta a rabszolga kérdése ujra szőnyegre hozatott Amerikában, s mindakét párt szen-

vedélyét tetőpontig csigázta. Az Egyesület ellenségei kaczajt ütöttek már, s káröröműkben jósolgatták az Egyesület közel felbomlását. Azonban reményükben csalódtak, s hihetőleg még igen gyakran fognak csalódni. Mindakét párt, dél ugy mint észak, jobban megfontolja azt, minthogy törésre engedné menni, mert mindakét fél nagyon jól tudja, hogy mi forog kérdésben, és mit tesznek koczkára. A mint már oly sokszor, hihetőleg még igen gyakran fognak egy compromisshoz folyamodni, mig az idő és viszonyok ezen kérdést önmagoktól megoldják. És ez okból azon nézeteimet, melyeket a rabszolga-kérdés érdekében leirtam, változatlanul hagytam.

Legyen szives tehát a t. olvasó közönség a nép- és országisme e csekély pótlékát jó indulattal fogadni, és forró részvéte által nekem azon vigaszt nyujtani, hogy fáradozásaim nem hiába történtek, és előadásomban örömét találta.

Pest, augustus 1857.

Nendtvich Károly.

AMERIKAI UTAZÁSOM.

I.

Bevezetésül.

Különös véletlen vezérelt engem az atlánti világtenger nyugoti partjaira, azon világrész bensejébe, melyet az európai rajoskodás közönségesen kigondolható ezerféle varázs szinekkel szeret festeni; az vitt engem azon nép közé, melyről oly egymással homlokegyenest ellenkező véleményeket hallani, s mely némelyek szerint magasztos tulajdonai miatt világuralomra látszik hivatottnak lenni; mások szerint pedig minden aljasság, s gonosz szenvedély sárfertője lenne. Egy ily országot, egy ily népet saját szemünkkel nézhetni; saját érzésünk, s érzeményeink mérlegén fontolhatni meg; saját működése, s hatásában szemlélhetni, azon tulajdonait, azon intézményeit kitanulhatni, melyek által hivatva van nagy s hatalmassá lenni : valóban, ha az emberi erény s nagyság iránt minden vonzalom ki nem hamvadt keblünkből, a legnagyobb mértékben kell érdekelni.

Azonban eleve is figyelmeztetnem kell olvasómat, miszerint ne várja tőlem Amerika részletes lei-

rását, az amerikai szokások, kezelés, az amerikai jellem pontos rajzolását: mert ottani tartózkodásom rövidebb s utazásom gyorsabb volt, mint hogy azt tehetném. Egy oly országot, melyben minden máskép áll, mint nálunk, egy oly népet, mely szokásai, háztartása, hajlama, nézete, intézményei, sőt meggyőződéseiben oly lényegesen különbözik tőlünk, két havi tartózkodás alatt lehetlen kiismerni, s kitanulni. De a mire elfogulatlan kebellel, s azon erős határozattal, hogy kipuhatolok mindent a mit a véletlen előmbe hozott, vagy a mit szándékosan felkeresek, ügyelnem lehetett; arra szigoruan ügyeltem; minden benyomást, melyet az európaiakétól oly különböző viszonyok fogékony lelkemre tettek, sovár vágyódással fogadtam, s működésem oda vala irányozva, hogy minden, még oly jelentéktelennek látszó tünemény okát is kifürkésszem.

Igyekeztem saját itéletemet, valamint előre formált véleményemtől, ugy idegen itélettől szabaddá s függetlenné tenni; s mint valamely valódi természetbuvár azon voltam, hogy a tüneményeket, ugy a mint lelkem elé tolakodnak, világos szemmel nézzem, s itéljem meg.

Jelen rajzot csak azon kép gyanánt tekintse tehát olvasóm, mely lelkembe visszatükröződik. Hű- e, szabatos e ezen kép, azok itéljék meg, kiknek alkalmuk volt az amerikai viszonyokat, s állapotot huzamosb ideig elfogulatlan szemmel vizsgálhatni.

„A mit az ember ifjuságában kiván, agg korában bőviben van annak“ azt mondja a példabeszéd. Habár ezen állitás átalános érvényessége ellen, jelesül részemről, sokat lehetne is felhozni: de legalább ifju korom azon álma, vajha Amerikát láthatnám, beteljesedett, mit egy rendkivüli s különös véletlennek köszönhetek.

. . . . ur lelkében azon hősies határozat kelt, hogy nővérét, ki férjével a Mississippi mellett telepedett meg, felkeresi. Ezen ur kért fel engem, lennék hosszu utában kisérője. Rövid gondolkozási időt kivántam, s elhatározásom csakhamar megszületett. Ha indulásunk egyedül tőlünk függ vala, nehány nap alatt uton vagyunk: de nagyon sokról kelle gondoskodnunk. Nekem mehetési engedély, hozzá még utlevél is vala szükséges, nem ugyan Amerika kedviért, mert ott utlevél nélkül utazik az ember, hanem Európa számára. Ez utóbbi ügy tovább huzódott vonódott, mint gyanitottuk; ugy hogy . . . . ur türelmét vesztve, időhatárt tüzött ki, melyen túl nem vár; hanem az utazásról tökéletesen lemondva, viszszavonul otthonos pusztáira, a nyarat boldog nyugalomban ott töltendő. Azonban szerencsénkre utlevelem a kitüzött határidő előtt megérkezett, s igy junius 16-án délután utra kelhettünk.

Gondolni lehet, hogy az utlevelem megérkeztéig lefolyt hat hetet nem szalasztám el henye tétlenségben: de sőt uti előkészületek, s az Amerikában követendő utazási rend meghatározására használám fel.

II.

Európán át.

Európáni átvonulásunk csak egy lebbenés volt. Miután csupán négy havi időköz engedtetett, mely alatt egész utazásunkat végeznünk kelle : nem maradt egyéb , mint Európán csak átszállnunk , hogy annál több időt nyerjünk Amerika megtekintésére. Németország nehány nap alatt hátunk mögött maradt. Láttam a szép Kasselt azon választófejedelem emlékoszlopával, ki alattvalóit az amerikai szabadságháboru ideje alatt Angliának eladta. Láttam Frankfurtot Göthe a legnagyobb, de hideg német költő szobrával. Mainztól Kölnig viharos idő, s átrázó hidegben tettük meg a szép rajnai utat. Megvallom, hogy az annyiszor megénekelt Rajnapartot, nem találtam oly szépnek, mint hire után képzelém. A túlcsigázott bortenyésztés a partok csaknem minden természetadta kellemeit elrablá. Gyakran mértföldeket halad a vándor, s egyetlen fa, tenyérnyi zöld pázsit sem fedi szeme előtt a kopár, s párhuzamos vonaloktól átszeldelt halmokat. Azon természeti bájt, melyet a rétek üde zöldje, a lombfedte halmok kölcsönöznek valamely folyam partjainak, s melyet a porlékony várromok, mint a mult idő szomoru jós képei teljességgel nem képesek pótolni, hasztalan keresed a Rajna partjának legnagyobb részén. Meglehet, hogy ez regényes ábrándosságom hiányának tu-

lajdonítható : de ugy találom, hogy a felső Duna ugy Ausztriában , mint Bajorországban több kellem , és több természeti szépséggel kinálkozik, mint a Rajna, bár amaz kevesebb regényes várromot, s ős regét képes is felmutatni.

Kölnben vasárnap, s azon kivül bucsu volt. Talpon volt az egész város, s az utczákon rendkivüli számu néptömeg hullámzott fel s alá. Az egyházhoz vezető hosszu utcza legszebb ünnepi ruhájában díszelgett. Minden ablakból egy-egy zászló lengett ki, melyek annál jobban sürűdtek, minél inkább közeledtek az egyházhoz. Legfeltünőbb volt előttem, hogy mindegyik lobogó különbözött a másiktól, s midőn egy valakit megkérdezék, valjon a lobogók különbözősége jelent e valamit , azt felelé , hogy ez nem egyéb mint a kölniek saját észszüleménye. Boltok, és korcsmák tárva állottak, s mindenütt tivornya hangzott. Különösen meglepett azon tapasztalat, hogy Köln, és környéke lakosságában még a régi római származás világos jelei felfedezhetők. A fekete haj, komoly arczulat, sötéten árnyalt fekete szem , hajtott orr kétségbe vonhatlanul római eredetre mutatnak.

A kölni főegyház, minden bizonnyal a létező legszebb góth épület, minden egyes részeiben feltalálható csudás egységével mindig nagyszerü, és kedves benyomást gyakorol az idegenre. Ha nem ringatom is magamat azon jámbor hitben , hogy ezen egyház felépittetése egykor be fog végeztetni : de azt megvallom miként meglepett azon erőfeszités, mely annak további épittetésére kifejtetett, s azt merem

mondani, hogy az ujabb művek nemcsak hogy nem állnak a régiek után, sőt itéletem szerint jóval feljül haladják a kivitel szépsége, és szabatosságára nézve. Hozzá még, hogy ezek homokkőből készittetnek, melyek az idő viszontagságait jobban kiállják, mint a régiek által használt kő, mely tetemes javitást igényel.

A kölni főegyház szemléleténél önkénytelenül felmerült lelkemben a régiség bálványozói által annyiszor ismételt szemrehányás, hogy az ujabb kor, anyagi működéseiben semmi valódilag szép, és magasztos iránti hajlamot nem tüntet elő, és hogy sem szükségességét nem érzi, sem képességgel nem bir, hogy oly egyházakat, s épületeket emeljen, mint a régi góthok, és germanok. Hogy ezt nem képes tenni, tagadom, de hogy a jelenkor törekvése, s szükségei egészen más czélpont fele irányozvák, megvallom. Korunk nemzetgazdászati viszonyai nem engedik, hogy egy egész nép munkaereje, s egész ország, s kerületek pénzeszközei egy egyház épitésére fordittassanak. Egy ily épület létrehozatalában egész időkor, s milliónyi ember ereje, kincse, s összes művészi hatalma s tehetsége központosult. Egy egész század kivántatott meg arra, hogy a hűbériség igája alatt görnyedezett Európa széles, s nagy részben elpusztult térein egy ily épület emeltessék, és még az sem fejeztetett be. Korunkban, az igaz, hogy a pénztőkék nagyobb része vasút, gőzgépek, s nagyszerü műipari vállalatok létesitésére fordittatik, melyek a közjólétet segitik elő, s az élet kényelmét s kellemeit szaporit-

ják; korunk nem épit csuda nagyszerüségü egyházakat, sőt minden erő megfeszités daczára a kölni főegyházat sem képes bevégezni : de a helyett uj városok, egyes polgároknak uj palotái emelkednek szemünk előtt, és bárki hasonlitsa össze azon sötét, penészlepte, egésségtelen, kellemetlen lyukakkal, melyekben az ős kornak még tehetősebb polgárai is laktak. Azon kor rajoskodói, kik annak vesztét nem képesek elnyögni, ám vessenek egy pillantást annak történetébe, tekintsék csak közelebbről annak társalmi viszonyait : meg vagyok győződve, miként fellengző ámulatuk nagyon meg fog lohadni, s korunk számos fogyatkozásai daczára is nem köszönnék meg, ha azon annyira magasztalt és dicsőitett korba helyeztetnének vissza. Régi tapasztalás, hogy a multat mindig magasztosabb, szebb és rózsaszinűbb alakban szemléljük, mint a jelent. De csak felületes vizsgálódás alkalmával, mialatt az egyes vonalmak eltünnek szemünk előtt. Azonban ám buvárkodjék valaki kissé mélyebben a mult tengerében, s a fényoldal mellett az árnyoldalt is vegye szemügyre, merem állitani, hogy hamar más meggyőződésre fog térni.

A szép Belgaországot gyárdús városai s számos gyáraival villám-gyorsasággal futottuk át, a nélkül, hogy bárhol is megállapodtunk volna. Bécstől Ostendéig szakadatlanul hideg, viharos, esős idő űzött. Ostendénél láttam életemben először tengert : de meg kell vallanom, hogy távolról sem gyakorolt reám oly benyomást, mint nagyszerüre fogékony kedélyre kellene gyakorolnia. Nem tudom mi okozta, valjon a

kormos fellegekkel egész a láthatárig sürün fedett, s a szürkés vizszinről felszálló sötét köddel összefolyt ég, mely látkörömet szűk korlátok közé szoritá ; vagy a tengert övező busongó, unalmas partok? elég az hozzá, hogy én nem éreztem azt, a mit egy nagy, határtalan vizfelület első megpillantásánál kellett volna éreznem.

Egyébiránt meg nem foghatom, hogy Ostende, mint fürdőhely, mi tulajdonainak köszönheti hirét nevét? A legtöbb fürdők idővel unalmasok lesznek : de oly mulatóhelyet, mely sem kellemmel, sem kényelemmel nem bir, soha életemben nem láttam. Képzeljen olvasóm! unalmas, egészen terméketlen partokat, a szem láthatáráig terjedő homoktengert, melyen egyetlen fűszál nem tenyészik: s tökéletes képét birja a fényüző világ fürdőjének. Nagyon meg kellett annak az unalmat szoknia, ki itt mulatságot talál.

Végre következő nap kiderült az ég, a nap fényes arcza egész dicsőségében ragyogott elő, s csudaszerüleg tükrözte magát az alig észrevehetőleg hintálózó tenger sötétkék felületén.

Junius 26-án este átkeltünk a csatornán Doverbe. Ez volt első tengeri utazásom. Felhőtlen, holdvilágitotta ég borult a tenger ezüsttükrére. A mindig messzebb távozó partok csak sötét körrajzban tüntek fel utóbb, s az éj hallgatag csendét csupán szeliden hintálózó gőzösünk evező lapátainak lobicskolása zavarta meg.

Kevés ideig tartó kirándulás alkalmával keveset törődik a társaság egyik tagja a másikkal. Én gond-

talan ábrándba valék merülve, melyből csak néha ébredtem öntudatra, s lelkem akkor is messze szárnyalt túl az oceánon, az igéretföldére, melyet testi szemeimmel meglátandó valék.

Öt órai utazás után, éjfél tájban Doverbe érvén egy szállodában töltöttük az éjt, mely pompa, szépség- és fényüzésre nézve minden eddig láttam fogadót felülmult.

Következő nap reggelén a legelső postavonattal elindultunk Doverből a nagy Albion szép, bujazöld s mosolygó tájképein keresztül, annak méltóságos fővárosába, azon megmérhetlen óriásba, melybe a világ gazdagsága bámulatos tömegekben van összehalmozva. Itt tartózkodásunk is csak rövid ideig tartó volt, s figyelmemet csak a roppant forgalom s nehány intézet megtekintésére szentelém, melyeknek ismerete különösen érdekelt engem. Tervem korlátain messze túlragadna, ha mindazon sajátságok leirásába bocsátkoznám, melyek az európai világüzlet és míveltség központját Európa többi fővárosától megkülönböztetik. Az angoloknak nemcsak nyilvános élete, hanem magánviszonya s nyilvános tudományos intézeteik jelleme is tökéletesen különbözik a többi európaiakétól.

Londonbani mulatásunk épen azon vasárnapra esett, melyen London „féktelen“ népe amaz „illetlenséget“ követte el, és lord Grosvenornak a parliament eleibe terjesztett, s a vasárnap megünneplését illető törvényjavaslata ellen a Hyde-Parkban ama rakonczátlannak hiresztelt tiltakozást merénylette. Mi ezen nap Richmondba rándultunk ki,

hol engem a nagyszerü cserfák s festői czedrusok egészen elbájoltak, s csak következő nap hallottuk a megtörtént illetlen látványságot. E már mégis páratlan féktelenség bizonysága, miként a nép itt a parliament működésébe avatkozik! — de a vasárnap megünneplése történetesen mélyebben vágott a munkás osztály, mint lord Grosvenor érdekébe! A munkás, ki kora reggeltől késő estig, egész héten át nehéz munkájának kénytelen mintegy neki fekünni; csupán vasárnap délelőtt szakaszthat annyi időt, hogy a következő hétre szükséges élelmi szereket bevásárolhassa. — már most ha ezen nap bezárják előtte a boltokat, s nem vásárolhat eleséget, kérdés, mit míveljen?

Londonban egy harmadik uti társ is csatlakozott hozzánk, ki elhatározá, hogy amerikai utazásunkban hű kisérőnk lévén, annak minden szenvedését s örömét szivesen megosztandja velünk. Megvallom szívemből örültem ezen szövetkezésnek, mert: először egy erőt nyertünk, mi oly nagyszerü utazásnál, hol annyi viszontagságnak van az ember kitéve, megbecsülhetlen kincs; másodszor, Cs. ur élénk fiatal ember, ki az utazásban élvet talál, ki nemes vágyat érez magában a világot látni, lakóit ismerni tanulni, és ki sem az emberektől, sem a képzelt veszélyektől vissza nem iszonyodik.

Londonból a liverpooli kikötőbe siettünk. A Canada nevü tengeri gőzösre már Londonból mindegyikünk 30 font sterlingért helyet biztosított magának.

A gőzös elindulása julius 7-re tüzetett ki, azért már 6-ára siettünk Liverpoolba jutni. Utunkat Birmingham és Manchester, Angolország két legkitünőbb gyárvárosa fele vettük, hogy az angol gyáripart azokban szinről szinre láthassuk.

Megvallom, hogy egy ország sem tett rám oly kedves benyomást, mint Anglia. Nemcsak azért, hogy a mezőgazdaság itt a tökély legmagasabb fokán áll; hanem azért is, hogy a föld megmunkálása- és elkészitéséből annyi természeti szépségek iránti művészi izlés tünik ki, hogy egész Angolország egy óriás angol műkerthez hasonlit. A szántóföldeknek más országokban feltünő ama fárasztó egyformaságát, hol a korlátlan szem alig talál egy nyugpontot, itt a rétek bájolón zöld szőnyege, kitünően szép s izmos fák elszórt csoportozatja, buja ligetek, a szántóföldek s réteket mindenütt köritő eleven sövények, kellemes változatosságba ringatják. A szabad, nyilt mezőség barátságos s jótékony benyomást gyakorol az utas szemére. Már a városokról nem lehet ezt mondani. Angolországban legtöbb város gyárváros, s a gyárműhelyek néhol szakadatlan lánczolatban vonulnak egyik várostól a másikig. A megszámlálhatlan kémény, mely mecsettoronyként merészen és sudarasan emelkedik a légbe, éjjel és nappal szakadatlanul vastag füst, és fojtó gőzoszlopot lökdös ki magából, s messze távolban sürü ködfátyolba burkolja a vidéket, mely a legforróbb nyári napokban is elhomályositja a nap kedves arczulatát. Lehetlen egy mélyen megható érzést elfojtanunk, azon gondolatra, hogy ezernyi ezer ember van

kárhoztatva ezen vastag kőszéngőzben élni, tengni és lélekzeni, kik közül soknak alig van fogalma a mindent éltető nap tiszta és zavartalan világáról.

Londonban kapott nehány ajánlólevelünk bemenetet eszközölt Birmingham és Manchester több nevezetesebb gyárába. Az első kitünő aczél, bronz- és üvegkészitményeiről, de különösen rövid áruiról (Quincaillerie); ez utóbbi óriás gyapot-gyárairól hirhedt. Birminghamban egy nagy aczéltoll-gyárt látogattunk meg, melyben a munka legczélszerűbb felosztását volt alkalmunk bámulhatni. Csaknem megfoghatlan, hogy egy ily tárgy, melynek annyi kézen kell átmenni, mig eladhatóvá válik, hogyan lehet oly olcsó. Igen kedves benyomást tett ránk a gyár tisztasága, az abban foglalkozó leánykák és gyermekek jó és csinos külseje, kik nemcsak tisztán, hanem tetszetősen, mondhatni, izletesen valának öltözve. Nem láthatni itt a nyomor, leverő szükség, vagy szellemi képzettség elhanyagolásának legparányibb nyomát, sőt mind vidám, derült, finom és értelmes arczulatuak.

Egy másik általunk meglátogatott gyár Elkington Mason et Comp. galvánutoni aranyozó és ezüstöző gyára volt, mely egyszersmind nagyszerü bronzöntődével van összekötve. Ezen gyár készitményei egész Angolországban elterjedvék, s nemcsak izletes és tökéletes alakjuk, hanem az aranyozás s ezüstözés tartóssága által is jóval feljülhaladják a más ilynemű gyárak készitményeit, mint például az ugynevezett chinaezüstöt és alpakkát. Az ezüstözést

sok helyen oly vastagnak találtam, hogy bizonyos körülmények közt levélként lehete hántani. Ezen tartósságnak tulajdonitható, hogy Elkington gyártmányai egész nagy Brittanniában csaknem minden háztartásból kiszoritották a tiszta ezüstöt. Még Angolország legpompásabb szállodáiban is csak Elkington gyártmányai használtatnak. Ezen gyár bronzműveiből néhány szobrot a párisi műkiállitáson, és Peel Robertnek egy munkában lévő óriás szobrát láttam. A legkitünőbb udvarisággal hordoztak meg minket a gyár különböző helyiségeiben, hol a gyártás minden aprólékos részleteivel volt szerencsénk megismerkedhetni; de leginkább megragadta figyelmünket a gyár rendelkezésére álló minták roppant gazdagsága; s kitünően érdekelt azon terjedelmes terem, melyben a galván. utoni aranyozás- és ezüstözéshez megkivántató óriás készületek tartatnak. Ezen terem falait karzat futja körül, melyről a látogatók annak minden részleteit kényelemmel áttekinthetik, a nélkül, hogy a munkásokkal érintkezésbe jönnének, vagy a gyártás műtételét közelről megtekinthetnék : de azért nem csináltak belőle titkot, s nehány kisérletet tettek szemünk előtt, hogy a tárgyak megaranyozásának és ezüstözésének gyorsaságát megmutassák.

Pompás bronzművei által tünik ki R. V. Winfield gyára is. Ezek közt van egy bölcső, mely a londoni műkiállitásban, mind alakja izletessége, mind kiállitása gazdagsága által, különösen a hölgyek figyelmét nagy mértékben magára vonta. Ezen bölcső ára 1000 font sterling, s azon hires bölcsőt, melyben az egy-

kori római király, később Reichstadti herczeg, jelenleg második Napoleon ringattatott, alakja izletessége s művészi tisztaságára nem is lehet hozzá hasonlitani, ámbár meglehet, hogy a kiállitás gazdagságára nézve az ezt feljülhaladja. Pompája és szépsége által kitűnt még több ágy is, mely áttört szép czifrázatát tekintve tiszta aranyból készitettnek látszott. A teremszerü raktár boltozatáról lecsüngő csillárok és lámpák roppant mennyisége is vetekedett egymással a szépség és gazdagságban.

Egyébiránt épen a minden fél év után tartatni szokott hat napos szünidő volt a gyárban, s igy mi a gazdag raktárakat igen, de a gyártás helyiségét s módját nem láthattuk.

F. és C. Osler ur gyára jegeczüveg csillárai és kargyertyatartóiról nevezetes. Ez utóbbiakból egy pompás óriás mű több év előtt Ibrahim basa számára készittetett Egyiptomba, de ennek csak a rajzát láthattuk a gyárban, hanem egy ahhoz hasonló példány ekkor a párisi műkiállitáson díszelgett.

Harris és fia üveggyára leginkább vájüveget készit, (poharakat, palaczkokat stb.) olyan alakban mint csaknem egész Angliában s egy részben Amerikában is elterjedve találhatni. Ez nem egyéb, mint egy kis ólomkeverékkel elegyitett szürkésbe játszó jegeczüveg. Különösen érdekelt a kemenczék alkotása, melyek kőszénnel fűtetnek, s ugy vannak szerkesztve, hogy a hőség sokkal kevésbbé van terhükre a munkásoknak, mint a mi s legtöbb csehgyárban szokott történni.

Mielőtt Birminghamot elhagynám, egy ottan rajtunk esett furcsa történetet emlitek meg, mely nagyon hű világban tünteti ki a birminghami munkás ifjuság világpolgári szellemét. Birminghamba érkeztünk napján történt, hogy este fele elhatározánk, miként a város külalakja megtekintése végett egy sétát teszünk annak legnépesebb utczáin. Szerencsénk vagy szerencsétlenségünkre, — mert nekem ugyan mulatságomra szolgált — a gyárakból kibocsátott ifjuság épen akkor az utczákon csoportosulván, fel s alá tolakodva hullámzott, a nap fáradalmaiért kárpótlást szerzendő. Különös figyelmet gerjesztett bennük az utczán bolygó idegen alakunk, de leginkább feltünt nekik bajuszunk, melyet még ugy látszik emberi ajakon soha nem láttak, ezért valami különös emberfajnak tartván, mindenütt mint csudaállatokat bámultak minket, hangos kaczajra fakadva kiabálták egymásnak „nézd csak, mind a háromnak szakála van a szája fölött.“ A birminghami gyári ifjuság világpolgári ismeret hiánya annyira kivette sodrából egyik utitársamat, miként arra erőltetett minket, hogy térjünk vissza szállodánkba s a tér rögtöni odahagyása által meneküljünk ezen szemtelen s míveletlen ifjuság lehető rakonczátlansága elől! — Igen természetes, hogy sürgető kivánságának engedtünk; s biztosságba helyezvén, ketten bolyongtunk tovább az utczákon, bár mindenütt istentelen gyerkőczek rajongtak körül, de senki nem bántott.

Egy napi ott mulatás után julius 4-kén délután elhagytuk Birminghamot, s rövid utazás után még az

nap este Manchesterbe értünk. Utunkat mindenütt gyárak és apró gyárvárosok prémezték, melyeknek számtalan kéményéből felszálló füst az eget, a menynyire csak elláttunk, sürü fátyolba burkolá. Azonban a szántóföldek gondos mívelésének módja s a mezőgazdászat jelleme mindenfelé ugyanaz.

Manchester Angolország egyik legnagyobb s legiparüzőbb városa. Maga a város hemzseg a palotaszerü épületektől, de a melyek nagyrészint gyárak, vagy rakhelyek, mert a gyármunkások a város legkül szélén laknak, mig a gazdag gyártulajdonosok és kereskedők, távol a város gőzös légkörétől falukon ütik fel tanyájukat. A mint e roppant gyárvároshoz közelget a vándor, már nagy távolból ezernyi sugár, csaknem felhőkig nyuló kémény mered föl előtte, melyeknek hömpölygő füstje Manchestert évről évre mintegy ködfátyolba boritja, s a nap tiszta arczulata elől elfedi. Julius 5-ke volt a legszebb s legtisztább nap, melyet Manchester valaha látott; de ezen napon is oly sürü ködfátyol boritotta a nap tányérját, miként a szem erőltetés nélkül belenézhetett annak homályos fényébe.

Meglátogattuk Birley és Comp. ur gyapotgyárát, mely Angolország egyik legnagyszerübb gyára.*)

---

*) Jelenleg gyakran nehézséggel van összekötve, s néha különös ajánlólevél nélkül teljes lehetlen Anglia gyapotfonodáiba bejuthatni. Mióta Németországban jobban kezd emelkedni a gyapot kézművészet, ovatosabbak az angolok s nem engedik meg, hogy gyárászatuk titkait oly könnyedén ellessék a németek.

Midőn tökéletes működésben van, 2000 embert foglalkoztat, kik a nyers gyapotat kezdettől fogva a kész szövetig elkészitik. Hogy ezen gyár nagyszerüségéről kellő fogalmat szerezzen olvasóm, elég legyen annyit mondanom, hogy egyetlen nagy teremben 860 szövőszék fog helyet, melyek gépek által szakadatlan mozgásra indittatván, hihetlen gyorsasággal dolgoznak; miből oly kiállhatlan csörömpölő zaj származik, hogy meglehetős távolra az utczán mint valamely nagy vizesés, például a gasteini zuhogása, hangzik. Csak akkor foghatja meg az ember ezen gyártmány meseszerü olcsóságát, ha azon könnyűdséget látja, melylyel a gyártás eddig emberi kéz által végzett műtételei s ágai, most bonyolult ugyan, de bámulatos alkotásuknál fogva hihetlen gyorsasággal forgatható gépek által hajtatnak végre. Az ebben dolgozó leánykák és gyermekek nyomoru, egésségtelen tekintetüek, mivel foglalkozásuk oly nemü, hogy nem lehetnek oly tiszták és csinosak, mint a Birminghamban látott gyárakban; mert itt kénytelenek vagy nedves és meleg, vagy nagyon poros légkörben dolgozni.

Másik gyár, melyet Manchesterben szemügyre vettünk, Sharp, Steward és Comp. gépgyára. Ebben is csaknem kétezer ember foglalkozik. Leginkább mozdonyokat készit, minden lehető egyes alkatrészeivel. Több más gép mellett hetenként $2^1/_2$ mozdonyt készit el, s meglepően bámulatos azon könynyüdség, melylyel a legóriásibb vas tömegeket kezeli s feldolgozza, mintha a vas minden tulajdonit elvesztette, s vajszerü anyaggá változott volna.

Egy ehhez közel eső ruggyanta (kautschuck) gyárba, melyet nagy kedvünk lett volna megtekinteni, nem bocsáttattunk be. Igen nagy titokban tartják ennek gyártását, s csak azok nyernek bebocsáttatást, kik nyomatékos és tekintélyes ajánlóleveleket képesek előmutatni.

Miután a gyárak meglátogatása csak délután három órára engedtetett meg, a közbeneső időt egy nyilvános, nemileg nép műkert meglátogatására használtuk, mely vasárnapot kivéve a hét minden napján nyitva áll a közönség használatára. Ezen kertben a gyermekek mulatságára különféle testgyakorlati készület és a közönség számára egy muzeum áll, mely gazdag ásványi, állati, és földészeti, egy kép, és rézmetszetgyüjteménynyel, végre a bel- és külföld, különösen a tengertúli országok készitményei halmazával. E gyüjtemény csupán egyesek bőkezűségének köszönheti gazdagságát; és ámbár tudományos becse tartalmasságát tekintve európai egyik nagyobbszerű gyüjteménynyel sem hasonlítható; de gyakorlati hasznát tekintve ez ennél sokkal nagyobb, mint sok terjedelmesebb, gazdagabb és fényesebb gyüjteménynél. E gyüjtemény a nép közoktatására van szentelve, a honnan annak bejárása egészen korlátlan, és pedig oly kert közepén, melybe a nép mulatni jár.

Peel Robertnek a muzeum bejárásánál álló márványszobra, Angolország szegényebb osztályának jótevőjére emlékeztet, kinek az olcsóbb kenyerét köszönheti. Peel Robert Manchesternek kedvencze, miért is

annak nyilvános helyein mindenütt e nagy államférfi képmásával találkozhatni.

Igen szép vonása az az angol nemzetnek, hogy azon férfiak emlékét, kik az állam s haza iránt érdemet vívtak ki, oly nagy tiszteletben tartja. Egyházakban, nyilvános téreken, mindenütt azon nagy férfiak emléke szemlélhető, kik Angolországot az angol nép segitségével nagygyá tették s hazájokra nézve magoknak hirt nevet örökitettek. A nép mindenütt szeme előtt látja őket, s tetteik mindig fris emlékezetben élnek, s intő példa gyanánt állnak a jelen és jövő nemzedék előtt.

Julius 6-ikán reggeli 8 órakor hagytuk el Manchestert s egy óra alatt Liverpoolba, az utolsó s legszélső állomásra jutottunk, melyet európábani utazásunk alatt értünk. Angolország ezen legnagyobb tekintélyes kereskedő városa kikötőjében, mely minden nemzet s a világ minden része hajóitól hemzseg, horgonyzott az angol gőzös Canada, mely minket a világtengeren túl az uj világ partjaira vala szállitandó.

III.

Bucsú Európától.

Julius 7-kén déli tizenkettő volt, midőn Európa ezen szegényes, öreg, kiélt nyegle szűz karjaiból, kinek régen elvirágzott szépsége bájait sem az angol ékszer, sem a franczia kenőcs vissza nem varázsolhatja, kiszakadtunk, hogy ifju, gyors virágzásnak

indult, általa irigyelt s gyülölt, de gyermekeitől rajoskodva imádott vetélytársnéja ölébe vitorlázzunk. Sajátszerü érzemények zajgatják az emberi kebelt, midőn egy ingatag jármű hátán a megmérhetlen világtenger hullámainak martalékul vetve először hagyja el azon világrészt, melyhez ezer emlék s számtalan kötelék füzi, hogy azon uj világrészbe vitorlázzon mely felé milliók szeme epedve sóvárog. Egy ujonnan ébredő nap, mely sugarait a földgömb minden része fölé terjengetni kezdi.

Canada gőzös a parttól mintegy három mérföldnyi távolban horgonyozott a liverpooli kikötőben ugy, hogy az utasokat málháikkal együtt egy más kisebb gőzösnek, a Satellitnek kellett a hajó fedezetére szállitani. Számos barát és rokon kisérte az oczeánra ereszkedőket a Canada fedezetére, mely egész nagysága s méltóságában csak akkor tünt fel előttünk, midőn közvetlen közelébe jutottunk. Bár erősen meg vala terhelve, mégis nehány öllel magasabbra nyult a Satellit párkányzatánál, holott az sem a kisebb hajók közé tartozott.

Sietett mindenki a hajó fedezetén, mely naphosszat egész világkörünket alkotandó vala, tért nyerni s nehány pillanat alatt oly zűrzavar, oly tevékenység fejlődött ki a hajón, miként pillanatra mindenki feledte, hogy a honi földtől elszakadván, egy hullámzó világtenger ingatag szeszélyének vettetik játékul.

Minden málhánk a hajó fedezetére szállíttatván s indulás jeléül a hajóharang meghuzatván, mindenki

bucsút vett övéitől, kik visszasiettek a Satellitre, mely azonnal ellökődött, és a mint a hullámokon tovább tovább rengett, háromszoros hurrah, és lengő zsebkendők vitték meg a vég bucsúcsókokat a mindig meszszebb távozó hajónak.

Majd a Canada horgonyai is felszedettek s nagy lassan megmozdult végre. És mig hattyuként csöndesen símult a hullámok hátán, távolról látánk egy gőzöst sebesen vitorlázni felénk. A postagőzös volt az, mely a postamálhával együtt nehány hátramaradt utast szállitott hozzánk. Minden megállapodás nélkül vette fel Canada a tengertúli világrész számára rendelt postatáskákat, s midőn e hajó is megvált tőlünk, az utósó bürü is szétromboltatott, mely a honi világrészszel kapcsolatban tartott.

Mig gőzösünk mindig tovább tovább nyomult a partoktól, volt időnk azt, valamint számmal ellátott fekhelyünket közelebbről szemügyre venni.

A Canada gőzös sem nem a legnagyobb, sem nem a legpompásabb azon hajók közt, melyek a tengertúli postaszolgálatot végzik Angolország és Amerika közt. Az angol-északamerikai gőzhajó-társulat tulajdona, melynek 9 hajója egymást váltva a Liverpool, és Halifax és Uj-York közti postaszolgálatot teljesiti. Minden szombaton déli 12 órakor indul el Liverpoolból egy hajó, s azon vonal, melyet követnek Cunardvonalnak neveztetik.

Gépezete 800 lóerejü, s a naponként felemésztett kőszén 70—80 tonnára, az az 1400—1600 mázsára megy. Az elsőrangu étterem oly nagy, hogy két

hosszu asztalon mintegy 150 utast vendégelhet meg. Hölgyek számára egy külön pompásan butorzott terem áll. Minden zárka (Cajüte) két egymás fölé helyzett ágygyal van ellátva, s a felső oly magasan áll, hogy csak nagy ügygyel bajjal lehet belejutni, s meg nem foghatom, hogy nehézkes vagy tag merevedésben sinlő mikép képes abba felmászni. A zárka beltere oly szűk, hogy két ember egyszerre nem vetkőzhetik és öltözhetik, hanem egyik a másra várakozni kénytelen. A hajó azonban alakja- s szerkezetére nézve nagyon hasonlit Dunagőzöseinkhez, azon különbséggel, hogy a társalgási terem (State-room) tulajdonkép a fedezeten van, ugy hogy körüle egy sétatér van, melyre nyilnak a terem ablakai.*) A hajó párkányzatán feljül emelkedő ezen terem fölött van a tulajdonképeni fedezet, mely szép idővel legkeresettebb gyülhelye az utasoknak.

Mindenütt példátlan tisztaság uralgott, különösen a zárkákban szükséges légváltozásról van gondoskodva, hogy az utasoknak üde és egésséges levegőjük legyen.

Az utazó társaság igen tarka volt. Angol, amerikai, franczia, német, magyar, olasz, még egy orosz is; azonkivül számos nő, s nehány gyermek. Azonban csak az első osztályu utasokról szólok, mert a másod osztályuak oly szorosan el valának szigetelve az elsőktől, hogy velök legparányibb érintkezésbe sem jöhettünk.

*) Az ujabb Dunagőzösök szinte e szerint vannak nagyobbára alkotva.

A kapitány egy éltes, emberséges, tisztes, bizalomgerjesztő angol volt.

V.

A tengeri ut.

Huzamosb tengeri utazás mindig több vagy kevesebb unalommal van kapcsolatban. Egy hajó szűk területén sokkal kevesebb a változatosság, mint hogy helyzete megváltozása után ne sóvárogjon az ember. Az utasok nagyobb részének még a megmérhetlen oceán sem nyujt annyi változatosságot, hogy rendszerint unalom ne legyen kisérőjükké hosszas tengeri utjokon, és épen ez teszi megfoghatóvá, hogy a legfanyarabb, élettelenebb mulatság is élvet ad, s a nap nagyobb részét evéssel töltik.

A különböző nemzetek különböző jelleme igen élénken tünik itt ki. Mig az angol hölgyek magaviselete visszavonult és zárkozott, s csak öveik szük körében mulatoztak; a franczia hölgyek kevés idő alatt Canada egész népességével ismeretséget fűztek s igen hangosan s vidoran társalogtak. A nevetés, zajgás, vihogásnak végehossza nem volt, s ez az utasok nagyobb része méltó boszuságára gyakran késő éjjelig tartott.

Mihelyt a hajón megfészkeli magát az ember, legelső gondja az asztalnál egy alkalmas helyet választani. Ezt eljegyzi utijegyével, s egész utazása idejére biztositotta magának. Mi, kik mint ujon-

czok nem tudtuk ezt a szokást, későn jártunk. Már az asztal nagyobb része le volt foglalva, s csak a felső végén volt még nehány elfoglalatlan hely, s mivel az nagyon alkalmasnak látszott, siettünk eljegyzeni. Hanem már másnap szomoruan tapasztaltuk, hogy miért nem voltak ezen kényelmes helyek elfoglalva. A hajó mozgása ugyanis annál érezhetőbb, minél távolabb esik valamely hely a középponttól; a mi helyünk pedig szerencsétlenségünkre a hajó legvégében volt, s igy, ha a tenger jobban hullámzott, képzelheti olvasóm! mily gyönyör lehetett 2—3 ölnyi magasra fel s alá hintáltatni?

A véletlenség közvetlen azon hajónkon lévő egyetlen orosz mellé sodort minket az asztal mellett. Alig ültünk le, azonnal tányérunkra tette jegyét. Különösen feltünt élénksége, az egész világgal ismerkedni vágyódása, s heves vitatkozása által. Ő volt a megtestesült tagadás, ki mindig faggatozott, csak azért, hogy ellent mondhasson. Alacsony, összenyomott, csontos alkatu, de különösen feltünt széles sárgafekete arcza, apró szemei, türemlett ajaka és ritka szakála által. Elismerhetlen volt rajta a baskirszármazás. Azt gondolta, hogy egyik utitársamat különös kitüntetésben részesiti azáltal, hogy azt a baskirok egyenes ivadékának nyilatkoztatta. Nehány politikai iratairól eléggé ismeretes orosz menekült volt ő, és ámbár hazájából számüzetett, nagy rokonszenvet mutatott Oroszország ügyei iránt; és ámbár Anglia részéről vendégszeretettel fogadtatott is, nem tudta az angolok iránti gyülöletét eltitkolni. Jóslói bizonyos-

sággal állitotta, hogy Szebasztopol sohasem eshetik el, és hogy a szövetségesek mindeddig csak az orosz előcsapattal küzdöttek, s a derék had nem is bocsátkozott csatába.

Közvetlen szomszédságunkban két szabatos arczvonásu fiatal ember ült, kik testvérek valának, s tulságos, arczukon viselt alázatosságuk s szenteskedésük, tehát épen ellentétes tulajdonaik által, melyek az oroszt szenvedhetlenné tették, tüntek föl. Ezek folytonosan vagy Bibliát, vagy Kempis Tamás vallásos értekezéseit, sat., olvasták, s hozzá még oly siralmas képet vágtak, mintha a más világra előkészitették volna magukat. Utójára is az sült ki, hogy methodista hittanászok, s hihetőleg a jövendő missióra készültek. Ellentétes tulajdonaik miatt épen oly kellemetlenek valának, mint az orosz.

Különös egyénisége miatt épen ugy feltünt egy hozzánk nem messze ülő fiatal ember. Magas nyulánk, de csontos test alkata, szőke, vörösbe menő haja, s kék szemei elárulták a németet, ha szólásra nem nyitotta volna is ajakát. Fekete, ugynevezett Heckerkalap fedte fejét, társalgása élénk, szellemdús, tudományos ismerete sokoldalu, alapelvei tisztán kimértek és szilárdok valának. Később tudtuk meg, hogy ő európai hirt-nevet szerzett magának Kinkelnek a porosz tömlöczbőli megszabaditása által, miért most egész Németországbóli számüzetésével kellett lakolnia. Részint Illinois, részint Visconsinban vett magának birtokot, s váltva hol Amerikában, hol Angolországban él, de Németországot nem feledhette, s

mély sohajok szakadtak kebléből, valahányszor arról beszélt.

Szembeszökő volt kövesedett alkata, és sötétszerü vörös haja miatt egy írföldi, ki fáradatlan szorgalma s szakadatlan munkássága által nagy vagyont gyüjtvén, legnagyobb üzlettel bir Dublinban. Miután, lehet mondani, irószobáját egész életében soha nem hagyta el, s talán soha semminemü élvezetben sem részesült, arra határozá magát, hogy agg napjaira egy kéjutazást tesz. Ezen kéjutazásra Északamerikát választotta, a mi ugyan politikus, nemzetgazdász, és lélektanászra nézve érdekkel birhat, de csupa kéjutazásra minden polgárisodott ország közt legkevésbbé alkalmas.

Tengeri utazásunk egyhanguságát néha néha megszakasztó mindennapi tünemény volt, mely az utasok nagy része figyelmét szokott mulatságáról más tárgyra vitte, a delfinek gyakran feltünedező játéka vala. Ivalakulag hajtott hátuk, tövises hátuszonyukkal, hozzá még rövid vastag testük némüleg hasonlóvá teszi a sertéshez, a honnan angol nyelven Porkfishnek, disznóhalnak neveztetnek. Egyik a más után rendkivüli sebességgel emelkedik a tenger felszine fölé, s rövid ívet rajzolván ismét visszazuhannak a hullámokba. Ezt oly nagy gyorsaság és sebességgel végzik, miként ugy tetszik, mintha egymást üldöznék. Ilyen jelenet mindig némi vidorságot szokott a társaságba önteni. Ezen hal uszonyai oly rövidek s alkata oly otromba, miként alig lehet megfogni, hogy mikép emelkedik a viz szinére?

Vizsgálódni szerető utazóra nézve sokkal nagyobb érdekkel bir a tenger világitása, a mi ugyan melegöv alatti tengereken sokkal fénylőbb; de tiszta nyáriéjjeleken itt is elég szép arra, hogy még az avatlan ember figyelmét is felgerjessze. A világitás csak zajgatott hullámban tünik fel, azért legszembeszökőbb a hajó kerekei közelében, hol a tajtékzó hullám folytonosan halvány, leginkább sárga szinben tündöklik. Ezen halvány fényvonalon szüntelen kisebb és nagyobb fénypontok támadnak, melyek mint csillagok a téj-ut halvány világán igézőleg ragyognak.

Ezen világitás oka soká foglalkoztatta a legkitünőbb természetbuvárokat, s hoszas ideig semmit sem tudtak kipuhatolni. A tudatlanok mindjart a villanyossággal állnak elő, s azt hiszik, hogy azzal tökéletes felvilágositást adtak, ha azt mondják, hogy az nem egyéb, mint a tenger villanyos világitása. Ma legtöbb természetvizsgáló egyhangulag abban állapodik meg, hogy ezen világitás oka a tenger vizében lakó megszámlálhatlan mennyiségü legalsóbb faju állatocskákban rejlik. Különösen a Meduzák vagy akaléfek azok, melyek pillanatnyi fényt idéznek elő megzajgatott vizben: hanem szörnyü nehéz ezen csupán átlátszó kocsonyából álló parányi állatokat puszta szemmel észrevenni. Habár egy ilyen világitó pontot kihalász is az ember, már nehány óra mulva semmi jelét sem látja ezen állatoknak a tengervizben, mert tökéletesen felolvadnak abban, a nélkül, hogy a tengerviz természeti vagy vegytani tulajdonságaiban legkisebb változást szenvedne.

A tenger annyiszor bámult kék szine is gyakran volt már vizsgálódás s egymással ellenkező nézetek tárgya. Fénylő napvilágban sötétkék indigószinünek látszik a tenger, holott vize üvegbe meritetvén természetes világos és szintelen. Ezen szint különféle okból akarák származtatni, és még legujabban is akarta azt egy igen alapos természetbuvár a benne tükröző ég kékjéből magyarázni ki. Véleményem szerint ezen kék szin oka épen oly egyszerü, mint természetes. Nem egyéb az, mint a minden tökéletesen tiszta vizzel eredetileg sajátságos szin, melyet vékony rétegekben épen ugy nem lehet észrevenni, mint a levegő kék vagy egy átlátszó ablaktábla zöld szinét, hanem már mélyebb rétegben valósággal feltünik, mint az ablaktábla zöldes szine, ha többet rakunk egymásra. Hogy ez igy van, már abból világos, miszerint nemcsak a tenger vize, hanem minden tökéletesen tiszta viz ezen kékes szint játsza, még pedig minél tisztább és világosabb, annál feltünőbb ezen kékség. Ez látható minden hegyi tóban, s minden tiszta hegyi patak mélyebb helyein, ha az fenekig átlátszó. Ezt láthatjuk minden folyónkban, ezt téli időben a Dunánkban, ha jégleple alatt megtisztul, s a mellékfolyamok s esővíz semmi iszapot nem hord bele: ezt látjuk a havasok jegében, valamint minden más jégben, ha azon viz, melyből dermedt, elég tiszta volt. Az igaz, hogy ezen szin igen gyakran, zöldes és nem kékesnek tetszik. Véleményem szerint ez onnan van, hogy csekély mennyiségü feliszapolt sárgás agyag keverőzött hozzá, mely addig tökéletesen nem

üllepedhetett le. Tökéletes tiszta viznek kék szine van. Erről különösen a gasteini vizen győződtem meg, mely talán a legvilágosabb viz, melyet valaha láttam. A gasteini fürdőviz különös sajátságául emlegették előttem azon körülményt, hogy az emberi test abban fakó holtszint kap. Csak egy pillantást vetvén a mély fürdőkádba, azonnal megtudtam magamnak magyarázni ennek okát. Felfogtam egy ott álló egészen fehér porczelláncsészét, s azt a fürdőkád fenekére sülyesztettem, és ime a hószin csésze kék szint játszott a kristály-tiszta vizen keresztül, már pedig ezen fördőkád fölé nem borult kékes égöböl, sőt nagyon is sötét deszkafal.

Egyébiránt hogy az égöböl állapota jelentékeny változtató befolyást gyakorol a tenger tükrének kékes szinére, minden kétségen kivül van, mert hiszen ha az ég borongós, felhős, a tenger tükre ónszinű, mihelyt azonban tiszta fehér fenék tükrözik a vizen keresztül, azonnal feltünik a szép kék szin. Igy azon széles tajtékzó uton, melyet a tenger felszinén egész a látkör határaig hagy maga után a hajó, a hab mindig szép kékes, tisztán tengerkőszinben ragyog át a rajta hánykodó hullámokon.

Egy tengeri vihar gyönyörüségében is volt alkalmunk részesülni. Utazásunk elsőbb napjai, különösen a legelső, mig t. i. a György-csatornán usztunk, nyugodtan s békében folytak le. A csatorna hullámai oly csekélyek, oly szelidek valának, hogy a hajó mozgása teljességgel jelentéktelen volt, és az egész társaság oly jó kedvvel mulatott annak fedezetén, mintha egy

kedélyes kirándulást tett volna a Rajnán Mainztól Koblenzig, vagy épen éji zene mellett Velencze csatornáin andalogna. De ezen vig s kedélyes hangulat következő nap, mihelyt a György-csatornából a világtenger nyilt tükrére értünk, sok utazónál siralmas s levertté borult el. A nyilt tengeren izgékonyabb volt a viz szine, a hullámok magasabbra hágtak, és a hajó táncza nagy mértékben nevekedett. Ama kellemetlen vendég, a tengeri kór jelei nagy mértékben mutatkoztak, különösen a hölgyeken, kik nehányat kivéve zárkáikba vonultak, sőt a közös asztalnál sem jelentek meg. Julius 8-dikán egész nap Irföld partjai mellett haladtunk, melyek az elhagyatottság s kopárság szintelen képeivel kinálkoztak. Itt s ott tünt fel egy kis zöldes, s mivelt tér, de egyetlen ház sem vala látható a hosszu parton. Egy magános, a széles oceán közepéből kiemelkedett sziklacsúcs, mely nem volt szélesebb, mint hogy egy szép s a kék hullámokból merészen felnyult világitó-tornyot birt el hátán, kölcsönzött némi festői diszt az elhagyatott vidéknek. Következő napra a társaság nagyobb része hozzá szokott a hintáló mozgáshoz, s miután a vidor nap s tiszta meleg napfény társas mulatságra a fedezetre csalt, a félénkek is bátorkodtak rejtek helyükből előbúvni, s közös mulatságunkban részt venni.

Julius 10-kén a szabad nyilt tengerre jutottunk, hol egy talpalatnyi száraz földet sem láttunk magunk körül. A látkör szembetünőleg elvált a tengertől, melynek kékes tükre igézőleg terült el szemünk előtt, de nem költötte föl bennem a végetlenség érzetét, sőt

ellenben a tenger látköre, összehasonlitható tárgyak hiánya miatt sokkal kisebb, sokkal korlátoltabb volt, mint mikor az ember széles szemlekörü hegy ormán áll. Mennyivel nagyobb, szélesebb s magasztosabb alakban tünik fel a tárgyak változatosságával gazdag láthatár Ausztriában a Schafbergen, vagy Sáros és Szepesmegye határán a Braniszkón? Kedvünk volna örömünkben felrivallni azon pompásan meglepő látványra, s szinte érezzük a mint keblünk dagad a szemünk előtt elterülő kép szépsége és korlátlansága bájos érzetétől. Mind ebből egy parányit sem éreztem az oceán kopár, széles, és korlátolt felületén, sőt némi fulasztó érzetet költött bennem az, hogy e széles sikságon egy ide s tova hintálódó hajó szük körére vagyok szoritva.

Egyébiránt hajónk nyugodtan, habár hintálva uszott tovább a zajgó hullámok fölött, és a derült fellegtelen ég, melynek kékje versenyzett a tenger szinével, azon reményre jogositott, hogy csöndes tengeri utazásunk lesz. — Azonban dél felé elborult az ég s könnyü köd ereszkedett a tenger felszinére. Alig történt ez, azonnal eddig soha nem tapasztalt tevékenységet vettünk észre a hajólegénység közt. Vizsgálták a mentő csónakok csigáit, csavaróit, melyekből hajónk minden oldalán három csüngött; az árboczot bevonták sat. Délután, kivált este felé az idő jobban elborult, a szél dühösebb lőn, és a hullámok magasabbra emelkedtek : azonban még minden meglehetős nyugodtan maradt, s ha mindjárt kissé dobogó szivvel is, álomra hajtotta fejét. Reggel felé a hajó heves

hintálása s borzasztó csikorgása vert fel, ugy hogy azt gondoltam, miként eresztékei bomlanak szerte; ugyanakkor ismételve hallottam, hogy egyes hullám zúdul a fedezetre, s legközelebbi szomszédomban néhány utitársamon az erősen hánykodó tenger okozta kór csalhatlan jeleit vettem észre. Szegények a legnagyobb mértékben szenvedtek a tengeri kór következtében!

Azonnal a fedezetre siettem. Vastag ködfelleg borult a tenger szinére, és a felbőszült hullámok oly erőszakosan ingatták hajónkat, hogy csak ügygyel-bajjal lehete talpon maradni. A vihar perczről perczre nevekedett, s dél felé oly magas pontra hágott, miszerint egyetlen lépést sem lehete tenni, hacsak ki nem akarta az ember magát azon veszélynek tenni, hogy a hajó egyik oldaláról a másikra sodortassék. Most oly mélyen merült hajónk hátulsó vége a bőszült hullámba, hogy az ölmagasságra csapott össze fölötte, majd felemelkedett, s oly nagyott szökött ég felé, mintha ormányával a hullámzó tenger feneketlen örvényébe akarná magát furni.

Mig lehető volt, s a vihar és esőáradat engedte, a fedezeten maradtam, hogy nézhessem a felzúdult tenger bősz játékát. A hullámok szélesek, de nem igen magasok valának. Csak néha zúdult egy-egy bőszült erővel hajónk oldalának, s azt félre lökvén magasan szökött meghajolt párkányzatára. Az étteremben gondoskodva volt, hogy minden egyes tárgy, tányér, tál leerősitessék, mégis minden egymásra volt hányva vetve, mi sok furcsa jelenetre szolgáltatott alkalmat.

A társaság nagyobb része sem reggelire, sem ebédre nem jelent meg, különösen a hölgyek, hármat kivéve, kik közül egy a másod kapitány neje volt, zárkáikban maradtak. Én is, kinek eddig sejtelmem sem volt a tengeri kórról, oly különösen éreztem magam, hogy semmi ételt sem tudtam megkóstolni. A hajóslegények azt állíták, hogy ez nagyon lanyha vihar, mert nekik kevés dolgot ad. Vihar és bőszült hullámok daczára hajónk fenakadás nélkül folytatta utját, ugy hogy az nap is 224 tengeri mérfölddel közelitettük meg Amerika partjait. Csak este felé lett a tenger nyugodtabb, és a következő nap reggele tiszta fénylő világát derülten terjeszté a tenger lelohadt tükrére.

Mily egészen más a hajóni élet borongós vihardulta napok után egy szép derült napos ég alatt! Mindenki vig, nyugodt arczczal gyülöngött a hajó fedezetén; a társalgás élénk volt, s kettőztetett léptekkel járdalt mindenki fel s alá. Még a hölgyek is előbujtak rejtekhelyükből, s jó kedvvel vettek részt a közös társalgásban. Ugy tetszett mintha uj élet költözött volna a Canadára, s a tegnapi nap kinjai örökre elfeledve lőnek. Az átalános derültség nevelésére nagy befolyással volt egy csapat repülő nemü hal, mely egészen hajónk mellett űzte enyelgő játékát.

Ily módon egy tengeri vihar veszélyéből szerencsésen megmenekültünk volna, de más oldalról egy sokkal nagyobb fenyegetett. Julius 13-ikán New Foundland zátonyaihoz közeledtünk, melyektől a folytonosan rajtuk borongó ködfelleg miatt nagyon

fél a hajós nép. Miután minden hajónak, mely Európából Halifax, Boston vagy Uj-Yorkba, vagy onnan vissza Európába megy, ezen vonalon kell elhaladni, ezáltal mindig ki van az ember téve azon veszélynek, hogy ködös időben az ezen uton átmenő sok hajó közül valamelyikkel összeütközik. Sok hajót talált már e helyen végveszély; igy kevéssel ezelőtt a pompás Arctic gőzös, melynek egy kis vas gőzös a bókonyait tördelte be. Azért e helyen ködös időben, kivált éj idején örökös, csontot-velőt átjáró sipolás és harangozás harsog a hajókon, hogy a szemközt jövő hajók kölcsönös közeledésükre figyelmesekké tétessenek.

Ezen utonmódon ki lehet kerülni egy másik hajóvali összeütközés veszélyét, de nem lehet eltávolitani egy más sokkal nagyobb, s ködös időben, mondhatni, elkerülhetlen veszedelmet. Ez a jégbérczekhezi ütközés veszélye. Jelesül meleg nyári hónapokban iszonyu jéghalmok szoktak elválni az északi sarktól, melyek a tenger folyását követve junius, julius és augustus hónapokban dél felé az Uj-Foundlandi szigetek mellett szoktak elvándorolni. Már most ha valamelyik hajó szerencsétlenségére egy ily uszó óriással találkozik, s azzal véletlen összeütközésbe jön, vége van neki, mert menthetlenül, mondhatni, azon pillanatban a tenger mélyére sülyed. Azt hiszik, hogy a pompás Praesident gőzös egy ily jégbérczczeli összeütközésnek köszönheti sülyedését, mert soha semmi hirt sem lehete felőle hallani, semmi nyomát nem lehete felfedezni.

Egy ily veszélyes szomszéd közeledését bizonyos

jéghidegség szokta elárulni, mely nem csak a levegőt eltölti, hanem a tenger felszinét is bevonja. Julius 14. éjjele is oly didergető hideg volt, hogy ágybelink kétsoros gyapjutakarója sem volt képes az ellen tökéletesen megvédni. Ebből azt gyanitánk, hogy egy ily veszélyes jégbércz közelében vagyunk, de másnapra viradva semmi ilyest nem láttunk. Csak néhány nap mulva, midőn már az amerikai partok feltüntek, nyilatkoztatta ki egy amerikai hajókapitány, ki szinte a Canadán utazott, hogy a 14-iki jéghideg éjjelen egy borzasztó jégbérczhez oly közel haladtunk el, miként a fedezetről csaknem puszta kézzel ellehete érni : de szerencsésen elcsusztunk mellette, s igy a fenyegető veszélyből sértetlenül menekültünk. Képzelhetni tehát, hogy ily körülmények közt, mily borzasztók a hajón töltött éjszakák, midőn a síp örök visitása, és a harang folytonos zúgása a szünetlenül fenyegető veszélyre szakadatlanul emlékeztet.

Julius 15-dike volt a második vasárnap, melyet hajón töltének. Ezt a napot a hajólegénység, és jelenlévő angolok, mindig a legnagyobb vallásos buzgalommal ülik meg. A hajólegénység ünnepi ruhájában szokott a hajó teremében megjelenni, hol az utasokkal együtt asztal mellé telepedik. A lelkészi kötelességet a hajókapitány teljesiti,nálunk egy igen tisztes, és bizalmat gerjesztő 50—60 közti férfiu. Az isteni tisztelet abból áll, hogy a gyülekezet előtt egy imát, egyházi beszédet, Móses öt könyvéből nehány fejezetet, az uj szövetségből egy evangyeliomot, és letenyét olvas fel.

Julius 17-dikén az amerikai, illetőleg uj-skótziai partok közvetlen közelébe jutottunk, a mennyiben a Liverpoolból kiindult angol gőzösök rendesen Halifaxban szoktak kikötni. De a sürü köd, mely délután ismét elboritotta a tenger felszinét, gátlá a veszélyes szirtek, és örvényektől környezett kikötőbei bemenetelünket. A kapitány, azon csalódásban lévén, hogy egészen Halifax kikötője előtt áll, nehányat lövetett, hogy megérkezését tudassa: de senki nem felelt, s nem jelent meg hajókalauz, ki hajónkat biztosan kikötőbe vezette volna. A kapitány tehát kényszerülve volt horgonyt vetni, s az egész éjt nyugodt tétlenségben tölteni. A másnap reggel elsüttetett ismételt lövések hasonló eredményüek voltak, ugy hogy a kapitány a tengerfenék gondos megvizsgálása után adhatott kellő felvilágositást helyzetünkről, s igy kényszerülve lévén, a láthatárt vastagon boritó köd daczára a gépeket megindittatta, s a hajósip folytonos visitása között tovább vitorlázott. Csak reggeli nyolcz óra felé kezdett a köd felszakadni, s midőn egy órával később egészen eloszlott, láttuk, hogy egy számos hajó, és halászcsajkával hemzsegő barátságos tenger közepében állunk, melyből derült láthatáron az amerikai szárazföld dicsően merült fel. A bájos reggel, mely a láthatárt fellegtelen fénybe öltözteté, még emelte az óhajtott föld láttára kelt vidor hangulatot. Átalános sürgésforgás zsibongott a fedezeten, a hajó minden zászlója és lobogója felvonatott, a közel szárazföldön álló tárgyak mindig jobban jobban feltüntek a szem előtt, mig végre Halifax is

két fenyüerdővel benőtt halomsor közt szemünk elé bukkant.

Ha már egy távol világrészen eső ország legelső megpillantása oly hatályos benyomást gyakorol a fogékony kebel-, az emberi képzeletre : mennyivel hatályosabbnak kell lenni azon benyomásnak, ha egész kiterjedésében szeme előtt látja azon nagy és gazdag világrészt, mely az emberi nem reményeit és jövőjét zord kebelében viseli? Azon feszült hangulat, mely az embert megszállja, elevenebb szinek-, s érdekkel rajzol mindent lelkünk elé, minden benyomást vágyódással fogadunk, s annyira meghonosul képzetünkben azon eszme, hogy ujat látunk, miszerint hisszük, hogy hegy, völgy, város, emberek, az egész állat és növényországnak más alakkal, és más természettel kell birnia.

V.

Az uj világ. Halifax. Bostoni ut.

Halifax, Nova-Skótia, angol Amerika egy részének fővárosa kellemes és kies tájékban fekszik. A kikötő partja hosszában nyulik el, s háta mögött mint valamely térkely emelkedik egy erdővel benőtt halomlánczolat. Kikötője nagy és biztos, s bejárását egy kis sziget két részre osztja. Erős vár uralg fölötte, mely egy a parttól fél angol mérföldre emelkedett halom tetején büszkélkedik.

A Halifax alatt kikötő gőzösöknek rendszerint nehány óráig a kikötőben kell maradniok, részint

hogy az angol Amerika számára rendelt levélcsomagokat, s kormányrendeleteket átadják; részint hogy a Boston felé való tovább utazáshoz szükséges élelmi szereket, kőszént, és fris vizet bevegyék. A gőzös megérkezése, valamint a rajta lévő utazók neve Halifaxból Uj-Yorkba azonnal táviratoztatik, honnan e hir nehány óra alatt az összes egyesült államokba elterjesztetik.

E szerint az amerikai partokra julius 18-kán 11 óra előtt 20 perczczel, s igy Liverpoolbóli elindulásunk után 11 napra értünk, miután ez idő alatt 2,394 tengeri mérföldet, azaz naponkint 217 mérföldet hátunk mögött hagytunk. De mivel elindulásunk Halifaxból Bostonba csak délutáni egy órára vala kitüzve, örömmel ragadám meg az alkalmat, hogy Amerika földét illethessem, s ezen kis időközt a város és vár megtekintésére használám.

Egy gyermekkormányozta kocsi röpitett a város több utczáján keresztül a várba. Halifax utczái egyenesek, s meglehetős szélesek, de épen nincs kedves tekintetök. Nem igen tiszták, kövezetlenek, a házak fából épitvék, kivülről tetőalakuan deszkával boritvák, s amerikai szokás szerint nagyrészint fehér olajszinre mázolvák. Egyébiránt mind 1—2—3 emeletüek, s amerikai modorban épitettek. A kereskedő boltok kevés kivétellel szatócsbódé szerüek, melyekben összevissza keverve a legellentétesebb tárgyak árultatnak. Ámbár Halifax Uj-Skottföld fővárosa, s a kormány székhelye: mégis nagyon nyugodt, s csöndes benne az élet, s e tekintetben sokat különbözik

az amerikai egyesült államok testvérvárosaitól. Emelkedés, gyors haladás sehol sem tapasztalható, mint ezt az amerikai szabad államok uj városaiban észrevehetni, hol az alig alapitott városok mesés gyorsasággal nevekesznek, és a kereskedés, művészet, és mesterségben óriás előmenetelt tesznek.

Igen felötlő tünemény, hogy Amerika angol városai, bár a nagy amerikai egyesület tőszomszédságában feküsznek, s azzal határosok : mégis azon hatalmas emelkedést, s minden tagaiban lüktető üzletet nem képesek elérni, melyet az amerikai városokban oly képzelethaladó mértékben találunk, és bámulunk. Ha ennek oka után kutatunk, nem találunk egyebet, mint hogy az amerikai intézmények mindent éltető szelleme hiányzik belőlük, s egy telepitvény soha nem emelkedhetik oly magasra, mint egy szabad független ország. Mert ám tegyék csak ma azon egyesület tagjává, s holnap már észrevehető lesz rajta az egyesülés eredménye, s meglássa bárki, hogy uj élet, uj tevékenység szivárog annak minden részébe, s gyors léptekkel fog haladni többi testvérei után.

Feketék, és vegyenczek már itt is nagy számmal találhatók. Találtunk egy indiancsaládot is, mely két nő, egy 15—16 éves leány, és egy körülbelől egy éves gyermekből állott. Ezek nemcsak arczszinökkel, hanem foglalkozásuk, s állhatlan vándor életükkel is a mi czigányainkra emlékeztetnek. Mint ezek, azok is hontalanok, bujdosók, koldulnak, s női kézmunkákkal táplálják magukat, melyeket városokban az európaiaknak eladnak, vagy más aprólékért a keres-

kedőknél becserélnek, kik azután boltjaikban drága pénzért árulják az idegen utazóknak. Ilyen általuk készitett tárgyak a szalma kosarkák, és szivartárczák, melyekre festett gyapjuból tarka alakokat hímeznek.

Halifax legjelentékenyebb épülete néhány egyház mellett az Uj-Skottföldi kormány épülete. Ez a főutczán áll, előtte fákkal beültetett udvar terül el, melyet az utczától magas vasrácsozat választ el.

A halifaxi várhoz érkezvén, több utitársunkat találtuk az előtt összegyülekezve: de az őr megtagadta az abbai bebocsátatást. Mig azon tanácskoztunk mit teendők legyünk, ott termett a vár-parancsnok, ki egész udvariassággal szólitott fel a bemenetelre. A négyszeggránitból épitett falak mintegy 6—8 öl széles, és három öl mély árok által vannak elválasztva. A bástyák, melyek azon halomról, melyen a vár fekszik, a vidék fölött uralgnak, 18—24 fontos öntöttvas ágyukkal vannak fegyverezve, melyeknek ágyutalpai szinte kitünő öntött vasból készitvék. A vár épülete szinte tömör négyszeg gránitból bombamentesen van épitve, s mindenütt példátlan rend, és tisztaság.

Igen kies kilátás kinálkozik a vár magasáról. Egyik oldalról a halifaxi kikötő tünik föl, mely végetlenbe vesz el; más felől a jól mivelt, és munkált szántóföld terül el hullámzatos görbületeivel, mig a rétek üde zöldje egymást váltja a fenyüerdő homályos árnyaival.

12 óra után már ismét a hajó fedezetén valánk, hol átalános sürgésforgás uralkodott. Kőszenet, fris vizet, jeget, friss élelmi szereket hordtak be, melye-

ket a legközelebbi ebédnél már igénybe vettünk. Különösen felüditett a fris viz, és a pompás kristálytiszta jég, melyet egész tengeri utazásunk alatt igen takarékos és parányi adagokban kaptunk.

A hőség épen ellentétben állt azon hideggel, melyet az utóbbi napban kénytelenittettünk kiállani, csaknem kiállhatlan volt, s mintegy eleve megizelittette velünk az egyesült államokban ránk várakozó hőséget.

Két óra felé felszedettek a horgonyok, s elszakadtunk ismét a szárazföldtől, hogy utunkat tovább folytassuk Boston felé. A legforróbb ég terült fölénk, midőn Halifaxot elhagytuk, és a nap kiállhatlanul égetett : de alig haladtunk 12—15 mérföldet a tengeren, már éreztük a tengeri lég hűsitő hatását, és az ég elveszté derült fényét. Este felé érezhető hideg lett, és miután naphosszat legkönnyebb nyári ruhánk is terhünkre volt, már ekkor legmelegebb téli öltözetünket kerestük elő. Az egész utazásunk alatt hiven követő köd is leereszkedett, és a kapitány kénytelenittetett a hajósipot szakadatlanul fuvatni.

Julius 19-én reggel találkoztunk azon postagőzössel, mely az előtti napon vitorlázott el Bostonból, s Halifax felé sietett, hogy onnan Európába folytassa utját. Milv eleven érdekkel kiséri az ember egy oly hajó futását, mely oly nagy távolból a honi világrészbe siet, nem lehet rajzolni. Ugy tetszett mintha régi jó barátunkkal találkoztunk volna, legjobb jókivánásunk kisérte hosszas pályáján, s ugy éreztük, mintha rá akartunk volna kiáltani, hogy a távol hon-

ban hagyott kedveseinket üdvözölje. Ránk nézve e hajó csakugyan kettős érdekkel birt. Ugyanis ennek kellett azon leveleket, melyeket tengeri utazásunk vég napjaiban irtunk, s Halifaxban feladtunk, Európába szállitani, tehát a nyugoti világ partjairól legelső köszöntésünket, s oda való szerencsés megérkezésünk örömhirét megvinni.

A nap derült, a tenger csudaszép kékes szinü, s a társaság hangulata, magasra fokozva Amerika szárazföldére leendő szerencsés megérkezés közel reménye által, a legvidorabb volt. Ebéd vége felé egy az utazók közül divatozó pohár-köszöntéssel üdvözölte a hajóskapitányt, ki szokásban lévő modorban megköszönte, s biztositotta, hogy a jelenlévő társaság előtte a legbecsesebb, melyet annyi sok utazása közben szállitott. Ez azonban meglehet, hogy szólásforma, melyet minden utazása alkalmával ismételni szokott.

Este felé oly közel jutottunk az amerikai parthoz, hogy a bostoni világitó tornyot sugárzó fényével csekély távolban látánk magunk előtt ragyogni. A kapitány felbocsátott röppentyü által tudatta a hajókalauzzal, miként a kikötőbei mehetés segélyét igényli, s egy óra mulva már hajónkon termett az éj és köd daczára egy kis csónakon oda usztatva, de a mindig sürüsödő köd, bár kalauzunk volt is, gátolta kiköthetésünket, s Bostonnal szemközt kénytelenittetének horgonyt vetni, s nyilt tengeren várni be a következő nap ébredtét.

Julius 20-ikán két ágyudörgés riasztott fel kora

álmunkból. Azon nyugalom, melyet az éjen élvezénk, mig hajónk horgonyozott, annyi nyugtalanság után, oly jól esett, hogy egész társaságunk elaludta a kora reggelt. A két lövésre mindenki kiugrott ágyából, és sietve futott a fedezetre, s oda jutva örömmel látánk, hogy Boston kikötőjében épen a vámház mellett horgonyoztunk. Igy azon élvezettől, melyet a kikötőjébe menéskor Boston nyujt, megfosztva valánk.

A mily gyorsan füz az ember ismeretségi viszonyt oly pillanatig tartó szálláson, mint egy hajó, oly gyorsan bomlik is az fel. A kiszállás pillanatában oly sietve kapkod az ember, hogy alig marad ideje bajtársainak „Isten hozzád"-ot rebegni.

A vámháznál egyetlen vámhivatalnok várt reánk, kinek 150 utazó holmijét kellett volna kikutatni. Gondolni lehet mily felületesen, mily elnézőleg végzi az kötelességét. Csak egy pillanatot vetett felnyitott utitáskánkba, s azzal megtörtént a vizsgálat. Ugy látszik mintha az amerikai vámhivatalnok azon elvből indulna ki, miként egy utazótáska, mely alig képes a szükséges ruhákat, és uti holmiket befogadni, nem elégséges arra, hogy annyi portékát csempésszen be, minek kedviért méltó lenne nagyobb számu tisztviselőséget fizetni; és hogy az utazókat egy pár uj csizma, vagy nehány pár elviseletlen keztyü miatt a szorgos kutatás kellemetlenségének kellene alávetni. A csempészet más uton módon, s nem utitáska segélyével üzetik, és bár az európai nagyon szereti az amerikait zordonsággal vádolni, még sincs rá eset, hogy az utazó zsebje kikutattatnék, mint ez az európai

vámoknál oly gyakran megesik, azért hogy az utazó idegen földről semmi emléket ne vihessen barátjának, miért a vámdijt meg nem fizette.

Ezután omnibusba ültünk, melybe kilencz személy vala zsufolva, s hosszas várakozás után, mely európai türelmetlenségünket erős próbára tette, Boston legelőkelőbb szállodájába a Reverhousebe kocsiztunk.

VI.

Amerikai szállodák.

Könnyü elgondolni, hogy egy oly országban, hol a lakosság tized része, mondhatni, örökös utazás, és bujdosásban él, hol az üzérkedés főfeltéte az állami életnek; a szállodák igen czélszerüen rendezvék, s az utazók igényeinek a legnagyobb mértékben megfelelők.

Az amerikai szállodák Amerika legkitünőbb, legnagyszerübb intézményei közé tartoznak. A magok nemében oly tökéletesek, hogy jobbat, czélszerübbet még csak kigondolni sem lehetne. Annyira különböznek elrendezésükre nézve Európa minden szállodájától, hogy ezekhez foghatót, s hasonlót sehol sem találhatni.

Amerika a próba, és kisérlet hazája. Nem csüng ez oktalan makacssággal a régin, az ősin. Mihelyt kitünik, hogy ez vagy amaz hiányzik, mindaddig kisértik s próbálják annak kitalálását, mig az amerikai ösztönszerü tapintatát követve arra nézve a

legjobbat, legczélszerübbet fel nem fedezte, a mi csudás gyorsasággal terjed el az egész országban, s válik közönség tulajdonává. Miután Amerika átalában munkás erő hiányában szenved, és a kéz drága, mindig figyelemmel vannak arra, hogy az erő legcsekélyebb pazarlása mellett hogyan lehessen minél nagyobbat végrehajtani.

Ezen elvet alkalmazták a szállodák rendezésénél is. Amerika szállodái, mint az egyesült államokban minden, egy alak, egy példány után szervezvék, s aránytalanul csekély személyzet tartása mellett is példátlan rend, és tisztaság uralg azokban.

Rendesen egy nagyszerü s oszlopokon nyugvó térkely alaku kapuzaton lép be az ember, s azonnal egy nagy előcsarnokba jut. (A nálunk szokásban levő piszkos bejárások Amerikában teljességgel nem láthatók). Ebben van a szálloda hivatala, s egy iró állvány mögött a ház könyv- s ügyvezetője, rendesen egy csinos, s udvarias férfi. Ez fogadja a hullámként tóduló vendégeket, s eleibök teszi az idegenek nagy könyvét, melybe minden utazó a nevét, s a számára kimutatott szoba számát beirja. Ha a vendég minden hölgy kiséret nélkül van, rendesen a legfelső emeleten igen kicsiny, s csak a legszükségesebb butorzattal ellátott szobákba vezettetik. Az amerikai csak hálószobául használja ezen szobákat. Ha pedig a vendéggel hölgy is van, a hálószoba mellett egy ugy nevezett elfogadó terem (parlour) is nyittatik, mely a lehető legnagyobb kényelemmel van ellátva, s a legizletesebben butorozva. Ezen magán fogadó-teremen

kivül, melyet minden vendég igényelhet, van minden szállodában közös társalgó-terem is, egy a hölgyek, s egy a férfi urak számára. Ezekben tükrözi ki magát a szálloda egész gazdagsága, s fénye. Különösen a hölgy-társalgó-teremek fényüzésre nézve felülmulnak mindent, a mit Európában ilyes helyen látni szoktunk. Legfinomabb angol szőnyegek boritják a padozatot, a ragyogó kárpitokkal bevont falakon legfinomabb, s legkeresettebb izléssel készitett aranyrámákba foglalt angoltükrök csüngnek. Pompás alaku franczia vagy angol bronzcsillárok, s hasonló gyertyatartók emelik a bársonynyal, vagy legnehezebb himzett selyemszövettel bevont tágas teremet, melyben ezen kivül két pompás alaku zongora is áll az utazók mulatsága-, és gyönyörüségére. A hölgy-társalgó-terembe csak olyan férfiaknak engedtetik meg a bejárás, kiket hölgyek vezettek be, minden egyéb előtt zárvák. Itt szokott az utazó társaság naphosszat, vagy este összegyülekezni, és a teremben elszórt pamlagokon elkülönzött csoportokban, a férfiak valamint a hölgyek is mindig diszes, ha bár nem mindig izletes öltözékben is társalogni.

A férfiak társalgó-termeik nincsenek oly pompásan, de igényeikhez képest igen czélszerüen rendezve, többnyire egy olvasó-teremmel állanak összeköttetésben, melyben az olvasás-szomjas amerikainak számlálhatlan hirlap kinálkozik. Ezen terembe szabadon minden idegen beléphet, épen ugy, mint a mi kávéházainkba, azon különbséggel, hogy ebben órákig is mulathat, a nélkül, hogy a pinczér kellemetlen

„mit parancsol nagysád"-dal, szünet nélkül illetné az embert. Itt végzik az utazók egymássali üzletüket, és gondoskodnak szükséges levelezéseikről.

Ezen teremekből ritkán hiányzik Washington, Jefferson, Webster Dániel, Clay Henrik, s egyéb hazájukért érdemet vivott amerikaiak életnagyságu képe, valamint az egyesült államok átalános, s az egyes államok különös térképe, ugy szinte azon város rajza, melyben illető szálloda áll.

Rendkivüli meglepő benyomást gyakorol idegenre az étterem, mely csaknem minden szállodában kettő van, egy a hölgyek, és egy a férfiak számára. Mindkettő pompásan, és fényüzéssel diszitett, s a társalgó terem mellett a szálloda fénypontját képezi.

A nagyobb városokban, mint Uj-York, Philadelphia, Boston, Baltimore, Washington, Cincinnati, St.-Louis sat. mindig diszruhában felöltözve jelennek meg az asztalnál. A hölgyeket férjeik karöltve vezetik az asztal felső végéhez, s miután helyet vettek, a férfiak csak akkor foglalják el az üresen maradt helyeket.

Ezen étteremben, csekély megszünéssel naphosszat folytonosan esznek. Hat órakor kezdődik a reggelizés, és tart kilenczig; 11 órakor kezdődik az ugy nevezett Lunch, és folyik egyig; három órakor van az első ebéd, 5 órakor a második, 8 órakor kezdődik a theázás, és tart éjfélig.

A konyha Amerika nagyobb részeiben hasonló az angolhoz, s a mennyire lehet még nyersebb, és emészthetlenebb mint az. Félig sült, s nagy részint

nyers marha és ürühus játsza itt is a főszerepet elegendő bors, és más füszerrel. Csak kelet nagyobb városaiban, jelesül Uj-York, Philadelphia, Boston, Baltimoreban sat., sőt nyugot népes városaiban is, mint Cincinnati, St.-Louis sat., hol az Európa, és az egyesület déli részéveli összeköttetés szorosabb, és élénkebb, közelit a kitünőbb szállodák konyhája az európaihoz. Emlékezem egy ebédünkre, melyet Uj-Yorkban az Astorhouseben költöttünk el. A legfinomabb franczia modorban volt ez készitve, ugy hogy Páris legelőkelőbb ebédlői, mint „trois frères provenceaux“, „maison d'orée“, vagy „Café de Paris“, mellé bizton oda lehetett volna állitani.

Az ételek fedett chinaezüst edényekben hordatnak fel, melyek alatt borszesz lámpa áll, hogy folytonosan egyenlő melegségben tartassanak. Az amerikai embernek legkedvesebb, s leggyakoribb eledele valami a georgina gyökeréhez hasonlitó gyökgumó, melyet sweet potates (édes krumplinak) neveznek; továbbá nyers paradicsomalma, mely szeletekre metéltetvén megsavanyittatik, ugy szinte a zeller nyers levélszárai, melyeket vizzel megtöltött üvegekben szoktak az asztalra tenni.

Legkedvesebb, s legszokottabb tésztásételük a pies vagy pástétom, mely nem egyéb mint valami nehéz vajas tésztából készitett, s különböző gyümölcscsel megtöltött torta féle sütemény, a honnan van Apple pies (almás), Peach pies (baraczk), Gooseberry pies (egres) torta sat.

Az északi államok legnemesebb gyümölcs-fajai

közé tartozik a sárga, és görög dinnye, ez utóbbi hosszukás, ugorkaszerü alakjával különbözik a mienktől; továbbá nagy számu baraczk, alma, körte, de a szilva a ritkább gyümölcsfajok közé tartozik.

Legközönségesebb italuk a viz, s asztalnál rend szerint ezt szoktak inni. De ha mégis bort akar az ember inni, mely hosszu sorral, s gazdag választékkal kinálkozik a nyomott étlapon, egy jegyet kér, melyre a hó napját, saját nevét, lakszobája számát, és a kivánt borfajt feljegyzi. Ezen jegyre elhozza a Steward (pinczér) a kivánt bort, s jegye mint számolási bizonyitvány tartatik vissza. Egyik különösség, a mint egész Amerikában az italokat, még a vizet is élvezik, a jégnek átalánosan elterjedt használata. Ez kristály-tisztasággal bir, s belőle néhány darabot a vendég poharába tesznek, és az arra önti italát.

Az amerikai kevés időt veszteget az evésre. Ha bár gyakran, és sokat eszik is, de mindig gyorsan végzi. Mihelyt a kanalat letette kezéből, azonnal felkél az asztaltól is. Az ebéd utáni kényelmeskedést nem ismeri, s európai származásunknak azáltal is adtuk szembetünő jelét, hogy mindig legutósók voltunk az asztalnál, s csak Uj-York, és Philadelphiában voltak társaink.

Az asztalnáli szolgálatot rendesen nagy számu pinczérek végzik, kiket Steward, gondviselőknek neveznek. Ezek vagy írföldiek, és németek, vagy szines benszületett amerikaiak. Öltözetük igen tiszta, és czélszerü. Valódi amerikait nem talál az ember köztök.

Adott jelre mindegyik sorba megy egy kezében levő tállal, ekkor megállapodnak a vendégek háta mögött, s a főpinczér vezényletére asztalra helyezi mindegyik a kezében tartott tált. Még a kinek nincs is kezében tál, meg kell kezével tennie azt a mozdulatot, melyet a többi tett. Ez, mint könnyü elképzelni, oly különös jelenet, hogy alig képes az ember nevetését visszafojtani.

Az árdij Amerika csaknem minden első rendü szállodájában egyenlő. Egy személy egész napra fizet 2 dollárt, melyért étel, szállás, és szolgálattal elláttatik minden személykülönbség nélkül. Borravaló semmi szin alatt sem divatozik, s ha néha megesik is, hogy azért megszólitanak, a megszólitó bizonyosan fekete, vagy európai, ki emberi méltóságáról annyira megfeledkezett, hogy nem szégyenl koldulni. Az amerikai megkivánja a mi őt illeti, s a mihez joga van, de soha nem jut eszébe jogos illetőségén felül még valamit követelni, s én azt tapasztaltam, hogy mindig különösnek találja, s gyanus arczczal tekint az adóra, valahányszor az tartozásán felül jutalmat adott.

Gyakran halljuk azon állitást, hogy a szolgálat Amerikában rosz. Ez csak akkor igaz, ha európai szempontból tekintjük, s összehasonlitjuk azon szolgálattal, melyhez az európai szállodákban szoktunk. Az amerikai nincs ahhoz szokva, hogy magát szolgáltassa, de nem is igényli. Mig a háztól távol van az ember, azalatt kitisztogatják szobáját, s egész nap egyetlen szolgálattevő lelket sem láthatni. Látatlan kezek végzik a szolgálatot. A csizmák este a szoba

ajtaja elé állittatnak, a ruha-tisztitást több fekete, vagy gyermek teljesiti a szálloda előcsarnokában, mely elé kilép az ember, s testén porolják, és kefélik ki öltönyét. Egyéb tisztitási módszer nem létezik. Minden pohár vizet, minden csésze kávét, melyet szobánkba vitetünk, külön számitanak. A ki azért európai mód szerinti szolgálathoz van szokva, s azt nem is nélkülözheti; a ki kilencz óra felé is csibukját ágyban szopogatja, s kávéját naponként ágyban issza; ki felöltözéséhez segédkezet igényel, ki csak nagy kínnal tudja szobáját 12 óra előtt elhagyni: az maradjon Európában, mert Amerikában igen kényelmetlenül fogja magát érezni, és az amerikai állapotot szenvedhetlennek találni.

VII.

Boston.

Midőn Bostonban a szálloda elé kocsiztunk, az oda siető szolgák málhánkat azonnal átvették, s mi a rovátkolt oszlopokon nyugvó kapuzaton keresztül a szálloda előcsarnokába léptünk. A kapuzat Amerika csaknem minden szállodájában némi térkelyt képez, mely az amerikai uracs világnak napi beszélgetési gyülhelyül szokott szolgálni. Az előcsarnokon keresztül háboritlanul a szálloda hivataláig mehettünk, a nélkül, hogy tolakodó pinczérek ismert kiáltozása „mit parancsol nagysád?“ alkalmatlankodott volna. A hivatalasztalhoz érvén elénkbe tolták az idegenek könyvét, s méltó boszankodással tapasztaltuk, hogy

a tekintetes nemes nemzetes és vitézlő nevek iránt egy vonással sem mutattak több figyelmet, mint a legegyszerübb amerikai kereskedő iránt, sőt ellenben azt kelle látnunk, hogy mindenkit elébb elláttak mint minket. Ezen figyelmetlenség annyira kivette sodrából egyik utitársamat, hogy kedve lett volna azonnal visszatérni Európába, szerencsére azonban nem lehetett hamarjában hajót teremteni, mely Európa fele vitorlázott; de meg nem is oly könnyü az atlanti tengeren utazni, mint ha az ember Triesztből Velenczébe rándul. De csakhamar lelohadt boszonkodása, mihelyt egész nyájas készséggel három igen csinosan bútorzott szobát nyitottak számunkra.

Átöltözvén egy kirándulást tettünk a városon keresztül Cambridgebe ama hires amerikai egyetemi városba, mely Bostontól néhány angol mértföldnyi távolban fekszik.

Boston Massachusett fővárosa sajátságos amerikai város, mely a régi angolok puritán jellemét nagy részben változatlanul megtartotta. Tojásdad félszigetet képez, s az 1850-diki összeirás szerint 138,788 lakost számlál. A tenger szine fölött 110′ emelkedik föl, mi által a tenger felöl jövőkre hatályos benyomást gyakorol. Épitési modorban annyiban üt el a többi amerikai városoktól, hogy kevés széles, és egyenes utczája van. A magán házak nagy része fehér közvonalok által elválasztott sima vörös téglából épitvék, melyek ablakjait világos zöld redőnyek fedik. Azonban találhatni elég, kivált középületet, mely durván faragott gránit négyszegből van épitve, és ez

kizárólag bostoni izlés, melyet egész Amerikában sehol nem találtam. A fő utczákon igen pompás, s gazdagon ellátott kereskedő boltok, melyeknek kirakatai oly diszesek, hogy fény, és gazdaságra nézve a legdiszesebb párisi és londoni boltoknak nem engednek. Az utczákoni mozgalom mindenütt rendkivül élénk, ámbár minden nyugodtan, és csöndesen megy végbe. Hogy a bostoni forgalomról csak némi fogalmat szerezhessen olvasóm, elég legyen annyit emlitenem, hogy ezen városba egyremásra naponként 240—260 vasuti vonat érkezik 10,500 utazóval. Kikötőjéből 3000 hajó indul ki, s ugyanannyi érkezik évenként, a mintegy 10,000-re menő part mellett járót ide nem számitva, melyek az Amerika parti városai közti közlekedést eszközlik. A várost minden irányban szeldelő omnibusok száma kimondhatlan, s mely igen czélszerü, s egész Amerikában egy minta szerint szervezvék.

Boston az amerikai tudományosság székhelye, ezért neveztetik Amerika Athenejének. Valóban nagy is Bostonban a tudományos intézetek száma. Harward főtanodája mellett Északamerika legnevezetesebb tudományos intézetei Bostonban léteznek. Van benne 106 tudományos és jótékony intézet, 178 elemi iskola, az amerikai tudományos és művészi akadémia, a massachusetti történeti társulat, a Boston-Atheneum könyv- és pénztárral, Howard Atheneuma, a természettudományi egyesület muzeummal, a Lowell intézet, melyben az alapitó rendelése szerint 1836. októbertől aprilig nyilvános előadásokat kell tartani a

természeti és nyilatkoztatott vallás, a természet-, vegytan, s azoknak az iparra alkalmazása, földészet, füvészet- és a természettudomány több ágairól.

Már ebből világosan belátható, hogy a tudományos életnek Bostonban nagyon élénknek kell lenni. Ezt még inkább emeli azon számos hirlap, és folyóirat, mely ott megjelenik, s melynek száma 80 időszaki lapra megy, ezekből 36 ujság, s a 36-ból 12 naponként jelenik. Boston e szerint Massachusettnek nemcsak politikai, hanem irodalmi középpontja is, mely jeles tanintézetei által lényeges befolyást gyakorol az egész egyesült államokra. Itt, valamint Uj-Anglia legtöbb államában, igen jeles iskolai és nevelésügyi törvények léteznek. Ilyen azon törvény is, melyet erélylyel végre is hajtanak, hogy a mely helyen 50 család megtelepedett, ott kell egy iskolának lenni, mely közköltségen tartatván fel, abban jó erkölcsü, és tudományos tanitók által legalább esztendőn át hat hónapig olvasás, irás, számolás, helyesirás, földleirás, angol nyelv, s erkölcstudomány tanittassék. Ha a megtelepedett családok száma 100-ra megy, akkor egész évre kiterjesztetik a tanitás. Mihelyt a családok száma 500-ra szaporodott, a fentebb emlitett tantárgyakhoz még az egyesült államok története, betüszámtan, földmérés, s könyvvezetés tudománya is járul. Oly helyen, hol a lakosság száma 5000-re megy, gymnaziumot kell emelni, melyben az elszámlált tantárgyakon kivül diák, görög nyelvet, történetet, ékesszólást, és logikát is kell tanitani. Ezen iskolák fentartására kivétel nélkül minden lakos tartozik bir-

tok-aránylag adózni, akár van családja, akár nincs. Ha pedig valamely polgár, vagy helység vonakodnék az iskola felállitása- és fentartására szükséges összeget megadni, bizonyos büntetés által is kényszerittetik arra. Azonban arra ne számitson, hogy a köz állam-tankincstárból kap segélyt, mely más tanintézetek fentartására van rendelve. Egyébiránt igen ritkán kell ilyen kényszeritő módszerhez nyulni, sőt ellenben az iskolák hasznos és szükséges voltáróli hit és meggyőződés oly nagy Amerikában, hogy gyakran egyesek is tetemes hagyományozást tesznek iskolák emelése- és fentartására. Igy például görög nyelvtan-szék állitására egy valaki 20,000 dollárt; ujabb nyelvek tanszékére más valaki ugyanannyit; és Abbot Sámuel egy gymnazium alapitására 120,000 dollárt hagyományozott.

Az egyesült államok ujabb összeirása szerint volt 1850-ben Massachusettben 6 főiskola 85 tanitóval, 1043 tanitványnyal, s 107,901 dollár jövedelemmel; továbbá 3,679 nyilvános elemi iskola 4,443 tanitóval, 176,475 tanitványnyal, s 1,006,795 dollár jövedelemmel; végre 403 akadémia, és magán-iskola 521 tanitóval, 13,436 tanitványnyal, s 310,177 dollár évi jövedelemmel. E szerint a massachusetti iskolák száma 190,924-re megy, minden 100 angol vagy $4^3/_4$ geogr. □ mérföldre 5241 iskola esik.

Egyébiránt minden tanitó törvény által van kötelezve, hogy tanitványai szivébe igazság iránti szeretetet, az igaznak s törvénynek szent tiszteletét, valódi nemes honszerelmet, emberiséget, mértékletessé-

get, munkásságot, szüzességet, szerénységet, s minden más erényt, mely az emberi társaság valódi disze, s minden köztársasági alkotmány egyetlen s legbiztosabb alapköve, becsepegtessen, és beolvasszon.

VIII.

Harwardféle collegium, Cambridgeben.

Ama hires helvét természetvizsgáló Agassizhoz, ki a helvét jegesek természetének alapos vizsgálata által érdemelt világhirt szerzett magának, egy levelet vittem Európából. A mint tudva van, ő volt az, ki a bolygó kőszirtek (erratische Blöcke) és szirttorlaszok (Moränen) rejtélyét megoldván, ezáltal uj korszakot nyitott a földészetben, s ama hires földész Buch Lipót átalánosan elfogadott nézeteit tévelygők- s hibásoknak nyilvánitván, azon mai nap egyetlen földésztől sem tagadott tant állitotta fel, hogy az emberi nemzet föllépte előtt a földgömbön jégidőszak vala elterjedve.

Miután Agassiz a maga tanának valódi igazságát nem csak hazája, hanem a bérczes Skott, Irföld, s Anglia jégbérczein is bebizonyitotta, átköltözött az oczeánon, hogy tudományát az atlanti tengerentuli világrészben is folytathassa. Soha sem jött többé vissza. A minden európai nevezetességért hévvel lángoló amerikaiak tárt karokkal fogadák a hires természetbuvárt, s azonnal legelső tudományos intézetükben, a cambridgei Harward főtanodában a természet-

tudományi tanársággal kinálták meg. Agassiz uj hazája egyes részeiben tett sok alapos buvárkodása által választását tökéletesen igazolta, hirnevét emelte, s magának uj honában nagy tekintélyt szerzett.

Mihelyt azért Bostonba érkeztem, az volt legelső gondom, hogy őt Cambridgeben felkeressem. Utam a város északnyugati részén egy 6100′ hosszu hidon vezetett át, mely Westboston Bridgenek neveztetik. Ez a Károly folyamon (Charles River) nyulik keresztül, s mint Boston minden hidja czölöpökre épitve, s oly erősen meg van murvázva, hogy valóságos országuthoz hasonlit.

Ámbár Harward főtanodája jó két angol mérföld Bostontól, s a két város közti közlekedést czélszerü omnibusok eszközlik : mégis gyalog tettem meg az oda vezető utat. Boston volt az Egyesület első városa, melybe lábamat tettem : tehát várost, és környéket közelről, s nagyobb figyelemmel akartam szemügyre venni.

A Westboston Bridgeről egész kényelemmel eltekinthetni a Bostont minden oldalról környező városok-, és tengeröblökkel gazdag róna földön. Roxbury, Brookline, New (Uj) és Old (Ó) Cambridge, Charlestown (Károlyvár), Chelsea, East (keleti) Boston, South (déli) Boston, Dorchester, mind a Bostont környező szárazföldön és szigeteken feküsznek, s azzal 7 hid, ugyanannyi gőzkomp, s 9 vaspálya által összeköttetvék. Ezek mind a Bostont övező csatornák- és öblökön mennek át, melyekbe számos folyam szakad. A hidak közt a Mill—Dam, vagy Western

Avenue (ezer zsilipü, vagy nyugati bejárás) $1\frac{1}{2}$ angol mérföld hosszu, mely Bostont Brooklinnel köti össze.

A város legtávolabb eső részeibeni épületek többnyire fából vannak, ugy hogy azt kellene hinni, miként egy kiütendő tüz itt iszonyu károkat tehet : pedig nincs rá eset. Amerika kitünő tüzoltó intézményei minden tüzet, mondhatni támadása pillanatában elfojtanak, ugy hogy az pusztitó hatalmát ritkán terjesztheti ki a szomszéd házra, sőt ellenben többnyire eloltatik, habár az ezen emésztő elemtől megszállt ház lobogva ég is.

A hová fordultunk, pezsgő munkásságot, gyárokkal boritott vidéket, azok közt egy gépgyárt is láttunk, mely még mozdonyt is készit, s melyben különösen a működésben lévő gépek, és szerszámok tisztasága, fénye, és szépsége ötlött szemünkbe. A mühelyek hasonlitanak magas boltozatuk-, s világos nagy ablakaikkal valamely nagyszerü teremhez; ugy hogy azt képzelné az ember miként világos templomban van, ha a számtalan gépezet szakadatlan mozgása, és az ezernyi kerék csikorgó zugása a hely tulajdonképi rendeltetésére nem emlékeztetné. Boston legkitünőbb, s elterjedtebb iparága a bőr, s azzal összeköttetett roppant csizma- és czipőgyártás, melynek évi jövedelme 18,635,000 dollárra megy, s készitményei az Egyesület minden részébe széthordatnak.

Sajátságos benyomást tett rám, midőn észrevettem, hogy a Cambridgebe vezető uton, és az ut mellett fekvő réteken ugyanazon virágok, és növények

díszlenek, melyeket nálunk hasonló helyeken találhatni. Ha az jut az ember eszébe, hogy 1000 mérföldnyi távolban van hazájától, azt hiszi, hogy ott minden, még a tenyészet is más : nem csuda tehát, ha sajátszerüleg lepetik meg, midőn itt ismert alakokat lát, mik hazájára emlékeztetik, s azzal mintegy összekapcsolni látszanak.

Old Cambridge kisded szétszórva épitett, díszkertek- s falusi lakokkal környezett városka. Maga a több, nagy részben egyformán épitett, és szétszórtan fekvő épületekből álló egyetem is egy üdezöld pázsittal, és méltóságos facsoportozatokkal díszelgő kertalaku téren büszkélkedik. Lételét egy Harward János nevü bostoni polgár tetemes hagyományának köszönheti még 1636-ról, de mely több más hagyomány által annyira szaporittatott, s neveltetett, hogy jelenleg fél millió dollár tőkével bir.

Igaz ugyan, hogy a 17-dik században sok szükséggel kellett küzdenie, de leginkább azon kor hittanászati szenvedélyes vitatkozásai miatt szenvedett, melyek még a 18-ik században is folyton folytak, mivel az volt a czél, hogy azon iskolára valamely hitfelekezet jellemét süssék. Mint minden időkorban, találkoztak akkor is emberek, kiknek czéljával nem egyezett meg a tudomány szabad fejlődése, azért ellenségkép akadályozák azt, nem pirulván azon elvet állitani fel, hogy a tudomány és szent lélek egymással kölcsönös harczot vivnak, és hogy rendkivüli szent malaszt képes a tudományhiányt dúsan kipótolni. Szerencsére itt is értelmes, és mérsékelt néze-

tek diadalmaskodtak, és az intézet évről évre nyert tevékenység- és terjedtségben.

Ha bár ezen intézet távol áll is a tökély azon fokától, és sem tudományos terjedtség, sem mélység tekintetében jelesül a németországi kitünőbb egyetemekkel össze sem hasonlitható : még is annak tervezete nagy mértékben tanusitja az amerikaiak gyakorlati, és a czélszerüre mindig fogékony szellemét. Az intézet fekvése, egy szigoru erkölcsössége- és tudományosságáról kitünő város közelében, de egy kisded szerény városka kebelében, egy terjedelmes kert közepette, midőn szétszórt épületeit mindenütt a szép természet veszi körül, csak jótékony befolyással lehet a növendékek kedélye- és jellemére. Egyre-másra 250 növendék szokott az egyetem épületében lakni, hol még élelmezéssel is elláttatnak. Tanittatik benne orvos-, törvény- és vallástan, van könyvtára, mely 85,000 darab könyvet foglal magában, természettörténeti muzeuma, s vegytani müterme.

Dél elmult már, midőn Cambridgebe érkeztem. Az egyetem épületét zárva, s nagy csudálkozásomra a kertet oly pusztán s elhagyatottan találtam, hogy alig lehete néha egy-egy embert fel s alá menni látni. Hosszas ide s tova jövés menés után végre találtam valakit, ki megmondá, hogy az egyetem két nap előtt bezáratottt, és a tanárok, valamint növendékek az ország minden részeibe elszéledtek.

Ezután Agassiz tanár lakását kerestem fel. Mondhatom meglepett lakása szépsége, és kiessége. Nem messze az egyetem épületétől gyönyörüséges

virágkertek közepében áll nehány csinos, és izletes falusi lak, ezek a tanárok lakházai. E tekintetben meg kell hajolnom az amerikaiak izlése előtt. Ha bár nem nagyok és terjedelmesek is e lakok, de egy család számára elég tágasok, s már külsejökön annyi idomszerüség, s szép izlés nyilatkozik, hogy legtöbb falusi lakunk ezek mellett mint nehezkes, s izléstelen katonai laktanya tünnék fel. Az amerikai falusi lakok vagy a kellemes és izletes schweizi falusi lakok modorában, vagy az angol házak közönséges formájára épitvék. Sürü hálóként szép és buja kúszónövények fonják be az épület előfalát, műizléssel alkotott virágkertbe téved el az ablakon át kivillanó szem, és a virágcsoportozat üditő illattengert terjenget a kisded lak körül. Gyöngeségemet meg kell vallanom, hogy ezen lakást és életmódot egy tanárra nézve irigylendőnek találtam. Dúsan illatozó természet közepette, hivatásköre középpontjához közel, egy csöndes és szerény városkában, az Egyesület egyik legnagyobb, irodalmi, politikai, és kereskedelmi tekintetben legelőbbkelő városa közelében, hivatásának háboritlanul, és tetszés szerint élhetni, izlésem szerint ez az anyagi lét eszményképe, mely után egy a tudománynak élő ember törekedhetik.

Kellemetlenül lepettem meg, midőn több lépcsőn felhatolva, a földszint ajtaján belépve, egy hölgytől, ki az oda nyiló s pompásan butorzott társalgó-teremben irással foglalkozott, meghallottam, hogy Agassiz tanár az előtti nap hagyta el Cambridget, s távozott szünidőre. Ezen meglepetés kétszeresen kellemetlen

volt reám nézve, részint mert ezáltal ezen hires emberreli megismerkedhetés alkalmától megfosztattam; részint mert azon reményemben megcsalattam, hogy tőle sok érdekest fogok meghallani a Harward főtanoda nemcsak rendezése, szelleme, és tudományos álláspontja iránt, hanem átalában Amerika tudományos intézetei természete és szelleme felől. Ezen reményemről le kellett mondanom, s mindazt, a mit ezen hires Harward egyetemről tapasztalhattam, nehány megtekinthető intézete megismerésére szoritanom.

Láttam a vegytani műtermet, s elálmélkodtam annak szegénységén, s nyomoru műeszközein. Ugy látszik, hogy önálló kisérletre itt kevés alkalom van, mert a tankészület és eszköz-gyüjtemény nagyon silány, és a műterem kézi könyvtárában nehány eredeti angol mű mellett többnyire európai művek forditását, mint Regnaults Chemie, Fresenius analytische Chemie, L. Gmelius Handbuch der Chemie sat. láttam, de eredeti amerikai művet egyetlen egyet sem vettem észre.

A vegytani műtermen kivül csak a rajztermet tekinthettem meg. Ez nagy számu, s mint a szervezésből kivehettem, igen különböző életkoru tanitványok számára van rendezve. A rajzolási példánylapok közt ott láthatók a terem falain azon kitünő férfiak roszul festett arczképei is, kik bármi tekintetben hazájukra nézve érdemet vivtak ki.

Épen a terem söprése- és tisztogatásával foglalkoztak. Egy a padozatra vetett pillantás meggyőzött,

hogy Amerikában a fegyelemmel nagyon szüken bánnak. Mindenfele narancs- és dióhéj hevert, s ugy tetszett, mintha a tanárt nem igen feszengtetné, ha a huzamos munkában kifáradt növendékek testüket és lelküket egy kis játékközzel felfrissitik. Nem lehetett szerencsém a természet és természet-történettani termet látni, de a vegytani műteremben látottak után itélve azt hiszem, nem birhatnak valami nagy jelentékenységgel : de már a könyvtár igen számos s kitünő művet foglal magában.

Délután három óra volt, midőn egy hosszu s tarkára festett omnibus tetején visszaindultunk Bostonba. Midőn a Rever-houseba értünk, épen akkor csöngettek ebédre, s alkalmunk nyilt az amerikai életnek egy uj tüneményét megismerhetni.

IX.

Amerikai ebédlök. Bunker-Hill. Jégtárak. Boston városháza. Commonpark. Fegyvertár.

Egy szép folyosó, melyet a végén álló óriás tükör két olyan hosszunak rajzolt, vezetett az étterembe, mely meglepő, pompás, óriás tükrök, s a legszebb franczia bronzcsillárokkal ellátott, márvány- és aranyozással ékesitett, s a legfényüzőbben van butorozva. Ezen terem hosszában három hosszu asztal nyulik végig, melyek közül mindegyik mellett 60 vendég foglalhat helyet. Közönségesen csak kettő foglaltatik el, mig a harmadik később érkezhető ven-

dégek számára tartatik fenn. A nők és férjük kedviért itt is külön étterem van, mely rendezési s butorzási fény- és pompára nézve a közönséges teremet sokkal felülhaladja : de azért férjével együtt sok nő foglalt helyet a közös asztalnál.

Ha megszokott élelmeink soká tartó nélkülözése után ismét oly asztalhoz jutunk, mely oly ételeket nyujt, melyek az elkényeztetett európai ínynek is jobban izlenek, mint a nyers, s nem angol által alig emészthető angol ételek: akkor kettős gyönyörrel ülünk asztalhoz, s mindent kétszeres mohósággal falunk. Igy voltunk mi is, s gyomrunknak nagyon jól esett, midőn az igen nyers s emészthetlen ételek után, melyeket a Canadán tulságos mennyiségben, mondhatni csömörlésig hordtak előnkbe, Bostonban olyan konyhát találtunk, mely a francziához sok tekintetben hasonlitott. Nem kellett többé azon nyers, formátlan, kivül megégetett, ehetlen hustömegekkel küzdenünk, hanem változatos izletes, jól megpárolt borju-gerinczet (cotelette), vesepecsenyét (filet), és zsirlevesen megsütött baromfi-pecsenyét tettek előnkbe. A tésztás ételekben is jobban lehete válogatni, s azok is jobban az európai ínyhöz valának alkalmazva.

Számos pinczér (lehetett mintegy 30) állott, mind egyenlő öltönyben, a vendégek szolgálatára, mely páratlan gyorsaság- és példátlan renddel ment végbe. Minden pinczérnek bizonyos számu vendég 4—5 van kimutatva, kiket szolgálnia, s ellátnia kell. Hire sincs itt zürzavar-, s eszeveszett kapkodás- és

lótásfutásnak. Minden a legszebb renddel, és csenddel teljesittetik, ugy hogy ezen rend, ezen csöndesség, mely nemcsak Bostonban, vagy nehány nagyobb városban, hanem Amerika legtávolabb nyugati részeiben is uralg az ebéd ideje alatt, valósággal feltünt nekem. Nem hallani itt azon zajt, kiabálást, czivódást, mely nálunk minden nyilvános étteremben boszantólag divatozik, még első rangu casinóinkat sem véve ki, hol ugy látszik a jó izléshez tartozik a pinczért leszidni, s ezerféle parancsolgatás által olyan zavarba hozni, hogy fejét s tökéletes lélekébersségét el kellene vesztenie, ha hasonló jelenetekhez több évi gyakorlat után teljesen hozzá nem szokott volna. Ilyen bánásmód egész Amerikában kivihetlen, s könnyen megesnék, hogy bolondok tornyába dugnák az olyant, ki ezen nálunk divatozó dicséretes szokást Amerikában is érvényesiteni megkisértené. Az amerikai, legközönségesebb ember is igen csöndesen s illedelmesen viseli magát az evésnél, igen keveset, akkor is csak ismerőseivel beszél, s a leglelkiismeretesebben ügyel az illem minden szabályára. *)

---

*) Ugy tetszik ezen állitás kirívó ellentétben áll azon eseménynyel, mely szerint nem régiben bizonyos Herbert nevü californiai ember, ki neve után itélve nehezen tartozik az angolamerikai fajhoz, egy washingtoni szállodában, a pinczért, mivel neki ellentmondott, agyonlötte. Ez azonban egyes eset, mely ellenében Olasz- és Spanyolországban évenként megesni szokott ezernyi orgyilkosságot lehetne felhordani. S az amerikai lapok is ugy emlitik, mint a legaljasabb gonosztevőt, ki a legelvetemedettebb gyülevész osztályhoz tartozik.

Ebéd után egy sétát tettem Charlestown felé. Itt van az ugy nevezett Bunker-Hill (halom), mely nevezetes egyszerü gránitból faragott díszoszlopáról, mely egy ütközet emlékét őrzi, melyben az amerikaiak Angolország elleni szabadságháborujokban nem vivtak ugyan győzelmet az ellenségen, de annak tetemes kárt okoztak. Szabad, a környékből kiemelkedett halom tetején áll, melyről gyönyörü kilátás kinálkozik a városra, és az azt környező sikságra.

Ettől nem messze állanak Boston óriás jégrakodái, melyek e város kereskedése- és forgalmára oly jelentékeny befolyással vannak. Boston nevezetesen nemcsak az Egyesület legnagyobb részét látja el a legszebb s kristálytiszta jéggel. Egész déli Amerika, Angol-, Spanyolország, keleti India, China sat. Bostonból kapja jegét, mely ezen kereskedelmi czikkre mondhatni kizáró szabadalmat vivott ki magának. 18 társulat foglalkozik a jégkereskedéssel, és az évi kivitel legkevesebb 60,000 tonnára megy, mely Bostonnak 4,000,000 dollár biztos jövedelmet hoz be. A jégrakodák iszonyu terjedelmü épületek, a honnan Mammuthházaknak is neveztetnek. A főépületnek légközök által elválasztott hármas fala, s öt teteje van, magassága 40′, szélessége 178′, és hosszusága 199′, s $^3/_4$ holdnyi tért foglal el, s öt különböző boltjában 39,000 tonna jég fér el.

Igen sajátságos azon módszer, melylyel a jeget gyüjtik, legkitünőbb jeget ad a Cambridge melletti Freschpond (fris tó), melynek igen szép tiszta vize

van. Miután a havat tisztán leseperték a munkások a jégről, kézi eke által barázdák huzatnak azon, melyek egyenes szöglet alatt metszik egymást. Ezen barázdák szerint egyenlő nagyságu négyszögü jéghasábok fürészeltetnek, vagy más kézműszerek által szedetnek ki, melyek a közel-levő rakodákban (magazin) szorosan egymásra rakatnak. Két holdnyi jégterület kiadhat 2000 tonna jeget, és 40 munkás 12 ló segitségével képes naponként 400 tonnát szedni ki, s helyezni el a rakodákban.

Három hét alatt az egész munka be van fejezve, ha erős hideg és derült napok járnak, mely idő alatt legkevesebb 200,000 tonna jég tétetik félre. A jégrakodák ugy vannak szervezve, hogy a jéghasábokat a rakodák előöbliből emelő csigák által közvetlen a vasuti kocsikra lehet vinni. Ezen jég nagy része az amerikai szabad államokban használtatik fel. Az Egyesület legtávolabb eső városaiban is nagy mennyiségü jeget találhatni, mert ez valóságos kereskedelmi czikk, melyet vásárokon, piaczokon font számra is árulnak. Nem szabad ennek a legszegényebb amerikai háztartásból sem hiányzani. Ennek, és az ez által megóvni szokott enni valónak tartogatására, oly kisebb háztartások számára, melyek piaczról látják el szükségüket, igen czélszerüen alkalmazott jégtartók divatoznak. Ezek négyszeg horgonypléhből alkotott kettős oldalu ládikók, melyeknek oldalközei igen rosz melegvezetőkkel vannak betöltve. A jégnek átalánosan elterjedt használata által az ivóviz Amerikában sokkal kellemesebbé, s üditőbbé tétetett, mint a

nélkül, miután az Egyesület legtöbb városában nincs forrás viz, hanem vezetett vizet isznak, mely nyáron meleg, és jég nélkül nem is volna enyhitő.

Azon nap estéjén a Howard Atheneumban egy ballet előadásán voltam jelen. A mennyire kivehettem tánczosok és tánczosnők mind európaiak voltak, s a középszerüség alatt állottak; de sokkal jobban feltünt az egész szinház dísztelen s izléstelen rendezése, hozzá még a finomabb közönségbeni teljes fogyatkozás. Ezt tapasztaltam másutt is, ugy hogy önkénytelenül azon hit merül fel bennem, hogy az amerikai, különösen a szigoru erkölcsü puritán szellemével, s elvével ellenkezik a szinházba járás, és hogy Thalia maig sem érezheti magát otthonosan a kereskedést üző Jankeek között.

Az amerikai városok legkitünőbb épületei közé tartozik mindenütt a városház (City-Hall), ha pedig a város egyszersmind valamelyik állam fővárosa is, akkor az ugynevezett Staathouse (államház) a város legbüszkébb épülete. Épitészeti izlésük minden zamatja ezen épületben központosul, és ha bár a régibbek gyakran nem is izletes modorban, és szilárd anyagból épitvék, mégis örömmel látjuk az ilynemü ujabb épületeken, hogy épitészeti izlésük naponkint finomul, és semmi költséget nem kimélnek, hogy azt a legszilárdabban s fényesebben emelhessék fel. Mert mig a régibb épületek, ámbár pompás modorban, de többnyire fából épitvék, ma már leginkább fejér márvány, vagy tömör gránitból épitenek, nem kimélve az anyag fényét és gazdagságát, milyent az ember

csak a régi római forumon, vagy az ős Görögország épületein lát.

Massachusett államháza még az ilynemü régibb épületek közé tartozik. 1798-ban végeztetett be. Ez is, mint a többi, a Washingtoni Capitolium modorában van épitve, magas aranyozott kúppal, mely büszkén emelkedik ki a város többi épületeiből, ugy hogy a tengeri utasok már igen nagy távolból megláthatják, s mintegy iránytűül szolgálván, mutatja nekik, hogy mely irányba vitorlázzanak.

A bostoni városháznak igen szép, és kies fekvése van. A Beacon (őrtüz) halom tetejére épitetvén uralg az egész környék fölött. Egy gyönyörü liget— Common-Park (nyilvános mulató liget) felé forditott pompás homlokzata szép rovátkolt oszlopokon nyugvó térkelyt képez, melyre számos lépcsőn felhatolván nagyszerü kapuzaton juthatni az épület pompás csarnokába, mely fölött magas kúp formál boltivet, mig hátöblét Washingtonnak Chartreytól faragott márványszobra diszesiti.

Nem kevéssé lepett meg, látván hogy ezen szép, és különben pompás épület nagy részben fából van épitve, a mit abból lehet kimagyarázni, hogy Amerikában épitett ilynemü házak közt ez volt a legelső épitmény, s mint emlitém 1798-ban már bevégeztetett.

Ama dicséretes és szabad intézkedésekhez, melyek Amerikát, s minden nyilvános intézetét diszesitik, tartozik azon körülmény is, hogy ezek mindig, minden megszoritás nélkül nyitva állnak a közön-

ségnek, s pénzvágyó kalauzok, milyenek Európa minden városában lépten-nyomon rákötik magukat az utazóra, itt nem alkalmatlankodnak. Legcsekélyebb akadály nélkül az épület minden zögit-zugát megnézgelhettük, utójára még a kúpba is felhágtunk, honnan gyönyörü kilátás nyilik a város és messzeterjedő környékére. A felügyelő helyét egy irott tábla pótolja, mely arra figyelmezteti a közönséget, hogy a kúp megtekintésekor ne firkáljon annak falára. S ki hinné? Az amerikai lakos oly nagy tisztelettel viseltetik a nyilvános vagyon iránt, hogy a kúpot egyetlen pontján sem találtuk valamely felirással bemocskolva.

Bostonnak legszebb díszei közé ez az épület homlokzata előtt elterült nyilvános bájkert (Common-Park) tartozik. Területe mintegy 75 hold, s a bostoniak legfőbb sétatére. Százados fák, azok közt ama hires szabadságfa, több nagy szökőkut, és egy tisztavizü tó adnak neki bájt, s teszik a bostoniak legkedvesebb mulatóhelyévé, melyen ez amerikai Athenenek párisi fényüzéssel vetélkedő magasabb köre magát fitogtatni szereti, mig a közönséges munkás is szüken jutott nyugóráit itt szokta eldőzsölni.

Bostonnak van ezen kivül államfegyvertára, s hajógyára, melyben hadihajók készittetnek. Ha bár nem tartozik is kedvencz időtöltéseim közé a fegyvertárok, azon műszerek rakodáinak látogatása, melyekkel az emberek egymást, és egymás műveit szétrombolják; és bár szivesebben látogatok meg egy

gépgyárt, melyben a béke legnagyobb és leghatalmasabb hóditói, a mozdonyok, gőz- és egyéb gépek készittetnek, melyek korunkat nagygyá s minden más kor fölé emelik : mégis meglátogattam különösen azon szempontból, hogy párhuzamot vonhassak az amerikai s európai fegyvergyárak közt. Előre látható vala, hogy Amerika, mint kizárólagosan iparos állam, melynek minden működése végetlen természeti kincsei műszeres kifejtésére s terjesztésére van irányozva, fegyverhatalma általi véres hóditások, s idegen nemzetek leigázására nem czélozván; fegyvergyáraira nézve sokkal hátrább áll Európánál. Egy oly állam-fegyvergyár, melyet csak távolról is össze lehetne hasonlitani a Volwichival, az egész Egyesületben nem található. Amerikának nincsenek telepitvényei, melyeket Angolország módjára fegyverhatalommal kellene függésben tartani. Nincs sehol felerőszakolt kereskedése, melyet csak sorhajó- és hadi készülettel volna képes védelmezni. Kereskedelme saját terményei- s készitményeinek idegen nemzetekéveli szabad akaratu kicserélésén nyugszik. Ha Amerika az ujabb időben terjelmi tekintetben nevekedett, azt békés hóditás, s azon országok lakóinak akarata s határozata által nyerte. Amerikának nincs szüksége azért haderőt tartani, hogy Texast, Louisianát, Floridát stb. engedelmességben tartsa, mivel ő senkitől sem követel engedelmességet, hanem minden népnek szabadságára bizza, hogy az amerikai intézményekhez tetszése szerint csatlakozzék. Amerika nevekszik mint egy izmos fa műszeresen, természetesen ágai s lombjai önálló

fejlődésben terjengnek mindenfele; s minden rész, melylyel nagysága, s terjelme nevekszik, kiegészitő részévé válik az egésznek, s azzal műszeres összeköttetésbe olvad. Ezen részek nem idegen törzsbe oltvák, melyen csak sínlődve, hervadozva tengődhetnek. Az ágak élete, tenyészte, s nedve ugyanazonos a törzséivel, ezer meg ezer titkos csatornákon mind a közös anyaföldből veszik táplálékukat, és egy törzs, egy egésséges és hatalmas törzs vezeti e tápot egyenlőleg megosztva a legtávolabb fekvő ágba is.

Egyetlen egy őr állt a fegyvergyár bejárásánál; hanem ugy tetszett, hogy ez is inkább az illem, mint védelem végett állittatott oda, mert mindenki egész háboritlanul járhatott ki s be. Különböző üregkörü ágyuk s tarackok hevertek itt egymás mellett hosszu sorokban, de egynek sem volt targonczája. Nagy mennyiségü fris öntetü kész golyók is állottak ott pyramis alakban feltornyozva. Az ágyuk és tarackok száma együtt véve alig volt több száznál, ellenben az elszórva fekvő műhelyekben nagy tevékenység mutatkozott, a milyen talán más időben nem szokott történni. A tömör gránit négyszegből épitett hajógyárban is élénken folyt a munka. Néhány épités alatt s több kijavitásban levő óriás fregattot láttunk. A legfontosabbat csakhamar átnéztük, mire más intézethez fordultunk, melyben Amerika Európa többi országai fölött, jobban kitünik, mint fegyvergyárában. Ez Massachusett állambörtöne volt, mely mint békeintézet az elesett emberiség javitása- s nevelésére van rendelve.

X.

Massachusett állambörtöne. Vámház. Lowell.

Alig van valami, miből valamely állam emberiség érzetét, s valamely kormány valódi benső lelki képzettségét jobban, s csalhatlanabbul meglehetne itélni, mint azon ut s mód, melylyel azokkal szoktak bánni, kik a társaság, s annak törvényei ellen vétkeztek. Amerika állambörtöneibe vetett egyetlen pillanat elégséges arra, miszerint azon valódi meggyőződés származzék az emberben, hogy itt a legnemesebb, s legemberszeretőbb indokok vezérelhették ezen valósággal javitó intézetek alapitóit. Azon boszunak, melyet az állam akarna venni a gonosztévőn, legparányibb nyoma sem látszik; hire sincs olyan büntetésnek, melyet szenvedélyességében szabott a bünösre; s szó sem lehet valami szigoru embertelen fegyelemről. Világosan látni lehet, miként az amerikai börtönök szervezete az emberi természet legmélyebb ismeretéből indult ki. Valóságos emberi javitóintézetek, melyek az elzárás, s emberi társaságtóli elszigetelés által nem a bünös büntetését, hanem csak annak jobbitását czélozzák.

Massachusett állambörtöne az auburnféle rendszer szerint van szerezve. E szerint naphosszat a közös dolgozó házban foglalkoznak a fegyenczek, és csak éjjelre, s ebéd ideje alatt vitetnek magános zárkáikba.

A börtön kapujához érvén az ajtónálló a fogda

irodájába utasitott minket, hol nevünk- s hazánknak az idegenek könyvébei beirására szólittatánk fel, melynek megtörténtével egy vezetőt kaptunk, ki a fegyenczek mühelyeibe vezetett. Ezek nagy négyszeg formára épitvék, mely a nagy terjedelmü udvart körülövezi. Minden épületben, mely a négyszeg egyik oldalát képezi, több elkülönzött mühely áll, melyekben 30—50 fegyencz dolgozik. Egy korlát választott azon tértől, melyben ők dolgoztak. Öltözetök két különböző szinü posztóból készült, melynek fele sötétkék, másik fele vörösbarnás, ilyen a a fővegük is. Azt hiszem, hogy ezen kettős-szinü öltönynek némi lélektani alapja van, az t. i. hogy a fegyenczet minden perczben arra emlékeztesse, miként ő fegyencz, ki az emberi társaságból, melylyel még közös ruhát sem viselhet, kitaszittatott. Békók vagy más emberiséget lealacsonyitó kényszereknek nyomát sem lehete itt látni. A fegyenczek kőfaragók, asztalosok, nyergesek, kefekötők, csizmadiák, kézmü- és ostorgyártók. Hogy a fegyenczeket a börtönben dolgoztatják, főczélja az, hogy folytonosan hasznos, s őket szórakoztató foglalkozásban vannak, mert a henyeség csak neveli, míg a czélszerü tevékenység kissebbiti a gonosz hajlandóságot. Más czélja az, hogy azon esetre, ha vétkezésük oka az volt, hogy képtelenek valának napi kenyerüket megkeresni, ezáltal miként hasznos mesterséget tanulnak, oly helyzetbe tétetnek, hogy kiállott büntetésük ideje után kézi munkájokkal kereshetik élelmüket.

A fegyenczeknek tiltva van egymással szót vál-

tani, és ámbár egymással közvetlen szomszédságban élnek, ugy láttuk hogy ritkán hágják át ezen tilalmat. A mint észrevettük mind nagy buzgósággal dolgozott, és a munka hihetőleg szokásuk, és szükségükké vált.

Különösen feltünt nekem azon körülmény, hogy 1—2 felügyelő képes volt 50—80 fegyenczet rendben és féken tartani, és a házi törvénynek tekintélyt szerezni. A dolgozó házakból azon épületbe vezettettünk, hol a magános zárkák állanak. Ez egy négyszeg épület, melynek mind a négy oldalát egy folyosó veszi körül. Ez nagy ablakokkal van ellátva, melyeken keresztül a világosság a folyosóra, onnan a zárkákba hat. A zárkák két-három egymás fölötti sorral köröskörül a folyosóra nyilnak. Minden zárka körülbelől 8—10 láb hosszu, 4 láb széles, benne egyszerü, de igen czélirányos ágy, asztal, és vizes korsó sat. Mindegyikben a legnagyobb tisztaság, s szeny- vagy rendetlenség árnyéka sem látható. Több fegyencznél találtunk könyvet, mely a házi könyvtárból adatik nekik. Másoknál más hajlam mutatkozott; egyik különböző képek, többnyire önkészitette rajzokkal diszesitette, másik kifestette zárkáját.

Az amerikaiak minden vállalatában bizonyos feltünő, idő- és erőveli gazdálkodás mutatkozik. Sehol sem tudnak kevesebb erővel, s aránylag rövidebb idő alatt oly sokat, s oly nagyot teremteni elő, mint Amerikában. Ezen törekvés legparányibb müködésük, igy a börtönök rendezésében is látható. Csodálni lehet, hogy oly kevés ember van a fegyenczek

felügyeletére rendelve; s ha még tekintetbe vesszük azt is, hogy a felügyelők semmi nemü fegyverrel sincsenek ellátva, s a fegyenczeken semminemü békó, alig látszik hihetőnek. A börtön ugy van rendezve, hogy egy felügyelő, ha a négyszög egyik szögletére áll, a zárkák felét belátja, s a fegyenczek egyetlen lépést sem tehetnek zárkájukból a nélkül, hogy a felügyelő azonnal észre ne vegye. E szerint két felügyelő teljesen elég a fegyenczek őrizetére. A nagy boltozatos ablakon beható napfény tökéletesen megvilágositja a vasrácsajtóval ellátott zárkákat, ugy hogy naphoszszat kényelmesen lehet azokban olvasni. A fütés gőz által eszközöltetik, mely a folyosó falaiban lévő csövek által vezettetik be. A gőzfőzőgépekkel ellátott konyhában példátlan rend- és tisztaság uralgott. A kórház, melynek tőszomszédjában van a gyógyszertár, tágas, magas, világos és szellős, 12 ágygyal ellátott terem. A kórház üresen állott, egyetlen beteg sem volt a börtönben élő 476 fegyencz közt, mi azt tanusitja, hogy mily jól és czélszerüen bánnak velök. Tantereme is van a fogháznak, melyben a fegyenczek vasárnaponként egy értelmes és felvilágosodott vallástanitó által az erényes és erkölcsi életmódra buzdittatnak, valamint egyéb hasznos ismeretekre oktattatnak.

Csak azon mély megindulás, s teljes meggyőződéssel hagyhattuk el a fogházat, hogy ezen igen czélszerü, s mély psychologiai tanulmányokra alapitott bánásmód után minden fegyencz erkölcsileg tetemesen megjavulva hagyja el ez intézetet, a mit a követ-

kezés világosan is tanusit, a mennyiben a visszaesés példái a ritkaságok közé tartoznak. Ilyen eredményt kevés europai fogház képes felmutatni; sőt ellenben igen sok esettel lehet bebizonyitani, hogy különösen a közösen összezárt fegyenczek kiállott büntetésidejök után erkölcsi tekintetben rendszerint sokkal megromlottabb állapotban hagyják el a fogházat, mint valának midőn abba beléptek, s igy a büntetés czélja tökéletesen elhibáztatott.

Látogatásunk idejekor a massachusetti állambörtönbe zárt fegyenczek száma 476-ra ment, melynek nagyobb része, mint mondák, lopásért záratott be.

Az egyesült államoknak 1851-iki utósó összeirása szerint a massachusetti államfogházba 431 fegyencz vala bezárva, melyből minden 1000 lakosra 3'223 hazai fehér, 7.640 idegen fehér, és 46.337 ezredrész fekete esik.

Ezután a város nehány kitünőbb utczáit és téreit kocsiztuk be. Mindenütt óriási portéka-rakodák hoszszu sora, azok közt egy roppant terjedelmü épület, mely egy egész hosszu tér homlokzatát foglalja el, s mely mint bérkocsisunk mondá az Orleánscsalád tulajdona. A nyilvános épületek közt különösen feltünt az uj vámház (Custom house), mely keresztalakra tisztán doriai modorban tömör gránitból van épitve. Mind a két homlokzatát hat óriási rovátkolt doriai gránitoszlopon nyugvó diszcsarnok ékesiti. Mindenik oszlop 32' magas, s átmérője 5' 4''. Mindenik egy darab gránitból faragott, s mintegy 5000 dollárba került.

Sok utazó azt vetette az amerikaiak szemére,

hogy ők egy oly anyagi czélra rendeltetett épületet, mint példaul a bostoni vámház oly szép odon modorban épittettek, s azon véleményben vannak, hogy ezen modor csak egyházakat, szinházakat sat. illet meg. Véleményem szerint nem látom át miért ne lehetne oly szép, s oly magasztos modorban épiteni egy kereskedelmi csarnokot, mint például egy fördőházat? sőt ellenkezőleg azt kivánnám, hogy minden nyilvános épület épitészeti tökélye, s tekintély parancsoló külfénye által szembetünőleg megkülönböztesse magát egyéb magán, különösen lakháztól. Európában a nyilvános épületek meglepő küldiszére kevés ügyelet van, s még a tudomány- és müvészetnek szentelt épületeken is ama katonai laktanyaszerü modor uralg.

Bostontól 25 angol mérföldnyi távolra fekszik Lowell, uj Angolország legjelentékenyebb gyárvárosa. Amerika Manchesterének szokták nevezni. Igen nagy kedvem volt ezen amerikai Manchestert miután az angolországit láttam, meglátogatni. 1826-ban alapittatott, s mainap 33,000 ezer lakost számlál. Lowell legkitünőbb gyárai gyapotgyárak, melyek közől 1850-ben legkevesb 50, mintegy 13,210,000 dollár befektetett tőkével rendelkezett. Átalános nézet az, hogy gyárvárosokban a gyármunkások szegény, nyomoru, szellemi és erkölcsi tekintetben szánandó teremtmények. Ezen fenyegető elszegényedés elháritására különböző eszközöket ajánlottak a gyárvárosoknak, s korunk minden politikusa veszödött, ámbár hiába, ezen kérdés megoldásával. Amerika e

tekintetben is megelőzte Europát, s azt a legjobb sikerrel gyakorlatilag életbe léptette, a min Europa legelső politikusai, s államgazdászai rágodnak. S a nagy titok, (ez a valóságos Columbustojása) abban áll, hogy a gyármunkások nagy része részvényes a gyárban, s valamint a gyár nyereményében ugy annak kezelésében is résztvesz. Amerikában megszüntek a gyárak a munkásosztályra nézve iszonyodás tárgyai, s nyomorgatás helye lenni. A gyárak tágas és egészséges modorban épittetnek, s igen tisztán tartatnak. A heti munkadij női munkáért 2, és férfi munkáért 4 dollár 80 centesime. A gyár igazgatóság különös gondot fordit a munkások anyagi és erkölcsi jólétére, s folytonos atyai gondoskodással van azok nevelése s szellemi mivelődésére. A város egy 10,000 darabból álló könyvtárt adott rendelkezésük alá. Azon munkásnők, kiknek rokonaik, szüleik nincsenek a városban, tisztes asszonyok felügyelete alatt közös házban laknak, hol szállás, és élelemmel elláttatnak. Ezen emberbaráti intézkedés nem maradhat üdvös eredmény nélkül. Mint megesett tényt hozzák fel, hogy 950 leány közül $5^1/_2$ év leforgása alatt egyetlen-egy esett meg, és az is írnő volt. Ebből lehet aztán kimagyarázni, hogy miért állanak az egész országban legjobb hirben a lowelli gyármunkásnők? A falusi szülék szivesen küldik leányaikat a gyárakba, melyekbeni tartózkodásuk alatt nemcsak hasznos ismereteket szereznek, hanem rend- és munkás élethez szoknak, 2—3 évi ott tartózkodásuk után rendszeres élet, s takarékosság mellett gyüjtött szép kis tőkével térnek vissza a

szülői házhoz, hol csakhamar fel is keresik őket rendszerető, s jó erkölcsü házasodni vágyó ifjak, s hamarább férjhez mennek, mintha soha nem dolgoztak volna gyárakban.

Lowellben tehát épen az ellenkezőjét találjuk annak, a mi valódi emberbarátot, az europai gyárak megtekintésekor az iparválalat szánandó áldozatit tekintve, mély fájdalom, s részvéttel tölt el. Mig a gyármunkás Europában alig kap annyi bért, hogy nyomoru életét szüken eltengetheti : a lowelli munkások nemcsak minden szükség ellen biztositva vannak, hanem helyzetökben okos háztartás mellett még meglehetős tőkét is rakhatnak össze. Mig az europai gyármunkások, különösen munkásnők szellemileg elhanyagolvák, s testileg elnyomorodottak; Lowellben emberbarátilag gondoskodnak azok szellemi képeztetése- és testi jólétéről. Egy ismert és igen tisztelt europai bizonysága szerint a lovelli leányok mind egészségesek s virágzó kinézésüek, s az általuk kiadott nyomtatott folyóirat (the Lowell offerings) a a miveltség oly magas fokáról tanuskodik, minőről az europai gyáraknak fogalmuk sincs. Azt mondja továbbá : hogy a lowelli kézmüvesek s gépészek egy házat épitettek, abban egy olvasó-teremet, könyvtárt rendeztek, mihez hasonlót Berlinben az irók s mivelt emberek felállitani képesek nem valának.

El levén határozva, hogy a különvonattal még az nap azaz julius 31-én 4 órakor Bostonból Uj-Yorkba elutazunk, visszasiettünk szállodánkba, hogy megebédelvén minél elébb a pályaudvarba érhessünk.

XI.

Utazás Bostonból Uj-Yorkba. Amerikai vasutak. N. Haven. Yale-College. Cholera. Uj-Yorkba érkezés. Sz. Nicholas hotel.

Amerika pályaudvarai épen nincsenek oly nagyok, oly fényesen készitvék, mint az europaiak, különösen az angolországiak: de azt az utazók gyors és könnyü szállitása nagyon kipótolja. Egy utazási jegyet vált az ember, mely annyi részre van osztva, a mennyi állomáson áthalad, és ez hosszabb ideig is érvényes. A málhát minden méregetés nélkül veszik át, az utazók málhájának mennyisége sehol sincs meghatározva, minden utazónak joga van akkora utitáskát vinni, a mekkorát akar. És én azt tapasztaltam, hogy ezen szabadsággal seholsem élnek vissza, sőt ellenkezőleg a sokat utazó amerikainak elve, hogy utazásában lehető legkevesebb málhával terhelje magát. Minden láda vagy utitáskára egy rézjegy függesztetik, melynek megfelelő társát az utazó kapja kezébe.

A vaggonok kivétel nélkül egyformán rendezvék, ugy mint a déli, vagy magyarországi középponti vasut második osztálya. A padok egy középut által elválasztvák, s mintegy 40—50 utazóra vannak számitva. Alig kell emlitenem, hogy Amerikában csak egy osztályu vaggonok vannak, melyeken mindenki különbség nélkül utazhatik. Csak a nagy bevándorlási vonalokon vannak külön vaggonok, vagy

tulajdonképen különös bevándorlási vonalok, melyek sokkal nyomorubban rendezvék; különben minden vonalon egy a viteldíj. A többi utazóktóli elszigetelés e szerint itt nem is képzelhető, s az Egyesület elnöke ugyanazon vaggonban utazik a legszegényebb földmivelő vagy kőszénbányászszal.

Meg kell vallanom, hogy aggasztó érzéssel léptem az első amerikai vaspályára. Annyit hallhatni s olvashatni azon könnyelmüségről, melylyel az amerikaiak vaspályájukon utaznak, s azon sok szerencsétlenségről, mely azokon történik, miként nem csuda, ha bizonyos aggasztó érzést nem vagyunk képesek elnyomni. Az amerikai vasutak sokkal könnyebben épitvék mint az europaiak, különösen a talaj készitésére igen kevés gondot forditanak. Sok helyen oly gyéren van megerősitve, hogy a rajta átrohanó vaggonvonat terhe alatt meghajlik, s az hintáló rázással zöttyenik át a sineken. Vaspályaőrt seholsem láthatni Amerikában, s a hidak, emelt utak (viaduct) sincsenek oly szilárd alapra épitve, mint Europában. Nagy részint fából épitvék, s csak annyi gerenda van rájuk fektetve, a mennyi a sínek megerősitésére mulhatlanul megkivántató. Két oldaloni karfának híre sincs, s jobbra balra egyenesen a vizbe vagy feneketlen örvénybe néz az ember a vaggonból. Mind ez hajmeresztő arra nézve, ki nincs hozzászokva. Az amerikai fel sem veszi, mert ifjusága óta nem ismer más utazási módot. Mind e mellett mégis csudálni lehet, hogy Amerikában nem történik több vasuti szerencsétlenség, s bizvást lehet állitani, hogy sokkal több

szerencsétlenségi esemény adná elő magát, ha Europában épen oly hanyagul épitett vaspályán azon könnyelmüséggel utaznának.

Alig indult meg a vonat Bostonból, azonnal uj élet pezsdült meg a vaggonokon. Az amerikai minden vasutvonaton különböző tárgyakkali kereskedést nyit. Először is egy gyermek jelent meg mindennemü ujsággal, melyet csudálatos szaporabeszédüséggel ajánlt, kinált az utazóközönségnek. Alig vándorolt ez végig az egymással összeköttetésben álló vaggonokon, egy másik lépett be az ujabb irodalom termékeivel, majd egy harmadik ezerféle hirdetéssel, végre több gyermek ennivalóval, mint gyümölcs, sütemény, kinálkozott. Jeges vizzel minden vaggonban ingyen szolgálnak. És míg a vonat bőszült sebességgel rohan, e gyermekek jönnek mennek a kocsik lánczolatán, s sokféle szórakozást nyujtanak a különben hallgatag és csöndes utazóközönségnek.

Azon vidék, melyen áthaladtunk, meglehetős terméketlen. A köves és kavicsos föld kevés reményt nyujt a földmivesnek eredménydús miveléshez. Mindenütt részint levágott, részint álló erdők, és ámbár az Egyesület egyik legmiveltebb részében utaztunk, a vidéknek mégis vadon s mivelés által meg nem szelíditett arczulatja volt. E vadon, megmiveletlen vidéken részint elszórt egyes, részint csoportokban egyesült faházikók állanak, melyek fényes fehér olajszinre festetve, olyan kinézésüek, mintha tegnap állittattak volna oda. E házikók kedves s derült tekintetökkel az egész vidéknek sajátságos kellemet kölcsönöznek.

Mint letelepedett fehér galambok a béke olajágával ugy hevertek elszórva itt s ott a vidéken, s az elvágtatóban a falusi nyugalom és béke érzetét költék fel, mely ezen egyszerü egyemeletes házikók lakói kebelében honolhat. Néha néha nagy városok mellett, sőt sokszor azokon keresztül röpitett a vaspálya. Vorcester, Springfield, Hartford, New-Hafen, Bridgeport valának azon nevezetesebb városok, melyek mellett elhaladtunk. A vaspályaudvarokon mindenütt pezsgő élet, számos omnibus, pompás uri fogat állott az utazók tovább szállitására, mindenütt különösen hirlap és könyvpiacz mutatkozik.

Azon városok közül, melyek mellett elhaladtunk, különösen New-Hafen érdekelt engem. Nevezetesen itt van az Egyesület egyik legkitünőbb főtanodája és nevelőintézete, az ugynevezett Yale-College. Ebben össze vannak kötve a gymnasiummal az egyetem tanulmányai, s azon növendékek, kik hét évi tanfolyam alatt a gymnasiumot végezték, az egyetem egyes osztályaiba lépnek át. Van benne jelesül orvosi, törvény és hittani osztály. A főtanoda növendékei az intézet épületében laknak, s igen szigoru felügyelet alá vettetvék, melyet hét gyám gyakorol fölöttük. Csak azon növendékeknek szabad elöljáróik engedelmével a városban szállásolniok, kik a közös intézet épületében helyet nem kaphattak. Az iskolai törvények szigorubbak, mint bármely általam ismert europai intézetben. A növendékeknek szigoruan tiltva van szinházba járni, valamely játékot játszani, s köteleztetvék a vasárnapot a legbuzgóbban

megünnepelni. A ki ezen napon szobáját elhagyja, vagy másik tanulótársát, vagy idegent magához bocsát, azt szükségtelen foglalkozás vagy egyéb mulatság által megszentségteleniti, kihágásához aránylag fenyittetik. A mint látható mind ezen törvényekből, még most is a régi mogorva puritánszellem kandikál ki.

Más részről ezen intézet vezetőiben oly józan gondolkozás s oly helyes felfogás uralkodik egy közönséges tanintézet főczélja iránt, hogy az egy részről szabadelmüséget, és más részről korlátolt nézeteket alig képes az ember összeegyeztetni. A newhaveni főtanoda igazgatóhatósága igy szól egy értesitvényében: „Intézetünknek nem az a czélja, hogy egyes tárgyakról egyoldalu oktatást nyujtson, de nem is az, hogy minden dologról egy keveset felületesen oda vessen, vagy mindent egyenkint mint határozott hivatástant tanitson: hanem hogy mindent magába foglaló nevelést és képzést kezdjen meg, s azt addig folytassa, míg a növendékek s tanulóknak az intézetbeni tartózkodásuk ideje engedi. Czélunk a tudomány és irodalom különböző ágai közt viszonyosságot állapitani meg, mely a jellemben sajátságos összhangzást s egyensulyt idéz elő. Hogy egy ilyen életbevágó nevelést alapithassunk, szükséges az ember minden képességét s tehetségét munkásságra ébreszteni, mert ha ezek közül valamelyik túlmiveltetik, a tudományos jellem ferde irányt vesz. A szellemerők nem fejlődnek a legszebb arányban, ha csak nyelv vagy mértant, természet vagy államtudo-

mányt tanitunk. Intézetünk czélja nem az, hogy valamely bizonyos hivatásra megkivántató tanokat adjon elő, hanem hogy annak alapját vesse meg, a mi mindennel közös s a mire a többit épiteni kelljen. A tudomány és irodalom alapelvei adják az anyagot, eszközlik a lélek fegyelmét és felemelkedését, melyek azt minden egyes szakmány tanulmányaira legjobban előkészitik."

Ezen bár husz év előtt kimondott alapelvek oly igazak és valódiak, hogy jelenleg is minden közönséges tanintézet vezérelvéül tekintendők s elfogadandók volnának.

A főtanoda több tudományos nevezetes férfit számit tanárai közé, ezek közt a hires ásványtanász Dánát, ki uj ásványtan rendszere által europai nevet szerzett magának, s az ásványtanban uj korszakot nyitott.

Egyébiránt Connecticut államnak, melyben New-Haven fekszik, jelentékeny iskolai pénztőkéi vannak, melyek régi földvásárlásnak köszönhetik származásukat. Magas kamatra kiadott tőkéi rámennek 3,000,000 dollárra, mihez még egy évenkénti, közadózás utján összegyült jövedelem is számitandó.

Connecticut 363,000 lakosához képest 1850-ben birt négy főtanodával, 1,656 nyilvános iskolával, 202 akademia és magántanodával, 430,826 dollár évi jövedelemmel és 79,000 növendékkel. E szerint minden 100 angol vagy körülbelől 5 geogr. négyszögmérföldre 39—84 iskola és 4—6 lakosra egy iskolás esik.

Éji 12 órakor érkeztünk Uj-Yorkba, miután 236 angol mérföldnyi vonalt $8^1/_2$ óra alatt átfutottunk. E szerint 6 geogr. mérföld esik minden órára. A vaggonok Uj-York 22-ik utczájáról egy lóvonattal a canalstreetbe (csatorna utcza) vontattattak, honnan egy pompás és kényelmes bérkocsis szállitott minket a világhirü St. Nicholas (szent Miklós) szállodába.

A kiszállásnál sehol sem kell az embernek podjászával bibelődni, mert mindenütt azon czélszerü rendelkezés divatozik, hogy megérkezés előtt átadja az ember jegyét az ugynevezett málhamesternek. Ennek egy bádogszelenczéje van, mely mint a takarékszelenczék több bevágásokkal van ellátva. Minden bevágás fölött egy szálloda neve áll. Már most jegye átadásakor megnevezi az utas azon fogadó nevét, melybe beszállani szándékozik, s a málhamester azon bevágáson veti be a jegyet, mely fölött a megnevezett szálloda neve áll. Az átvett jegy nyugtatójául egy a jegy számával ellátott papirt ad az utas kezébe, s ezentul semmi gondja az embernek uti málhájára, sőt alig ért a szállodába, már málhája is ott termett. Az is igaz, hogy ezen igen kényelmes intézkedés csak ott állhat fenn, hol az utiholmik nincsenek örökös kutatás alá vetve.

Megérkeztünk tehát a St. Nicholasba, de mily siralmas állapotban! Két utitársamat az uj-yorki utban, még New-Haven alatt, egyszerre s hirtelen a cholera lepte meg, minden kellemetlen jelenségeivel. Valjon a jegesviznek Bostonban való mértéktelen használata, az uj-yorki utbani sok narancsevés vagy

az utolsó napokbani hirtelen való légmérséklet változás okozta-e, nem lehet meghatározni. Meglehet, mind ezen okok összeműködtek. Elég az hozzá, hogy e két uron, mondhatni, ugyanazon perczben mutatkozott a legvalódibb cholera minden jele. Könnyü elgondolni, mi lett volna ezen két ur sorsa, ha minden amerikai vaggonon meg nincs azon igen szükséges és emberséges intézkedés, egy félrevaló zárka, mire az annyira emberi Europa (nem mondhatom mi okból) mai napig sem tudta vinni. Ezen intézkedés nélkül a legeslegelső állomásnál ki kellett volna szállanunk, s e két ur szükséges segély hiánya miatt e kór áldozatául eshetett volna. Igy hát életüket azon nem ugyan aesthetikai, de igen emberséges intézkedésnek köszönhették.

Ezen állapotban érkeztünk éjféltájban a St. Nicholas szállodába, oly országban, oly városban, olyan szállodába, hol egy lélek ismerősünk nem volt, kihez fordulhattunk volna. De a legnagyobb szivesség s kigondolható előzékenységgel fogadtak minket, azonnal szobát nyitottak, pillanat alatt mindent öszszeteremtettek a mi az ápoláshoz szükséges, s nem telt bele félóra, már az orvos is ott termett, ki rögtön gyógyitás alá vette a szenvedőket. A szálloda házi orvosa volt az, ki az épületben lakott, külsejére nézve érdemes és bizalmat gerjesztő férfiu, kin a nyegleségnek csak árnyékát sem lehete észre venni, a miről pedig az europai orvosok az amerikaiakat oly nagyon kikiáltották. Gyógyitásmódja is nagyon czélirányos s tökéletesen észszerü vala, a mit a kö-

vetkezés is bizonyitani látszott, ámbár az orvosi tudományban legkevésbé lehet a kedvező eredményből a felhasznált gyógyszerek czélszerüségére következést huzni. Elég az hozzá, a két beteg két óra felé már nyugodtan szendergett, s reggelre kelve, jelentékeny gyomor- és bélgyöngeségen kivül a tegnapi kórnak semmi jele sem vala észrevehető.

Azon zavarodottság, melybe két utitársam betegsége ejtett, s ennélfogva a kivülem eső tárgyak iránti részvétlenség nem engedék, hogy a szállodába érkeztünkkor csak egy pillantást is vessek környezetünkre. Csak másnap reggel, midőn a szállodát elhagytam, vehettem szemügyre annak alakját s rendezését, mely az egész Egyesület, hihetőleg az egész világ legszebb, leggazdagabb és legpompásabb szállodája. Még csak két év előtt a Metropolitán szálloda volt Uj-York legnagyobb s legpompásabb szállodája, s azt hitte mindenki, hogy fény s pompára nézve nem lehet rajta tultenni. A mi azt illeti, a vállalkozók részéről meg is tétetett minden, még pedig pazar mértékben, a mit Uj-York szépség, fény és gazdagság tekintetében felmutatni képes volt. A broadway (fő vagy széles ut) és a prince-street (fejedelem utcza) szögletén fekszik, a broadway felőli homlokzata 520 láb hosszu, 6 emeletes, s egyszerre 700 vendégnek képes szállást adni. Csupán a telek, melyen áll, 300,000 dollárra becsültetik, s a felépités s rendezés még egyszer annyiba került. Hogy azon pazarfényről, melylyel e szálloda van diszesitve, némi fogalmat szerezhessen olvasóm, nem lesz ér-

dektelen néhány adatot felhozni. Csupán kandalló-párkányzat-, ablak- s ajtóragasztókhoz szükséges márványra 20,000, szőnyegek, függönyök, fehérnemüre 50,000 s butorzatra ugyanannyi dollár fordittatott. A fiatal házaspárok számára rendelt szobákban menyezetes ágyak állanak, melyeknek darabja 1500 dollárba került. Minden első és második emeleti lakosztálylyal fördőszoba van összekötve; 150 pinczér áll a vendégek szolgálatára, s a konyhában egy főszakács igazgatósága alatt, ki egykor Wellington herczeg udvari szakácsa volt, 13 franczia szakács működik. A föld alatt egy óriás befalazott gőzkatlan áll, mely alatt a tüz éjjel és nappal szünet nélkül lobog, s melyből a mozgató gőz a roppant épület minden részébe vezettetik. Minden gépet, mely az utazók málháját és a szenet a felső emeletekbe felszállitja, az ételeket a konyhából felviszi, a pecsenyesütő gépeket hajtja, a mosdó és fördővizet a különböző emeletekbe juttatja, a mángorlókat mozgatja, ezen gőz hajt. Ezen maga neméhen bámulatos épületet azonban ujabb időben a St. Nicholas szálloda jóval felülhaladta. A broadway utcza felé néző homlokzata fehér márványból van, s egy sorban 25 ablak áll rajta. Az épület hat emelet magas, s két fehér márvány kapuzata van, egyik az urak, másik a hölgyek bejárásául. A kapuzaton át egy gyönyörüen diszesitett csarnokba lép az ember, melyből balra egy tágas, finom szőnyegekkel boritott, olajfestvények és bronzcsillárokból ékesitett terem nyilik, mely közös használatra szolgál. Ezen terembe bárki az utczán jártá-

ból bemehet, tetszése szerint pihenhet, és a roppant halommal álló hirlapokat válogatva időtöltésül használhatja. Jobbra az ugynevezett borbélyműhely nyilik, melyet szinte teljes joggal diszteremnek lehetne nevezni. Ezt azért emlitem meg, mert minden idegent, ki először lép bele, diszesitése, fénye s gazdagsága által végetlenül meglep, s mindent tulhalad, a mit e nemben egész Europában, Párisban vagy Londonban látni lehet. Nem hiszem, hogy a legválogatottabb fényüzés, a milyen Romában Caesar Augusztus idejében uralgott, képes lett volna egy minden kényelemhez szokott, elkényeztetett patricziusnak szebb, pompásabb s gazdagabban butorzott öltöző szobáját mutatni fel, mint Uj-Yorkban a st. nicholasi borbélyműhely. A divat s piperemüvészet ezen tündértemplomának közepén áll egy oszlop, melyet körülfutó fehér márványlapba márvány mosdóedények eresztvék be, melyekbe egy csap csavarintása után tetszés szerint harmatozó esővé szürt hideg vagy meleg vizzuhany hull, s öntözi az amerikai divat-uracs illatozó kenőcsökkel és balzsamokkal kendőzött fürteit s arczát. Ezen felülről világitott terem két oldalán két hosszu sorral buján vánkosozott támlásszékek nyulnak el, melyekben félig ülő, félig fekvő helyzetben bizza az ember lenyugasztolt fejét a hajművész kezére. Oly finom és gyöngéd borbélyokat s fodrászokat mint az amerikaiak, sehol nem találtam. Azon műtét bevégzése után, melynek az ember fejét alávetette, kap egy jegyet, melyre a pénztárnál a műtéthez aránylag hat vagy tizenkét cent. fizet. —

Ezen teremmel közvetlen összeköttetésben áll egy illattár.

A folyosón végig haladva, tágas csarnokká szélesül az, s hasonlit valamely pénzház csarnokához. Ez folyvást temérdek ember gyülhelye, hol, mintegy kereskedelmi csarnokban, pezsgő üzérkedésben töltik az egész napot.

Ezen csarnokban van :

1. A ház hivatala, melyben az idegenek fogadtatnak, nevöket az idegenek közös könyvébe beirják, s a szálloda minden ügyei végeztetnek.

2. Egy postahivatal, melyben az utazók érkezett leveleik elfogadtatnak, s az elküldendők felvétetnek.

3. Az ujabb, s utazási irodalom termékeiveli könyvkereskedés.

4. Egy hirlap kiadó-hivatal, melyben minden Uj-Yorkban megjelenő ujság s napilap 2 centért megkapható.

5. Egy távirda-hivatal, melyből az egyesület minden részébe táviratozni lehet.

6. Egy frissitő és nyalakodó terem. Mind ez feltalálható a St. Nicholas szálloda előcsarnokában, mely e mellett pompás bronzcsillárok, florenczi diszedényekkel van diszesitve, míg boltozatát lombczifrák (arabesk) s szép festvények ékesitik.

Ezen előcsarnokból széles kettős lépcsőzet vezet a szálloda emeleteibe. Nemcsak a szobák, hanem a folyosók, lépcsők is egész a negyedik emeletig a legfinomabb angol szőnyegekkel fedvék.

Az első és második emeleten a legpompásabb hölgyteremek állanak, melyek keleti fényüzés és izléssel vannak butorozva s diszesitve. Hogy olvasóm némi fogalmat szerezhessen ezen kiállitás fénye s gazdagságáról, elég legyen annyit emlitenem, miként a St. Nicholas szállodában van egy néhány szobából álló osztály, melyet nászteremnek neveznek, ennek határozott napi dija 300 dollár, azaz 600 pengő forint. És van elég ember Amerikában, kinek nem esik terhére naponként ennyi szobabért fizetni; de ez ritkább észak mint dél emberei közt, kik rabszolgáik véres verejtéke által gyüjtött kincsük s gazdagságukat ezen uton törekesznek feltünővé s értékessé tenni.

Az első emeleten álló étteremek tökéletes öszhangzásban vannak a szálloda egyéb fényüző rendezésével. Óriás diszteremek azok, melyekben 3—400 vendég egyszerre ebédelhet. A konyhát inkább francia mint amerikainak lehet nevezni. Itt is, mint Amerika egyéb szállodáiban, roppant választéku bor áll a vendégek rendelkezésére. Mindennemü rajnai, champagneai s más franczia, spanyol, portugaliai, sőt a mi minket legjobban meglepett, legjelesebb magyarországi, mint somlai, neszmélyi, egri, budai stb. bor a legválasztékosabb mennyiségben található. Oly kitünő magyar borokat kaphatni ott, minőket Pest legelső szállodájában hiába keresnél. A hires, szegszárdi születésü Schwarzer nevü vagyonos bécsi borkereskedő érdeme ez, ki oly kitünő magyar borokat szállit át Amerikába, s ott nagy áldozattal jelentékeny rakodát tart, s a magyar bornak az által

igyekszik hirt, nevet szerezni, hogy csak legkitünőbb faju és minőségü borokat árul.

Az egyes utazók számára rendelt szobák elég tágasak, a legszükségesebb butorzattal ellátvák, az ágyak, mint egész Amerikában szokás, két olyan szélesek, mint nálunk divatos. A fehér márvány mosdóedények fölött két cső van, melyek közül tetszés szerint, s minden perczben egyik meleg, másik hideg vizzel szolgál. Világitásra gáz használtatik, s nyáron legnagyobb kényelmül szolgál az, hogy reggel és este egy korsó jeges vizzel láttatik el minden vendég.

XII.

Uj-York.

Uj-Yorkbani mulatásunk első napja vasárnapra esett. Csalódnék, a ki Amerikában a vasárnapról következést akarna huzni a többi napokra. Mert míg hétköznapokon zsibongó élet, szakadatlan munkásság, élénk forgalom, az üzérkedő tömeg sürgése-forgása látható mindenütt : vasárnap és ünnepnapokon a forgalom és munkásságra nézve valóságos halotti csend lép be egész Amerikában. Ha ezen szokás minden szárazföldi europait már Angolországban meglep, Amerikában még szembeszökőbben fog ez feltünni. Nemcsak hogy Amerika minden városában vasárnaponként a forgalom tökéletesen megszakad, boltok, műhelyek, kávéházak, korcsmák egész nap bezáratnak, minden nyilvános mulató hely, sőt az utczák és piaczok tökéletesen megnéptelenülnek : sőt

a nagy forgalom is megszünik ez nap az egész országban. Minden vasuti menet fel van függesztve, minden postai közlekedés, ujság, levélszállitás stb. vasárnaponként teljességgel meg van szüntetve; minden hivatal zárva, sőt vannak gőzhajók is, melyek a vasárnapot megünneplik s horgonyon nyugosznak. Egész utazásunk alatt, ha szombaton délután vagy este érkeztünk valamely helyre, boszonkodásunkra kénytelenek voltunk egész vasárnap, akartunk vagy nem, ott vesztegelni. Mintha az egész ország üterei átköttetnének, ugy szünik meg a más napokon oly sebes, oly élénk lüktetés, s ugy tetszik, mintha az egész ország kábitó álomba vagy tetszhalálba sülyedt volna. Sőt még a családkörökben is általános csöndesség s hallgatagság áll be; minden zörgő foglalkozás, bárminemü mulatság kiküszöböltetik; de még vannak házak, melyekben vasárnapon a főzés is illetlennek, sőt bünnek tartatik. Egyetlen megengedett, és a vasárnap szentségéhez illő foglalkozás a biblia, vallásos értekezések s épületes irások olvasása, s igen illetlennek tartják vasárnap más czélból utczára lépni, mint ha templomba szándékozik menni. Ha vasárnap utczán bolygókat lát az ember, meg lehet győződve, hogy azok irföldiek vagy németek, általában idegenek, de teljességgel nem amerikaiak. Csak egyik vagy másik német bor- vagy sörkorcsmában van vig és derült élet, mert a német hű marad régi nemzeti szokásaihoz még Amerikában is, s a vasárnapot, legalább második felét, inkább tartja mulatság és öröm, mint lelki épülés napjának. Ott még

zene és ének sem hiányzik, s az orthodox amerikaiak szörnyü botránykozására annyira viszik vallástalanságukat, hogy a vasárnapot még víg tácz által is megszentségtelenitik. Áldott, igénytelen amerikaiak! Ők még nem voltak Europában. Csak néhány hónapra kellene őket Europába küldeni, hej be sokat tanulnának, a mit még eddig nem tudtak.

Ámde mily hullámzó a város tevékenysége a hét köz napjain. Egy, brodwaynak nevezett, hosszu, széles utcza nyulik át az egész városon a kikötő partja és batterieparktól egyenes vonalban. Ez a forgalom főutja, azon nagy, népes, virágzó város szive, melyből ki s be szivárog minden élet és mozgás a város és ország egyéb részébe. Ezer meg ezer kocsi, melyek közt az omnibusok főszerepet játszanak, robog tarka vegyületben fel s alá, míg a két oldaloni járdán több ezer gyalog zsibong erre s arra. Meglepő fényes képet nyujt a nemcsak pompás, hanem nagyságuk s gazdagságuk által kitünő boltok hosszu sora. Széles, utczára néző, tökéletesen átlátszó homlokzatukon át szabadon betekinthetni a gazdagság, kiállitás pompássága s szokatlan terjelem által nagyszerü benyomást gyakorló boltok bensejébe. Vékony vasoszlopok által elkülönzött óriás tükör táblák képezik a boltok homlokzatát, melyek mögött az eladásra szánt kelmék szép és ajánlatos csoportozatban olyan formán vannak kirakva, hogy azok között szabadon végig tekinthetni a ház egész hosszát elfoglaló boltok hosszu lánczolatán. Ezekhez hasonló, s szokatlan nagyságuk által feltünő boltokat sem Párisban sem Londonban

nem láttam. Az uj-yorki brodwayben levő boltokhoz képest a párisiak kisszerük és parányképüeknek látszanak. S nem kell hinni, hogy csak nehány kivétel ilyen, oh nem! mind egyforma, s kirakatuk a legfinomabb párisi vagy londoni izlés szerint fényes pompával van diszesitve. Sőt még az Uj-Yorkban nagy számmal levő gyógyszertárak is feltünő fényüzéssel rendezvék, és egy egyszerü csemegeboltnak, melybe este beléptem, ezer gázlámpa által tündérileg kivilágitott benseje rendkivül meglepett. Nem holmi sötét, bús, összenyomott zug, hanem elég tágas, széles, izletes, és a nagyravágyó fényüzés s finom kényelem minden kivánalmaival ellátott diszterem ez, melyben a frisitő és nyalánk csemegéknek ezerféle nemével szolgálnak a hemzsegő vendégcsoportnak. Széles márványlépcsőzet vezetett a terem közepéből egy másik, szinte tündérileg diszesitett földalatti ét- és csemegeterembe, mely az amerikai uracs és haspóknak az öt égöv minden termékével, mely után szive szája vágyódott, kedveskedni képes volt. Nyáron legközönségesebb, általában kedvelt üditő ital az ugynevezett claretpunch. Ez rögtön készittetik bourdeauxi (bordoi) bor, czukor, narancslé és sok jégből, s hihetőleg azért, hogy rögtön hüsitő hatását enyhitsék, vastag szalmaszálon át szörpölik.

Egyébiránt nagyszerü, szépségük s épitészeti modoruk által meglepő palotákat hiába keresnél a brodwayon. Brodway csak a forgalom és kereskedésnek van szentelve, a legnagyobb, legterjedelmesebb épületek rajta a szállodák, a St. Nicholason kivül a

szinte nagy és pompás Metropolitan és Astorhouse stb. a többi épület többnyire portékarakoda, mely gyakran a legfelső emeletig felnyulik, de ezek közt is vannak meglepő nagyságuak. Az ilynemü épületek közt legkitünőbb Steward ur portékarakodája. Ez egy fehér márványból épitett négyemeletes sarokház, melynek egyik homlokzata a broadwayra, másik az ugynevezett kéjligetre néz. Egyenesen az utczáról egy magas kapuzaton keresztül a földszinti boltba juthatni, mely az egész tizenkilencz ablak szélességü homlokzatot elfoglalja. Ebből hátrafelé egy kúpon át világitott egyházalaku térkörbe jut az ember, melynek gobelinnel fedett falai mellett csigalépcsőzet vezet egy karzatra, honnan a felső emeletekbe nyilik ut. Mindenik emeletben meghatározott nemü gyártmányok árultatnak. Igy például földszint csak selyemkelmék, az első emeletben csipkék s ezekhez hasonlók, a másodikban gyapjuszövetek és a harmadikban gyapotgyártmányok. Folytonosan 300 kereskedősegéd foglalkozik, s évi forgalma egyremásra 8,000,000 dollárra megy, a mennyit, merem állitani, Pest váczi utczai minden kereskedése nem tesz.

A brodway többi épülete nagy részint keskeny, s 4—5 ablakkal néz az utczára, de mindemellett magasak, s közben-közben pompásan, ha nem is izletesen épitvék. Jelesül van igen sok fehér márvány vagy veresbarna homokkőből emelt épület, mely habár nem is a legjobb izléssel, mégis meglehetősen van diszesitve. A házak legnagyobb része azonban veres téglából van épitve.

Igen sok ház sajátságos tekintetet nyer földalatti üregei által, melyek szinte vagy lakhelyekül vagy más czélra, például hivatalszobául, rakodául, borházul (barr-rooms) használtatnak. Ezen czélból a házaknak utczára néző homlokzata ki van ásva, a lakok ablakai ezen vasrácscsal fedett térre nyilnak, melyen keresztül hat a világosság ezen földalatti térüregekbe, melyekben gyakran igen csinosan butorzott lakok találtatnak. Az ilyen házak leginkább a város azon részeiben állanak, melyek nincsenek a forgalomnak szentelve, s konyha s cselédlakásul szoktak használtatni.

A város déli része a régibb, s nem igen szabályosan van épitve. Itt még szűk, s egymást ferde szeglet alatt átmetsző utczák találtatnak, míg a város északi részét széles, egymást egyenes szeglet alatt vágó utczák képezik. Uj-York városa déli részének utczái külön névvel vannak ellátva, míg az északi részei csak számokkal jegyezvék. Ezek közől a délről északra nyuló utczák avenue's (bejárások), az ezeket keletről nyugatra egyenes szegletben metsző utczák streets (utczáknak) neveztetnek. Első nemü, t. i. avenue van 15, melyek az East- (kelet) és Hudson-River (folyam) közti tért foglalják el; utóbbi nemü, t. i. street, van jelenleg 35, melyek házakkal beépitvék, míg a város tervképe 156-ot mutat fel. Uj-York ugyanis egy Manhatten-Island nevü szigeten áll, melyet keletről az East-River, nyugatról a Hudson-River, északkeletre a Hudson-River egy ága határoz. Térterjelme 22 angol □ mérföld, vagy

14—15,000 hold. Ezen területre terjeszkedhetik Uj-York, a nélkül, hogy természetszabta határait áthágná. Jelenleg emlitett területnek egy harmadát sem foglalja el.

A brodway két oldalára nyilnak azon utczák, melyekben Uj-York sajátképeni forgalma nyüsg, s a jankeek pezsgő munkássága őseredeti gyülhelyéül szolgálnak. Ezekben állanak a világ legügyesebb s kikiáltottabb kereskedőinek óriás rakodái, üzlettermei; Uj-York számos pénztőzsérjének váltóháza, melyeknek ablakain betekintve, ott látja az ember a pénzváltót roppant kincshalom előtt ülve, melyet mint sárkány a Hesperidák arany almáját, gondosan őriz.

A várost különösen diszesiti a sok square (tér), melyek a város különböző részeiben elszórva állanak, s szép, bujazöld ligeteket képezvén, pompás ugrókutaik s hűs sétatéreikkel különös gyönyörüségére szolgálnak kivált a közel lakóknak. Közönségesen szép és drága vasrácscsal vannak köritve, s igen különböző nagyságuak. A legkitünőbb, mely 10 holdnyi területet foglal el, parknak neveztetik. Ez közvetlen a broadwayon fekszik, gyönyörü vizmedenczével és ez ugrókuttal van ellátva. Ezen áll a fehér márványból épitett városház (city-hall), Uj-York egyik legkitünőbb s tekintélyesebb épülete. — A Washington square szinte 10 holdnyi területü. Az union square (egyesülettér) a brodway északi végén, a bowling-green (zöld tér vagy liget) nagy ugrókuttal stb.

Uj-York tehetősebb polgárai a city üzérkedő mozgalmától távol, a város kül részeiben ütötték fel tanyájukat. Mint az angol, ugy az amerikai is szereti magánylakát csöndes, nyugodt, a nap zaja és az idestova hullámzó tömeg által kevéssé zavart helyre épiteni. Ezen Uj-York pénzkirályai által elfoglalt városrészek közt legkitünőbb az 5. avenue. Itt két oldalon csinosan, izletesen épitett házak hosszu sora nyulik el, mely mindig kedves benyomást gyakorol a szemlélőre. Azonban nagyon csalódnék, ki azt hinné, hogy a gazdag amerikai lakháza nagyság és épitési modor kitünősége tekintetében hasonlit a mi pénzembereink vagy gazdag uraink palotájához. A leggazdagabb amerikai laka is igen szerény; homlokzatán 3—4 ablakos házikó, mely csak kül disze, izletes alakja s belbutorzata pompája által különbözik a legszegényebb polgár lakától. Az 5. avenue házai többnyire veresesbarna homokkőből, izletes épitészeti diszitvénynyel ellátva, épitvék. Az amerikai épületektől minden eredetiséget megszoktak tagadni, s azt állitják, hogy még az idegen épitészeti modort sem képesek tisztán utánozni. Igaz lehet, de annyi bizonyos, hogy az amerikai lakházak sokkal kedvesebb, barátságosabb és kellemetesebb benyomást tesznek az utasra, mint az europai hosszu, kopasz ablaksorokból álló, s izléstelen, katonai laktanya modorban épitett paloták. Ám tekintse meg jól valaki Europa legtöbb fővárosában az ugynevezett szép s uj épületek által megifjitott utczákat. Lehet-e valami ridegebb, egyformább, szemet s érzést fárasztóbbat

képzelni, mint ama 3, 4, 5 izléstelen, nehézkes ablaksorral ellátott, nyilt, mindig szemetes és szemetsértő bejárásu hosszu, végetlen sorház? Mi jogon vádoljuk mi az amerikaiakat eredetiséghiánynyal? Valjon nyilvános- és magánépületeink nagy részint nem régi épitészimodor rosz utánzásai vagy össze nem illő zagyvalékai? Mutasson nekem bárki egyetlen épületet Pesten, melyről ellehetne mondani, hogy izletes modorban van épitve? Talán a museumra hivatkozik? vagy épen a három szinházra, vagy talán a megye, városházra és a kereskedői épületre? Épitészi tekintetben alig lehet valami izléstelenebbet s nehezkesebbet képzelni, mint ezen épületek. Ha a végetlen ablaksorok kopasz hézagai közé nehány corinthiai vagy jóniai oszlopfejes czifraságot oda ragasztunk, azt hisszük, hogy ez által az épitészeti izlés kivánalmainak tökéletesen eleget tettünk. Azzal, hogy egy simára fésült s csinosan nyirt főre nehány hajfürtöt akasztottunk, nem tettük még azt széppé.

Megkisértem rövid rajzát adni egynek azon házak közül, melyek az 5. avenueben legszámosabbak.

Mint már emlitém, nagy részint veresesbarna homokkőből, mely Amerikában nagy mennyiségben találtatik, épitvék. Ez nemcsak házak, hanem különösen templomok s egyéb nyilvános épületekre is szokott használtatni. Ugy látszik, hogy nagyon tartós, s az idő viszontagságaival hatalmasan daczol, s azon homokkőhez hasonlit, melyből a régiek nyugati Németországban legnagyobb egyházaikat épiték.

Amerikában mint minden, ugy a lakházak kül-

tekintete is kisebb s nagyobb mértékben az angol lakházak hű másolata, csakhogy az amerikaiak sokkal kedvesebbekül tünnek fel a szem előtt.

Az utczáról 6—8 lépcsőzet vezet egy közönségesen két oszlopon nyugvó kapuzaton keresztül a ház igen csinos s nagy gondosan tisztán és fényesen tartott bejárásába. A többnyire zárt ajtón egy kis fényes érczlapra a ház lakója neve van jegyezve. Ezalatt egy másik érczlap áll, melynek ily felirata: „Lettres" (levelek) hasadékán a házba tartozó levelek vettetnek be. Az ajtó két oldalán gyakran láthatók apró fülkék, melyekben csinos szobrok és diszedények állanak. Egyébiránt teljes lehetlen a bejárás csinossága és izletességéről tökéletes fogalmat adni, mivel nálunk ehhez hasonló valami nem is létezik. Hanem ugy látszik, hogy az amerikai a bejárás tisztasága és igénytelen diszességével a ház bensejében uralkodó rendet és csinosságot akarja tükrözni. Az által, hogy a bejárás lépcsői az utczába benyulnak, a lépcső mellett két oldalon némi tér képződik, mely csinos vasrácscsal köritetvén, a legkiesebb kisded virágos kertet alkotja. Képzelni lehet, hogy egy széles, mérföldnyire nyuló ekkép diszesitett utcza mily kedves benyomást gyakorol. A bejárás két oldalán legfeljebb két ablak nyilik. Ez a ház egész szélessége, mely azután a tulajdonos vagyoni állása vagy szükségeihez képest 2—3 emeletre emelkedik. Az ablak, átalában az egész ház külsejének diszesitése sohasem pompás vagy tulzott, annyival kevésbé csundáros (bizarr), sőt igen sok esetben nagyon izletes és főleg

kedvesnek találtam. Mindamellett, hogy csaknem minden lakház ezen épitési modor szerint van épitve, a küldiszesitésbe annyi változatosság áll elő, hogy egy ilyen utcza műizléses irombályt (mozaik) ábrázol, melyen a szem édelegve tévelyeg, s nem érzi az ember azon fárasztó egyformaságot, melyet europai városokban a kopár ablakok végetlen hosszu sora szül.

A ház ajtaján keresztül egy előcsarnokba lép az ember, melynek két oldalán nyilnak az elfogadási szobák ajtajai. Ezekben központosul a ház gazdagsága és fénye, s parlournak neveztetnek. Legfinomabb szőnyegek, melyeket nyáron csinos gyékények pótolnak, takarják a padozatot. Egyébiránt a padozatnak szőnyeggeli boritása oly átalános szokás Amerikában, hogy azok a legszegényebb osztály szobáiban is találhatók, a gazdagoknál pedig nemcsak a szobák padozatja, hanem az előcsarnok s az emeletekbe vezető lépcsők is beszőnyegezvék. Mihelyt egy amerikai házába lépett az ember, talpa soha nem érintkezik többé a puszta földdel.

Az amerikaiak parlourjai nemcsak gazdagon és drágán butorozvák, hanem szobrok, csillárok, karos gyertyatartók, pompás tükrök és igen csinos kandallókkal is diszesitvék. Amerikában igen drága, legfinomabb középkori faragványokkal ékesitett butorokat láttam, melyek Europában vásároltatván, tetemes költséggel szállittattak az Oczeánon keresztül Amerikába. Illatos virágokkal diszelgő porczellánkorsók, előbbkelő irók müveinek diszkiadásai, kü-

lönböző csinos természeti tárgyak, mint csigák, ásványok stb. képezik közönségesen az amerikai polgár parlourjának soha nem hiányzó ékességét. Csaknem minden házban található egy csinos alaku s gazdag kiállitásu zongora, ugy hogy teljes joggal állithatni, miként egész Europában nincs város, mely oly számos zongorát tudna felmutatni, mint maga Uj-York, de nem is találtam sehol oly gazdag tartalmu zongorarakodákat, mint Uj-Yorkban.

A ház többi emeleteiben állanak a háló-, gyermek-, tanuló- vagy munkaszobák, valamint pipázóterem is. Ez utóbbi többnyire meglehetős távolságban, s tökéletesen elszigetelve áll a többi szobáktól. Mert az teljességgel a jó szokás ellen van, amerikai szempontból, a ház többi szobáját dohányfüsttel megfertőztetni vagy egy hölgy jelenlétében pipázni. Az étterem rendesen földszint a parlour közelében fekszik; konyha, cselédszobák pedig többnyire a föld alatt, de azok is elég tágas, világos, szellősek s tisztán s kényelmesen butorozvák. A ház földalatti osztályába többnyire az utczáról is vezet egy külön lejárás. Kocsiféhaj, istálló, szóval minden, a mi a háznál a szemetet szaporitaná vagy annak tisztán tartását nehezitené, a lakháztól tökéletesen el van különözve, s azzal semmi összeköttetésben nem áll. Ez ugyan némi kellemetlenséget okoz, de a tisztaság kedviért szivesen eltüri ezt az amerikai.

XIII.

Uj-York. Folytatása. Omnibusok. Crotonviz-vezetés. Tüzoltócsapat.

Uj-Yorkban, mint az Egyesület minden városában a magánközlekedés omnibusok által eszközöltetik, melyek a város minden részét átszeldelik, s 3 centiért egyik végétől a másikig kocsizhatni. A munka s erőveli gazdálkodás, mely az amerikainak minden tettét s foglalkozását jellemzi, itt is mutatkozik. Az omnibusok nagyok és kényelmesek s mindig tiszták. Kivül belől tarka czifrázatok, képek- s arczképekkel ékesitvék, s nagy betükkel azon városrész van reájuk irva, melyben a közlekedést eszközlik. Egy ilyen 24—30 lakóju vándorháznak egész kormányzatát egyetlen kocsis viszi, ki azért sohasem kénytelen üléséről leszállni. A kocsi végén álló ajtó egy a kocsi tetején egész a kocsisig nyuló szíjon csüng, s a kocsis kezére van csatolva, s az által tetszése szerint nyitja vagy zárja az ajtót. Adott jelre azonnal megállapodik, az ajtó felnyittatik s az utas beszáll. Ha valaki leakar szállani, a szíjat rántja meg, még pedig a szerint, a mint az utcza jobb- vagy baloldalán akar kiszállani, egyszer vagy kétszer. A kocsis egy kis kerek nyiláson át, mely a kocsi elején van, bedugja kezét, átveszi a 3 cent. s felnyitja az ajtót, mire az utas kiszáll s az omnibus tovább halad. Ilyen módon 5-ször 6-szor is megtelik kocsija utazókkal, mire pályavégéhez ér, s mindig 3 cent. számit.

Az ó városnak a mérföldnyi hosszuságu avenuek végéveli összeköttetése lóvaspályák által eszközöltetik, melyen az omnibusok szakadatlanul robognak fel s alá. Ezek rendesen összeköttetésben állanak a vaspályavonalokkal, és a pályaudvarokról a város szivébe s a legellenkező végére is szállitják az utasokat. Egy ilyen lóvonal huzódik a canalstreeten a tizedik, egy másik a nyolczadik, egy harmadik a hatodik avenuen keresztül, végre egy negyedik broadwaytól a boverystreeten keresztül a 4. avenuebe.

Uj-Yorknak a szomszédos városokkal s szigetekkeli összeköttetése, mint például: Brooklin, Jersey-City, Hoboken, Williamsburg, Staten-Island, Long-Island stb. gőzkompok által eszközöltetik. Ezek többnyire azon utczák után neveztetnek el, melyekből kiindulnak, vagy melyekbe azok benyulnak. Mint Fulton-ferri, Crystopher-ferri stb.

A város különböző részei közti sokkal nagyobb közlekedés, mint már emlitém, omnibusok által mozdittatik elő. Százanként jönnek s kelnek a broadwayon, s egyforma léptekkel mozognak fel s alá végtelen sürgés-forgásban. A számtalan omnibus és teherhordó kocsik közt igen számos pompás urifogat is robog fel s alá a broadwayon. Ezek az ő szép, a legujabb párisi divatképek szerint, ha nem oly izletesen is, de oly gazdagon, sőt gazdagabban öltözött s ékesitett terhüket viszik egy Steward vagy egy Lewis és társa rőfösportéka- vagy piperekereskedésébe.

A diszes amerikai kocsik sok tekintetben különböznek az europaiaktól. Itt is láthatni czímerrel s

formaruhás inassal ellátott kocsikat, de ezek nagy ritkaság, s csak a nehezen elnyögbető europai emlékek vég maradványaiul tekintendők. Mellőzve azon fényt s gazdagságot, melylyel az amerikai diszkocsik kiállitvák, nagyobb érdeket gerjesztenek alkotásuk sajátszerü alakja által. Ez oly gyönge, oly finom, miként alig képes az ember megfogni, hogy egy ilyen kocsi mikép állhatja ki a rosz kövezeteni sebes robogást, a nélkül, hogy darabokra zuznék. Alkatása oly finom, hogy nálunk a legizletesebb kocsi is otrombának s nehézkesnek tetszik a mellett. Különösen kedvelttek, s egész Amerikában elterjedtek az olynemü kocsik, melyeket bugisnak neveznek. Ezek négy kereken álló finom bőrrel fedett járművek, s oly gyöngéd alkatuak, miként azt hinné az ember, hogy Illyés égi utazására, nem pedig az egyenetlen, kemény és köves földöni robogásra alkotvák. Különösen kerekei s azok küllői oly finomak, hogy sebes forgásukban alig láthatók, s csaknem kisértetbe esik az ember, azt hiszi, hogy talán a levegőben lebeg a kocsi. A kerék talpa gyakran alig egy hüvelyknyi vastag, s ilyen a kocsi talpa is. Hogy tehát ily gyöngéden alkotott kocsi még sem zuzik darabokra, a kitünő csontkemény fának tulajdonitják, mely ezen kocsi készitésére használtatik. Ez ugyanis az ugynevezett hickory (amerikai diófa) mely egész Északamerikában nagy mennyiségben van elterjedve. Feltünő még a kétkerekü jármüvek egy neme, melynek tengelyén egy fedetlen ülés áll, minden karfa nélkül, s az ülés csak akkora, hogy épen egy ember fér el raj-

ta. A lóra is nagyon sokat tartanak Amerikában, s szép fogatra sok pénzt szoktak forditani. Legelterjedtebb az angol nemes faj. Sajátságos az is, mit más országban nem könnyü tapasztalni, miként az uralkodó népszellem nem engedi meg, hogy valamely magánszemély négylovas fogaton járjon. Omnibusok-s fuvarosoknak megengedtetik annyi lovat foghatni be a mennyit tetszik, mert itt mindenki saját pénzeért vehet részt a kocsizásban. Magánszemélyek négyes fogatoni járását aristokrata szokásnak tartják, melytől a nép véleménye irtózik. Ellenben az omnibusoknak azon előjoguk van, hogy több lovat foghatnak elő, mit ők sokszor tulságosan is használnak. Igy a szállodák omnibusai elé, mely a nagyobb szállodákban számosan találtatik, gyakran a legpompásabb postafogat van befogva, télen pedig, szánut alkalmával közönséges szokás Uj-Yorkban az omnibusok eleibe 6—8, néha 12 különczösen czifrázott lovat fogni, s az utczákon fel s alá roppant zaj s csengés közt igyen száguldani. Minden kocsinak jelentékeny pénzbüntetés terhe alatt szigoruan tiltva van a járdát csak megérinteni is, s nem is találkozik kocsis, ki ezen tilalmat át merné hágni.

Legszebb, legjótékonyabb, egyszersmind legnagyobbszerü minden intézkedés közt, melyet Uj-York felmutathat, a Croton vizvezetés, mely a várost s annak minden részét elegendő jó ivóvizzel ellátja. Ez a Hudsonfolyamtól öt mérföldnyi távolságra kezdődik, s 40 angol mérföldnyi területen nyulik át. A Crotonfolyam kristály tiszta vize először egy mester-

séges, dammnak neveztetett tóba vezettetik, mely 250° hosszu s 400 holdnyi területen fekszik. Bele fér 500,000,000 gallon (egy gall. = $3^5/_6$ pint) viz, s egészen kő és kavicsból van épitve. Csak itt kezdődik a vizvezető, mely a Hudsonfolyam balpartján délre nyulik, míg nem a Harlemfolyóhoz érvén, azon egy 1,450′ hosszu és 14 óriás oszlopon nyugvó hidon keresztül (high-bridge, magas hid) hatol át, hogy a Manhatten szigethez jusson, s vizét ott három roppant viztartóba öntse, melyek 35 holdnyi területen feküsznek, s 150 millio gallon vizet fogadnak magukba. Ezekben megülepedve s megtisztulva megy a viz két, a városhoz közelebb fekvő kisebb viztartóba, melyekből azután minden városrészbe szétoszlik. Ezen nagyszerü mű 13 millio dollárba került a városnak, s építészeti nagyszerüségét, szilárdságát tekintve, a régi Róma legbámulatgerjesztőbb épitményei mellé oda lehet állitani.

Az igaz, hogy Uj-York az által tetemes adósságba döntötte magát, de oly műért, melyért a késő ivadék is áldani fogja. Ily tettek irányában csak szegényes rágalmazási vágynak tekintendő, midőn valaki az amerikaiakat pénzszomj, fukarság s dollárbálványozással vádolja. Az való, hogy a pénz becsét jobban tudja méltányolni, mint hogy haszontalan, szükségtelen csecsebecseért, czéltalan pompáért, és saját torka- s hasára vesztegetné : de ha arról van szó, hogy egy közhasznu müvet, egy valódilag emberi, őt s még maradékit is boldogitó intézményt kellene létrehozni : ott senki nem bőkezübb mint az

amerikai, senki nem készebb a megkivántató áldozat megtételére, mint ő. Egy, minden amerikai keblét lelkesitő közérzület, közszellem az, mely őt bámulatos tettekre ösztönzi, mely előtt minden a közjó előmozditása, nemzete fénye s híre-neve emelése tekintetéből tett áldozat csekélynek tetszik.

E mű készitése 1835-ben határoztatott el, s már 1842-ben bevégeztetett, tehát sokkal rövidebb idő alatt, mint Europa némely városában az arróli tanácskozás tart, valjon a régi, rosz s gazdaságtalan olajjali világitás tartassék-e meg, vagy a minden tekintetben czélszerübb, olcsóbb gázvilágitás hozassék be.

Ezen vizvezetéssel, mely Uj-York minden házát s annak minden emeletét tiszta, egészséges vizzel ellátja, egy másik megbecsülhetlen előny is van öszszekötve. Nevezetesen ha Uj-York utczáin bolyong az ember, a járdán 15—20 lépésnyi távolságra kisded négyszegeket vehet észre, melyek abba bele vannak sülyesztve. Ha az ember ezen négyszeget felemelinti, egy kis üregbe jut, melybe a vizvezető cső sárgaréz vége nyulik. Ha ezen cső végére egy tömlő (Schlauch) srófoltatván, a csap megnyittatik, erővel zúdul a viz a tömlőbe, melyet azután tetszése szerint használhat az ember különböző czélokra, mint például a járda öntözése és mosására, s az utczák felöntözésére. De legnagyobb jelentőségü annak haszna és használata tüzi veszedelmeknél, melyeknek oltására Amerikában kitünő rendezésü intézkedések léteznek. Amerika minden városában van

egy ugynevezett tüzoltó férfiak testülete (fire-man-corps), melyre a tüzoltó szerek vannak bizva, s melynek szoros kötelességévé tétetett, a kirontott tüzet már támadása kezdetén elfojtani. A tüzoltó testület tagjai vagy a város ifjabb s izmos férfiaiból választatnak két évre, vagy, mivel belátták, hogy ezen változtatás sok hátramaradással van összekötve, több városban ezen becsületbeli hivatalt állandó jól fizetett tüzoltó társulattá alakitották, s amaz ellenséges elem romboló hatalma ellen most ezen társulatra bizatik a polgár vagyona és tulajdona. És ez hivatásának nemcsak hogy legnagyobb lelkiismerettességgel, de olyan bátorsággal felel meg, miről nekünk tökéletes fogalmat szereznünk lehetlen. Mind a mellett, hogy néhol egész utczák könnyen éghető anyagból, t. i. fából épitvék, még sem igen harapózhatik tovább a pusztitó elem, mert legtöbb esetben csirájában elfojtatik. Láttam Bostonban egy egészen fából épitett házat, mely kivülről egészen meg volt szenesedve, és bár ablakaiból lobogva csapkodott ki a láng, a tüz mégis eloltatott, s nemcsak hogy nem harapózott tovább, hanem a lángba borult háznak még le nem égett része megis mentetett. Mihelyt jelesül valahol tüz üt ki, azon perczben minden tüzoltóállomással távirda utján tudatik, s mind tódul a veszély helyére. E czélra nem négy kerekü nehézkes, négy lótól vont fecskendezők, vagy roppant, egyik helyről a másra ügygyel-bajjal mozditható hordók használtatnak, hanem két kerekü kézi kocsik, melyeknek tengelye körül közepitőleg egy bőrtömlő

van tekerve, alkotják az egész tüzoltási készületet. Egy ilyen tömlőnek a vége, mely minden vizvezetőcsőre ráillik, annak sárgaréz végére srófoltatik, s mihelyt a csap megnyittatik, azonnal tulságosan bő s kimerithetlen vizsugárral rendelkezhetni, mely a dühöngő elemet kevés idő alatt megzabolázza, az által, hogy az égésre valóságos özönvizet bocsát, mely a legborzasztóbb tüzet képes elfojtani. Azon utczán, melyen a tüz kiütött, patakmódra folyik az oltóviz, s csak annak folyása mellett kell haladni, ha a vész helyére akar az ember jutni. Csak igy lehet felfogni, hogy a dühöngő elem még a legkellemetlenebb körülmények közt sem harapózik tovább, és gyakran a legközelebbi szomszéd a buzgó tüzoltók mindenhatóságában bizva, teljes léleknyugalommal nézi lakása ablakából a dühöngő elemnek fáradatlan ellenfelei ellenállhatlan buzgalmávali küzdelmét.

Innen magyarázható, hogy a tüzoltó férfiak társulata az egész Egyesületben nemcsak népszerüséggel bir, hanem kitünő tiszteletben is részesül. Sajátságos öltözetük által különböztetik meg magukat, s gyakran láthatni őket feltünő öltözetükben a résztvevő közönség számos kisérete mellett megismertető jeleikkel a városon keresztül csapatonként végig vonulni.

Uj-Yorkban minden év juniusa 14-én, mint alapitásuk évnapján ünnepélyes menetet szoktak tartani a város legnépesebb utczáin. A résztvevő lakosság ezreitől kisértetve vonulnak át a hölgyektől elfoglalt erkelyek örömrivalgása és lelkesitő integetései közt

az ünnepiesen diszesitett városon, s igy aratják felá ldozó tevékenységükért a háladatos közönség megérdemelt elismerését.

Uj-York még rendőrséggel is bir. De ez itt igen népszerü intézmény és nem annyira a rend fentartására, mert az ritkán zavartatik meg, mint inkább a naplopók és tolvajok fékezésére van rendelve. Amerikában minden egyes polgár gondoskodik arról, hogy a rend s nyilvános bátorság egyes rendzavarók által meg ne háboritassék, s ennyiben minden amerikai egy rendőrhivatalnok helyét pótolja. A tulajdonképi rendőrök száma egész Uj-Yorkban, oly városban, melynek lakossága 700,000 lélekre megy, csak 1000-re terjed. Ezek semmi különös formaruha által sem különböztetnek meg a város többi lakóitól, nem viselnek fegyvert, s egyetlen megkülönböztető jel, melylyel szükség esetén megismertetik magukat, egy magukkal hordott kisded bádogczímer. Mihelyt ezt előmutatják, azonnal engedelmeskedik az amerikai, mert minden rendőrben a megtestesült törvényt tekinti, s kétszeres bünnek tartaná ennek ellenszegülni.

XIV.

Uj-York. Folytatás. Nyilvános épületek.

Uj-Yorkban számos hatályos nyilvános épület van. Legkitünőbb ezek közt a City-Hall, (városház) mely fehér márványból van épitve, 216 láb

hosszu, és 105′ széles, homlokzatán pompás oszlopokkal. A Parksquares, egy szép, három szegletes, a a Brodwayal határos, ugrókutakkal ékes diszkert közepén áll. Nagyszerüsége, és soliditása által különösen feltünő épület a pénzcsarnok is, (Merchants Exchange) mely tömör gránitból épittetett, homlokzatán 18 óriás 38′ magas joniai, oszlop diszeleg, mig kupja 124′-ra nyulik fel. Tökéletesen tűzmentes, a régi pénzcsarnok helyén, mely 1835-ben tűz által emésztetett meg. Épitése 1,800,000 dollárba került. A vámház (Custom-house) az athenei pompás Parthenon mintájára fehér márványból van épitve, hoszszusága 200′, szélessége 90′ magassága 80′, két oldalán nyolcz 32′ magas oszlopokkal diszesitve. A vámüzletre rendeltetett legnagyobb csarnok köralaku, melynek átmérője 60′ s fölötte egy 30′ magas 16 korinthiai oszloptól emelt kup nyulik fel. Kár hogy ezen épület, valamint az előtte emlitett, bár nagyszerűségük s épitési modoruk által az utazó szemét lebilincselik, egy aránylag szűk utczán, a Broadwayba nyuló Wallstreeten állanak, mi által meglepő hatásukból igen sokat vesztenek. — Ha az emberek áhitatosságát, vallásos érzületét, s erényességét a templomok száma után kellene megitélni, melyek valamely városban léteznek; ugy az uj-yorkiak a föld kerekségén lakók közt a legáhitatosabb, erényesebb és vallásosabb nép. Templomaik száma mintegy 250-re megy, az igaz hogy nagy része csekély terjedettségű, s igen kevés bir nemi épitészeti becscsel. Olyan templomokat, mint Európában láthatni, melyek nemcsak meg-

lepő nagyszerűségök, hanem épitészeti értékük miatt is egy nagy városnak, sőt egész népnek disze, és büszkesége, egész Amerikában nem találhatni. Ez azon körülményből magyarázható, hogy Amerikában nem levén ugy nevezett uralkodó vallás, s tökéletes vallásszabadság létezvén, számos keresztyén vallásfelekezet van, melyek a törvény által tökéletes vallásszabadsággal felruházvák, maguknak templomokat, s iskolákat épithetnek a mennyit, és a milyet akarnak: de közülök egyik sem számithat valamely államsegélyre, s viszont nem is félhet az állam részéről valamely megszoritástól. Ezen az állam részéről gyakorolt vallási közönösség mind arra, mind az egyes polgárra nézve igen jótékony eredményü, mert valamint sok kellemetlenségtől meg kiméli az államot; ugy egyik félnek sem szolgáltat okot az egyik vagy másik felekezetnek részrehajló kitüntetése miatti elégületlenség, és panaszra. A mint minden állampolgár egyenlően köteleztetik vagyonához aránylag az államterhei egy részének viselésére, ugy a többivel tökéletesen egyenlő jógot élvez, mely sem az állam kormánya, sem akármely testület által nem csorbitathatik meg. És Amerika ezen tökéletes vallásszabadság következtében, s előjogos uralkodó vallás nem léte miatt azon borzasztó isten ostora, a pusztitó vallásháborúk ellen, melyek Europa bensejében századokig dühöngtek, eddig biztosítva volt. Amerikában csak a tollharcz bir teljes szabadsággal, a különböző pártfelek ezen küzdtéren kényük s kedvük szerint birkózhatnak, harczolhatnak mig erejük, s tehetségük engedi. A

harcznak nagy, és hatalmas döntő birája a közvélemény határozza el egyik vagy másik párt győzelmét vagy bukását. Vallási háborútól csak akkor lehetne Amerikában félni, ha ez vagy amaz vallásfelekezet kizárólagos elbizakodottságában annyira menne, hogy a többiek jogát és szabadságát korlátozni, vagy az amerikai államéपület alapját önző czélból megrázni akarná. S ámbár ilyes aggodalomra némileg ok mutatkozik is Amerikában; még is az emberiség érdekében reményljük és elvárjuk, hogy az ép gondolkozásu amerikai nép ilyes embereknek ellenséges, s keresztyéntelen erölködését még csirájában elfojtani, s hazáját e vallási háború csapásaitól megmenteni kötelességének fogja tartani.

Miután tehát Amerikában minden keresztyén vagy nem keresztyén vallásfelekezet teljes szabadsággal bir vallása gyakorlatában, a sok felekezet közül, melyre ott a keresztyén vallás szakadva van, mindenik tehetsége, és szükségéhez képest épiti templomát. Templom és iskola a legelső épület, mely minden ujdon keletkező telepitvényben, egy fogamzó város ébrényében emeltetik. Nagyobb városokban mint Uj-York, Boston, Philadelphia gyakran megesik, hogy valamely templom épitése üzérkedési szempontból részvényekre kezdetik meg. Egy ily templom tulajdonosai, illetőleg részvényesei, különböző vallásfelekezethez is tartozhatnak. Ők huzzák részvényeik kamatját, kevcset gondolva azzal, ki használja a templomot. A felekezet egyes tagjai fizetnek üléseikért, s ez alkotja a templom jövedelmét. E szerint ta-

lálhatni több vagy kevesebb fénynyel vagy pompával ékesitett templomokat, drága szőnyegekkel bevont talajt, drága vánkosokkal ellátott, s bársonynyal bevont üléseket sat. Különböző templomokban az ülések fényes butorzata képezi az árt, e szerint van az uj-yorki fényüző kereskedő világnak, a kevésbé tehetős, és egészen szegény osztálynak külön temploma. Egyébiránt Amerika minden protestans egyháza kisebb nagyobb mértékben megtartotta a szigorú puritán jellemet, s a legpompásabb, s drágább kiállitás mellett is némi méltóságos egyszerüség szemlélhető, minden tulságos csillogás szorosan kerülve, kép, vagy szobor nem diszesiti azon hajlékokat, melyek arra rendelvék, hogy az emberi teremtmény lelkét, az örök, testetlen, s lénytelen teremtő néma imádására emelje.

Legkitünőbb temploma Uj-Yorknak a szent háromság temploma (Trinity-church), mely szép goth modorban vöröses homokkőből igen izletesen van épitve. De ámbár büszkék szépségire az uj-yorkiak, még is csak árnykép Európa azon méltóságos egyházaihoz képest, melyek az ódon goth épitészet virágzása idejében emeltettek. A templom hajójának hossza 189′ szélessége 84′, s tornya magassága 264′, melybe sok idegen, és utazó felhág, mivel onnan a városra, és környékére gyönyörü kilátás kinálkozik.

XV.

Uj-York szellemi élete.

Uj-York szellemi és anyagi fővárosa nemcsak a hasonnevű államnak, hanem az összes Egyesületnek. Az amerikaiak szeretik az „Empire-Cyti“ mellék nevet csatolni hozzá, és már helyzete, s hatalmas befolyása, melyet kereskedelmi tekintetben az Egyesület minden részére gyakorol, csakugyan az egész Egyesület valoságos fővárosává avatják. Magától értetik, hogy ezen tulnyomóság semmi tekintetben, és semmi nemü politikai előjogokra nem vonatkozik : csupán erkölcsi, és anyagi befolyására, melyet gazdagsága, élénk szellemi,és kereskedelmi munkássága által gyakorol az Egyesület minden egyéb részére. Uj-York az Egyesületnek nemcsak legnépesebb, hanem leggazdagabb városa is. Ő az Egyesületnek nemcsak kereskedése, s forgalma, hanem divatja, s értelme fölött is uralkodik, habár tudományos tekintetben, különösen a mi az intézetek alaposságát illeti, Bostonban, de kivált Philadelphiában hatalmas és szerencsés vetélytársakat bir is.

A tudományos,és tanintézetek oly számosak Uj-Yorkban, mint Európa bármely legnagyobb, s leghatalmasabb országa fővárosában. Van benne 200 elemi iskola, melyek számára a városi hatóság 1851-ben 221,770 dollárt, utalványozott; 5 orvosi tanintézet, a melyek tudományos terjedtség,és tudományos kiképzettség tekintetében sokkal hátrább állanak egyéb

nagyszerű orvosi tanintézeteknél, de azért megfelelnek czéljuknak, a mennyiben elég számos tudományos, és értelmes orvost képeznek az államnak; a Columbia főtanoda, Uj-York egyeteme, fehér márványból épitett goth palota; a püspöki vallásuak, valamint a presbiteriek papneveldéje sat.

Épen oly számosak Uj-Yorkban a tudományos társulatok is; mint például a történeti társulat becses könyvtár, s indiai régiség gyüjteménynyel; az Ethnological Society; továbbá számos könyvtár, melyek közt legkitünőbb a Society Library (olvasó vagy könyvtáras társulat), mely 40,000 kötet könyvvel, s olvasó-szobával, melyben 60 napi, és 70 heti s havi folyóirat áll az olvasni vágyó rendelkezésére; s azonkivül egy rajzteremmel bir. E társaságnak van 1500 tagja, kik beléptükkör 25, s azután évenkint 6 dollárt tartoznak fizetni. A kereskedelmi olvasótársaság (mercantile library Association) fiatal kereskedők számára, s azok által van alapitva, s könyvtára a tudomány minden ágából 42,000 kötetet bir, gyakran a legbecsesebb, s legritkább müveket, melyeket közjóért lelkesült nemes érzelmü férfiak ajándékoztak a társaságnak. Ebben azon szabadelmü intézkedés uralkodik, hogy megengedtetik a társaság tagjainak egyes müveket, de csak szorosan meghatározott időre kikölcsönözni, s ezen kedvezményt annyira fel is használják, miként egyetlen egy év alatt több mint 100,000 kötet kereng a társulat tagjai közt. Ezen tény világos tanusága annak, hogy a könyv nem csupán mint szoba-ék diszeleg a tár üvege alatt,

hanem a társaság tagjai által igen kivánatosan, és értelmesen használtatik. Van ezen kivül több mint 100 amerikai, 60 angol, 11 franczia, és 8 német hirlapja.

Átalános elismerést, s méltó dicséretet érdemel a mercantile library Association azon intézkedése, miszerint téli hónapokon különös szálláson közös érdekü tárgyak fölött oktató felolvasásokat tartat, melyeket mindig nagy közönség hallgat, sőt gyakran nem társasági tagok is igénybe vesznek. Ezen felolvasások az évi alaptervezetnek állandó részét alkotják, s nem divattárgy, mely a kereskedelmi világ láthatárán légtünetkint megvillan, csak azért hogy 2--3 év mulva üres golyó gyanánt elpattanjon, vagy a feledtség éjjelébe sülyedjen, miután azt hitte a társulat, hogy a tudománynak, melynek védnökéül tolta fel magát, elegendő áldozatot tett. Az amerikai ifju kereskedők ebben is dicséretes példával mennek az öreg europai kereskedők előtt, s fényes tanuságát adják, miként ők a tudomány, s tudományos oktatás iránt sokkal több hasonszenvvel viseltetnek, mint Europában bizonyos körök; és hogy ők nem oly bigott imádói a fényes dollárnak, mint Europában oly gyakran tartják őket; sőt ellenkezőleg, hogy Europában azok száma, kik az egyiptomi kivándorlás ideje óta az arany borjut, mint egyetlen imádásra méltó bálványt még ma is áhitattal imádják, sokkal jelentékenyebb, talán tulnyomó is; és hogy nem volt képes az arany borju imádásárai együtt születetett hajlamot kiirtani, vagy csak enyhiteni is még egy Mózes hő buzgalma sem, a ki választott

népének földhöz ragadt anyagisága miatti méltó haragjában a tiz parancsolat szent tábláit földhöz sujtá.

Ezen társulat helyisége csupán a szellemi mulatság, és tudományos társalgásnak van szentelve. Itt sem kártya, sem egyéb játéknak nincs helye, sőt még a dohányozás vagy szivarozás sem engedtetik meg; valamint tiltatik a váltó vagy egyéb kereskedelmi üzérkedés, mely a börze, vagy más üzérkedési helyre, és nem a szellemi vagy társalgási surlodásnak szentelt körökbe tartozik. Ez ugyan Europában feltünni fog, és sok ember fogja fejét hihetetlenül csóválni, pedig ugy van. Az amerikaiakban csakugyan meg van azon „furcsaság," miként ők a szellemnek szellemi tápot kivánnak nyujtani, s minden befolyást szigoruan távolitanak, mely ezen czélra gátlólag lenne képes hatni. Nálunk nehéz feladat lenne bizonyos osztályokban egy oly társaság megalakitására elegendő számu részvényt összeteremteni, melynek alaptervezete különösen szellemi surlódás, és tudományos társalgáson nyugszik.

Mind azon előnyt, melyet a mercantil library Association az iparkodó ifju kereskedőnek nyujt, jelentéktelen két dolláron megszerezheti magának. Tagjai száma körülbelől 4,000-re megy.

Ezen szervezését, s következményeit tekintve oly közhasznu két intézetet alapja nagyszerűségére, s eszközei gazdagságára nézve jóval feljülhalad az Astor library, egy az Egyesület leggazdagabb polgára J. J. Astor által nem régen alapitott könyvtár, mely

egy pompás épületben 80,000 leghasznosabb, s igen válogatott művet foglal magába. Lehetlen, hogy mély tisztelet és bámulat ne hassa át az embert, midőn oly haza szeretetet, és a közjóért való buzgolkodást látunk, mely a tudomány, és polgártársai szellemi fejlődése iránti szeretetből képes ily áldozatot tenni. Azonban ne hitessük el magunkkal, hogy ily példák csak a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak. Még igen sok alkalmunk leend, midőn számos ily példát idézhetünk fel. Egyesült államokban a közszellem határtalan, s gyakran van rá eset, hogy hasonló hagyományozásokat nemcsak oly emberek tesznek, kik gyermektelenek, hanem olyanok is, kiknek számos közeli természetes örököseik vannak. Az amerikai ember természete és nézeteivel ellenkezik az, hogy nagyon sok vagyont hagyjon gyermekeire, s az által minden többre iparkodás gondjától mentesitse azokat. Az amerikai hasznos és szorgalmas állampolgárokat akar nevelni gyermekeiből, bevezeti őket valamely mesterség, vagy üzletbe, minden tekintetben segiti, de a henyeség, gondtalan, és tétlen csavargásra legparányibb kedvező alkalmat sem szolgáltat. Ő azon erős meggyőződéstől van áthatva, miként az emberiség, és hazájának sokkal nagyobb szolgálatot tesz, ha munkássága, és szorgalma gyümölcseit közhasznu intézetek alapitására forditja, mintha gyermekei kezében bizonytalan sorsra bizva, kik gyakorta atyjok gazdagsága tudatában tétlen henyeség, s gyalázatos munkátlan életre vetemednek; s végre ha szüléik vagyonát kezükbe kaphatják, s arról önállólag rendelkezhetnek,

azt sem okosan nem tudják használni, sem megtartani nem képesek, ha saját tapasztalásukból nem tanulták meg, hogyan lehet munka s gondosság által vagyont szerezni.

Azonban szinte érdekes lesz tudni annak utjátmódját, mikép léptetnek életbe az ilyes köszhasznu hagyományozások. Itt ezen különös esetben több előkelő tudósok bizattak meg a kül- és belföld legkitünőbb müveinek pompás kiadásbani megszerzésével, s ki szemelt tudósok e czélből gyakran utazást is tesznek Europában, hogy a tudomány határtalan mezején a legkitünőbb müvekben czélszerüen válogathassanak. Ily körülmények közt bizton lehet reményleni, miként egy intézet azon czélnak, melyre alapittatott, tökéletesen megfelel.

Eżen nagy, s szellemi képződést, és hasznos ismereteket terjesztő intézeteken kivül van még igen számos apró olvasóegyelet és kör, melynek látogatása, s abbai felvétel bizonyos formaságokhoz van kötve. Mind ezekbe, mind amazokba megengedtetik idegeneknek a szabad bemenetel. E tekintetben egész Amerikában páratlan engedékenység uralkodik, s az ilynémü intézeteknek bizonyos határozott ideig való látogatása minden korlátozás nélkül nyitva áll. Nemcsak a napi lapok, hanem még a legritkább müvek is kiadatnak idegenek használatára egy tag jótállása mellett, s azt hinné az ember, hogy ilyen körülmények közt gyakran tévednek el egyes müvek, vagy azoknak kötetei : ellenkezőleg, a közjó iránti tisztelet oly nagy az amerikai emberben, miként ily esetek a ritkaságok

közé tartoznak, s csonka müvek ritkán találhatók az ilyen könyvtárakban.

Uj-York állam kormánya egyébiránt nemcsak fővárosának, hanem az egész állam szellemi kifejlődéséről, nevezetesen a nép nevelése, s lelki felvilágosulásáról valóban atyai módon gondoskodott, a mennyiben azon elvből indult ki, melyet már Washington minden alkalommal oly hathatósan kötött polgártársai szivére. Igy szól ő a congressushoz intézett első jelentésében: „Ugy hiszem önök velem együtt meg vannak győződve, miként semmi sem érdemli meg annyira önök védelmét, s pártfogását, mint a tudomány, és irodalom előmozditása. Minden országban ezek a közjó legbiztosabb alapjai, oly országban pedig, mint a mienk, hol a kormány irányzatát közvetlenül a közvélemény mutatja ki, kétszeresen szükségesek.“ Bucsú beszédében hasonlókép igy szól: Mint legnagyobb fontosságu ügyet, pártoljanak önök minden ismeret és tudomány-terjesztő-intézetet. Minthogy kormányzatunk nagy befolyást enged a közvéleménynek, azon munkáljanak önök, hogy a közvélemény minél nagyobb mértékben felvilágositassék.“

Uj-Yorkban, mint az Egyesület egyéb államaiban is, igen czélszerü a nép müvelését, és iskolákat illető törvények léteznek. Az első lökést e czélra Clinton helytartó adta 1795-ben, ki igy nyilatkozik egy jelentésében: „Én iskoláink rendszerét ugy tekintem, mint szabadságunk védpaizsát.“ Hasonló szellemben müködtek a következő helytartók is: 1805-ben egy tár-

sulat alakult, mely a népnevelés emelését tüzte feladatául; ugyanazon évben az állam törvényhozó testülete roppant földeket mutatott ki s rendelt a közoktatás elősegitésére, mely földbirtoknak még el nem adott része jelenleg is 40,000 holdat tesz. 1812-ben iskolákat illető uj törvények hozattak, melyek azonban 1838, és 1844-ben lényeges változtatáson mentek át.

Minden nyilvános tanintézet vezetése egy államfelügyelőre van bizva, kinek szoros kötelességévé tétetett a nyilvános iskolai oktatás haladását éber szemmel kisérni, az iskolákat félévenkint a legnagyobb gond, s lelkiismeretességgel meglátogatni, s arról Uj-York központi kormányának kimeritő jelentést tenni. Az alkalmazandó tanitók kinevezése, s megvizsgálása egy szakértő egyénekből alakitott bizottmányra van bizva, melynek nem használhatóság esetében joga is van a tanitót elmozdítani.

1850-ben 11,580 nyilvános népiskola volt Uj-York államban, melyekben 13,965 tanitó oktatott 675,221 növendéket. Ezen iskolák fentartására 1,472,258 dollár fordittatott. A főtanodák, s egyetemek száma 18 volt 2673 tanitványnyal, s 148,258 dollár évi kiadással. Végre az akademiák s magán nevelő-intézetek száma 887-re ment, melyekben 810,332 dollár kiadás mellett 49,328 növendék vett oktatást. E szerint 3,048,325 lélek lakosság mellett a tanulók száma 727,222-re megy, miből látható, hogy minden 4·19 lakosra 1 növendék esik, mig Szászországban, hol a köznevelés Europa minden országa közt legjob-

ban áll, 6,0 lakosra; Poroszországban 6,2 lakosra; mig ellenben Portugalországban 817 lélekre jut egy iskolás.

Gyakran hallhatni Europában azon észrevételt, hogy semmit sem kell annyira távoztatni, mint a népnek sorsán felüli kimüvelését, mert ez elégületlenséget szül, s azzal együtt mind azon bajokat, melyek az elégületlenség következtében felmerülni szoktak. Ugy látszik, hogy Amerikában ilyes bajtól teljességgel nem félnek, mert tisztán nemes erkölcsi neveléssel összekötött hasznos ismeretek, és valódi felvilágosultság minden rang, és állapotban csak áldást, nemesebb életélvet idézhet elő, de meg Amerikában mindegyik polgár, bármely osztályhoz tartozzék is, ismeretei, tehetsége, s képzettségi fokozatához illő politikai, s társalmi jelentékenységre szabadon, s akadálytalan felvergődhetik.

Uj-York, és még nehány több államban nagy fontossággal, s jelentékeny befolyással vannak a népnevelésre az ugy nevezett kerületi könyvgyüjtemények, vagy községi könyvtárak. Mert Amerikában, elsőben is Uj-Yorkban, dicsérettel emlitjük, bölcsen belátták, miként nincs még a nép iránti minden kötelesség teljesitve azáltal, ha azt imigyamugy olvasni, s irni megtanitják. Sokkal nyomatékosabb, s fontosabb kötelessége a hatóságnak, mely tartozik a nép oktatása és nevelésérül gondoskodni, abban fekszik, hogy arra ügyeljen, miként azon népnek, mely fáradság, idő, és költség ráforditással irni, és olvasni megtanult, czélszerü, s viszonyaihoz alkalma-

zott olvasmánya legyen. Ámbár az egyesült államokban a hirlapok olvasása még a legalsóbb osztályban is annyira el van terjedve, hogy azokból mindenki hazáját és saját viszonyait érdeklő számos dologra nézve kellő ismeretet, s felvilágositást szerezhet, s azok által több szellemi képződést nyerhet, mint Europában : de a csupa hirlapok olvasása még nemcsak nem elégséges, sőt a politikai szinézet egy oldalu felfogása után gyakran nem is kivánt eredményü ; hozzávéve azon korlátlan szabadságot, melyet az amerikai sajtó élvez, néha oly tökéletlen is, hogy az, ki csupán hirlapok olvasására szoritkozik, itéletében gyakorta tévutra vezettetik. Ezen meggyőződés, s azon kénytelenség, hogy az egyoldalu ujságolvasással egy eredménydus ellensulyt állitsanak szembe, idézte elő azon eszmét, hogy kerületi könyvgyüjteményeket, vagy községi könyvtárakat alakitsanak. E szerint Uj-York államban minden község köteleztetve van pénzerejéhez képest községi könyvtárt alakitani, mely nemes czélban az állam által is hathatósan gyámolittatik. Az ezen könyvtárba felveendő könyveket először a helység, vagy község iskolai hatósága választja meg ; azonkivül az állam által nagyobb kerületekre választott iskolai hivatalnokoknak megvan az a joga, hogy belátások szerint kitörölhetik azon könyveket, melyek meggyőződésük szerint ellenkeznek ezen intézet czéljával. Ez ugyan nem gátolhatja a községet ilyen művek megszerzésében : de ha a kormány meghatalmazott tiltakozása ellenére is megszerzi, a kormány részéről semminemű segélyre sem számithat. Egy igen

bölcs szabály szerint kizáratnak ezen könyvgyüjteményből mind azon politikai vagy vallásos tartalmu művek, melyek pártvéleményt képviselnek, vagy valamely vallásfelekezet ábrándosságának hódolnak. Épen ugy kizáratnak a regények is, valamint mind azon művek, és iratok, melyeknek tárgya sem oktatás, sem képzés, vagy szellem finomitásra nem czéloz; mig hason tartalmu művek Europa és Amerika városaiban gyakran egy némely osztálynak, különösen a szépnemnek egyedüli olvasmányát képezik, s melyekkel legtöbb kölcsön könyvtár zsufolva áll: miből következtetve épen nem lehet csudálkoznunk, ha még magasabb származásu emberekkel is igen gyakran találkozunk, kik egész ugy nevezett képzettségük, s tudományos ismeretüket regények, vagy lovagtörténetekből meritették, s kiket legyőzhetlen undor, s unatkozás lep meg, valahányszor komoly irodalmi, vagy tudományos művet olvasni erölködnek. A tizedik lap olvasásánál egyenesen félrevetik az ilyen művet, s visszatérnek szokott olvasmányukhoz, melyek romlott izlésükkel legjobban megegyeznek, s eltompolt lelköket nemileg fölёleszteni képesek.

Szigoruan ügyelnek arra, hogy az egyesült államok községi könyvtáraiba csak oly könyvek vétessenek fel, melyek hasznos ismeretet terjesztenek, és a lélek erkölcsi képzését tüzték czélul, mint például földleirás, történet, földmivelés, vegytan, természettudomány, a gazdálkodás s ipar egyes ágairól irott munkák, a régi és uj világ kitünő férfiai életleirása, utazási leirások, az ó kor classikusainak forditásai sat.

a nép természeti viszonyai, s képzettsége fokozatához mérten előadva. Miután a tudomány minden egyes ágába vágó munkák nem voltak, szakértő férfiak, és tudósok bizattak meg ilyen czélzatu munkák irásával. Igy jött létre Uj-York, és Bostonban a számos egyformán nyomtatott, igen olcsó munka, melyek az irodalom e nemében még Europában is annyira érezhető hézagokat betölteni valának rendeltetve.

Az Uj-York államban 1850-ben létezett kerületi könyvtárak 1,388,729 kötet könyvet foglaltak magukba, s az állam mind ezekért egy év alatt 93,104 dollárt adott ki.

Hason intézkedések találtatnak Massachusett, s az amerikai Egyesület több államában is.

Igy gondoskodik a Yankee, kit Europában nagyon szeretnek vastag anyagisággal vádolni, az élet legfőbb vagyonáról, a szellem mivelése, erkölcsi felvilágosodottságáról még a nép legalsó rétegében is. Nem fél ő, hogy a nép tévutra vezettetik, s rendeltetése czéljától eltántorittatik ez által. Mert ő a szellemi képzettséget, s erkölcsi felvilágosodottságot tartja az ember földöni főrendeltetésének, s azon meggyőződés él lelkében, hogy csupán a szellemileg müvelt, s erkölcsileg világosult ember lehet valódilag erényes, mert csak az ő erénye önzés nélküli, s azon tiszta meggyőződésből fakadt, miként az erkölcsi törvény a társadalmi rendnek s természetes fejlődésének valódi s egyetlen alapköve.

Mind abból, a mit az egyesült államok irodalmi intézetei, s népneveléséről eddig mondtam, kétség-

telenül kiviláglik, s ezután még alaposabb meggyőződést merithetünk, hogy az egyesült államokban nincs oly sok, s átalában annyi alapos tudós, mint Europában, nevezetesen Németországban, és hogy magasabb tanintézeteik is azon terjedtség, azon alapossággal nem birnak, melyet az europai egyetemek, s felsőbb tanintézetekben ismerünk: de hogy épen annál többet tesznek a nép oktatása, és felvilágositásaért, és hogy ezáltal is társadalom különböző rétegei közt némi sulyegyen állitatott fel, s azon őrvény, mely Europában a nép alsó osztályát a polgári társaság többi osztályától elszakasztja, nagy részben betöltetett. Ugy nevezett paraszt osztály, mely Europában a polgári társaság szükséges, és soha nem hiányozható alkatrészét képezi, s legtöbb országban durvasága, tudatlansága, erkölcsi romlottsága, s vak bigottságáról tünik fel, nem létezik Amerikában. A földmivelő szántóvető akár öltözetét, akár ismereteit, felvilágosodottságát tekintve, közelebb áll ott a városi lakosokhoz, mint Europában.

Hatalmas befolyást gyakorol a nép szellemi mint erkölcsi kifejtésére a szabad amerikai sajtó, a számos politikai, vallásos, és tudományos tartalmu koronkinti folyóirat, mely Uj-Yorkban naponkint, hetenkint, s havonkint jelenik. Azt lehetne hinni, hogy azon korlatlanság, s féktelenség, melylyel az amerikai sajtó gyakran föllép, veszélyes befolyással lehet a nép lelkületére, s erkölcsi fejlődésére; mert nemcsak hogy senki sincs az amerikai sajtó meggyalázó támadásai ellen biztositva, sőt gyakran a legszeplőtelenebb

jellemek, szenytelen hirnevü férfiak, önzéstelenségük, feláldozó tevékenységük által hazájuk iránt halhatlan érdemet vivott hazafiak vérlázitó módon rágalmaztatnak, mindennel, a mit rosz akarat, irigység, s jellemtelenség kigondolhat, bepiszkoltatnak, bemocskoltatnak, nyilvános tények eltorzitatnak, tagadtatnak, sőt hihetlen arczátlansággal épen ellenkezőjük állittatik.

Azonban nem kell hinni, hogy Amerika jobbjai részvétlenek vagy közönyösök a rágalmazó, féktelen, s erkölcstelen sajtó iránt. Igaz ugyan, hogy a sajtó féktelensége gyakran volt tanácskozmány tárgya az amerikai országgyülésen, de azért soha sem nyilatkozott a sajtó megszoritása mellett egyetlen gyülési tag is, ámbár mindig ők valának annak leghevesebb megtámadásainak kitéve. Egy gyülési tag következőleg nyilatkozik azon vitáról, mely több képviselő közt e tekintetben folyt :

„Mindig sajnosan esik, valahányszor hirlapi czikkek itt komoly tanácskozás tárgyaivá válnak. Állásunknak jobb alapon kell nyugodnia. Ne hirlapi elménczkedés, ne ujságirói mérgelődés, hanem életünk, s tetteink legyenek sinórmértéke azon tiszteltetésnek, melyben részesülünk. Melyik nagy, s hálás emlékezetünkben örökké élő ember ellen szóratott több hirlapi gyalázat és rágalomnyil, mint Jefferson ellen? és mégis soha nem felelt, s szenvedett-e általa tekintélye?“ Egy másik igy nyilatkozott : „Huszonnyolcz év óta rágnak a nyilvános lapok, és szigoru próba, és meghányás után, épen ez volt azon eszköz, melyáltal polgártársaim becsülétét kiérdemeltem.“ Egy harma-

dik, Mitchell ur igy szól: „Mihelyt a sajtószabadság és sajtóféktelenség közt határvonalt akarunk huzni, szabadságunk, s minden a mi előttünk becses, azonnal oda lesz. Ha magunk viselete nyilt, és becsületes, a rosz akarat minden nyila megtompulva pattanik le rólunk.“

Mind ebből az világlik ki, mintha az amerikaiak a lelkiismeretlen ujságszerkeztők gonosz, és rágalmazó fecsegéseire semmi különös sulyt s nyomatékot nem helyeztetnének, hanem hivatkoznak a nép józan gondolkozására, mely az embert tetteiből szokta megitélni, s nem engedi magát a sajtó szenvedélyessége által tévutra ragadtatni. Ennek az a haszna is van, hogy a nép itélete edződik, s megtanul az emberek rosz nyelve, s rágalomdühéről tökéletesen független véleményt szerezni magának. Egy ily féktelenség első, és közvetlen eredménye mindig kellemetlen ugyan, de a hol a nép szine-java jó, lassankint megszilárdul annak jelleme. Ellenkező esetben mindig merész kisérlet egy népet a korlátlan sajtó mételyes befolyásának oda vetni.

Az Uj-Yorkban megjelenő időszaki folyóiratok száma 428-ra megy, melyek közül 51 naponkint, 308 hetenkint jelenik meg, s évenkint 115,385,473 példányban kereng a nép közt. Ezek közül 101 szépirodalmi lap, 263 politikai, 37 vallásos, 12 tudományos tartalmu, és 15 közömbös s független.

A naponkint megjelenő politikai hirlapok rendesen óriásalakuak, s mind a mellett példátlan olcsók. Igy például a négy levelen megjelenő roppant alaku

Uj-Yorki Herald, az egyesült államok egyik legkitünőbb, s elterjedtebb lapjának egyes száma csak két Centsért árultatik, a mivel a papir sincs megfizetve. Azt kérdi tehát valaki, mi tartja fenn a lapot, s miből fedeztetik annak kiállitási költsége? Amerikában egy lap sem állhat fenn bizonyos meghatározott számu hirdetmény nélkül. Nagyobb hirlapoknál az előfizetésből bejövő összeg nagy részben tiszta nyereségnek tekinthető. A lapot naponkint elárasztó roppant hirdetmény okozza a lap aránylagos olcsóságát. Vannak hirdetmények, melyek mint állandó czikk egész éven át jelennek, vannak, melyek minden második évnegyedben előjőnek sat. Ily esetekben igen keveset kell fizetni. De azért találkoznak válalkozók, kik évenkint roppant összeget adnak ki csupa hirdetményekért, s nem ritka eset, hogy jelentékeny tőkék áldoztatnak hirdetésekre, hogy egy dolog, egy portéka, egy válalat felkapatást nyerjen. Beszéltek nekem egy ilyen esetet, mely Morrisonnal, kitől az ismeretes gyógylapdacsok származnak, történt. Ő elkezdte üzletét, melyet, mint könnyü belátni, csak a nyegleség legmagasabb foka, tulságos magasztalás, és az által, hogy folytonosan a közönség szeme elé tolatott, lehetett lábra kapatni. Már 80,000 dollárt adott ki hirdetésekért, s másik 80,000 rel adós volt az ujság szerkesztőknek, ugy hogy már felmondták neki a további hitelezést. Morrison elejbök terjesztette, hogy elvesztik a már hitelezett 80,000 dollárt is, ha őt bukásra kényszeritik; ellenkezőleg ha még fél évig hiteleznek, miután a hirdetések hatását érezni már kezdi, arról

biztositja őket, hogy nem sokára olyan helyzetbe jut, miként minden adósságát letörlesztheti. A mint előre látta, ugy történt; a megrendelések naponkint szaporodtak, s a Morrison lapdacsok világhirüségre jutottak. Morrison nevét jobban ismeri Európában is minden müvelt, és müveletlen ember, mint egy Fulton egy Watt, egy Newton, vagy egy Humboldt nevét, melyekről az ugy nevezett müvelt osztály század része is igen keveset, vagy épen semmit sem tud.

Morrisonnak jelenleg roppant műtelepje van Philadelphiában, melyben az egész müvelt, és müveletlen világ számára csak lapdacsok gyártatnak, s ő az által szerzett millióit a müvelt és müveletlen közönség szellemi gyöngesége, s tudatlanságának köszönheti.

Hanem, hiszen a nagy tömegre mindig nagyobb uralmat gyakorol az ihletettséggel üzött nyegleség, mint az alapos tudomány, s valódi ismeret. Morrison lapdacsok, Revalenta, Goldbergerféle láncz, Magnetismus, Homöopathia, asztaltáncz sat. mind egy seregbe tartoznak, s a legtöbb ember azon képtelenségében alapul, mely szerint azok az okot a hatástól meg nem különböztethetik.

Az amerikaiak kitünő ügyességgel birnak az ujság szerkeztésben. Hosszadalmas politikai vezérczikkek, vagy okoskodások, melyek egész hasábokat töltenének be, igen ritkán, s csak akkor közöltetnek, ha a közönséget valamely fontos tárgyról fel kell világositani. Állandó rovatok, s osztályzatok alá minden egyebet oly jó tapintattal tudnak befűzni, hogy az olvasó minden perczben azt találja, a mit tudni ohajt.

És csak igy képzelhető, hogy az amerikai ember azon roppant mennyiségű, s oriás alaku ujsághalmazt képes megemészteni.

A nagyobb lapok többnyire saját sajtóval birnak. Ezek nagy részint gőzsajtók, a gépészet csudái, és emberi szellem diadala. Volt alkalmam az uj-yorki Herald gőzsajtóját bámulhatni, s mondhatom, hogy ezen szövevényes gép dicső játéka szinte elragadott. Egy 3′ 7″ hosszuságu, és 2′ 7″ szélességü lapot mind két oldalára oly hihetetlen gyorsasággal lenyomtat, hogy a lap mozdulatát a szem nem képes, hogy kövesse. Semmi segédkézre sincs szükség, mint gyorssajtóinknál, mely a nyomatlan lapot oda teszi, és a nyomottat elszedi, ezt mind maga a gép teljesiti. Éjfél után 1 órától reggeli 8-ig, és igy 7 óra 50,000 lap lenyomatik, összehajtogattatik és kiadatik.

A város minden részébeni bolyongtom alatt alkalmam volt a hajógyárt is láthatni. Épen egy roppant gőzösön dolgoztak, melynek jövő rendeltetése az Amerika és Europa közti posta közlekedés eszközlése lett volna. Ha az ember egy ily óriást lát maga előtt gerinczétől párkányáig, valóban meg nem foghatja, mikép lehet az, hogy az oczeán hullámai egy ily roppant terhet laptakint képesek ide stova hányni.

A hajógyárral közvetlen szomszédságban áll Morgan gép gyármühelye (Morgans Iron-works), melyből került ki a „Keresztelő János“ pompás gépezete, mely az amerikai hajóépitészet mintájára készitetvén, jelenleg a Duna, s váltva a Tisza habjait hasogatja. A gyárvezetők közül, a melyik engem ide s

tova vezetett, hozta Europába a Keresztelő János gépezetét, ki is a hajó tökéletes összeállitásáig Pesten tartózkodott. Ő itt tartózkodása alatt a német nyelvet is megtanulta, s örömmel emlékezett vissza azon boldog napok és órákra, melyeket Pesten élvezett.

Mielőtt Uj-Yorkot elhagytam volna, Brooklint világhirü temetőjével (Greenwood Cemetery. Zöld erdő temető) kivántam meglátni. Az Uj-York és környéke közti közlekedést eszközlő sok gőzös közül egy vitt engem a Fulton-Streetről (Fulton-utcza) az East Riveren (keleti folyó) át Brooklinba. Ezen hajók egész kényelemmel vannak szervezve, s szakadatlanul jőnek s mennek ide s tova. Egyszerü utazásért 1 centset kell fizetni, de 5 dollárral egész évre lehet helyet bérelni. Igy cselekesznek azok, kiket számos foglalkozásuk naponknit Uj-Yorkba hív, de rendes lakásuk Brooklinban van. Brooklint — ámbár saját hatóssággal bir, közvetlen tőszomszédsága, s azon számtalan kötelék miatt, mely által Uj-Yorkkal összeköttetésben áll, Uj-York külvárosa gyanánt lehet tekinteni. Lakosai száma 1850-ben 96,000 ment, s szembetünően szaporodik. 1840—1845, s igy öt év alatt minden százra 64 el szaporodott. Lóvaspályák szeldelik itt is a város nevezetesebb utczáit, s szállitanak annak legvégső széleire. Egyik végén, a Fulton-Ferritől (Fulton-komp) három angol mérföldre fekszik a Greenwood temető. Kocsin jártuk be a temetőt, mert különben fél nap sem lett volna elég annak csak érdekesebb részei megtekintésére. 242 holdnyi területet foglal el, s tervrajza gyönyörü angol diszkerthez

hasonlit. Pompás facsoportozatok, melyek közül fehérmárvány emlékek csillognak ki, fedik azon szende halmokat, melyek az egyenes földön hullámzólag emelkednek, mig a tiszta ösvények kigyócsavarulattal kanyarognak közöttük. Mindenütt pompás, nagyszerü nagy részint fehérmárvány, itt s ott vöröses homokkő emlékek tünnek föl a szemlélő előtt, s hallgatagságra intőleg ragyognak ki a liget sötét lombozata közül. Roma és Páris első müvészeitől teremtett nagyszerü emlékeket láttam ott, melyek tetemes költséggel szállittattak át az atlánti tengeren, hogy Amerika temetőit diszesitsék. Ritka mély érzület, s elhunytak iránti kegyelet rejlik ebben, mit más országban, s más nemzeteknél nem oly könnyü feltalálni. És ez nem csupán Uj-Yorkra szoritkozott szokás. Amerika minden városában a holtak iránti ugyanazon tiszteletet, ugyanazon kegyeletet találhatni. Az igaz, hogy gyakran hallhatni europaiaktól azon észrevételt, miszerint az amerikaiak ezt csupa hiuságból mivelik, művészet iránti szeretetet szenvelegvén, s gazdagságukat fitogtatván ezáltal is. Nem tagadom, hogy némelyeknél lehet ez az eset. Igy például mutatták nekem egy hajóskapitány fehérmárványbóli emlékét, mely őt életnagyságban egy talapzatra állitva a hajózás minden jelségeivel ábrázolja. Ő még életében állittatta magának az emléket, s hetenkint egyszer kikocsiz, hogy annak szemléletében gyönyörködjék. De ily eset ritkán adja magát elő, sőt ellenben igen gyakran találhatni mély érzület, s elhunytak iránti valódi szeretet, és gyöngédség tagadhatlan tanu-

bizonyságait. Igy találhatni igen gyakran oszlop helyett kisded kápolnát, melyben oltárszerü emelvényen szivélyes felirattal az elhunyt gyermek játékszerei öriztetnek sat. A velünk levő bérkocsis egy nagy, drága, izletesen faragott fehérmárvány emlékre figyelmeztetett, melyet egy amerikai tábornok egyetlen leánykájának emeltetett, ki születése napján lovai megböszülése miatt veszté ártatlan ifju életét. Ez emlék Párisban készittetett, s roppant összeg pénzbe kerülhetett. Egy másik három tört fehérmárvány oszlopot ábrázol, melynek talapján az élet nemtője leforditott fáklyával gyászolva áll. Ezt az emléket, mély bánatba merült szülék vizbe fuladt három fioknak emeltették. Egyik a hires Arctik gőzössel veszett el az atlánti tengeren, másik az Ohioni hajozás alkalmával vesztette életét; a harmadik pedig Északamerika egyik nagy taván sülyedt el.

Egyébiránt mindig vakmerőség önmagukban nemes és tiszteletre méltó tettekre tisztátalan indokokat tolni. Még saját egyes polgártársainkon is, kiket közelebbről ismerünk, vagy megismerhetni ezer alkalmunk volt, tartózkodnunk kell igaztalanságot elkövetni, az által hogy nemes tetteik tiszta czélján kételkedünk, vagy őket gyanusitjuk. Annyival inkább tartozkodnunk kell oly szép szokásról, mely egy nemzetnél átalában elterjedt, s ugy látszik, hogy a benső természetből fakadt, igaztalan itéletet nyilvánitani azáltal, hogy annak tisztátalan okfőt tulajdonitunk.

Mindenesetre több dicséretet érdemel az amerikai, kit a dollár iránti legyőzhetlen előszeretettel oly örö-

mest vádolnak, ha dollárait szép emlékek, müvészet és irodalom, közös képző- és nevelő-intézetek, gyüjtemények, nyilvános emberiségi intézményekre adja ki, mintha ezreit fényes evő ivó tivornyákra, vagy még nemtelenebb czélokra pazarólná.

XVI.

Uj-Yorkból a Hudson folyón Albanyba, Uj-York állam fővárosába.

Hogy julius 26-án, tehát négy napi ott mulatás után Uj-Yorkot elhagyván, a Hudson hosszában Albanyba utazunk, s onnan a hírneves gyógyhely Saratoga felé kirándulást csinálunk, mielőtt a Niagara esését megtekintenénk, ugy határoztuk magunkban. A pompás folyamot fel- s alá szeldelő sok gőzös közül egy, szárnyas sebességgel röpitett a folyam hosszában Albany felé. Minden folyam közt, melyen Amerikában utaztam, a Hudson folyónak van legkiesebb partja. Uj-York közelében még lapályos s egyhangu, de minél messzebb távozik az ember, annál hegyesebbé válik, s annál több változatossággal kinálkozik a szemnek. Kopasz, merően felnyuló sziklák váltogatják egymást meglepő lánczolatban a buja erdőkkel prémezett hegyek és halmokkal; diszesen rendezett, ujonnan alakitott s dús jóllétben virágzó városok élénkitik a természeti kellemeitől meg nem fosztot partot; s mosolygó kertektől környezett. svaiczi modorban épített kedves falusi lakok, gyö-

nyörködtetik az élénk folyamon sebesen vitorlázó vándor elámult szemét.

A vidék fénypontjára Westpointnál, az Egyesült-Államok egyetlen katonai akademiájánál, ér a vándor. Itt valódi regényes alakot ölt a táják, s az ausztriai és bajorországi Felső-Duna legszebb vidékeinél nem áll hátrább; festői természeti szépségekben pedig jóval felül mulja a Rajna partját, hol a túlzott mivelés a vidéket minden természeti kellemétől megfosztá. Igaz ugyan, hogy a Hudson partjairól hiányzik az ódon, rombadölt lovagvárakból füzött ék, melyeket az uj porosz birtokosok mohos romjaikból ujra épiteni, s rég, fényök- és dicsőségökbe visszaállitani nagyon szeretnének : de hogy a Hudson partjairól ezen disz hiányzik, arra csak büszke lehet az amerikai, legalább mint intőjelek nem emlékeztetik azon korra, midőn az ököljog uralkodott, és ezen várak hatalmas urai a szorgalmas polgártól fáradság és munka által szerzett vagyonát büntetlen elrabolhatták.

Westpointnak nemcsak szép és kies fekvése van, hanem mint katonai iskola a legczélszerübben, az ujabb kor igényeinek tökéletesen megfelelőleg van szervezve. Itt képeztetnek az amerikai hadsereg tisztjei, ha ugyan azon 10,000 emberből álló rendes csapatot, melyet Amerika, ezen nagyságára nézve csaknem egész Europával mérközhető ország határai őrizetére tart, hadseregnek lehet nevezni; itt tanittatnak a legalaposabban a mathematikai- s természettudományi ismeretekre. Ezen tisztképző-intézet szerve-

zési tervében szoros kötelességévé tétetett a tanitóknak, miszerint ezen intézet növendékeit ugy képezzék, hogy azok minden magasabb tudományhoz kedvet s izlést nyerjenek, azokat előszeretettel folytassák, s nyugóráikat önképzésük s hasznos ismeretek gyüjtésére forditsák. Innen megmagyarázható az, hogy a legkitünőbb meteorologiai észlelések, melyek az Egyesület legtávolabbi részeiben tétetnek, s melyek gyakran sokkal pontosabbak, mint Europa polgárisodott országaié, Westpoint növendékeinek köszönhetők, mert miután Egyesült-Államokban a 10,000 főből álló hadsereg sem helyőrségül, sem a városi rend és nyugalom fentartására nem, hanem csupán a határoknak az indiánok vad csapatai s mexicoi rablóbandák elleni őrizetére használtatik : tehát nyugóráikat időjárási- s egyéb tudományos vizsgálódásokra forditják, s ezáltal nem csupán saját hazájuk ismeretét, hanem átalában a tudományt is elősegitik.

A westpointi növendékek száma mintegy 250-re megy, a mi 10,000 főből álló hadsereghez, europai fogalom szerint, nagyon soknak tetszik. A mi azt illeti, az amerikai hadseregnél, aránylag, nagyon is sok tiszt van : de Amerikában azon elvből indulnak ki, hogy kitörendő háboru alkalmával a közlegénység hamar megszerezheti a hadviselési képességet, hanem képezetlen, s hadi tudományokra nem eléggé betanitott emberekből néha merész vasgyurókat igen, de hivatásuknak megfelelő tiszteket nem oly könnyü teremteni.

A folyam élénksége Uj-Yorktól Albany-ig való területén mindenütt rendkivüli. Száz meg száz hajóval találkoztunk, melyek a folyamot fel- s alá szeldelték, s sok helyen ugy tetszett, mintha hajóval lett volna bevetve. Számtalan, többek közt igen nagy és pompás gőzhajó zugott el mellettünk, melyek szokatlan épitésmódjuk által nagy mértékben magukra vonták figyelmünket. Nevezetesen az amerikai folyamgőzösök igen csekély vizmélységhez vannak alkalmazva, s azért igen laposan épitvék, ugy, hogy csaknem egész öblük a viz szine fölött van. Még a gépek is a viz fölött állanak, és ezen körülménynél fogva kénytelenek az amerikaiak minden folyamgőzösüknél felülnyomó gépet alkalmazni. Ezen gépezet fölé emelkedik a hajó két egymás fölött álló osztálya, mely utazók elfogadására van rendelve. Mindezek igen kényelmesen rendezvék, sőt nehány tulságos pompával is van diszesitve. Ezen osztályok fölött emelkedik ki a hajó közepéből négyszegletü, kis toronyalakulag a kormányos zárkája, ki a hajó közepéből igazgatja azt. Magasan a levegőben egyenmértékben ezelőtt hintálózik fel s alá a hajó sulyegyenlitője, mint valamely óriás két kar.

A mi a Hudsonnak sajátságos szint kölcsönöz, leginkább a különböző nagyságu vitorlás hajók roppant száma, melyek a fel- s alá sebesen üvöltő számtalan gőzös mellett folyam irányában, hatyúkként, nyugodt méltósággal uszkálnak. Még soha nem láttam folyamon oly roppant számu vitorlás hajót, s azon kérdés támadt bennem, miért hogy nem járhat-

nak más folyón is épen igy vitorláshajók, holott ennek lehetősége a Hudson folyón oly szembeötlő modorban be van bizonyitva? Meglehet azonban, hogy a Hudsonnak sok helyen tengermódrai elterjedése, s a folyamnak ezáltal okozott lassusága, s északról délrei változatlan folyása igen elősegiti azt.

Westpointot elhagyva, lapályossá válik a vidék, mígnem Albanynál, Uj-York állam fővárosánál ismét hegyes alakot ölt magára. De a helyett számtalan szirtes, és a mellett buja növényzetü sziget igen nagy befolyással van a folyam kiesitése, és a vidék festői alakja emelésére.

Délután nagy hirtelenséggel iszonyu vihar lepett meg minket. A tökéletesen tiszta s legszebb napfénynyel ragyogó láthatárt egyszerre fekete fellegek sürü viharfátyola vonta be, melyekből a szélvészszel jött eső patakként zuhogott alá. Ugy tetszett, mintha második özönviz akarná a vidéket elboritani. De a mily gyorsan jött, oly gyorsan el is vonult a vihar. Az ég egészen kiderült, s előbbi fényében ragyogott fejünk fölött. Ugy látszott, mintha Iris istennő vonult volna át a vidék fölött, s csordultig levő medenczéjét döntötte volna ki.

Délután 5 óra volt, midőn Albanyba érkeztünk. Albany, Uj-York állam fővárosa, ha ugyan fővárosnak kell czimezni azon várost, melyben az állam törvényszékei s politikai hatóságai szállásolnak. Az Egyesült-Államokban ugyanis azon igen czélszerü intézkedés létezik, hogy az állam főtörvényszékei s politikai hatóságai nem annak legnagyobb, hanem az

állam középpontjához legközelebb fekvő városába helyezvék, hogy t. i. az egész országban lakó felek azt egyforma távolságra érhessék.

Albany igézőleg kies vidéken fekszik, melyet a capitol kúpjából egész kényelemmel beláthatni. Az igen élénk Hudson jobb partján terülvén el, mód nélkül termékeny és halmos táj környezi, melyen az erdővel benőtt halmok, a buja zöld rétek és kalászkoszoruzta szántóföldekkel költőileg váltogatván egymást, nagyon emelik a környék festői alakját.

Délre emelkedik mellette a 2500 lábnyi magas Cattskill, az Aleghany északrai legvégső nyulványa. Az amerikaiak nagyon örömest nevezik amerikai Riginek, s azon véleményben vannak, hogy az erről kilátás igen kevésben áll a Rigiről kilátás mögött. Hanem elfogulatlan szemlélő alig talál csak parányi összehasonlitási kapaszkodó pontot is. Az igaz, hogy a Cattskillrőli messzelátás igen nagy, de nagy részint végetlen lapályos síkság nyulik el a szem előtt, melyet csak itt-ott szakaszt meg egy-két halom, és az azokon elszórva fekvő városok s uj telepek nyujtanak némi változatosságot, míg roppant távolban Vermont zöld hegyei láthatók. De azért az amerikait mégis elbájolja a Cattskillrőli kilátás, s nyáron át ezerenként zarándokolnak a Cattskillre, hogy ezen természeti szépségben gyönyörködjenek, milyent Europában számtalan helyen találhatni. Az amerikai nagyobb és magasztosabb természeti tüneménynek nem létében, abban keres pótlékot, a mi önként kinálkozik, s mindent elkövet, hogy ezt minél jobb,

minél tetszetősebb szinben állithassa elő s tüntethesse ki. Oly nagy természeti szépségekbeni fogyatkozás és szegénység mellett is, egyetlen országban sem tesznek annyit a meglevő kevés, habár alárendelt természeti szépség élvezésére, mint Amerikában. Igen jó és kényelmes utak vezetnek a Cattskill csúcsára, s míg például az elhiresztelt Winterberg a szász Sveiczban csak egyetlen csekély terjedelmü sveiczi házat mutathat nehány utazója befogadására, a Cattskill csúcsán egy 140 lábnyi hosszu, négy emeletes s minden kényelemmel ellátott szálloda büszkélkedik, melyben az elkényeztetett bostoni vagy ujyorki urhölgy, vagy a legtulzottabb fényüzéshez szokott délvidéki hölgyek is dús változatosságban találhatják fel, a miután csak kényvágyuk s elpulyult szemök sovárogni képes.

Albany, mint Amerika több városa utczái szélesek és egyenesek, s nagy részint fával beültetvék. A középületek közül kitünnek : Uj-York állam fehér márványoszlopokon nyugvó, belől nagy részben fából épült capitoliuma, magas kúppal, melyen keresztül lövell a világosság az épület tágas előcsarnokába. A City-Hall (városháza) és State-House (államháza) mindkettő magas kúppal ellátva, fehér márványból épittetett. Az egyes hivatalosztályok igen czélirányosan, mondhatni fényüzőleg rendezvék s páratlan tisztán tartvák. A hivatalokbai bejárás egészen szabad, s nyáron át az ajtók folyvást tárva állanak. A capitolium előtt, mint Amerikában csaknem mindenütt juhar- és boglárfákkal beültetett

kert diszeleg. Az albany-i akademia fehér négyszeg kövekből épitett tágas épület, mely 100,000 dollárba került. Tanit benne 8 tanár, és van benne természettani és természettörténeti műterem, melyek közül az első meglehetős természettani műszer gyüjteménynyel bővelkedik; míg a másodikban az ásvány- és állatgyüjtemény egy közös teremben van egyesitve. Mindegyiket csak kezdeményül kell tekinteni, s kevés jelentékeny tárgy foglaltatik bennök. Az állati műteremben mint különös csudát mutattak egy sertést, melynek hossza 7½ láb, magassága csaknem 4 láb, 17 mázsát nyomott és Trenton szomszédságában lövetett.

Az épen vége felé járó iskolai évben a növendékek száma 400-ra ment.

Van még Albanyban egy csinos épületü nőnevelő intézet, mely igen jó hirben áll; továbbá egy állam-földész igazgatása alatt álló földtani gyüjtemény, nagy vas- és üveggyárai, s több igen nagy könyvnyomdája, melyek közt csak maga a Benthuisené 7 gőzsajtóval dolgozik.

Meglátogattuk a büntetőházat is (Penitentiary), mely egészen a bostoni mintájára van szervezve. A fegyenczek itt is kétszin ruhába öltöztetvék, s közös munkatermeikben nádszékek s gombmunkák készitésével foglalkoznak. Zárkáik nagyon tiszták, de ágy és vizkorsón kivül egyéb butor nincs bennök, még a képek is hiányzanak, melyekkel a bostoni fogház zárkái többnyire mind ékesitvék. A kóroda elég tágas, világos és szellős, csak hat ágy volt benne, de egyet-

len beteg sem. E mellett állott a gyógyszertár és egy kis könyvtár a fegyenczek használatára. A nők munkatereme a ház első emeletében van, s engem különösen meglepett azon észrevétel, hogy a nők közül csak egyetlen egy sem vetette föl szemét a munkáról, hogy a korlátnál álló idegeneket láthassa. A szégyen érzete, még a nőknél oly hatályos kiváncsiság érzetét is legyőzte.

Midőn a fogházban valánk, épen akkor ütött az óra déli tizenkettőt, a mikor a fegyenczeknek zárkáikba kellett vonulniok ebédjük elköltése végett. Egy terembe utasitottak minket, melynek ablakai a munkateremek ajtajaira, s azon nagy udvarra nyiltak, melyen a fegyenczek zárt sorokban átlépdeltek. Hogy a fegyenczek szeméremérzete meg ne sértessék, a jelenvolt tisztviselők közül egy, az udvarra nyiló ablak függönyét annyira lebocsátotta, miként azok minket teljességgel nem láthattak. Mily szembeszökő ellentét azon eljárással, melylyel nálunk még kevéssel ezelőtt is, a fegyenczekkel bántak. Még nagyon jól emlékezem azon korra, midőn a fegyenczek hetivásárok alkalmával „ad statuendum exemplum“ (példaadás végett) az egész népség szemeláttára a piacz közepén botoztattak meg. Hogy ilyen bánásmód mellett minden becsületérzés, a jobb érzelemnek még talán fenmaradt legparányibb csirája is meggyilkoltatott, kétséget sem szenved. Sőt még azon idő sincs messze (és talán sok vidékre nézve még el sem mult), midőn bot és tanitás osztakoztak az iskolai órákon.

Látánk tehát a mint a fegyenczek zárt sorokban

munkatermeik ajtaján kiléptek, a mikor mindegyik az ő jobb kezét az előtte haladónak jobb vállára tette. Ebből egy jobbra s balra egyenlő lejtéssel hullámzó csapat alakult. Igy lépdelt el mindegyik csapat egy sor vizzel töltött csöbör mellett, mely előtt egy vezényszóra egyszerre megállapodott, másik vezényszóra kancsóját fölvette, s ugy lépdeltek tovább zárkájukba, mely előtt ismét megállapodtak, és csak azután léptek be. Azon kérdésünkre : mire való ezen szabálykóros (pedant) szertartás, azt felelték, miként kevés felügyelő segitségével csak igy lehet a szükséges rendet fentartani.

Ezután az 5—12 éves katholikus gyermekek árvaházát látogattuk meg. Az épület fából van, az intézet franczia alapitvány, s jezsuiták vezérlete alatt áll. Minden gyermek egy közös teremben alszik, s egy iskolában oktattatik. Összegyüjtötték őket, s egy vasárnapi éneket énekeltettek velök. A lelkiatyát, ki egy irföldi, tanitványyira nézve nem lehete mint a tisztaság példányképét felmutatni. A bejárásnál jótékony adakozások elfogadására egy perzsely áll.

A katholikus főegyház barnásvörös homokkőből góth izléssel épült szép uj épület. Benseje czifrasággal tulságig elárasztva, s az ablakain levő üvegfestés Angolországból való.

Elhatároztuk ugyan, miként Albanyt $^3/_4$11-re délelőtt elhagyjuk, de elmulasztván az órát, kénytelenitettünk az Amerika szállodában egy legyektől hemzsegő asztal mellett költeni el étvágyrontó ebédünket. A mint előttünk állitották, Egyesült-Álla-

mokban a legyek elkerülhetlen országos csapás gyanánt tekinthetők, s mint Europában ebéd ideje alatt kimondhatlan sereggel tolakodnak a vasuti állomások étteremeibe, hol az amerikai íny csekély feltálalt csemegéjét elég szemtelenek a vendéggel békés egyetértésben megosztani. Ugy látszik, hogy az amerikaiak ezen ronda férget szükséges rosz gyanánt tekintik, legalább annyira hozzá vannak szokva, hogy nem is feszengeti őket.

XVII.

Saratoga, Északamerika leghiresebb gyógyforrása.

Julius 27-én délután 5 óra $^3/_4$-kor indultunk ki Albanyból Saratogába. Miután délelőtt elmulasztottuk a vasut-indulását, most tehát $1^1/_2$ órával elébb oda siettünk, hogy másodszor is el ne késsünk, s nagy mulatságunkra másfél óráig kellett málhánk mellett őrködnünk.

Végre nagy sokára $5^3/_4$ órakor megmozdult a vasuti vonat, s elhaladván Troy, Waterford, Mechanickville s Ballston-Spaa egy hires fördőhely mellett, s átrobogván a Hudson és Mohavk folyamok hídjain, melyek közül egy 1600 lábnyi hosszu kőoszlopokon nyugszik, de fagerendákkal van berakva, esti nyolcz órakor ama hires gyógyforrás Saratoga Springsbe érkeztünk. A vidéknek mindenütt vadon, mivelés által meg nem szeliditett szinezete volt. A déli őserdők eredeti disze és méltóságával nem büsz-

kélkedő, de mivelés által vadonságuktól még meg nem fosztott erdők tarkán váltogatták egymást a kukoricza- és burgonyaföldekkel. A még nagyon felületesen mivelt szántóföldeken mindenütt látszottak a leégetett fák fekete törzsei, s igen kevés tiszta, gondosan megmivelt föld tünt fel előttünk. Az Egyesület még keleti részén is nagyon világosan látható itt s ott, hogy a föld nem bir elegendő értékkel, s azért kevés fáradságot s gondot forditanak annak megmivelésére. A vadon tenyésző növények közt legszaporábbak a selyemfa (Asclepias Syriacca), eczetfa (Rhus Tiphinum), a boglárfa, inkább bokor mint faalakban, melyek a vasutvonalak mellett korlátlan s minden megszoritás nélkül terjeszgetik hatalmukat.

Az „United-State," Amerika egyik legnagyobbszerü szállodája előtt szállottunk ki, de mivel egészen el volt foglalva, a szomszéd házban mutattak számunkra szállást. A szálloda nagy hosszukás négyszeg, fákkal beültetett udvara, melyet buja zöld fű nőtt be, kellemes játszóhelyül szolgál a vendégek gyermekeinek, míg a terjedelmes épület négy oldalán emelt oszlopzatos folyosók nyulnak el, melyek ebédutáni séta- és társalgóhelyül szolgálnak. Az épület három utczára szolgál, s egyik, a legnépesebb utczára néző homlokzatán hosszu emelt tér áll, mely a nap bármely részében, különösen zamangós s esős időben kedves mulatóhelyül szolgál a vendégeknek.

Ha már minden amerikai szállodában a közös társalgó teremre különös figyelem forditatik, előre fel lehete tenni, hogy egy fördőhelyen levő szálloda

társalgó tereme diszesitésére, mely kitünőleg csak a gyönyör- és élvezetnek van szentelve, kettős gond van forditva. A hölgyek társalgótereme egy nagyszerü, s a keleti ábrándosság egész fényüzésével diszesitett terem. Este gázvilágitás tündöklő fényében látánk azt, midőn hemzsegett benne a finom öltözékü ur- és hölgycsoport, melyek elkülönzött körökben élénken mulatozának. Két szép zongora, mely igen emelte a terem butorzata pompáját, kinálkozott a társalgásban ohajtott változatosságot idézni elő. Az oriás éttermekben naponként több százan vettek részt a gazdag étkezésben. Elég az hozzá, hogy a leggondosabb figyelem fordittatott itt mindenre, a mit a legfinomabb europai izlés követelhetett vagy csak kivánhatott.

Az esténként ragyogólag kivilágitott utczák pompás és gazdag kirakatu boltjai a fényüzés minden tárgyát oly dús választékban kinálják, mikép azt csak Europa legelőkelőbb fürdőin találhatni, és a társadalmi élénkség s női öltözékek gazdagságára nézve Saratoga-Springs Europa legkikiáltottabb fürdőinél sem áll hátrább, ha mindjárt ezen nyáron a fürdőszak szokottnál sokkal ridegebb s élénktelenebb volt is a rabszolgaság kérdése miatt észak és dél közt okozott feszültség következtében. Dél gazdag ültetvényesei, kik fényüzésök s pazar költésük által az iparos északi államok lakóin sokkal túltesznek, ezen nyáron nagy részben elmaradtak, s az északiak mulatságaikra nézve csak önmagukra valának szoritkozva.

Azon este tánczvigalom volt. Uti öltözetünk, melyet megváltoztatni s tánczvigalmi öltözékbe búvni kényelemszeretetünk, de még jobban fáradságunk miatt nem nagy kedvünk volt, nem engedte, hogy abban résztvehessünk, alig engedtetett meg az is, hogy a nyitott terembe csak betekinthessünk. A nagy s pompás teremben még sokkal több tánczos elfért volna, de a jelenvolt vendégek sem tudták a tánczra kinálkozó jó alkalmat felhasználni. Elég ügyetlenül iregtek-forogtak, még pedig kevés kellemmel, kisebb körökben, s a terem nagyobb részét használatlanul hagyták.

Másnap reggel bizonyos fecskefaju, barnás szinü s lefelé görbülő hegyes csőrü madarak rekedt csiszergése riasztott fel álmamból. Az ablakhoz lépvén, látám, miként nagy számmal egy kisded, számukra épitett faházikó körül csoportosodnak. Hasonlitott ez galambduczainkhoz, mely magas oszlopra állitva, a ház első emeletéig nyult, s benső ürege minden egyes pár számára apróbb rekeszekre vala osztva, melyekbe külön bejárás vezetett. Hasonló fecskeházikókat Amerika más részeiben is találtam, mi arról tesz tanuságot, hogy ott különös előszeretettel viseltetnek ezen állatocskák iránt, s meghazudtolja azon állitást, mintha az amerikaiak szokott érzéketlenségükben részvétlenek volnának minden állatfaj, még a levegő dalnokai iránt is, melyekhez pedig az érzékeny emberi kebel oly szivesen ragaszkodik.

Reggel egy sétát tettünk a fürdőhelyen, s felkerestük legnevezetesebb forrását a congresskútat

(Congress-Springs) és a Putnamfürdőt, melynek közelében egy másik kút áll, de a mely jelentékeny vastartalma miatt nem igen használtatik, míg a congresskút gyönge égvényes, a balatonmelléki füredi vizzel alkatrészei, és izére nézve körülbelől összehasonlitható savanyuviz. A gyógyhely kertje elég nagy, tisztán tartott, s a tenyészet üde és buja benne. A kigyócsavargással kanyargó utak fehér márványszobrokkal vannak diszesitve, továbbá a kéjelgő urak és hölgyek mulatságára egy körvasut szolgál, melyen a mozgató erő maguk a rajta utazók; egyéb távoli séta hiányában mindenesetre kielégitő testi mozgás, mely különösen az amerikai nőkre nézve, kik életük nagy részét ülve s tétlenségben töltik, hathatós eredményü lehet, és a gyakori májbajok gyógyitására, bizonyosan van annyi befolyással, mint a Congress-Spring hires vize.

Hazamentünkben a véletlenség egy szivarkereskedésbe vitt, melyben nagy álmélkodásunkra egy honfitársunkra akadtunk. Épen ugy feltünt azon utczában Rutkay K. asszonyság jelczíme (Firma), ki mint csipkekereskedőnő töltötte Saratogában a fürdőszakot.

Julius 28-án elhagytuk Saratoga-Springset, s a világhires Niagara zuhataghoz siettünk. Saratogában elvált tőlünk Cs . . . . ur, hogy a szép George- és Champlain tavon keresztül Montrealba, s onnan a Lorenzo folyam hosszában Quebeckbe utazhassék, s egyuttal az angol uralom alá hajtott Canada egy részét is láthassa. Megegyezvén, hogy augustus 10-én

a Mississippi mellett Davenportban ujra találkozandunk, két hétre búcsut vettünk egymástól.

A Saratogából Niagara felé vivő vasuti vonal a Mohawk folyam hosszában nyulik el, egyenlő irányban az Erie-csatornával, mely 364 angol mérföldnyi hosszuságban a Hudson folyót az Erie tóval összeköti.

Számos ifju s virágzásnak indult városon vonult át ez, melyeken mint izmos s erőteljes ifjún fiatal erő s egészség nyomai látszottak. Mindenütt tapasztalható, a mint a vérteljes erekben hangos ütéssel lüktet az élet, s minden a mit lát az ember, a jelen vidor és zavartalan élvezetében egy szebb s nagyszerü jövőért működik.

Ezen városok közül, melyek mellett elhaladtunk, igen sok a régi klassikus világból vette nevezetét, s az ódonkort az ifju ujabb korral furcsa vegyületben lehet itt szemlélni. Utica, Roma, Manlius, Syracus, Arcadia, Macedonia stb. ott állanak Amsterdam, Manheim, Lyon, Rochester, Albion, Medina, Lockport, Peking stb. mellett. Ezen Egyesült-Államok valójában egy uj, megbővitett s megjavitott kiadása az ó világnak, mert alig van Europában egy jelentékeny város, alig mutathat fel a történet egy hires nevet, mely az Egyesült-Államokban megifjítva uj életre ne költetett volna. Bécs, Berlin, Páris, Dresda, Frankfurt, Varsó, London, Palmira, Vaterlo, továbbá Columbus, Wellington, Hannibal, Cincinnati, Nimrod, Lafayette stb. még pedig nem egyszer, hanem gyakran tarka vegyületben tünnek föl Amerika városai közt. Az igaz, hogy ezen városok

egy része europai ős- és dedős apjukhoz hasonlitva, sajátságos külsővel bir, s legtöbb esetben igénytelen, hatalmas óriássá serdülendő ébrények, melyek 1—2 század mulva sem nagyság, sem gazdagság, sem kereskedelmi élénkség tekintetében nem fognak europai testvéreiknél hátrább állani.

Az Erie-csatorna, és Niagara felé vezető vaspálya mellett fekvő városok közül nehány már jelenleg is jelentékenységre vergődött. Igy például Troy, Utica, Siracus és Rochester, melyeknek gyors felvirágzását kereskedés és iparra alkalmas helyzetük nagyon előmozditja. Mindezek kizárólagosan amerikai izléssel épitvék, utczáik szélesek és egyenesek, a házak veresek, s mindenfelé számos bolt, gyár, malom, vasöntőde s timárműhely látható. Syracus közelében állanak a salinai gazdag sóbányák, és Utikában egy szép kilátással kinálkozó halmon az 550 beteget magában foglaló államtébolyda szemlélhető, melynek pompás épületét nagy részint a betegek által miveltetni szokott terjedelmes gazdasági kert veszi körül.

Egész éjen át folytonosan utazván, vasárnap reggeli 4 orakor megérkeztünk Rochesterbe, de 8 óráig kénytelenittettünk azon vonatra várakozni, mely kivételesen vasárnaponként is jár a Niagara zuhatagához.

E nehány órát ezen iparos s gyorsan emelkedő város megtekintésére használám, mely 1812-ben csak 12 faházikóból állott, jelenleg pedig körülbelől 40,000 lakost számlál. A Genessee folyam két partján feküvén, roppant vizerővel rendelkezik, mely szá-

mos gyárát forgatja. Rochester évenként több mint egy millió hordó lisztet készit, és 1849-ben csupán az Erie-csatornán 570,757 hordó liszt szállittatott. A város tőszomszédságában két gyönyörü zuhanyt képez a Genessee, melyek megérdemlik, hogy a Niagara mintazuhanyaiul tekintessenek, de a Niagarához közelségük miatt jelentőségük és érdekükből igen sokat vesztenek. Jelentékeny magasságuk s viztemérdekségük miatt másutt bámulatot gerjesztenének, itt pedig alig vétetnek figyelembe.

Rochesterben van jelenleg 36 templom, egy museum, két nevelde, két árvaház és egy főtanodai intézet.

Reggeli 8 órakor csakugyan megindult a vasuti vonat, s tüzet prüszkölő ménektől vonatva, a vas síneken viharsebesen repültünk a világhires zuhataghoz, melyet látni oly rég epedve vágytam.

XVIII.

Niagara.

Azon vidék, melyen Rochestertől a Niagaraig áthaladtunk, nagy részben lapályos, s csak itt s ott tünik fel egy jelentéktelen halom, s a mennyire a szem ellát, mindenütt erdőség boritja a földet. Látható ugyan helylyel közel egy kis szabad, s a fáradatlan amerikai földmives szorgalmas keze által megtisztitott irtvány, de azért mindenütt ledöntögetett fák kiégetett fekete törzsei mint gyászoló siremlékek hevernek a szántóföldeken. Ezek között elszórva

állanak a leendő városok egészen parányi s jelentéktelen csirái, melyek hófehér házaik, s számos ujonnan épitett, s tisztaság és szenytelenség tekintetében a házakkal vetekedő csinos templomaikkal a ragyogó nap fényében kedves képet tüntetnek fel. Ily vidéken, ily világban hasztalan keresné a régiségbuvár vizsgálódása mezejét. Nincsenek itt omladékok, nincsenek itt elmult és elenyészett nemzedékeknek rég letünt századokból visszamaradt emlékei. Mily érdektelennek tünik fel előtte egy ily ország, mely csak a jelen, csak a mostani világ magzata, és hol a mult száraz csontjain nem rágódhatik. De mint valamely vidor, és a jövőbe teljes bizalommal tekintő gyermek pirospozsgás arczulata: ugy mosolyognak elénk kéjtelve ezen ifju, a bölcsőből még egészen ki nem nőtt, de karjaikat a kéklő jövő felé bizalommal terjesztő városok.

A vasut itt legelőször tömören épitett kőhidakon át vitt, de a síneket tartó gerendáknak az oszlopokon kivül nem volt egyéb talapjuk, s ezeken keresztül le lehetett látni azon mélységbe, mely fölött a vonat elrobogott.

Fél tizenkettőre volt, midőn Niagarába érkeztünk, de vasárnap lévén, a vasutvonatnak nem engedtetett meg a pompás dróthidoni áthaladás, hogy a canadai oldalra juthattunk volna, hol a fényüzéssel butorzott szálloda (Clifton house) nemcsak teljes kényelemmel kinálkozik Europa bármely első rangu fővárosa elkényeztetett világfiának: hanem a mi itt a legfőbb, legszebb s legérdekesebb kilátást nyujt a Niagara zuhatagára.

Kénytelenek valánk tehát Niagarában az „International“ szállodában, egy nagy, pompásan rendezett, s minden kényelemmel ellátott épületben szállani meg.

Niagarába érvén, ha már magát a zuhatagot nem láthatám, legalább annak menydörgésszerü moraját szerettem volna hallani, mely sok utazó állitása szerint több mérföldnyi távolságra elhallik : de bár a zuhatag tőszomszédságában valék, ezen morajból legkevesebbet sem hallottam. A szállodában ügyeimet nagy sietséggel rendbe hozván, ösztönszerüleg azon irányban megindultam, merre a zuhatagot gyanitám. Ha Niagara vidékét szoros szemügyre vesszük, azt kell hinnünk, miként lehetlen, hogy itt valami nagyszerü természeti csuda létezzék, oly lapályos, oly egyhangu, oly minden változatosság nélküli a zuhatag környéke. Alig öt perczbe kerülő gyors lépdelés után a Niagara ugy nevezett amerikai ágának partjára jutottam. Itt kezdődik a folyam dühe, sebessége (rapids), azaz futását meggyorsitja, mielőtt hullámai az örvénybe zuhognának, és a mint sekély vize kiálló sziklák és nagy kődarabokon hömpölyög át, okozza a már meglehetős távolból hallható erős mormolást. Ha innen a Niagara 150 lábnyi mély partjára lép az ember, akkor az amerikai zuhatag szélén áll, s mintegy angol mérföldnyi távolságra látja a másik, t. i. lópatkó zuhatag smaragdzöld hullámait, a mint 150 lábnyi mélységü medrükben elragadó méltósággal lezuhognak. Ily nagy távolságból ugy tetszik, mintha a tejfehér tajtékká feloszlott hullámok sürü ködfátyol volnánák,

mely vonakodva s nyugodt odaengedéssel lebbenne le az örvénybe.

Azonban az amerikai part nem kedvező álláspont arra nézve, hogy a zuhatag hatását egész nagysága s méltóságában érezhessük; sőt első pillanatra várakozásomban csalatottnak éreztem magam, s több utazók e részbeni leirását túlzottnak gondolám.

Niagarát a kis Goat sziget két ágra osztja, melyek közül egyik a sokkal kisebb amerikai, és a másik nagyobb s áradozóbb a canadai partot locsolja, innen az egyik zuhatagot amerikai, és a másikat alakjáról lópatkó (Horse-shoe) zuhatagnak nevezik. Mindkettő ugy áll egymás irányába, hogy átmetsző vonalaik 90^0 szögletet képeznek.

Ha már most az amerikai zuhatag szélén a viz szinével egyenlő vonalban áll az ember, akkor csak oldalvást, tehát igen tökéletlenül és csak részben láthatja. Ugy látszik, mintha hatalmas zsilip volna, mely sima hullámait a 150 lábnyi mély mederbe önti. A lópatkó, ama hasonlithatlanul szebb és nagyszerübb zuhatag pedig, mint mondám, már egy angol mérföldről látható, s mivel jelen alakjában egy rövid száru U-hoz hasonlit, tehát a távolróli szemlélés által sokat veszt szélességéből, s ennyi távolból, s ezen nézpontból egész nagyságának csak harmadrésze kivehető. Ehez járul azon körülmény is, hogy ezen magában is nagyszerü természeti tünemény magasztosságát, sem a közel környékzet, sem semmi távoli háttér nem emeli. Elláthatlan, erdőségboritotta síkság terül el a zuhatag körül, mely a szemnek legki-

sebb változatosságot sem nyujt. — Egészen más alakban tünik fel mind a két zuhatag, ha a canadai oldalról tekintjük. Délután meglehetős számos társaságban a folyamnak fenekéről felkavargó, s mélyéből felszökdelő hullámai fölött egy ingatag csónakon eveztem át az átalelleni partra. Az amerikai oldalon kétszáz lépcsőn kell leereszkedni, mire a viz szinéhez ér, és az átelleni oldalon épen akkora magasságra kell felkapaszkodni, hogy a canadai partra juthasson az ember.

Ha már most az elindulás pontjától számitva vizhosszában felfelé nehány száz, körülbelől annyi lépést tesz az ember, hogy az amerikai és lópatkózuhatag közti partjára ér, akkor mind a két zuhatagot szemközt látja : az amerikai ugy a mint közvetlen a folyam fölött, melynek szélessége felényi mint a Dunáé a pesti lánczhidnál, a lópatkót ellenben ugy a mint smaragdszin vizével mintegy 100—200 lépésnyi távolban szeme előtt fekszik. Még csak ekkor érzi e meglepő természeti tünemény lélekható varázserejét; szinte látja és érzi, hogy e roppant viztömeg mily ellenállhatlan erővel zuhog le menydörgésszerü moraj közt a tajtékzó örvény mélyébe, melyet fenekestől felkavar. E pontról tökéletesen láthatni a lópatkó három oldalát, s a mint annak szélére lépünk, függőleges irányban fenekéig tekinthetünk a zuhatag örvényének. A Niagarának is, mint minden nagyszerü természeti tüneménynek meg van az a tulajdona, hogy nagyszerüsége s méltósága nőttön nő, minél tovább és minél gyakrabban szemléljük; és ha meg-

szakasztás nélkül soká bele nézünk, oly hatályosan megragadja lelkünket, miszerint kénytelenek vagyunk elfordulni, nehogy kábultság s szédelgésbe esvén, eszméletünket veszitsük. Ezen zuhatag partja hosszában mindenütt számos emelvényt állitott a találékony amerikai szellem. Mindenfelé tornyok s térkelyek emelkednek, melyekről minden oldalról, minden helyzetben egész kényelemmel láthatni s szemlélhetni azt. Itt áll a szép s nagyszerü Clifton-house szálloda első emeletén levő térkelyével, s diszes kerttől környezetten.

Az europaiak igen gyakran azt vetik az amerikaiak szemére, hogy anyagi utáni sovárgásuk miatt a természet szépsége s kellemei iránt egészen részvétlenek s érzéketlenek. A mit Amerikában láttam és hallottam, mindaz meghazudtolja ezen állitást. Az igaz, hogy az amerikai nem tartozik azon ábrándosan fellengző lelkek közé, kik minden sziklaorom, minden rombadölt váromladék s minden virágdús ligetek közt csergedező patak morajára őrjöngésbe esnek; az igaz, hogy hasonszenvi adagok legkisebb hatást sem gyakorolnak erős természetére: de azért a valódi természeti szépségek iránt nagyon is érzékeny.

Évenként sok ezeren zarándokolnak a Niagara zuhatagához, hogy ezen csudás természeti tüneményt bámulhassák, s hol még 50 év előtt széltében hosszában sürü, áthatlan őserdők boriták a vidéket, hol a veres bőrü indiánus a lakhatlan erdők fölötti háboritlan uralmát legfeljebb is az amerikai bivallal és a canadai farkassal osztá meg: ott most nagy, szabá-

lyozott városok emelkednek pompás s kényelmes szállodáikkal; mindenfelé vasuthálózat szeldeli a vidéket, melyen az év kies részeiben ezer meg ezer utazó vándorol e zuhataghoz, hogy az évezredek óta egyforma méltósággal zuhogó Niagara eséseiben gyönyörködtethesse szemét. Niagarában mindenről gondoskodva van, a mit csak a kényelem igényelhet, minden nézpont ki van szemelve, melyről a zuhatag más alakban tünhetik fel; különösen semmi sincs elmulasztva, hogy a zuhatagot minél szebb világban, minél nagyszerübb változatosságban lehessen szemlélni.

A Niagarát két ágra szakasztó kis Goáth szigetre az amerikai oldalról egy hid visz. Ez a sziget valamely Porter nevü orvos tulajdona, ki a zuhatag szélére, a parttól néhány ölnyi távolra egy tornyot épittetett, melyet a folyam smaragdszin hullámai csapdosnak. Ezen toronyból nemcsak a lezuhogó folyam örvényébe beláthatni, hanem az egész vidéket ellátja az ember, mely ugyan nem nagy változatossággal kinálkozik, s azonkivül a folyam nagy részét, mely, mielőtt az örvénybe zuhogna, tómódra terül el.

A szigetbe léptekor tartozik minden utazó 15 cents díjt fizetni, a miért is joga van a még nagyon elhanyagolt, s nagy részint őseredeti vadonságában álló szigetben fel s alá járni, és a toronyba felmenni. Könnyü a szigetlátogató utazók számát kiszámitni, miután tudjuk, hogy annak tulajdonosa ezen dijból évenként 20,000 doll. jövedelmet huz. E szerint 133,333 utazó látogatja meg évenként a Goath szigetet.

Az amerikai parton egy fedezetes folyosón 200 lépcső vezet le a folyam 160 lábnyi mély partjához. Innen csónakokon járnak az átelleni (canadai) partra, mely közben az amerikai zuhatagot feje fölött látja az ember leömleni. Itt köt ki továbbá minden második órában egy kis gőzös (the Maid of the Mist, a köd szüz leánya), mely a mintegy angol mérfölddel feljebb fekvő lánczhidtól indulván ki, különböző állomásokon utazókat szed fel, kik elég bátorsággal birnak a zuhatag alá oly messzire behaladni, a menynyire csak lehet, a nélkül, hogy magukat a legnagyobb életveszélynek tennék ki. Számos amerikai ur és hölgy társaságában én is megtettem ezt az utat, s azokkal együtt tetőtől talpig ruggyantába (kaucsuk) öltözvén, utra keltem a társasággal Poseidon vadon országába, hol az ősidőktől fogva vad morajjal zuhogó hullámok veszély s halállal fenyegetnek minden élő lényt, ki vigyázatlanul közelükbe hatolni vakmerősködik. Szorosan az amerikai zuhatag mellett vitt el útunk, melynek hullámai magasan zuhogtak alá fejünk fölött, ezután a lópatkó félkörébe, a tejfehér s fenekestől felkavargó tajtékhullámok közepébe hatolván, megfürödtünk a Niagara zuhatagának sürü, ködszerü esőjében, s miután hajónk egy félkört irt le, sebesen megfordulván, a canadai part hosszában ismét az amerikai parton levő kikötőbe vitorlázott. Ez az egész kirándulás legfeljebb félóráig tartott.

Igen érdekes látvány azon függő hid is, mely a két zuhatagon mintegy másfél angol mérfölddel alább az itt nagyon összeszorult folyam két partját egybe-

köti. Ez tulajdonkép nem is láncz-, hanem dróthid, mely 800′ hosszu, 40′ széles és 230′ magasan lebeg a folyam szine fölött. Ennek közönséges kocsijárása fölött három ölnyi magasságban nyulik át a szinvonal, melyen a gőzkocsi Canadába, s onnan vissza az alatta járó kocsik és gyalogok feje fölött robogva jön s megy.

Mint mindenütt, a hol Amerikában valamit ki lehet zsákmányolni, ugy itt is számos mindenféle iparlovag telepedett meg, kik az utazóközönség pénzét, nem ugyan koldulás vagy zsebmetszés, hanem más uton-módon igyekeznek kizsebelni. Igy például vannak fényrajzolók (daguereotypeurök), kik 6 dollárért a legérdekesebb pontokról leveszik a zuhatagot, még pedig ugy, hogy a képen maga az ember is mint Staffage rajta szerepel. Továbbá camara obscura, museum, mindenféle indián müvekkel rakott boltok, melyeket az oda nem messze lakó Chippeva indianusok készitenek és árulnak. Ők még, eredeti jellegüktől meglehetősen eltért, s félig polgárisodott végmaradványi azon törzsöknek, melyek egykor a Niagara környékét lakták, jövedelmező vadászatukat üzték, most pedig az amerikaiak polgárositó mindenható hatalma elől messze nyugat felé vonultak, hol jelenleg még megszokott foglalkozásuk háboritlan gyakorlatában élhetnek, míg a nyugtalan s mindig előretörő amerikai, mint az erdő vadait, itt is fel nem hajhászsza, s tovább nyugat felé nem szoritja őket.

De miután a Niagara gyönyörködtető oldalát megtekintettük, méltó lesz egy pillantást vetni azon

földészeti vizsgálódás érdekes eredményére is, melyet a hires angol földész Lyell a Niagara nevezetes partjain a tudomány haszna és örömére felfedezett.

A mint tudva levő dolog, a Niagara összeköti az Erie-tavat, a melyből fakad, az Ontarioval, a melybe az Erie vizét dönti. A Niagara partjának természeti tulajdonából, és az ezen folyam eséseinél körülbelől 40 év óta tett vizsgálatokból azonban az világlik ki, hogy a zuhanyok nem mindig azon helyen léteztek, hol jelenleg vannak, sőt tett tapasztalatok nyomán, évről évre legalább egy lábnyira hátrább csusznak. Lyell vizsgálódásából kétségtelenül kitünik, miként a Niagara esése eredetileg $1^{3}/_{4}$ angol mérfölddel lejebb az Ontário tó felé volt, s időjártával e helytől mindig feljebb nyomult, miközben medrét egyremásra 160'nyi mélységre ásta ki.

Esésének eredeti oka ugyanis egy mészkőtérfok (Terrasse), mely széles ivezetben huzódik az Ontario körül, s mely fölött kellett a Niagarának elzugni, hogy az Erie vizét az Ontarioba önthesse. Ezen térfoknak körülbelől az a magassága, a mi a Niagara partjának a térfoktól az esésig. Kétségkivüli tehát, hogy ezen 160'—180' mély örvényt, mely e térfoktól egész az esésig a viz szine fölött függőleges partokkal emelkedik, a Niagara vájta magának, mint hasonló működést ma is folytonosan gyakorol. Mert ha megvizsgáljuk azon függirányos sziklafalat, mely fölött a Niagara omlik, valamint a folyam partját, világosan látni lehet, miként az két egymás fölött fekvő rétegből áll, melyek közül a felső erős és kö-

rülbelől 90′ vastagságnyi mészkő; az alsó pedig porhanyó, töredékeny, s épen oly vastag agyagpala (Thonschiefer). Már most a mint a Niagara vize az erős mészkő szélén lezuhog, az alatta fekvő porhanyó agyagpalát fellágyitja s kimossa a kemény mészkő réteg alól, mely e szerint talapját elvesztvén, időről időre tördelőzik, s a zuhany mélyébe omlik. A 40 év óta tett észlelés most azt bizonyitja, hogy a zuhatag évről évre egy lábnyival hátrább csuszik. Jelenleg körülbelől az Ontario és Erie középpontján áll, vagyis pontosan véve, az elsőtől $3^1/_2$, és ez utóbbitól $3^3/_4$ geogr. mérföldnyi távolságra.

Lyell ezen adatokat azon időköz kiszámitására használta, mely megkivántatott arra, hogy Niagara esése a folyam medrét a mészkőtérfok szélétől kezdve a jelen szinhelyéig kivájja. Miután tehát ezen térfok széle a zuhatag jelenlegi helyétől $1^3/_4$ geogr. mérföldnyi távolságra van, és az esés, eddig tett tapasztalatok szerint évenként egy lábbal közeledik az Eriehez : tehát egyszerü számitás szerint 35,000 év kivántatott meg arra, hogy a térfok szélétől jelenlegi állásáig jusson, és körülbelől még 35,000 év kivántatik arra, hogy az Erietó nyugati fokát elérje.

Ezen 35,000 év, mely alatt a Niagara mostani ágyát ásta, a földképződés ujabb korszakához tartozik. Azóta a földkéreg felszine semmi jelentékeny változást nem szenvedett. Ebből világosan kitünik, hogy mily végetlen s emberi ész által alig felfogható időköz kivántatott azon földrétegek képződése és kifejlődésére, melyek földtekénk különböző földészeti

korszakait jellemzik. — Ha pedig a Niagara esése valaha az Eriehez jut, akkor egy hatalmas, talán egyszerre jövő catastropha álland be, mely Észak-Amerika nagy vizmedenczéi felszinén roppant változást fog előidézni. Mert mihelyt az utolsó 150′—160′ magasságnyi válaszfal, mely az esést az Erie vizétől elválasztaná, áttöretnék, annak vize ellenállhatlan rohammal tódulna a Niagara medrébe, s azt legfelsőbb széléig, tehát 150′—160′ magasságnyira tele töltené. Ezen viz, mihelyt a fentebb emlitett mészkőtérfok széléig, tehát a meddig a Niagara mély medre ér, jutna, az ezen térfok széle, és az Ontario közti lapályt anynyira elöntené, a mennyire csak a tér engedné, s ebből oly roppant vizözön származnék, mely az Ontario medrét tetemesen megnagyobbitaná, mig a Niagara felett fekvő tavak vize lassanként lefolydogálna, s felszinök 150′—160′ lábnyira lejebb szállna. A szabatos tudomány éles szeme ily módon tekint be a messze jövőbe, s vet fényt a rég eltünt, s látszólag áthatlan homály boritotta multra.

XVIII.

Niagarától Davenportig, a Mississippi partjáig.

A Niagarától gyorsan utazásunk végczélja, vagyis annak legnyugotraesőbb pontja, Jova államnak a Mississippi mellett eső ifju városa, Davenport felé fordulánk.

Julius 30-án délután 2½ órakor vettünk búcsut

a Niagarától, s a Buffalo és Niagara vaspályán egy órával később Buffaloba jutottunk. Én azon megnyugtató érzéssel hagytam el a Niagarát, hogy azon nagyszerü természetcsudát láttam, melynek hire az egész mivelt föld kerekségén elterjedt, s melyről az egész világ, mint az eleusi rejtélyekről, áhitatos tisztelettel szól. Más részről azon gondolatra, mely önkénytelenül tolakodott lelkembe, hogy ezen pompás természeti tüneményt hihetőleg sohasem látandom többé, olyszerü fájdalmas érzés fogott el, mint midőn kedves barátinktól hosszu időre válunk meg.

Egész Tonawandáig a Niagara partján haladtunk, hol a vaspálya a folyamtól eltérvén, egyenes irányban Black-Rock mellett Buffalo felé vonul. A Niagara folyam Black-Bock város alatt két ágra szakad, melyek egy nagy szigetet (grand Island) képeznek. Egyébiránt partjai itt is lapályosak, erdővel benőttek, a folyam meglehetős széles, de különösen ott, hol a zuhataghoz közelit, s rohamatja képződik, oly sekély, hogy csak Schlosserig hajókázható.

Buffalo az Erie legvégső csúcsán, közvetlen a Niagara kiomlásánál, és az Erie csatornának egy hasonnevü folyamba való szakadása mellett áll. Ha meggondolja az ember, hogy Buffalo csak 1801-ben alapittatott, és 1813-ban az angolok elleni harczban az utolsó házig leégettetett, bámulnia kell azon nagyság és jelentőség fölött, melyre oly kevés idő alatt vergődött. Sebes felvirágzása csak 1825-től számitható, miután az Erie csatorna, mely Erie folyót a Hudsonnal, és igy közvetlen Uj-Yorkkal összeköti,

elkészült. Ebben az évben csak 2,412 lakosa volt Buffalonak, mig most a 60,000-et elérte, ha csak túl nem is haladta. Buffalo fővásárhelye azon zsibongó kereskedelemnek, mely a nyugati tartományok terményeit keletre, és a kelet, valamint a külföld gyártmányait nyugatra szállitja. Azon roppant élénkség után itélve, mely a város minden részében, különösen nagy és biztos kikötőjében zsibong, azt hinné az ember, hogy egy tekintélyes tengeri város kikötőjében van. Mert az ő vizi és szárazi forgalma oly nagy, mint Europa bármely legnagyobb tengeri kikötőjeé. 1849-ben 3,560 hajó érkezett abba, 1,225,480 tonna teherrel, és 3660 indult ki 1,263,300 tonna tartalommal, 1851-ben 67 millio dollár áru portéka vitetett ki, mely leginkább gabona, liszt és érczekből stb. állott. Mintegy 140 gőzös, melyek közül soknál pompásabbat sohanem láttam, köti össze Buffalot a nagy tavak kikötővárosaival, és miután a nyugatra vezető főkereskedelmi ut Buffalon vonul át, csaknem minden Europából, Boston, és Uj-Yorkon keresztül jövő bevándorolt megérinti, s igy kivált nyári hónapokban, már ez okból is roppant élénkség uralkodik benne.

Buffalo a legtöbb amerikai város modorában van épitve. Széles és egyenes, rendesen roszul kövezett utczái, melyek mind egyenes szögleten metszik egymást; keskeny, veres, zöld redőnyü házai, számos pompás kirakatu boltjai. Gyakran nagy és pompás épületek közvetlen szomszédságában álló apró, jelentéktelen gunyhók, mindenütt épületomladékok, le-

döntött vagy épitésben levő házak. A kikötőben, csatorna partján, valamint a főutczától félreeső mellékutczákon annyi szemét és tisztátalanság, miként a pompás boltok, fényes lakok és nagyszerü szállodák daczára, melyekkel a főutczák diszesitvék, világosan észrevehetni Buffalon, hogy még csak most kelt ki az őserdők rengetegéből.

Van Buffaloban 32 templom, négy hitelintézet, egy szinház, egy árvaház, azonkivül számos és pompás szálloda. Buffalo lakóinak nagy része németekből áll.

Miután elhatároztuk, hogy az éjt Buffaloban töltjük, s még nagyon világos volt, egy sétát tettünk az utczákon keresztül a kikötőbe. Ez alkalommal meglátogattunk egy Schmidt nevü, váczi születésü földinket, ki még fiatal korában kivándorolt, s itt igen gazdag norinbergi árus boltot állitott. Én akkor megismerkedtem vele, mikor a Niagara folyam canadai oldalára áteveztem. A véletlen egy csónakban olyan társasággal vezérelt össze, mely több hölgy és egy férfiból állott, kik mind németül beszéltek. A beszélgetésből az sült ki, hogy a férfi földim. Bár ő Buffaloból ilyen kirándulást számtalanszor tett a Niagarán, mégis mindannyiszor gyönyörrel teszi, valahányszor kedvező alkalom kinálkozik, s foglalkozásai megengedik, mert szép nyári hónapokban naponként számos tudnivágyó természetbarátot hoz Buffaloból a Niagarához, és ismét szállit vissza a vaspálya. Meghivott, látogatnánk meg Buffaloban, mit már csupa kiváncsiságból is szivesen megtettünk. Kevert árukból álló rakodája nagyon tartalmas, s szinte megle-

pett, hogy az átalánosan ismert berchtesgadeni gyermekjáték s hasontárgyakat találtuk nála. Elbeszélte, miként ezen üzletben eleinte csak mint segéd szolgált, később főnökével társaságba lépett, most pedig társa nem régiben történt halála óta, az egész kereskedést saját kezére üzi. Igen csinos, mivelt férfiu, kinek szorgalma s ügyessége Amerikában is elismerést nyert, ugy hogy tetemes vagyont szerzett, és jelentékeny hatáskört vivott ki magának. De hogy született magyar, még árnyéka sem látszik rajta.

A kikötőbe mentünkkor egy csapat német kiköltözködöttel találkoztunk, kik Schwartzwald vidékéről jöttek, hogy itt ez idegen világrészben a Mississippi partján uj hazát alkossanak maguknak. Csak keresztül utaztokban állapodtak meg Buffaloban, s mindnyájan ünneplő ruhában igen jókedvüek valának, s ugy látszott, hogy nem nagyon sovárognak vissza régi, elhagyott hazájokba. Azon kérdésemre: miért hagyták el hazájokat, s habár nem csillogó, de biztos életmódjukat miért cserélték fel egy bizonytalan jövő fáradalmai s nélkülözéseivel? egészen szárazhidegen s oly közönösen, mintha arról lett volna szó, hogy a szomszéd faluba búcsura mennek, azt felelték; „most az egyszer másutt is szerencsét próbálnak.“ Csaknem megfoghatlan, mily könnyelmüen, mily meggondolatlanul hagyják el néha ezen emberek régi hazájokat, s idegen, egészen ismeretlen országokat keresnek fel, a nélkül, hogy csak sejtelmük is volna azon veszély, nélkülözés s fáradalomról, melynek magukat kiteszik.

A kikötőbe érvén, az ott horgonyozó mindenféle nemü roppant számu hajó lepett meg minket. Az ott levő számos gőzös közül némelyik nagysága, benső szervezete, fénye s pompája által annyira hatott rám, miként szinte ellenállhatlanul vonattam néhánynak közelebbi megtekintés're. Legkitünőbb volt mind között a két „Crescent-City“ és „the Western World“ (nevekedő város és nyugati világ) nevü gőzös. Benső butorzatuk pompáját s fényüzését alig képes az ember elképzelni. A hova tekintettünk, mindenütt nehéz bársony, selyem, arany és legfinomabb szőnyegek tüntek fel oly pazar mennyiséggel, mintha mindezek csak értéktelen tárgyak volnának. Mindkettő három emeletre van osztva, s 1200 utazónak képes helyet adni. A legalsó osztályban van a másodrendü társalgóterem és fülkék. A fülkék mind a teremre nyilnak, mely bár csak másod rendü, de oly szépen és pompásan van butorozva, hogy Dunagőzöseink legpompásabb teremeivel versenyezhet, pedig a mi gőzöseink legszebbek az europai folyamgőzösök közt. E fölött áll az első rendü hölgy társalgó-terem, melynek pompás butorzatában mind az szemlélhető, a mit europai müvészet teremthet, és amerikai pénz megszerezhet. A hová csak lábát teszi az ember, mindenütt finom angol szőnyegek fedik a padlót, s gyönyörü tükrök diszesitik a gazdagon aranyozott falakat. A hölgyek zárkái szinte a teremre nyilnak, s hálócsarnok (Alkofen) gyanánt nehéz selyemfüggönyökkel választvák attól. A hölgyterem fölött áll a férfiterem, mely egyszersmind az utazók közös étterme is. Bu-

torzata szinte drága és becses, legfinomabb bronzcsillárok csüngenek alá a terem dúsan aranyozott menynyezetéről. Ennek közepéből egy kúp emelkedik ki, melynek tarkára festett üvegtábláin keresztül ezerféle szinben tolakodik be a napvilág, s bűvös fényt terjenget a terem pompájára. Az ezen teremre nyiló férfizárkák elég tágasak, s ablakaik a karzatra nyilván, kényelmes, világos s szellős szobákul tekinthetők, melyek rövid tengeri utazásra elegendő kényelemmel kinálkoznak. De legjobban meglepett engem ezen hajókon a gépek alkalmazása módja. Az Egyesült-Államok legtöbb folyam- és tengeri gőzösein t. i. többnyire felül nyomó (Hochdruck) gép van alkalmazva, óriáskarok gyanánt magasan a levegőben fel- s alá hintálózó súlyegyenlitővel. E gép ezen gőzösökön a férfiteremmel egyenlő magasságban áll, s attól csak egy óriás tükörüveg által választatik el. Látni lehete a mint e mögött a legfinomabb óraszerszámként kidolgozott gép minden zörej nélkül egyenlő szabatosságban páratlan könnyüdség és pontossággal fel s alá billegett. A gép minden legparányibb része finomul ki vala simitva, ugy hogy az egésznek meglepő tekintete volt, és ha ezen tükörkint ragyogó óriás vastömeg elkezdett mozogni, nem győzte az ember eléggé nézni. A hajókban is zsibongó élet uralkodott, mert még az nap este való megindulásra készültek.

Midőn a nap egészen leáldozóban volt, kirándulást tettünk a tavon egy 1600 lábnyi hosszuságu kikötő gát mellett, melynek végénél egy világitó torony

áll. Ezen utunkban egy csoport hazatérő gyermekkel találkoztunk, kik, midőn mellettük elhaladtunk, honszeretetük túláradozó hevében kalapjukat lebegtetve „Hurrah Amerika" kiáltozták. Ily forró nyilatkozatát a szives részvétnek mindenütt tapasztalhatni, hol gyermekek vagy leányok gőzhajót vagy mozdonyt látnak maguk mellett elzúgni. Kalapjukkal integetve, örömmel s bátoritólag kiáltoznak a haladók után, sőt egészen kis gyermekek ugrálás s kezök élénk mozgatása által nyilvánitják örömüket, s őket mintegy sietségre sarkantyúzni láttatnak. Mily nagy különbség azon néma s szájtartó bámészkodáshoz képest, melylyel nálunk a falusi ember vagy annak gyermekei az elüvöltő mozdonyt vagy elzugó gőzhajót mint előtte ismeretlenszerü tüneményt elnézdeli, sőt gyakran mint vele ellenséges elemet, átkozza. Ez az oka nagy részint, hogy miért nem kell Amerikában a vasutak és távirdákra oly szigoruan vigyázni. A polgárisodás ezen hatalmas emeltyüit minden amerikai ugy tekinti, mint meg annyi szentségeket, melyek ellen véteni, a legnagyobb bünnek tartja. Amerikában vaspálya elleni kihágások soha nem történnek, a honnan nem is léteznek ez elleni törvények.

Midőn éj beálltával a part felé hajóztunk, egy „propellor"-ral találkoztunk, és a két szép gőzös számos utazóival épen akkor indulván ki a kikötőből, mint két tengeri szörnyeteg, büszke méltósággal zuhogtak el mellettünk.

Csónakbóli kiszálltunkkor K . . . ur egy dollárt nyujtott a hajósnak, ki a dijon felüljárót visszaakarta

adni, s midőn tudtára adatott, hogy csak tartsa meg mind, csudálkozva tekintett ránk, mintha kérdezni szerette volna: valjon eszén van-e uraságod, hogy jogosan illető pénzét nem akarja elfogadni? Oly kevéssé vannak az emberek Amerikában ahhoz szokva, miként többet kapjanak illetőségüknél, sőt találkozik elég, ki megsértetve érzi magát az által, mert mindent, a mi jogos követelésén felül adatik, nyujtott alamizsna gyanánt tekint.

Reggeli 7 órakor hagytuk el Buffalot, s egy huzomban, a nélkül, hogy bárhol is hosszabb ideig megállapodtunk volna, mint az egyes állomásoknál szükségeltetett, az Erie partján Hamburg, Dunkirk, Erie, Painesville, Clevelandon keresztül Toledóig haladtunk, mely az Erie nyugati csúcsánál fekszik, s hová esteli 7 óra 40 perczkor érkeztünk. Ezen utunkban több mint 43 város mellett robogtunk el. Az igaz, hogy ezek közül igen sok csak egy leendő nagy város most fakadó csirájaul tekinthető. Most még alig néhány házból áll, melyek a jegeczesedési pontot képezik, de rövid időn egy vagy több templom, községi ház, iskola, több közétház (Boardingshouse) ragad ahhoz. Mert az amerikai azonnal hozzá lát, mihelyt valahol telepedésre alkalmas helyet talál, az erdők köröskörül kiirtatnak, az első házak felépitetnek, ezek után következnek mások, kivált ha a telep vaspálya mellett esik, az épületek száma gyorsan szaporodik egymás után. Az ifju község, mely tökéletesen magára van hagyatva, és semmiféle gyámság alá sincs vettetve, azonnal saját szervezéséhez fog, községi há-

zat épit, s mivel az amerikai előtt az oktatás mindennél feljebb való, rendesen iskola az első nyilvános épület, mely az ifju község kebelében emeltetik. Iskola után következik a templom, s alig szaporodott 1—2000 lélekre, azonnal készen áll a nyomda is, s a község hirlapot ad ki, mely által lételét tudatja a világgal, s azt mindenről értesiti, a mi a csecsemő város kebelében történik, a mint fejlődik, képződik, s mik a készitményei? stb.

Az Erie partján fekvő városok között van néhány, mely kereskedelmi s ipari tekintetben rövid idő alatt nagy jelentőségre vergődött. Ezek közé tartozik mindenek fölött Cleveland, a hol ebédeltünk. Ez 1830-ban még csak 890 lelket számláló falu volt, jelenleg pedig 20,000 lélekre megy népessége, s bir négy hitelintézet, öt akademia, egy lyceum, egy hasonszenvi gyógytanoda és 24 templommal. Hol még kevés év előtt posvány s vadonság boritotta a vidéket, ott most pompás házak, gazdag rakodák, óriás szállodákkal büszkélkedő utczák vonulnak; kereskedés és mesterség virágoznak, napról napra gyárak s műhelyek emelkednek, s a forgalom oly roppant lökést nyert, hogy az itt kikötő gőzösök, valamint a vaspályavonatok is naponként nagyszámu utazót és kereskedelmi czikket raknak le és vesznek fel.

Egyébiránt az Erie partja terméketlen, egyhangu, földje homokos és köves, nagy részint cser- és fenyűfaerdő boritotta, mely ugyan a városok tőszomszédságában ki van irtva, de mindenütt szénné vált törzsök fedik a szántóföldek és réteket, s vadon és zor-

don szint kölcsönöznek azoknak. A vaspálya két oldalán kellemes virágokkal prémezvék az erdők szélei, mely virágok közt sok egészen ismeretlen volt előttem, s ugy tetszik, hogy csak azon világrész sajátjai. A virágokon roppant számu tarka pillangó zsibongott, melyek közül sok eredeti amerikai jellegű, de csak sebes futtában láttam azokat magam mellett elreppenni, a nélkül, hogy egyet is fogtam vagy virágokat gyüjthettem volna.

Mivel Davenportbani megérkezésünket augusztus 1-sejére tűztük ki, tehát kénytelenek valánk az éjt is utazásunk folytatására forditani. Esti 8 óra 45 perczkor el is hagytuk Toledót, s utunkat egész éjen át szakadatlanul folytattuk, ugy hogy a 242 angol mérföldnyi Toledotól Chicagóig nyuló területet, mely az Erietavat a Michigantól elválasztja, 11 óra alatt megfutottuk.

Europai emberre nézve az amerikai vaspályáni utazás sokféle kellemetlenséggel van összekötve. Először a vasuti kocsik távolról sincsenek annyi kényelemmel ellátva, mint például Europa kitünőbb vaspályáin a másod- vagy talán első osztályu kocsik. Továbbá nem lehet arra számitani, hogy majd a kormányzót pénz vagy szép szóval megvesztegetjük, miszerint két vagy három utazó helyét egynek engedje át, hogy aztán az egész kényelemmel nyujtózhassék azon. A helyek többnyire az utazók számához mérvék, s nagyobb gond van arra, hogy azok inkább összeszoruljanak, mint hogy sok hely üresen maradjon. Az amerikaiak e tekintetben felséges türelemmel

birnak, s igen természetesnek találják, hogy minden kocsiba annyi utazót szoritnak be, a hány egyes hely van abban. Senkinek sem jut ott eszébe a vasuti társulat irányában nagyobb követelésekkel állni elő, mint Europában a posta és gyorskocsiknál szokás, hol minden ellenmondás és minden zugolódás nélkül megadjuk magunkat sorsunknak, ha még oly zsufolva ülünk is azokban. Csak a vasuti kocsiktól megkivánjuk, miként ne csak tagjainkat nyujthassuk ki kényünk kedvünk szerint, hanem hogy málhánknak gyakran nem jelentéktelen része is elférhessen mellettünk. Végre átalános szokás az amerikaiaknál, miszerint gyermekeiket mindig magukkal hordják még utazásukban is. Gyakran 6 hónap és 3 év közti gyermekekkel van a fél kocsi tele. Ezek, mint könnyű elgondolni, egész éjen át oly fülsértő lármát visznek véghez, miként elalvásról még csak szó sem lehet. És az amerikai mindezt páratlan béketüréssel szenvedi, s mondhatom, hogy e miatti panaszt vagy legkisebb zugolódást soha egy amerikai szájából nem hallottam. Az amerikait e tekintetben minta gyanánt lehet felállitani. Átalában felebarátja iránt, főleg oly dolgokban, melyekben a kölcsönösség hasonjogokat és hasonköveteléseket feltételez, annyi elnézéssel van, mennyit épen a legműveltebb nemzeteknél nem szoktunk találni.

Reggeli 7 óra 40 perczkor érkeztünk Chicagóba. Ezen város a Michigan folyam mellett fekszik, s legjelentékenyebb kereskedő város annak partján, melynek jelen nagyság s kereskedelmi jelentőségrei fel-

vergődése a mesék országába tartozik. Ott mulatásunk igen rövid ideig tartó volt, mert epedve sóvárogtunk a Mississippi partjához, de azért később visszatérendek ezen nevezetes városra, a mennyiben Visconsinbai kirándulásom alkalmával ismét megérintettem.

Azért már reggeli 9 órakor elhagytuk Chicagot, s mindig befelé a termékeny Mississippi völgyön haladtunk. Itt kezd az ország termékenynyé változni, a fekete, televény föld részint kukoriczával és pompás buzával termékeny elláthatlan sikság, a magyar alföld dústermő részére emlékeztetnek, itt ott posványos még, hol zsibong a vizimadár, mely még oly gyanutlan, miként a vasut morajától sem retten meg, sőt természeti egyszerüségében kinyujtott nyakkal bámészkodik utána. A vizimadarak közt bizonyos hoszszu, vékony, elől fehér s hátul fekete nyaku vadlúd faj tünt ki, melynek halántékain fekete foltok valának láthatók, s hegyes csóra kissé lefelé görbült, ugy szinte háta és szárnya fekete, melle, hasa pedig fehér vala. A virágok tarka változatossága, valamint a szines pillangók sokasága szemlátomást szaporodott itt, de csak a kocsiból sebes mentünkben láthatám azokat, mert mihelyt valamely állomáshoz jutottunk, azonnal eltüntek mind. Figyelmemet különösen magára vonta egy biborpiros szinü bájolón szép virág, mely ugy látszik az Egyesület északi államaiban rétek és erdőségek vizenyős kopolyáiban szokott tenyészni. Sok hasonlósága van a fénylő zsályához (Salvia Splendens), s a két ajakuak családjához tarto-

zik, s feltünő csuda szépségeért „the Quine of the prairie"nek (rét királynéja) neveztetik, de füvészeti nevét nem tudhattam ki, valamint lehetlen volt csak egyetlen példányt is szereznem belőle, mert bár mindenütt feltünt, hol a vasutvonattal elrobogtunk, de meglehetős távolra mindig elfogyott, mihelyt valamely állomáshoz közelitettünk.

A föld termékenysége által csábitatva, a telepek itt már sürübbek és terjedelmesebbek kezdenek lenni a vaspálya közelében, ugy hogy minden talpalatnyi tér el van foglalva, s csak elvétve láthatni itt s ott keritetlen földet. Ugyanis ez az elfoglalt föld jele, s a keritetlen tér uratlan vagyonnak tekintetvén, bárki által tartózkodás nélkül mindaddig használtathatik, mig törvényes tulajdonosa vissza nem követeli, és ahhozi igényeit be nem bizonyitja. Joliet, Morris, Ottava, Lasalle mellett összesen 30 állomáson áthaladván, augusztus elsején $5^1/_2$ órakor elértük a nagy Mississippi partját, melynek balfelén Illinois államban Rock-Island nevü, még most kicsiny de iparos és mesterségüző városka fekszik, s ezzel közvetlen átellenben Jowa államban, a Mississippi jobb partján az egészen ifju, alig nehány év előtt alapitott, de ifjui hévvel virágzó, s igen kies vidékben fekvő Davenport városka áll.

E szerint két nap s egy éjen 720 angol mérföldet haladtunk át sebes robogással, a nélkül, hogy bárhol is megállapodtunk volna. Még nehány év előtt több heti idő kivántatott meg azon vonal beutazására, melyet most nehány óra alatt hátunk mögött

hagytunk. A szélesen elterjedt sivatagok és őserdőkön keresztül vaspályák vezetnek most Amerikában, holott hetek kivántatnának beutazására, ha ugy akarna az ember utazni mint Német-, Franczia-, Angol-, Belgaországon kivül Europa nagyobb részében utazni kénytelen; s alig nyertek meg a polgárisodásnak egy talpalatnyi földet, már annak szélei a polgárisult világgal azonnal összeköttetésbe tétetnek. A nyugalmat és pihenést nem ismerő s nem kivánó tüzet okádó szörnyeteg zúgása hallatszik mindenfelé az erdők rengetegeiben, hol még kevés évek előtt az amerikai szarvast semmi zaj nem riasztá föl háboritlan nyugalmából. Szakadatlanul s pihenés nélkül halad, nyomul nyugat felé, s a soha nem nyugvó Yankee oly türelmetlenül üzi tovább-tovább, mintha a gonosz szellem zaklatná hátulról, mely nyugalmat nem enged neki.

Rockislandból egy gőzkomp vitt minket az átelleni parton fekvő Davenportba, honnan F . . . urnak a várostól egy angol mérföldnyi távolságra fekvő falusi lakába kocsiztunk, ott több napot töltendők, hogy az erőltetett utazás törődéseitől kipihenhessük magunkat.

XX.

Davenport

a Mississippi jobb partján termékeny lapályon fekszik, s észak felől a hideg szelek ellen kellemes hegylánczolat által védve van. Ugy látszik, miként mind

kies helyzete, mind földje termékenysége által arra van hivatva, hogy mind kereskedelmi, mind iparos tekintetben Jowa állam legjelentékenyebb városává emelkedjék.

Davenport város keletkezte csaknem egy időre esik Jovának állammá emeltetésével. Jowát (Ajowe) ugyanis még 1832-ben Sioux és Fox indusok birták, mely évben azt a köztársaság vétel utján az indusoktól maga kezére játszotta. 1838-ban tartománynyá neveztetett, s az időben Visconsin tartomány egy részét képezé, s csak miután törvényes számu lakossággal birt, emeltetett 1846-ban önálló államma, s adott magának alkotmányt.

Ugyanis, mihelyt az amerikai köztársaság valamely ugynevezett „tartományá"ban (territorium) a lakosság száma 60,000-re szaporodott, azonnal államjogokat nyer, melyek szerint alkotmánytervet készit, mely azonban törvényerejüvé csak akkor válik, ha azt a Congressus, mint az átalános alkotmánynyal megegyezőt, megerősiti, s azonnal szavazattal biró két képviselőt küldhet a Congressusra. E szerint az uj állam alkotmányának bizonyos, az Egyesület átalános alkotmánya által megállapitott alapelvekkel megegyezőnek kell lennie. Ide tartozik, hogy az alkotmány köztársasági, még pedig népies szellemű köztársasági legyen; az állam minden polgárának tökéletesen egyenlő joga van az alkotmány által biztositott szabadsággal élni, azt ótalmazni; ereje és képességéhez képest korlátlanul s akadály nélkül vagyont szerezni, birni s azt védelmezni. Nincs sehol,

semminemű mesterségmegszoritás, nincs rangkülönbség, a honnan nincs nemesség, nincs örökösödési vagy családi előjog, nincs kizáró szabadalom, egyedárusság, nincs könyvvizsgálat, állandó hadsereg, nincs beszállásolás, számüzés, vagyonvesztés, nincs uralkodó vallás, egyházi adó, nincs semminemű vallási üldözés. Mindenki törvenyek szerint esküttszék által itéltetik. A népnek korlátlan joga van békésen összegyülekezni, határozatokat hozni, s azokat a törvényhozó hatalom itélőszéke eleibe terjeszteni, van joga fegyvert tartani stb., de a katonai hatalom mindig alá van rendelve a polgárinak, s csak annak szolgájaúl tekintetik, melynek feladata s kötelessége a polgári hatalomnak tekintélyt szerezni, s annak határozatait életbe léptetni ott, hol akadályok gördülnek annak utjába, a mi ugyan ekkorig csak a külföld irányában mutatkozott szükségesnek, mert az egyes államok kebelében mindig a nép akarata a legfőbb fölebbezés, valamint minden kormány a nép akaratának egyetlen kifolyása gyanánt tekintetik. Ez választja a tanácsot, választja a képviselőket, választja az elnököt.

Azt kellene hinni, hogy a népnek ily korlátlan jogai mellett ezen államokban soha nem lehet állandó nyugalom, s a nép izgékony hullámai folytonosan fel s alá zajlanak, és féktelenség s korlátlanságnak kell uralkodnia, mely az olyan alkotmány alapját korán alá fogja ásni. Az igaz hogy ezen esetnek kellene beállania, ha Amerika népe politikailag oly kiskoru volna, mint Europa népei nagyobb része: de az

egyesült-államok népe ily eszmék közt nevelkedett fel, azokat megszokta, s mintegy magával ugyanazonosította. Szabadságával ritkán él vissza, mert tapasztalásból igen jól tudja, hogy a szabadság- és közjoggali visszaélés okvetlen a társadalom bukását, vagy legalább annak alapjábani veszélyes megrázkodását vonja maga után. A pártok, ha még oly tőhegyesen állanak is egymással szemközt, megelégszenek azzal, ha egymást kölcsönösen szóval, és szónoklattal megvagdalták, de tetlegre ritka esetben kerül a dolog, s legfeljebb is akkor, ha egyik vagy másik párt ferde vagy államveszélyeztető irányt vett magának. Azonban nagyon tévedne, ki azt hinné, hogy az egyesült államokban sohanem történnek ugy nevezett nép- kihágások. A durva, miveletlen nép Amerikában épen oly hajlandó a kihágásra, mint Europában, még pedig minél durvább, annál hajlandóbb: de épen azért működik minden államintézmény oly hatályosan a nép felvilágositására. Inkább feltünő, hogy a népnek ily tökéletes szabadsága mellett, s rendőrség teljes hiányában még is oly ritkán, s átalában nem gyakrabban történik kihágás, mint Europában, hol sem rendőrség, sem más a műveletlen népet fékező eszközök nem hiányzanak.

Az egyesült államok azon birtoka, mely egy állam alkotására megkivántató népszámmal nem bir még, t a r t o m á n y n a k (territorium) neveztetik. A kormányzói, főbirói állást, s minden nyilvános hivatalt az egyesült államok elnöke tölt be az ilyen tartományokban, s ezeknek lakói csak egy képviselőt

küldenek a congressusba, ki csak tanácsló, de nem egyszersmind döntő szavazattal is bir.

Mihelyt valamely tartomány (territorium) valóságos állammá emeltetik, azonnal felméretik. Legelsőben is minden államot Countriekre (grófságok) osztanak, melyek mind különös nevet, közönségesen hires emberek nevét kapják. Igy például Davenport a Scott grófságban fekszik. Egy ilyen grófság határai rendesen a délkörrel párhuzamban délről északra, és keletről nyugatra a földteke párhuzamos köreivel egy irányban huzodnak el. A grófságok Townshipekre (városterekre) osztatnak. Minden várostér széltében hosszában 6 angol, és igy összesen 36☐ angol mérföldet tesz, melyek 1—36 számokkal jegyezvék. Ezen 36☐ mérföldből álló várostér minden egyes, 640 holdat magában foglaló hasitvány (Section) ismét 8 egyenlő 80 holdas részekre (lot) osztatik, melyek oszlopok, és táblák által jelölvék. Egy várostér 36 hasitványából a 16-ik számu mindig népiskolák fentartására hagyatik fel, s nem jön eladás alá; holott a többi, mint ugy nevezett állambirtok, évenkint kétszer árverés utjáni eladás végett kihirdettetik, a mikor holdjától $1^1/_4$ dollár kikiáltott ár vétetik szabály szerint.

A tapasztalás bebizonyitotta, hogy ezen birtokelosztás neme minden egyebek közt a legczélszerübb. Miután ugyanis felosztás alapjául a geog. délkörök vétettek, s ezektől kezdve számittatnak jobbra s balra a városhelytérek : tehát a határvillongások csaknem lehetlenné válnak, a minthogy az egyesült államok-

ban ezek tettlegesen a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak.

Ezen felosztás által egyszersmind atyailag van gondoskodva a közoktatásról is, a mennyiben ujabb államokban azoknak 36-od része a nyilvános népiskolák sajátjául tekintendő, miáltal azok számára kiapadhatlan, mondhatni becsben évről évre nevekedő alaptőke van biztositva.

Hogy mily jelentékeny ezen tőke minden egyes államban, könnyü meghatározni, mihelyt ezen intézkedést az ujabb államok közől egyre különösen alkalmazzuk. Igy például Jowa állam 50,914□ mérföldnyi területet foglal magába, melyből a nyilvános népoktatásra szentelt 36-dik rész 1414□ mérföldet, vagy 904,960 holdat tesz, mely a congressus által megállapitott $1^1/_4$ dollárnyi áron eladatván 1,131,200 dollárnyi összegre rug. Már most vegyük, hogy ezen telkek néhány év alatt 5 sőt 10 szeres árra emelkednek, miáltal a tőke, s abból gyümölcsöző kamatok épen azon arányban növekednek.

Jowa állam a Mississippi nyugati partján fekszik, mely is annak keleti határát képezi, s onnan délről Missouri állam, északról Minesota tartomány által határozva, nyugat felé a Missouri folyóig, és Nebraska tartományig terjeszkedik. Földje termékenysége, Északamerika két legnagyobb folyama közti fekvése, s közép Europaihoz oly meglehetősen hasonlitó éghajlata okozza, hogy utóbbi 10 évben az europai kivándorlás czélja tul nyomólag csak oda vala irányozva. S mind a mellett is ez uj állam eddig még nagyon

gyéren van benépesitve. Népessége száma 1840-ben csak 49,924-re, ellenben 1850-ben már 191,881-re rugott, s azóta folytonosan szemlátomást szaporodik. Idáig még leginkább csak az állam keleti része, különösen a Mississippi partja van benépesitve, mig a nyugati nagy részben sivatag, és puszta.

Davenport fekvése, éghajlata, de különösen kitűnő termékenysége, hazám több termékeny vidékeire emlékeztetett. Termékenység tekintetében a bánát legáldottabb vidékeihez hasonlitható, sőt azt tul is haladja. Azon gabonanemek, melyek itt buján tenyésznek, Davenportban is feltalálhatók, — a legszebb, s legjobb buza, az itt ugynevezett indiai rozs (török buza vagy kukoricza) páratlan bujasággal teremnek itt, és ez utóbbi F. . . . ur egy halmon fekvő agyagos természetü birtokán, mely a vidék nem igen termékeny birtokai közé taztozik, 11—12 lábnyi magasságra nyult fel. Szinte nagy mennyiségü, s ritka jóságu görög és sárga dinnye is tenyészik itt. Nem szenved kétséget, miként a Mississippi völgye a világ legtermékenyebb vidékei közé tartozik. Mindenütt gazdag, s még illetetlen eredeti állapotjában levő televényföld.

Davenport a Mississippi partján, mely itt oly széles lehet, mint a Duna Budapest közt, hosszában terül el, mig befelé való terjedését a folyam partjával párhuzamosan nyuló hegylánczolat korlátozza. Ezen a legszebb falusi lakokkal diszelgő hegylánczolatról nemcsak a városra, hanem az egész vidékre gyönyörü kilátás kinálkozik, mely igen élénken rajzolta emlé-

kembe szülőföldem Pécset, mely szinte délfelé, terjengő termékeny sikon fekszik, mig északra a mindenesetre sokkal magasabb Mecsek hegyláncz által határoztatik. A vidék festői alakja épen az, s tökéletesen hasonlitana Davenport vidékéhez, ha a Pécs mellett délfelé terjedő sikságot pompás Dunánk szelné át, a helyett hogy néhány órányira jelesűl Mohács mellett halad el.

Davenportnak éghajlata is hasonlit minden viszontagságaival együtt Alsó-Magyarország éghajlatá-val, csakhogy a tél ott rendesen hidegebb szokott lenni, mint Magyarországon. Mind a mellett, hogy Davenport csaknem azon geogr. szélesség alatt fekszik mint Nápoly, még is oly kemény hideg van ott, hogy a Mississippi minden évben rendesen már decemberben, még pedig a hideg beálltával rendesen 48 óra alatt befagy, s tavasz elközelgtéig oly erősen befagyva marad, hogy sulyosan megterhelt kocsik is biztosan járhatnak a jégtetején. A későn kezdődő tél rendesen aprilisig huzódik itt, s csak májusban áll be a lanyhább idő. A bucsuzó tél hideg napjairól a nyár forró napjaira többnyire rögtöni az átmenet itt is, mint Magyarország lapályos térein, ugy hogy a tavasz költői szaka csak kevés ideig tartó. A légmérséklet változása is gyakran oly hirtelen történik, hogy mig nyáron napközben tikkasztó hőség uralkodik, délután oly érezhető hidegség áll be, miszerint gyakran nyárközepén kénytelen az ember téli gunyáját előszedni. Egyébiránt ez az átalánosan uralkodó éghajlat az egyesült államok legnagyobb részében.

Ez az oka, hogy Davenport vidékén, valamint különösen a Mississippi folytában ugyanazon uralkodó nyavalyákat találjuk, melyek Magyarország lapályos vidékein, nevezetesen a Tisza mellett otthonosok, mint például a makacs váltóláz és vérhas, melyek egyformán veszélyesek a német bevándorlottakra nézve. Ezen kórok a kolerával, és délen a sárga hideggel együtt nyár közepén, valamint őszön gyakran oly veszélyes hatást gyakorolnak a Mississippi déli részéről felhajókázó német bevándorlottakra, hogy gyakran egy egész szállitmányból, mely Uj-Orleánsnál hajóra száll, alig egy-kettő jut Jowába, vagy Visconsinba. Igy, azt beszélte nekem F. . . . ur, hogy 64 német utazóból, kik derék nyárban Uj-Orleánsnál hajóra szállottak, Davenportba csak 16 érkezett életben, a többi mind a sárga vagy váltóláz, vérhas és kolera martalékául esett rövid idő alatt. Én magam is, bár a magyar éghajlat miatt hasonló befolyásokhoz hozzá valék szokva, a Mississippi mellett tartózkodásom ideje alatt csaknem szünetlenül hasbajokban szenvedtem, és az angol életbiztositó intézetek egyetlen utazó életére sem fogadnak el biztositást, ki az Alsó-Mississippi felé kél utra.

Az 1855-iki nyár Davenportban, valamint az egyesült-államok nagyobb részében igen mérsékelt volt. A légmérséklet Davenportban augustus 1-öje előtt csak egyetlen egyszer emelkedett 100^0 Fahr. vagy 30,2^0 Reaum., s ottani tartózkodásom ideje alatt néhány nap déltájban 82^0 Fahr. vagy 22^0 R., s augustus 15-ke körül 92^0 F. vagy 26,6^0 R.

Különben a Davenporttal átellenben Mississippi egy kis szigetén fekvő Fort-Amstrongn tett 8 évi észlelésből az sült ki, hogy a közép légmérséklet egész évre + 8^0 R. télen — 3,1; tavaszszal + 8,1; nyáron + 18,5; és őszön + 8,4^0.

XXI.

Davenport. Folytatás. Europai különczök. Amerikai jellemek. Indianusok.

Ámbár Davenport még csak serdülő város, de azért jelenleg is közel 10,000 lakost számlál : lakosai száma évről évre jelentékenyen szaporodik, a mennyiben nemcsak a bevándorlók, hanem a keletről nyugatra huzódó amerikaiak is évenkint meglehetős mennyiséget toldanak ahhoz. Az ifju város egészséges, és kies fekvése, az azt környező termékeny föld, s azon nagy vízut, mely mellett fekszik, azon alapos reményre jogositanak, hogy az ő gyors felvirágzása nem ideiglenes, mint sok testvérié, a hová az amerikaiak üzérkedési dühe, s bizonyos előnyek tulzott eldicsérése a bevándorlás folyamát mintegy erőszakkal irányoztatá.

Davenportban is meglehetős magas árra emelkedtek a telkek, és a ki nehány év előtt ott bevásárolt, s a város közelében nehány száz hold földet szerzett, most az gazdag ember.

Különösen felemelkedett nemcsak a város tőszomszédságában, hanem attól meglehetős távolban fekvő telkek becse is azon pillanattól fogva, mióta

elhatároztatott, hogy azon vaspályavonalnak, mely a Mississippi inneni egyesült-államokat a távol nyugattal, és Kaliforniával összekötendi, Davenportban lesz az indópontja. Még egy év előtt a Chicago és Rockisland közti vaspálya nem volt készen, jelenleg pedig nem csak Rockislandig utazhattunk vasuton, hanem Davenportban tartózkodásunk ideje alatt a Davenportról Jowa Cityig vezetendő vasutnak egy része is megnyittatott.

A megnyitás itt is, mint nálunk szokás, nagy ünnepélyességgel ment végbe, szabad menet engedtetett, nemcsak a meghivott vendégeknek, hanem mindenkinek, s a város minden polgárának, ki csak részt venni kivánt. Természetes, hogy a város fő és legfőbb hivatalnokai, valamint legelőkelőbb polgárai sem hiányzottak.

Több, a vaspálya tőszomszédságában levő telekbirtokosok felhasználták a kinálkozó jó alkalmat, s ezen megnyitással telkeik árverezését is összeköték, s a mit még néhány év előtt a főgyülés által meghatározott 1¼ dollárnyi áron vettek, most holdját 15 dollárral számitva adták el. De ez még nagyon olcsó ár azon telkekéhez képest, melyek Davenport közvetlen környékén feküsznek, s melyek jelenleg holdankint 120—200 dollárért adatnak el, mely árt falusi, vagy kisvárosi telkeink árához képest tulságosnak lehet nevezni.

Davenportban alkalmam volt több honosimmal összejöhetni, kik részint régen kivándoroltak, részint az 1848-iki viharok által üzettek oda, de kik R . . . .

urat kivéve, ki szinte az utóbbi időkben telepedett meg ott, az előtt is egészen ismeretlenek voltak előttem.

R. . . . ur igen egyszerü szerény életet élt itt, s ugy látszott, hogy testileg nagyon össze van esve, habár lelke még mindig élénk, és vigékony vala is.*) Különösen a Kaliforniába való utazás ártott meg neki annyira, hogy azóta sohanem tudta magát összeszedni, s szembetünőleg látszott rajta, hogy idő előtt az aggkor felé siet.

Nehány honosomon különösen tünt fel, azon nemcsak a ruházatban, hanem a magaviseletben is szenvelgett sajátságos cynismus. Ők nemcsak minden finomabb társalgási modort leráztak magukról, hanem még csak azon közönséges szabályokra sem ügyeltek, melyeket az illem minden csak némileg művelt embertől is igényel. Olyan öltözetben, melyet nálunk a napszámos legrondább munkája körül vesz fel, s feltett kalappal becsületes házba lépni, s szurtos kezöket a házi-asszonynak egész nyers bizalmassággal oda nyujtani, valódi köztársaságias szokásnak tartják, feledik azonban, hogy épen az amerikai a legnagyobb tiszteletet, s legfinomabb figyelmet tüntet ki mindig hölgyek irányában, s nők jelenlétében a világért sem tartaná fenn kalapját. Midőn e fölötti megjegyzésemet egy szellemdus europai hölgynek nyilvánitám, s csodálkozásomat kifejezém, azt felelte

*) R. . . . ur azóta mellvizi betegségben meghalt Davenportban.

nekem: „ezen urak azt hiszik, miként csak ugy állhatnak boszut mind azért, a mi kinővés van Europában a társadalmon, ha ők mind azon szabályokat, melyek minden művelt ember, nem pedig itt-ott egy feszes arisztokratia tulajdonai, lábbal tapodnak, s e szerint egyik tulságból a másikba esnek. A valódi köztársasági szellemű embernek épen az által kell magát kitűntetni, hogy magaviseletét nem a rang különböző fokozatához alkalmazza, hanem mindenkivel barátságosan bánik, szigoruan távolitva azon urias, de sértő leereszkedést, melylyel a magát magasabbnak képzelő az alatta állóra, habár az képzettségi, s tudományos tekintetben sokkal feljebb áll is, le szokott nézni.

Igen elmés és találós feleletet adott ugyan-e hölgy ezen urak közül egynek. Épen vasárnap volt, midőn ezen hölgy társalgó-teremébe lépett azon uri ember, s annak asztalán egy széles karimáju kalapot látván, mely neki nagyon megtetszeni látszott, a hölgyhöz ezen kérdést intézte: „számomra készitette kegyed ide e kalapot? épen nekem való lenne.“ Mire a nő mosolyogva azt felelte: „Ha e kalappal, édes orvos uram, önt emberré tehetném, igen szivesen. De ha azt akarnám, önt a tetőtől talpig kellene ruháznom.“

Harmadik különczöt találtam egy bizonyos uri emberben, kiről azt beszélték nekem, hogy az, mig Europában lakott, igen sokat adott a finom kéz, divatos ruhára sat., bőrét, haját, szakállát különös gonddal ápolta: jelenleg pedig épen abban tart valami

nagyot, hogy a legközönségesebb munkákat végzi, a legszurtosabb ruhát viseli, s egy alkalommal szörnyü nevetséget üzött abból, hogy egyik utitársam tükröt kivánt, midőn fésülködni akart, mert ő még képzelni sem tudja, hogy mire való lehet egy tükör?

Különösen érdekelt engem egy Szegedről való öreg kovács, ki aggott életpárjával 1851-ben csupa unalomból kivándorolt, s Davenportban telepedett meg. Fegyverek kiigazitásában ügyessége számos bizonyárost (Kundschaft) szerzett neki, miáltal rövid idő alatt oly szép összegett gyüjtött, hogy gond nélkül megélhetett volna: de sehogy sem tetszett neki Davenportban. Valami hiányzott, a mit hite szerint nem nélkülözhetett, s ez a jó magyar borocska volt. Elhatározá azért, hogy melegebb vidékre huzódik, hol bor is terem, jelesül Texásba. Hasztalan akarták lebeszélni, semmi sem használt, s Texásba költözött. De nyugtalan lelke itt sem hagyta soká vesztegelni. Texás igen forró s száraz éghajlata még ugy sem tetszett neki, mint Davenport bortalan vidéke. Miután pénze, s egészsége egy részével lakolt, ismét visszatért Davenportba, hol most aszkóros életpárjával együtt vesztett hazájárai édes visszaemlékezésben élete vég napjait tengi.

Davenporttól néhány napi járó földre a Missouri határánál fekszik Uj-Buda. Ezt egy egészen sivatag, és a polgárisodott világtól teljesen elszigetelt vidéken U. . . . alapitotta. Mivel nem jelentékeny folyam mellett, nem is oly vidéken fekszik, melyről fel lehetne tenni, hogy jövőben egyéb jelentékeny

közlekedési eszközök, például vaspálya vonul át rajta, e szerint nem is lehet reményleni, hogy e kis városka, valaha jelentékenységre fog vergődni.*) U. . . . megvetette tapasztalt férfiak azon javaslatát, hogy Davenport közelében telepedjék le, hol még azon időben a legszebb telkeket igen olcsó árért meglehete vásárolni. Megvetette azért, mert nem akart néhány száz hold birtokosa lenni, s inkább ohajtott terjedelmes földekkel birni, melyen birtoka határait szeme ne láthassa be. Azonban mikor ezt tette, feledte egyszersmind, hogy Amerikában nincs béres, nincsenek jobbágyok, kik azon kötelezettséget, hogy urok földjét megmiveljék, ős apjuktól örökölték. Itt magának is megkellett az eke szarvát fognia, s a szélesen terjedő birtokból csak annyit tudott megmivelni, a mennyit sajátkeze által szánthatott, vetethetett s arathatott. Ez által U. . . . nemcsak, hogy magának nagy kárt tett, hanem több földijét is példája követésére, s az ottani megtelepedésre csábitott. Ezeknek az első években iszonyu nélkülözésekkel kellett, vagy talán kell még ma is küzdeniök, s kevés alapos reményök lehet, hogy Uj-Budában ezen nyomasztó helyzetükből valaha kivergődhetnek. Ha azok tanácsát követték volna, kik azt javasolták, hogy Davenportban telepedjenek meg, meglehet hogy most nemcsak

---

*) Az Egyesületnek legujabb határozata következtében, Jowa államterületének tetemes része vasutak épitésére van szánva, s e szerint van reménység, hogy egy közőlök Uj-Budán keresztül is vonuland, miáltal jövendője biztositva leend.

tehetős emberek volnának, hanem a mellett mivelt társaságban és polgárisodott világban is élhetnének. De U. . . . ra nézve csakhamar elviselhetlenné vált választása helye, s elválván bajtársaitól saját sorsukra hagyá őket Uj-Budában, ő maga pedig Texásba vonult, ott keresendő azt, a mit választása első helyén nem talált.

Davenportban több előkelő amerikai férfit, és nőt is volt szerencsém megismerni, kik a város legtekintélyesebb polgárai közé tartoztak. Ezek között Mac-Clot asszonyságot, ki franczia szülőktől származott, kik a franczia forradalom alatt kivándorolván, St. Domingóban megtelepedtek. A St. Domingóban kitört szerecsen lázadás miatt másodszor is elvesztvén vagyonukat, ismét földön-futókká lettek, s Philadelphiába menekültek, később Davenportban telepedtek meg. Ez szülői anya nyelvét még nem feledte el, s igen boldognak érezte magát, valahányszor alkalma lehetett azon beszélni. Igen tisztes és érdemes, s művelt társalgó asszonyság.

Valódi amerikai eredetiséget találtam dr. Barrowsban, Davenport egyik legrégibb telepesében, ki gyógyitása által tetemes vagyont szerzett magának. Észrevevén, hogy én Davenportban füvészettel foglalkozom, azt az észrevételt tette, hogy erre nézve a legjobb időt választottam, különösen a lopvanőszőkre nézve. Azonban történetesen nem igy állt a dolog, mert valamint a növényvilágra nézve átalában, ugy különösen a lopvanőszőkre nézve a derék nyár épen nem a legkedvezőbb évszak. Hanem mind ez

nem igen feszengette az orvos urat, miután Amerikában ezen elvnek „semper audacter“ nagyon hódolnak. Azon meghivásomra, hogy amerikábani látogatásomat egy europábani kölcsönös látogatással viszonozza, azt felelte, miként az régi szándéka. Valószinübb azonban, hogy egész életében sohanem gondolt arra.

Sargeant asszonyságot, egy gazdag bankár nejét, ki ifjú ugyan, de az europai salonok magaviseletét nem birja. Sehol nincs annyi bankár mint Amerikában. Minden, még oly parányi városban is több találtatik. Amerikában ugyanis átalánosan bevett szokás semmi vagy igen kevés pénzt tartani a háznál. Minden készpénzt átszoktak adni a bankárnak, ki azért hatos százalékot fizet. Valahányszor valakinek, habár még oly csekély összegre van is szüksége, cselédét egy utalványnyal (Check) a bankárhoz küldi, sőt még a napi piaczi költségre szükséges mennyiséget is attól hozatják. Ellenben a bankár a nála letett pénzt 15—20 százalékra adja ki. Davenportban 15 száztóli a legközönségesebb kamat, melyet kölcsöntőkéért szokás fizetni, anélkül hogy az adós nyomasztónak találná azt, mert ő 30 sőt gyakran 50 száztolit fordit azon. E szokás egyébiránt nemcsak Amerikában, hanem egész Angolhonban is honos. És ha vesszük, hogy más országokban, hol e szokás nincs divatban, sok millio fekszik parlagon a szekrényben, melyek forgalomba hozva, számtalan üzleteket előidéznének, akkor ez amerikai szokást igen gyakorlatinak és utánozásra méltónak kell tartanunk.

Davenport legsajátságosabb embere bizonyos Le-

Clair, egy apai részről franczia, anyai részről pedig indus származásu férfiu, mely nagyon szembetünőleg észrevehető rajta. Ő maga is egy indus főnök leányát vette nőűl. Azon alkudozások alatt, melyek Jowának az egyesült államok kormánya számárai átengedése végett ez, és az indusok közt folytak, ő vitte a közbenjárást, miért is az indusok tetemes darab földet engedtek át neki, mi a szerződésben is különösen kiköttetett. Ennek következtében azon földnek, melyen Davenport fekszik, egy nagy része Le-Clair tulajdona, és ő Davenport leggazdagabb embere. És ezen ember, egy amerikai törvény következtében, mely szerint nemcsak valódi indus, hanem attól is származó egy férfi sem lehet amerikai polgár, semminemü politikai, szavazási sat. joggal sem bir. Neje tartózkodásból, s attóli féltében, hogy őt a köztársaság egyik vagy másik polgára lenézheti, egészen visszavonulva él, s mondhatni, minden társas összejövetelt szorgosan kerül. Egyébiránt mindkettő tulságos elhizottsága által feltünő, s az indus jelleg annyira homlokukra van nyomva, miszerint indus származásukat még távolról meg lehet rajtuk ismerni.

Az indusok mindazon europai iránt, ki az amerikai kormánynyal, alkudozásuk alatt részükön állt, vagy valamelyik főnökük leányát (squaw, indusnő) vette nőül, különös ragaszkodással viseltetnek. Száz mérföldre terjedő utazástól nem riadnak vissza, hogy régi barátjuk, s jóltevőjüket felkereshessék, s irántai hálás hajlamukat kimutathassák. Kevéssel azelőtt, hogy Davenportba érkeztünk, mintegy harmincz

egyénből álló csapat tartózkodott ott, s már nagyon soká mulattak, s mégsem lehetett őket elébb elutazásra birni, mig minden hazautazásra megkivántató eszközökkel el nem láttattak. Ők Sioux indus törzséhez tartoztak, s mint minden törzsrokonaik, ők is a legnyersebb testiség által tüntek ki, mely a szeszes italoknak minden mértéket haladó használatában mutatkozik. Ha alkalmuk akad, különösen pálinkához férközni, melyet tüzes víznek (fire water) neveznek, addig abban nem hagyják a dobzódást, mig eszméletüket vesztve, darabfaként el nem düledeznek. Az ily részegitő italok iránti szenvedélyes szeretetük oly határtalan, s attóli tartozkodásuk, ha a miatti végromlásukat előre látják is, oly csekély, miként minden vonakodás nélkül bele merülnek annak ivásába, ugy hogy mindennemü engedményt ki lehet tőlük nyerni egy kis tüzes vizért. Igen természetes, hogy ezen ellenállhatlan szenvedélyt a lelkiismeretlen fehérek gyakran vérlázitó módon kizsákmányolják, s oly engedményeket csikarnak ki nyomorultaktól, melyeket eszükre térve siralmasan megbánnak. De már az ember fájdalom! olyan, hogy embertársa gyarlósága, és szenvedélyéből hasznot szeret huzni, a művelt épen ugy, mint a műveletlen, csak azon egy különbséggel, hogy az elsőbb több illendőséggel s móddal; mig a másik vadtermészetéhez képest tekintet nélkül, s gorombán viszi véghez.

Az indusok, és amerikai kormány közt kötött szerződés következtében, amazok tartoztak azon egész területről, mely jelenleg Jowa államot képezi, elköl-

tözni, s távol nyugatra a Missouri mögé huzódni. Igy lépésről lépésre mindig több-több földet vesznek el tőlük, s évről évre szűkebb térre szoritják őket: ugy hogy nem messze lehet azon időhatár, midőn ezek az amerikai földnek őslakói eltünnek arról, s ősapáik örökséget a mindent elnyelő europai fajnak kénytelenittetnek átengedni.

Europában gyakran szólalnak fel az amerikaiak ezen barbár eljárása ellen, sőt sok utazó is egyesiti énekét a zugolódókéval. Azt mondják, hogy az amerikainak nincs joga ezen világrész őslakóit örökség gyanánt birt földükről, jogos tulajdonukból kiszoritani. Ez annyit jelent, miként engedje az amerikai az indust ős erdőiben örökké háboritlan, korlátlanul tanyázni, s hogy minden további birtokterjesztéstől tartozkodjék, s a polgárisodás szerzeményeit birtoka határain tul ne terjessze.

Mily oktalan kifakadás egy europai szájából, ki hogy évezredek óta épen az ellenkezőt teszi, könnyű bebizonyitani, ha csak egyetlen tekintetet vetünk történetünk bármelyik korszakába. Mert hiszen mi is egyéb Europa története, mint a különböző nemzetek és országoknak a főuralomérti szakadatlan harczuk; mint arrai örök törekvés, hogy idegen országokat, idegen nemzetiségeket uralmunk alá keritsünk; idegen birtokot, idegen országot minden csak türhető jogczim nélkül fegyveres kézzel meghóditsunk, a nélkül pedig, hogy ugyanekkor a nép akaratát, a nép kivánságát megkérdeznénk? Mindez sokkal ismertebb dolog, minthogy bizonyitgatni kellene, és mégis bünűl

róvjuk fel az amerikainak, hogy ő a vad, a polgárisodástól teljes erejéből irtózó, s arra fogékonytalan indust a legszelidebb módon birtokából kiszoritja, a mennyiben azzal békésen alkudozik, birtoka oda engedéseért egyesség által megállapitott hasonértéket ajánl, s őt egyik vadász pagonyának egy másikkali felcserélésére kényszeriti.

A polgárisodás elidegenithetlen foglalási joggal bir, s mind azt, a mi haladási utjában áll, félregőrditeni jogositva van : mert különben Amerika első felfedezőit, s meghóditóit gonoszabbaknak kellene tartanunk az utonállóknál; Algir meghóditóit tengeri rablókul, és a britteket, kik a polgárisodás áldásait az egész földgömbön terjesztik, kalandorokul kellene tekintenünk, kik minden természeti jogból gunyt üznek.

Hogy pedig az amerikai faj, vagy legalább annak több törzse csakugyan képtelen, s fogékonytalan a polgárisodásra, egy cseppet sem fog kételkedni, ki őket látta, köztük élt s történetüket ismeri. Meglehet, hogy az ugynevezett philanthropok csupa elvből makacsan fogják ezen állitásomat tagadni : de ily kérdéseknél nem a philanthropok szava dönthet, hanem tapasztalás, s tudományos alapelveknek kell határozniok, már pedig ezek minden kétségkivülivé tették, miként minden emberi faj elegyitetlen állapotában, valamint minden emberi lény csak bizonyos fokig képződésre alkalmas, s azontul a lehetlenség áll be. Az emberi nem tovább képződése, és fejlődése tehát különböző fajok keverésétől feltételezhető, és csak attól várható.

XXII.

Davenport. Folytatás. Iparvállalatai. Szellemi és politikai mozgékonysága. Természettudományi kirándulások. A nép mulatatásmódja.

Davenport, ifjukorát tekintve mind anyagi, mind szellemi tekintetben, rendkivül nagy előhaladást tett.

Az ember nem győz eléggé csodálkozni azon számtalan gyár, és ipartelepen, mely az iparüzés minden ágában oly kevés idő alatt keletkezett ezen ifju város kebelében. Itt soha sem hiányzik a szükséges tőke, s mihelyt valamely dolog hasznos vagy szükséges voltát elismerték, azonnal készen áll az életbe léptetésére megkivántató összeg.

Egy napot szenteltem ezen ipartelepek megtekintésére, s oly roppant terjedettségüeknek tapasztaltam, miként Europa legnagyobb városainak becsületére szolgálnának. Meglátogattam például egy gőzmalmot, mely évenkint 250,000 buschelt (2 buschel 1 posonyi mérő) őről, és lisztje nemcsak az Egyesület minden részébe, jelesül délre, és északra, hanem még Europába is szállittatik. A liszt hordókba zárva küldetik szét, a honnan a malommal egyszersmind terjedelmes pintérműhely is van összeköttetésben. Továbbá meglátogattam egy ekegyárt, melyben évenkint 2500 jeles amerikai eke készittetik, darabját 9—11 dollárral számitva. Meglátogattam egy vasöntödét is, melyben leginkább fütőkájhák, s takarék-tűzhelyek gyár-

tatnak; egy gépgyárt, mely egy vasöntődével áll összeköttetésben; több füré szmalmot, melyekben a 2—2½ láb átmérőjü fák részint körzetes (circular) részint függőleges fürészek által vékony, és padlódeszkákká fürészeltetnek. Végre megnéztem egy tekintélyes asztalos műhelyt, melyben gépek segitségével csak ablakrámák, és ajtók készittetnek. Csak itt tudtam megfogni, hogy mikép képesek az amerikaiak oly roppant sebességgel épiteni. Mint minden egyéb, ugy ablak, ajtó, valamint a ház többi alkatrészei közönséges minták szerint gyárilag készittetnek. Egész Amerikában három különböző nagyságu ajtó, és ablak van, minden asztalos műhelyben csak ilyeneket készitenek, s minden árurakodában bőséggel csak ilyeneket tartanak. Csak a szükséges számot kell kijelenteni, s minden perczben annyi ablakrámát, s ajtót sat. kaphat, a mennyire csak szüksége van. Nem kénytelen itt az ember asztalos, lakatos, vagy más mesteremberre várakozni, hanem a ház megkezdett épitését szakadatlanul folytathatja. Többnyire a butoroknak is olyan alakjuk van, a mint a közczélnak legjobban megfelelnek. Székek, asztalok, pamlagok, szekrények szinte nagy gyárakban ezer számra készittetnek, s könnyük lévén a szállitási eszközök, az Egyesület legtávolabb cső részeibe is széthordatnak. Szépen és csinosan dolgozvák, erősek, s mahagoni a legközönségesebb fa, melyből készittetnek. A székek és pamlagok legközönségesebben lószőrszövettel huzvák be. Sok szépitész azt a kifogást tehetné ez ellen, hogy az ilyen egyformaság rendkivül untató lehet, és a

lélek, s képzeletnek semmi tápanyagot sem nyujt. Meglehet, hogy ez igaz, de azt kérdem, jobban van-e ez nálunk valahol? Ám keresse föl bárki falukon a parasztok, vagy mezővárosokon a szegényebb polgárok lakát, s látni fogja, hogy a butorok alakja, s azon anyag, melyből készitvék, szépizlési tekintetben sokkal alantabb áll a legszegényebb amerikai lakában levő butorzatnál. Igaz, hogy nincsenek itt tulipános ládák, melyekért egy Csokonay fellelkesülhet, de a helyett nincs ház, melyben fénysikárolt mahagoni asztal, hason székek, és egy ingaszék ne volna. Ha Amerikában valamely alakot, vagy összéállitást czélszerüül ismertek el, már az akár edényt, akár butort, akár műszert illető legyen, egyszerre elterjed az egész Egyesületben, s az összes nép közös-vagyonává válik. Feltünő Amerikában az is, hogy a minden tekintetbeni egyensulyra törekvés mennyire behat a nép minden rétegébe, s minden viszonyt kiegyenliteni, s egyenlő lábra állitani törekszik. A mi régi, izléstelen butor, s czélszerütlen eszköz találtatik Amerikában, azt az europai bevándorlottak csempészték be.

Egyébiránt Davenport az utóbbi évek alatt nemcsak anyagi tekintetben tett gyors fejlődést, hanem a szellemiekben sem maradt hátra. Mert hiszen, ha nem akarjuk is a valamely városban, vagy országban megjelenő lapok számát a tudományos képzettség, és szellemi fejlődés mérvéül tekinteni : de minden esetre lelki izgékonyság tanubizonysága, mely azt jelenti, hogy a népnek kedve van a nyilvános ügyek, s napi eseményekről felvilágositást szerezni, a mi már ma-

gában minden esetre nagy előny. Mindkettő iránt páratlan érdek nyilvánul Amerikában, a honnan a föld kerekségén sehol sem jelenik meg annyi lap, s nem olvasnak annyit mint ott, s ez az oka, hogy az amerikai mindenről a mi őt s hazáját közvetlen érdekli, a legjobban, s legpontosabban van értesülve. Épen oly kevéssé aggódik azon, a mi érdekén kivül, s tőle távol esik. Sőt Europáról is átalánosan igen kevéssé van értesülve, s gyakran ugy tetszik, mintha nem is tartaná méltónak, hogy azon világrészről részletesebb ismeretet szerezzen, mely őt gondosan ápolta, midőn még bölcsöjében szendergett, s melynek nem csupán képzettségét, s az érett tudományosság, s tapasztalás minden előnyeit, hanem kitünő politikai intézményeit is köszönheti, a mennyiben Europa hibái s fogyatkozásaiból, melyeket az egy rég mult időkorból a maiba átplántált, hasznot huzott, és az elődők keserü tapasztalatait igen bölcsen saját javára forditotta. Hanem hiszen hálatlansággal fizet a világ, s az öregeknek rendesen az a sorsuk, hogy a hálátlan, s kötelességéről megfeledkezett fiatalság által mellőztetnek, s mivel többé nem képesek azon gyorsasággal haladni, melylyel a nyugtalan vérü ifjuság, kinevettetnek, vagy talán ki is gunyoltatnak.

Davenportban van jelenleg négy politikai hirlap, melyek közől mindenik külön pártot képvisel. Igaz, ugyan, hogy az ilyen vidéki lapok nem nagy olvasó közönségre számithatnak, a mennyiben minden jelentékenyebb telep már keletkezte első évében rendesen egy lapot ad ki : hanem eleinte azzal is megelégesz-

nek, ha csak a nyomatási költségek fedezvék, nyereségre legtöbb esetben nem számit a szerkesztő, ki a lap kiadását rendesen mellékes dolognak tekinti. Ezen négy lap e szerint elegendő élénkséget gerjeszt Davenport politikai élete, és működésében.

A gyermekek szellemi neveléséről nemcsak az állam, hanem Davenport polgárai is elegendőkép gondoskodtak. Azon körülmény, miszerint Jowa területének 36-dik részét oktatási czélokra fordíthatja, lehetségesiti, hogy Davenportnak már jelenleg is 3 fiu, és leány nyilvános iskolája van, melyekben a gyermekek a tudomány elemeire, mint olvasás, irás, számolás, földleirás s természettörténetre alaposan oktattatnak. Azonkivül bir Davenport egy főiskolával, mely a congregationalisták keresztyén gyülekezete kéregetése, és magán adakozásnak köszönheti keletkeztét, egy kies halmon álló csinos épületben, mely azonban a következő évben egy más, a szükségnek jobban megfelelő, s alkalmasabb helyen fekvő épülettel szándékoltatott felcseréltetni. Az anyai nyelven kivül tanittatnak benne a német, és régi classicus nyelvek, betűszámtan, földmérés, csillagászat, természet, vegytan, nyelvészet, állat, fűvészet, s ásványtan, földészet, bölcsészet, s természeti hittan. $185^3/_4$-ben a növendékek száma 109-re ment.

Az óktatók közt volt szerencsém D. S. Scheldon urral a vegy- és természettudomány tanárával, egy igen barátságos és kellemes emberrel megismerkedni. Midőn meghallá, hogy én növényeket és pillangókat gyüjtök, minden felszólitás nélkül azonnal igérkezett,

hogy segíteni fog törekvésemben, s nemcsak azon bogarakat bocsátá szabad rendelkezésem alá, melyeket Davenportban mulatásom ideje alatt gyüjtött, hanem azon feljűl egy, Davenport környékén gyüjtött, s szépen kiszáritott növénygyüjteményt is ajándékozott. Ezen baráti ajándék annyival becsesebb volt előttem, mivel a Davenport vidékén kora tavaszszal, és késő őszön virágzó növényfajokat tartalmazta, mig én csak az augustusban virágzókat gyüjtögethettem. Emlitésre méltó ez uttal az is, miként a tanár ur nejének igen nagy része van férje növény-gyüjteményében, a mennyiben kézi munkája, mint a növények száritása, s elrakása kizárólag az ő műve.

Azon néhány esőtlen, derült napot, mely Davenportban tartózkodásom alatt tartott, részint a Mississippi partján levő lapályok, részint a várostól északra eső prairikbe való kirándulásra használtam. Itt gyüjtöttem azon néhány növényt és pillangót, melyet megkerithettem. Ezek, átalános jellemüket tekintetve déli Magyarország növényei, s pillangóival nagy részben megegyeznek, és nagyobb részt képviselve vannak hazánkban.

A Mississippi partja átalános tenyészeti jelleme szinte hasonlit Dunánk vagy Tiszánk termékeny partjához Bácsmegyében, vagy a bánáti katonai határvidéken : valamint a prairik jelleme is a Magyarország lapályain levő terjedelmes legelőkkel annyira megegyez, miszerint minden oda vetődött magyar e vidéket saját hazájaul tekintendi.

Augustus 9-én egy működésbe levő kaszáló, és

cséplőgép megtekintése végett a mezőre kocsiztunk. Ez utóbbi naponként 350 buschel buzát csépel és tisztit meg, még pedig oly tökéletesen, hogy csak zsákot kell alátartani, s tiszta gabona folyik bele.

Egy kerületi választás, azaz: boldogemlékezetü megyei tisztujitás látásában is részesülhettem Davenportban. Mint minden jelentékenyebb politikai eljárást, ugy ezt is nagy tüzzel hévvel üzték. Nem volt ember az egész városban, ki részt ne vett volna abban. A hivatalnokoknak, habár csak három évrei választása is nagy fontosságu egy szabad polgár szeme előtt. Valamint egész Amerika polgárai, ugy Davenport lakói is egymással tőhegyesen szemközt álló két (demokrát és Know-Nothing) pártra oszoltak. Elsők, melyhez minden német és irföldi, főleg minden bevándorolt tartozik, az ugynevezett Liqueur-Law ellen, azaz: azon törvény ellen vannak, mely a szeszes italok árulását s használatát tiltja. Hasonlókép a rabszolga felszabaditás ellen is működik e párt. Hogy miért van a Liqueur-Law (szeszes italt tilalmazó törvény) ellen, könnyen megfogható. Már a német nem szivesen engedi oda az ő sörét, de hogy az emberiség elveiért rajoskodó német a rabszolgák felmentése ellen van, azt már nehezebb megfogni, miután mi europaiak oly örömest hányjuk az amerikaiak szemére, hogy az emberiség e botrányos gyalázatát e korig sem tudták eltörölni. Hanem ez az átalános emberi jogokért buzgó émelygős rajoskodás csak ott nyilatkozik, hol arról van szó, hogy mást azért ledorongoljunk: de mihelyt ezen jog saját erszényünket,

mindennapi érdekeinket veszi igénybe, a rajoskodás azonnal kiábrándul. Azon német, ki Europából talán épen azon okból vándorolt ki, mert politikai szabadsággal nem birt, jelenleg Amerikában a rabszolga felszabaditása ellen szavaz, csupán azon okból, mert ezáltal a munka, és napszám olcsóbb lenne, s ő a szabad négerben versenytársat nyerne.

A Know-Nothingok, kik a régi Whig (angol szabad elvü párt) párttal kötötték össze magukat, a Liqueur-Law mellett vannak, mint mondják mértékletességi tagok, és a rabszolgák felszabaditása mellett küzdenek, s olyan törvényen izgatnak, mely szerint minden bevándorolt csak 21 év lefolyása után nyerjen polgárjogot, valamint a bennszülettek is csak huszonegy éves korukban lesznek nagykoruakká, s élvezhetnek politikai jogokat. Hogy miért izgatnak ők egy ilyen esztelen törvényért, annak oka különösen abban rejlik, mivel, bár alaptalanul, attól tartanak, hogy az europai bevándoroltaktól (németek, és irföldiek) tulszárnyaltatnak, kik pedig rendesen tudatlanok, s politikailag kiskoruak levén, az Europából átszivárgó befolyásnak, melyet az amerikai szivéből gyülöl, vakon engedelmeskednek. Amerikában tartózkodásom ideje alatt is igen elkeseredett, s szenvedélyes harcz folyt e miatt, mely sok véres fellépésre szolgáltatott ürügyet. A Know-Nothingek mögött a methodista papok sunnyognak, mig a katholikus papság ezuttal a democrata párthoz csatlakozott, jóllehet a lelépett elnök választásánál befolyása egész hatályával a demokraták ellen lépett fel. Egyébiránt azt hi-

szem, miként mindegyik pártnak sokkal természetellenibb alapja van, minthogy hosszas ideig fennállhatna.

Ezuttal Davenportban a demokraták kijelöltjeik nagyobb részét keresztül vitték. Lett is azután 7-én este zene, hurrah, ujjongatás (cheer) ágyu és taraczkdurrogatás, a mi tűzművészeti békáinkhoz hasonlitható pattancssütögetés, szonoklat, macskazene annyi, hogy csak győzte az ember hallgatni. Azért, ezt a kis lármát kivéve, az egész nyugodtan, és rendesen ment véghez, ugy hogy, a mi legcsudálatosabb, ezen korlátlan szabadság mellett is egyetlen bevert fő sem vala látható. Az egész tisztujitás, a mi nálunk aligképzelhető, egyetlen pohár bor, vagy pálinka nélkül, s a nélkül, hogy bárki is leitta volna magát, ment véghez.

Szerencsés valék láthatni azt is, hogy mikép mulat nemcsak a davenporti, hanem különösen nyugat népe. Alkalmat szolgáltatott erre egy angol lovagtársaság, mely nagy számmal létezik Amerikában. Ezek városról városra huzódnak, s a kisebb községekben rendesen csak egy napig mulatnak, mely idő alatt közönségesen két előadást tartanak, s azzal tovább költöznek. Mint mindent, ugy ezen üzletet is nagyban viszi az amerikai vállalkozó szellem. Amerikába érkezésem előtti évben egy ilyen társaság óriás gőzösön a Mississippi hosszában utazott, s nemcsak az egész társaság, s a kiállitáshoz megkivántató lovak, állatok, műszerek sat., hanem még a lovagkör is a hajótetején volt, ugy hogy csak ki kellett kötnie, s azonnal megkezdhette játékát.

Egy ily társaság, óriás hirdetéseken, melyek az állatok, és embereket, valamint a mutatandó játék nagy részét is életnagyságban ábrázolják 12—14 nappal előbb széltében hosszában megismerteti magát az igen tisztelt közönséggel. A hir messze mérföldekre elhat az ország bensejébe, s közel és távolról áradatként tódul a nép, hogy azon már annyiszor látott csudadolgokat ujra meg ujra láthassa.

A társaság megérkezte előtt 14 nappal Davenportban is lehete látni, ezen enyelgő életnagyságu pojáczával, vérszomjas tigrissel, melynek torkába honaljig dugja karját az állatszeliditő, s több más csuda dolgokkal csábitó óriás hirdetményeket. Ezekhez hasonló, s nagy részben jól sikerült szinezett hirdetményeket életemben soha nem láttam. Ha valami, akkor ezek csakugyan képesek valának nagyszerű hatást gyakorolni az együgyű és műveletlen tömegre. A nyegleség különféle eszközei, melyek nálunk csak parányalakban használtatnak, itt óriás mértékben vétetnek igénybe.

Végre eljött az előadás napja. A Mississippihez nem messze egy szabad téren óriás sátor üttetett fel. Száz meg száz szülék, gyermekek és rokonokkal rakott kocsi vonult a városon keresztül szakadatlan sorban, kora reggeltől fogva az előadás órájáig a közel és távol tanyák és helységekből, melyek mindenütt utczákon és piaczokon tanyát ütöttek. A város hemzsegett a bevonuló roppant néptömegtől, és mivel az amerikai sehova sem megy a nélkül, hogy gyermekeit magával ne vinné, a csecsemőtől kezdve fel a

serdült ifjakig mindenféle nagyságu gyermektömeg is vala látható, még pedig ünnepi öltözetben. De az öltözékben nem volt valami nagy különbség, mint nálunk szokás, mindenütt csak a közönséges europai viselet, mely a nőknél csak a rikitó szinek által vala feltünő, s azok között a narancsszin a legközönségesebb, és mint látszott, az amerikai nők által legkedveltebb, vala látható.

Midőn az előadás kezdete előtt az óriás sátorba léptem, az igen érdekes látványt nyujtott nekem. A térfok alakulag egymás háta mögött felállitott padokon több mint 5000 néző ült zsufolt tarka körökben. Szülék minden koru gyermekeikkel, anyák az ő szopósaikkal tarka vegyületben valának itt egymás mellett láthatók. Legmeglepőbb látványt nyujtott még azon megszámlálhatlan legyező egyforma mozgása, melylyel mindenki, férfi és nő, a sátor alatt uralgó nyomasztó hőség miatt elvala látva, hogy egy kis üde levegőt lengessen magára.

Az összesereglett közönség bámulatos nyugodtság, és türelemmel várta az előadás kezdetét, mely végre egy elefánt mesterfogásaival nyittatott meg. Az ülések oly roszul valának rendezve, hogy még a második és harmadik sorban ülők is kénytelenittettek felállani, hogy kényelmesen láthassanak. A mint könnyü elgondolni, ezáltal a hátulsobb sorokban ülők elől tökéletesen el lett fogva a nézőhely, s ekkor felállottak ezek is ülőhelyökből, mig végre az egész közönség padokra állva bámészkodott. Ezáltal még jobban elzáratott a kilátás, mig utójára mindnyájan

azt kiáltották, hogy „le kell ülni!“ Igen természetes, hogy senki sem akart addig leülni, mig az előtte levő ember állt, s igy telt az idő a nagyok folytonos orditása közt, melyhez még az ezernyi unatkozni kezdő gyermek sivalkodása vegyült, mig az előadás első jelenése elmult. Ennek végeztével előjött a rendező, egy izmos, termetes, és tekintélyes férfiu, s felszólitotta a közönséget, hogy üljön le. Könnyü vala erre rábirni, miután nem volt semmi látni való : de mihelyt a második jelenés kezdődött, azonnal ismételtetett az előbbi botrány, és ez igy tartott az előadás végéig : de azért semmi egyéb rendetlenség nem történt, s egyetlen rágalomszó, vagy szóváltás sem vala hallható. A jelenvolt nézők közül csupán egy vaskos ifju hintervaldira nézve, ki oly makacs volt, hogy a rendező ismételt felszólitására sem akart leülni, kénytelenittetett az ezen szavakkal, „vessétek ki“ a közönségre hivatkozni, minek aztán meg lett a sikere, s a makacs ifju leült.

Ezen társaságban egy 6 férfi, és két nőből álló indianus csapat is volt. Ezek eredeti indiai öltözékben czudarul bemázolt arczczal saját nemzeti tánczukat, és a haditánczot adták elő. Kifeszitett lábak, s kiterjesztett karokkal elkezdtek egy körben vadul pörögni, hozzá vad, csaknem tagolatlan hangokból álló dalukat dalolván, mig közülök egyik fapadon lovagolván a mellett, hogy egy fejsze alaku fadarabbal a tactust ütötte, mely itt a zene helyét elég nyers és egyhangu modorban pótolá, mint előénekes saját, szinte nyers és vadénekét a többiekével vegyitette.

A mily vad és heves volt tánczközben a férfiak mozgása, oly nyugodt és egyszerű volt a két nőé, kik szinte körbeforogtak. Tánczuk tipegő, egész testüket megrázó vala, s hasonlitott ahhoz, a mint falusi népünk a csárdást tánczolja. Táncz végével a csapat feje egy beszédet tartott a gyülekezethez, melyet karjainak badar hányás-vetésével kisért.

Meglehetős állatcsoport is állott e társasággal összeköttetésben. Bámulni lehetett azon merészség, és biztosságot, melylyel az állatcsoport tulajdonosa a vadállatok kalitkájába lépett, s azokkal mint szelid házi kutyákkal játszott. Egy szép, nagy amerikai tigris (Jaguar) mint valamely pudli ugrált át egy eleibe tartott boton, felmászott urára, s mint valamely doromboló házi macska annak vállára ült, s temérdek mulattató játékot üzött vele, milyent gyakran macskáknál tapasztalhattunk, ugy hogy ezen játék után itélve, a Jaguárt szelid indulatu, és igen barátságos állatnak tarthatnók.

Az embereknek egy ilyen angol lovagtársaság jelenléte alkalmával még távol vidékről is történni szokott összecsoportulását más apróbb válalkozók azonnal felhasználják, kik bodéik, s ritkaságaikkal ide tódulván, az angol lovagtársaság tőszomszédságában sátort ütnek. Ezek közt volt egy társaság is, mely az Amerikában annyira kedvelt négertánczot állitotta elő. Ez, a láb sarkainak sajátságos összeveréséből áll, melyet egy rekedt (mandoline) mandora kiserete mellett nem négerek, hanem magukat eltorzitott amerikaiak tánczolnak. Engem az egész csuda ese-

ménynél leginkább a közönség magaviselete érdekelt, s mulattatott. Ez többnyire a földön ült, és valahányszor tetszését nyilvánitotta, oly iszonyatos fütyülés, orditás, ujjongás keletkezett, miszerint csaknem azt hitte az ember, hogy Lützow szilaj vadászatára bukkant. Igyen fejezi ki tetszését az amerikai ember, de ha valami nem tetszik neki, akkor csöndesen, és hallgatag viseli magát.

XXIII.

Davenportból Chicagon át Milwaukeebe.

Midőn aug. 13-ikán délután a városba kocsiztunk, azt azon czélból tettem, hogy egy, Wisconsinba, és az Anthony zuhataghozi kirándulásról értekezzem. Az évszak meglehetősen előrehaladt, s közelgett azon időpont, melyen hazaindulásunkra kell vala gondolnunk. Cs. . . . . utitársunkra, ki Saratogában vált el tőlünk, tovább nem várakozhattam volna, azonban épen azon perczben, midőn H. . . . . ur boltjában az Anthony zuhataghozi kirándulásról beszélgettem, mintha parancsolták volna, betoppan Cs. . . . . ur, s igy közösen végezhettünk eleve meghatározott kirándulásunkról. Még mielőtt Europát elhagytuk, azt határoztuk volt, hogy september első napjaiban viszszaindulunk Uj-Yorkból Europába, hogy a napéjegyeni viharok beállta előtt Europa partjára szállhassunk. Azonban csakhamar beláttuk, hogy ha még sept. 20-ika előtt Europába akarunk jutni, Wisconsinba, és a Minnesota tartományban levő Anthony zuhataghozi utazásunkról le kell mondanunk, s Uj-

Yorkba azonnal visszaindulnunk, miután ezen utunk is legalább 14 napot igényel, a mennyiben az Egyesületnek utunkban eső nevezetesebb, és nagyobb városait megérinteni s tekinteni határozánk. Kénytelenek valánk tehát amerikábani előre tervezett mulatásunkhoz még 14 napot toldani, s e szerint uj-yorkbóli visszautazásunkat sept. 19-ére tüztük ki, mely napon az amerikai gőzös „Atlantic" tengertuli utjára Europa féle vala megindulandó. Wisconsinba való indulásunkat ellenben augustus 16-ára határoztuk. Wisconsin azon szempontból érdekelt különösen, mert ezen uj állam a kivándorlottaknak 1840-beni áradozó oda tolakodása által szokatlan emelkedettséget nyert; mint éjjel a gomba, oly szaporán bujt elő a sok város, s a művészet, és ipar példátlan gyorsasággal fejledezett ezekben.

16-ikán reggel csakugyan utra indultunk, s a Mississippin átkelvén Rockislandtól, Scheffield, Jolliét, s Lockport mellett Chicagóba robogtunk. Azon pálya, melyen elzugtunk, sok helyütt az Illinois hosszában vonul, Peru és Morris közt pedig vizirányos fekvésű 50—60 lábnyi magas sziklák emelkednek mellette, melyek, egész 60 lábnyi magasságra viz által sajátszerűleg kimosva, és kivájva látszanak. Valószinű, hogy ezen sziklák a Michigan régi partját jelölik, mely ugy látszik, hajdan azon egész tért boritotta, melyen most Illinois folydogál, és egész a Mississippi völgyig lenyult. Az egész vidék termékeny, és lapály, részint erdők, részint szélesen terjedő rétség boritotta, s igen hasonlit Magyarország lapá-

lyos vidékeihez, helylyel közzel pedig mocsáros is. A lombos erdők széleit, és kiirtott tisztás helyét szép, és gazdag virányzat takarja.

Ehhez járul a virágok kelyhén hintálódó pillangók lenge tarka serege, melyet a nap arany sugarai játszi tánczra deritenek.

Scheffieldben ebédeltünk. Valóban csupa öröm nézni, hogy szolgálat, és gyors ellátás tekintetében mily czélirányosan és műértőleg vannak rendezve még nyugat legvégső vasuti állomásai is. Szó sincs itt pinczérek bóditó lármája, eszeveszett lótás futásáról, az utazók kipkedés-kapkodásáról; mint a mi vasuti állomásainkon szokott történni, a hol ebédelni szokás. Mihelyt a vasuti vonat megállapodik, minden, a ki enni akar, kiszáll, s a vasut tövébe épitett étterembe lép, s a teritett asztal mellé telepedik. Minden utazó megkapja a maga étlapját, melyből tetszése szerint azt, és annyit választ, mint neki tetszik, s a legközelebbi perczben már minden előtte terem. Husz percz alatt minden zaj, minden rendetlenség, s minden kapkodás nélkül elköltetik az ebéd. Ekkor a vendéglős az étterem ajtajába áll, s minden kilépőtől elveszi az ebédért járó egy, vagy a vacsoráért, és reggeliért járó fél dollárt. Különösen feltünt nekem, hogy mindig csak egy asztal volt, és az utazók közül senki sem vonta el magát attól, jóllehet egy dollárt kellett fizetni egy teritékért. Még a szegényebb öltözetüek is asztalhoz ültek, s ugy megfizették dollárukat, mint bárki más. Sőt azon észrevételt tettem, hogyha valahol egy másik vendéglő is találkozott,

mely olcsóbb élelmezés által akarta a vendégeket oda csalni, még is mindenki a drágább és pompásabb szállodába özönlött, s az olcsóbb mindig üresen maradt. Ebből az világlik ki, mily könnyen költhet az amerikai szegényebb is, ha utra megyen egy dollárt (2 p. ft.) ebédjeért, és hogy Amerikában mindig visszafizeti magát, ha azon költségtől, melyet egy szálloda, vagy étterem pompás és csalogató felszerelése kiván, nem vonakodnak. Ezt a költséget a gyakoribb, s népesebb látogatás gazdagon visszapótolja. A mellett minden illedelmesen, csöndesen megy végbe, és én soha legkevesebbet sem vettem észre, a mi egy művelt ember szemét sérthette volna, kivévén ha az feszengette volna, hogy a vendégek nem rang szerint soroztatnak, és szolgáltatnak.

Délután $5\frac{1}{2}$ órakor értünk Chicagóba, és a pompás „Tremont"house szállodába szálltunk. Mihelyt a ház előcsarnokába léptünk, melyben a szálloda hivatala is van, az üzletvezető azonnal ráismert utitársamra, ki néhány nap előtt azon szállodában hált, s igen barátságosan, mondhatni szinletlen szivélyességgel nyujtotta jobbját, melyet Cs. . . . ur hasonbarátsággal fogott, s hasonszivélyességgel rázott meg. Annyi bizonyos, hogy Cs. . . . ur ilyenféle embernek, ki első pinczéreinkkel áll egy rangban, most először nyujtotta oda jobbját, s azonnal azon gondolat villant meg agyamban, hogy az amerikai levegő mennyire képes az érzelmet, és gondolatot is megváltoztatni. A Tremont-houseben néhány percz alatt pompásan elláttatván, azonnal a város megtekintésére indultunk.

Chicagó, Illinois állam jelenleg legjelentékenyebb városa a Michigantó déli csucsán, és nyugati partján, s egyszersmind a Chicagó folyam két oldalán fekszik, mely itt a Michiganba szakad. 1830-ban csak néhány jelentéktelen telep állott e helyen, melyek élénk cserekereskedést üztek a szomszédos indianusokkal. A város lakóinak száma jelenleg 36,000-re rug, s a város nyugatnak egyik legnagyobb szállitóhelye. Nyugat legkitünőbb vaspálya vonalai gyülnek össze itt mint valamely gyupontban, s ezen ifju felvirágzó város nagyszerű forgalmáról igen könnyű fogalmat szerezni, ha meggondoljuk, hogy 1855-ben naponkint 64 vaspálya vonat jött s ment e városba. 1849-ben 21 gőzöse, 18 propellerje, 39 briggje, és 125 schoonerje volt e városnak, 45,545 tonna tartalommal. Kikötőjéből ki s be ment 3815 hajó, s ugyanazon évben a földmivelési termény-kivitel 1,974,304 buschelre (véka) és 42,538 barrel (hordó) lisztre rugott. Épen oly óriás fávali kereskedése is, mely 1849-ben 35 kereskedőt foglalkoztatott, és 49,690,000□ lábnyi deszkát, azonkivül 24,081,000 zsindelyt, és 6,208,000 léczet hozott forgalomba.

Chicagóban igen sok nagy s tömör anyagból épitett ház van, de nagyobb része még is fából van alkotva. A városon minden tekintetben észrevehetni, hogy hirtelen épült fel, s lakóinak nem volt elég ideje tömörebb épületeket emelni. Ugy szinte a szép, széles és egyenes utczák a járdákat kivéve, maig is kövezetlenek, s ezért sárosok, de azért a legpompásabb fogatok, s ide s tova lihegő gyorsasággal hullámzó

tömeg zajlik bennük. A város boltjai nagyok, számosak, szép s nagyvárosias kirakat, s gazdag kelmerakodákkal ékeskedők. A házak előtt mindenütt járda nyulik végig, valamint az egész város kikövezésével is nem soká fognak késni, a mint hogy a tó felől, s ahhoz legközelebb fekvő utczákon már meg is kezdetett, és gyorsan, szaporán halad a város bensejébe.

Augustus 17-én reggel elhagytuk Chicagot, a Michigan hosszában Milwaukeebe, Wisconsin legjelesebb s legnépesebb városába utazandók, melyet az utazási leirásokban róla elmondott csudadolgok miatt különösen vágytam látni. A reggel igen hideg, de a lég tiszta, derült, s az ég egészen fellegtelen volt. Mig a pálya udvarán az elindulásra várakoztunk, egy e szép névvel „Archimedes" czimzett gőzös evezett felfelé a Chicagó folyamon, mely alig volt nagyobb mint egy a mi legkisebb fa, vagy kőszén szállitó hajóink közül, csak imigyamugy deszkából összefoltozva, szakadozott, ugy hogy minden oldalán lyuk látszott, de azért még is gőzhajó. Valóban nem lehet megfogni, hogy egy ily nyomoru ládikó mikép adja be a gépezet, és fűtés költségét.

Waukegan előtt (itt egy K. . . . nevü szálloda) ismét szemünkbe tűnt a Michigan szép kékes vizével. Sötét kék szalagként szegte a tó partját, mely szelid sötétkék szinével különbözött a láthatártól. A Chicagó és Milvaukee közti táj kevés kivétellel terméketlen, és homokos. Mindenütt csak zab, és árpa látható, de ez sem a legjobban diszlik, ugy szinte burgonya. Rozsot csak elvétve lehete látni, buzát pedig épen-

séggel nem. Sovány rétség váltogatja egymást az ingoványos, és erdős vidékkel, mely sok helyütt csak megritkittatott, sok helyütt pedig egészen kiirtatott. Az erdők többnyire cserfákból állanak, tölgyfa csak ritkán látható, de a csertörzsök igen csekélyek, legfeljebb 3 öl magasságig egyenesek, azon feljül girbegörbék, veszni indultak, s ritkán láthatni lábnyi átmérőn tul menő törzsöt, ugy hogy a Michigan melletti erdőség Amerika őserdeiről nem legkedvezőbb képet, hagy hátra az utazó emlékezetében.

A Chicago-Milwaukee vaspályáni utazásunk rendkivüli lassusága által különbözött a többi amerikai vaspályáni utazástól, ugy hogy inkább másztunk mint haladtunk, s utóbb türelmünket vesztének. A vaspálya rosz állapota, különösen annak hanyagon épitett alzattja nem engedte, hogy sebesen vágtassunk; s csak nagy elővigyázattal tudtunk elébb hatolni; ugy hogy azon átalános europai előitéletnek, hogy t. i. Amerikában a sebes járás okozza a vasutakon történni szokott nagy veszedelmeket, s gyakori szerencsétlenségeket, különösen nyugaton elegendő alkalmunk volt épen az ellenkezőjéről győződhetni meg. Sőt ellenben sehol sem utaznak oly különbözőleg mint épen Amerikában. Van vonal, melyen vágtatóbb gyorsasággal utaznak mint magában Angolországban, van ismét másik, mely oly lassan mászik, miként azt kezdi az ember hinni, hogy a boldogemlékezetű csigapostával utazik.

Nálunk csak novemberben mutatkozni szokott hideg kisért egész Milwaukeeig tartó utazásunk alatt,

mely még a nap meleg sugarai előtt sem akart tágitani. Őszi öltöny fölött még a köpenyt is könnyen el lehete tűrni, és midőn Milwaukee kikötőjébe érkeztünk, oly csipős északkeleti szél fütyölt, hogy a közönséges ősziöltöny épen nem futotta ki, hanem minden ember, a milyen téli gunya volt kezénél, olyanba burkózott.

XXIV.

Milwaukee, Wisconsin legnépesebb városa. Német vendégfogadó sebes felvirágzása. Német lakossága. Népgyülés.

Milwaukee ámbár sikságon fekszik, a vaspályától tekintve tarka háztömegeivel igen festői képet nyujt. A vaspálya, mely Chicagóból Milwaukeeba vezet, e város kikötőjébe nyulik be, honnan az utazók egy propelleren szállittatnak át. A holmi átszállitása csaknem egy óráig tartott, mely idő alatt folyvást ki voltunk téve a csipős szélnek, mely ellen a könnyű ruházat, azoknak kik az augustusi nap melegitő erejére épitettek, kevés védelmet nyujtott, ugy hogy az utazók nagy része a szó teljes érlelmében megdermedt.

Mi a „Walker-house“ czimű nagy, pompás, és egészen amerikai modorban rendezett szállodába vitettük magunkat. Hogy azonban Amerikában tartózkodásunk alatt egy német szállodát is probáljunk, (mert idáig mindig amerikai vendéglőbe szállottunk), más nap reggel elhagytuk a Walker-houset, és átköltöztünk Wettstein ur német házába. Legtöbb utazó itélete szerint ez a legnagyobb német szálloda

nemcsak Milwaukeeban, hanem egész Wisconsinban, sőt Wagner, és Scherzer urak állitása szerint a legnagyobb, s legjobban rendezett az egész Egyesületben. Ha ez igaz, valóban e körülmény nem alkalmas arra, hogy az utazóban vajmi magas véleményt ébresszen azon nemzet iránt, mely Amerikában, különösen Wisconsinban oly népesen van képviselve, és mely mint mondják, magasztos önérzettel bir. Az igazság érdekében őszintén meg kell vallanom, hogy a legroszabb amerikai vendéglő, melyet amerikábani vándorlásom alatt láttam, minden tekintetben, hasonlithatlanul jobb volt Wettstein ur német szállodájánál. Az egész házban uralgó rendetlenség, s undoritó rondaság, s az amerikai szállodákéhoz képest koldusszerű butorzata még a vendéglő legjobb szobáinak is, a visszataszitó ágybelik sat. azt okozták, hogy örökre lemondtunk azon szándékról is, miszerint Amerikában még valaha német vendéglőbe probáljunk tanyát ütni.

Azon körülmény mellett, hogy Amerikában egy német szállodát ismerjünk meg, még más indok is ösztönzött, hogy Wettstein ur fogadójába szálljunk be. Tudtam ugyan is, miként a Milwaukeeban megtelepedett tekintélyesebb németek közönséges gyülhelye Wettstein ur szállodája, kik itt egy pohár német sör mellett politizálnak, s a napi eseményekről „német kedélyességgel“ vitatkoznak. Ezt kivántam én közelebbről látni, hogy Wisconsin német népességéről, mely itt legsürűbb, és mely mint mondják, német származása felől a többiek fölött, leghatályosabb önérzettel bir, némi fogalmat szerezhessek.

Milwaukee Amerika jelentékenyebb városai közt a legifjabbak közé tartozik. Ezen város legelső alapkövét két kanadai bőrkereskedő Vieau Jakab, és Juneau Salamon tette le. Ők épitették itt a legelső faházikókat, s élénk cserekereskedést üztek a szomszéd vidéken lakó indiánusokkal. Juneau megvette azután az indusoktól, kikkel kereskedelmi összeköttetésben állt, azon tér nagyobb részét, melyen jelenleg Milwaukee város áll; és ha előre megérezhette volna, hogy az indiánusoktól oly potom árért megvásárolt telek pár évtized mulva mily magas árra fog emelkedni, az utána következett települteknek bizonyosan nem vesztegeti oly olcsó áron, s most megmérhetlen vagyon birtokosa volna. A városbani fel s alá bolyongtunkban mutatták azon helyet, melyen Juneau eredeti faházikója állott, most téglából épitett négy emeletes ház emelkedik ott, mig Juneau egy igen szerény házikóban lakik, s vagyoniviszonyai is igen korlátoltak. Azon jövedelmező üzérkedés hire, melyet Juneau a Michigan partján az indusokkal üzött, csakhamar elterjedt az egész országban, s messze távolból is gyarmatosokat csábitott oda. Alig mult néhány év, s az uj telep jelentékeny terjelemre nőtte ki magát, 1838-ban 700 lakója volt, 8 évvel később közel 10,000, s azon évben a tartományi törvényhozás által városnak (City) nyilvánittatott, s már 1852-ben lakói száma 25,600 és 1855-ben 30,000-en felül rugott. Milwaukee kereskedelmi forgalma a város ifju korát tekintve rendkivüli. Már 1848-ban nem kevesebb mint 1376 hajó érkezett alá, melyek 3,828,650

dollár áru portékát hoztak, és 2,098,470 dollárnyit vittek ki.

Milwaukee főutczája, az ugynevezett East-Water-Street (keleti vizutcza) egy széles, hosszu utcza, mely az egész városon egyenes irányban vonul át, gazdag, nagyszerü, tömören épitett házakkal, melyek közt azonban még alapitása első korszakából fennmaradt számos nyomoru kunyhó szemlélhető. Angol, és franczia mindennemü kézművekkel gazdag, s jól rendezett boltok s rakodák ragadnak egymáshoz megszakadatlan sorral, melyek azon kereskedelmi forgalomról tanuskodnak, mely Milwaukeeban pezsg.

Ez ifju városnak gyári munkássága aránylagosan szinte igen élénknek mondható. Milwaukee gyárai, és műhelyei már 1849-ben 1,714,200 dollár áru készitményt állitottak elő, s gyárai közt több gépgyár találtatik, melyekben gőzgépeken kivül igen számos mozdony is készittetik. Ezen körülmény szembeszökő tanuságát nyujtja az amerikai rendkivüli iparos erélyének, s tevékenységének, ki a polgárisodás hatalmas eszközeit még legtávolabbi határaira is elviszi.

Az is igaz, hogy Milwaukee gyors emelkedése, és szapora felvirágzása nagy részét nem annyira kedvező fekvésének, vagy rendkivüli termékenységének, melyet benne, s egész Visconsinban annyira magasztalnak; hanem leginkább az amerikaiak nyerészkedő dühének köszönheti, mely minden követ megmozditott, hogy a kivándorlás áradatát Visconsinba, különösen pedig Milwaukee felé szivárogtassa.

hol a házhelyek ára napról napra valóban meseszerű arányban emelkedett, a házsorok mintha csak a földből bujtak volna, s a leggazdagabb s fényüzőbb boltok csak ugy nőttek egymáshoz. Visconsin földének rendkivüli termékenysége, kedvező éghajlati, s kereskedelmi viszonyainak hire egész Europáig elhatott, hol uj-yorki és bostoni házak ügynökei erélyesen működtek azon, hogy ezen ifju, felvirágzó állam előnyeit a kivándorolni ohajtó közönség előtt a legajánlatosabb szinben tüntessék elő. Innen volt az, hogy 1840-ben, mintha meglettek volna babonázva az europaiak, oly nagy tömegben vándoroltak Visconsinba. Mindenki csak oda sietett, s ebből lett azután, hogy Visconsin állam néhány év leforgása alatt lakói száma, s iparos és kereskedelmi jelentősége tekintetében oly nagyszerűen emelkedett, melyhez hasonlót a történet alig képes felmutatni.

Hanem ezen minden viszony erőszakos s természetellenes felzaklatása nem lehetett tartós, nem sokára eltávolithatlan visszahatás következett, s a mely arányban az előtt Milwaukee javára mindent tuloztak, azon arányban sülyedt minden természetes értéken alól. Az ötödrész, vagy annál is alantabbi árra szállt telkek, s áruba bocsátott házhelyeknek nem akadt vevőjük; a portékákkal zsufolt rakodák, s boltok semmin sem tudtak kiadni; a nyerészkedésre épitett házak lakók nélkül maradtak; a szerencsés üzlet reménye alatt felszedett roppant tökéktől az adósok tehetlenek valának a magas kamatot fizetni: ebből egymást érte a sok bukás, s minden borzasztó

ráklábon kezdett haladni. Sok német telepes, az átalános kábulattól elragadtatva, pénzerején felűl magas áron vásárolt össze terjedelmes birtokot, s azon remény fejében, hogy néhány év mulva háromszoros áron fogja eladni, nagy kamatra tetemes tőkét szedvén fel, minden vagyonát bele ölte. Páni félelem, levertség, átalános elégűletlenség lépett a rózsaszin remény, és a közel jövőtől várt tulzott várakozás helyébe : és mint az előtt tulságig mentek az ország fellengző magasztalásában : épen ugy azon töreked-tek, hogy ellenkező szellemben mindent tulozzanak. Néhány sanyaru aratás után azt jajveszékelték, hogy a föld termőképessége csekély, s Milwaukeetől minden jövendő jelentékenységet megtagadtak. De ezen állapot sem lehetett szilárd tartósságu, mignem végre hosszas ide s tova ingadozás után oly állapot állott be, mely az állam természetes viszonyaihoz mért, s reményleni engedi, hogy annak minden kincsei nyugodtan, s természetirányosan fognak kifejtetni.

Még megérkezésünk napján egy sétát tettünk a városban, hogy annak fekvése, s egyes részleteivel közelebbről megismerkedhessünk. A mint a város legtávolabbi részei széles, de meglehetős emberetlen utczáin bolyongtunk, több csinos mezei lak mellett haladtunk el, melyeket kellemes, s virágdus kertek övedzettek. Ezen mezei lakok nagy része a Michigan partjától, mely itt néhány ölnyi magasra emelkedett, nem nagy messziségben épittetett. Ezen emelkedett pontról nemcsak a város nagy részét, hanem a Michigánt több mérföldre prémező partokat is könnyen

beláthatni : de a mennyire a szem látása elhat, mindenütt ugyanazon untató egyformaság terül el. Sötét földvonal nyulik a víztükör hosszában, és a szemet gyönyörködtető egyetlen változatosság abban áll, hogy most száraz mezőség, vagy homokos partvidék, majd homályos erdőség prémezi a gyakran dühösen hánykodó elemet. Festői képcsoportozatnak, minőhöz Europában szokva vagyunk, még csak nyomát sem láthatni itt. Annyi áll, hogy ezen megmérhetlen vízszin, melynek tükrén, mint a végetlen oceánon korlátlanul elvész a látás, inkább hasonlit határtalan tengerhez, mint valamely tóhoz; és épen azon benyomást gyakorolja, akár a partról, akár az azt minden arányban szeldelő gőzösök valamelyikéről tekintve. Sőt azon veszélyek is, melyekkel még a legnagyobb hajókat is fenyegeti, ha vize az itt gyakorta dühöngő viharok által felkavartatva vad morajjal házmagasságnyi hullámokká tornyosodik, tökéletesen hasonlitanak a nyilt Oceán vészeihez, s alig mulik egyetlen év, a nélkül, hogy áldozatát meg ne kivánná.

Azonban azon terület, melyen Milwaukee városa fekszik, mind a mellett sem róna, sőt inkább dombos, s egy része ezen halmokra építtetett : hanem ugy tetszik, mintha az amerikai, kivált városterületre nézve nem nagy barátja volna az egyenetlen s halmos vidéknek. Álmélkodással tapasztaltam, miként sok helyen egész erővel hozzáfogtak ezen halmok elhordásához, s a tér elegyengetéséhez. Ezen kiásásoknál gyakran olyan házakra bukkanni, melyek 5—6

öllel magasabban állanak azon szinvonalnál, melylyel arányosan szándokoznak a halmot elhordani. Több házat láttam, mely szorosan a függőleges örvény szélén állott, s azon kérdésemre, hogy mi történik ezen házakkal, azt felelték: hogy majd leeresztik a lapályba; s láttam is több házat, mely a szó teljes értelmében utra kelt, még pedig minden butorzatával, s ugy hogy a bennlakók félben sem szakasztották házi foglalatosságukat. Mig a ház ily módon egyik utczából a másikba vándorol, főznek, s ki be járnak benne sat. Igaz, ugyan hogy csak faházak, melyekkel ezen kisérlet tétetik; de minden esetre terjedelmes, emeletes házak, melyekben számos szoba s konyha sat. van: hanem Kaliforniában még kőházak is, és pedig sikerrel vettettek hasonló kisérlet alá.

Ezen kiásásoknál számos német napszámost láttam, kik többnyire szászok, és rajnamellékiek voltak. Nagyon kiváncsi valék megtudni, mennyire vannak sorsukkal Amerikában megelégedve s mindnyája dicsérte jelen állapotát, s áldották még a gondolatot is, hogy régi hazájukat ez uj honnal cserélték fel. Nemcsak hogy szabad, gondtalan életet élnek, jó, s táplálékony eledellel láttatnak el, semminemű adót sem fizetnek, sat.: hanem néhány év lefolyása alatt, ha szorgalmas, és takarékosak, független állást, s biztos jövőt vívhatnak ki maguknak. Jowában soká beszélgettem egy kőmivessel. Ő született szász volt, ki soká dolgozgatott Csehországban, hol annyit gyüjtött, melylyel későbbi feleségével, kit Szászországban a sok szertartás, a mint ő fejezé ki magát, s azzal

együtt járó sok kiadás miatt nem vehetett el, Amerikába hajózhatott. Utjában hajótörést is szenvedett, s először Kanadába vetődött, honnan csak később vándorolt át az egyesült-államokba. Hat éve, hogy Amerikában dolgozgat, s nemcsak hogy egy csinos téglából épitett házacskát szerzett, hanem ahhoz kis gazdaságot, kertet, rétet és szántóföldet is vásárolt. A mellett házakkal nyerészkedik, melyeket maga épit, s midőn elkészülnek, tetemes nyereséggel ad el. Ezt, mint maga mondá, Szászországban egész életén keresztül nem érhette volna el. Amerika eldorádója a munkás osztálynak. Itt csak a munka, és csak a munka becsültetik, tiszteltetik s kerestetik, ez az mely méltó jutalmat biztosit. Még a pénz, a vagyon is csak annyiban bir becscsel, a mennyiben eszközül szolgál a munkásság kifejtésére. Munkátlan, henye ember semmi méltánylásban sem részesül, semmi becscsel sem bir ott. A mellett soha sem kérdezősködnek az ember multja iránt, nem tudakolják mi volt, vagy mik voltak szülei, elődei; hanem csak azt tekintik mi jelenleg, és mit mivel. Mily máskép áll Europában. Itt a munka még most is nagy részben megalacsonyitásul tekintetik, s oly emberek, kik valamely üzlettel foglalkoznak, kik arra szorultak, hogy önfenntartási eszközeiket munkásságuk által teremtsék be, a társaság bizonyos köréből maig is kizárvák. Csak az ujabb időben sikerült néhány feltartóztathatlanul pályáttörő eszmének némi változást idézni elő e tekintetben, s most már csupa kénytelenségből részesitik a munkát őt illető jogaiban.

Ellenben azt tapasztaltam, hogy a bevándorlottak nagyobb része, mely a miveltebb osztályhoz tartozik, elégületlen, s epedő vágyódással sovárog vissza elhagyott régi hazájába. Bármily nagy, s korlátlan politikai szabadsággal birjon is az ember, nem érzi annak jótékonyságát oly közvetlen, mint a mikép a megszokott társas viszonyokat nélkülözi, és a megszokott, s életszükséggé vált társas-élet hiányát érezi. Ezernyi aprólékosságról, mely szokás által becsessé vált előttünk, s melynek nélkülözhetlenségét akkor érezzük, ha elvesztét siratjuk, kénytelenek vagyunk lemondani idegen hazánkban, s idegen viszonyokhoz szokni, bármily szenvedhetlenek legyenek is azok. Hazánkban, ha még oly elégületlenek valánk is, s viszonyainkat még oly sujtóknak találtuk is: idegen földön minden kellemetlenséget feledünk, és csak az tapad hiven emlékezetünkbe a mi kedves, a mi drága vala, ez csiklándozza nyugtalan képzeletünket, s ez költi fel keblünkben az elhagyott hazánk utáni sovárgó epedést.

Wettstein ur szállodájával átellenben egy könyvkereskedés német jelczimét pillantám meg, hol egyszersmind egy német folyóirat „Fliegende Blätter“ (röpiratok) szerkesztői hivatala is áll. Megismerkedtem a könyvkereskedő, s egyszersmind lapszerkesztővel, ki egy prágai születésü fiatal ember, a ki sok mozgékonyság mellett az olvasottság jelentékeny fokán áll, s bizonyos irányban ritka szerkesztői tehetséggel bir. Boltjában találhatók Humboldt Sándor kisebb iratai ujabb kiadásban, Fischer természettana, épi-

tésmesterség iskolája, egyéb természettani művek, s néhány német classicus mellett számtalan regény.

Azon panaszkodott nekem elég keserűen, hogy kevés hajlam mutatkozik a classicus művek olvasása iránt. A naponként kimondhatlan mennyiségben felmerülő regények, különösen a franczia iskola terményei képezik Amerikában is a németek, mint Europában a hölgyek csaknem egyetlen s kizárólagos olvasmányát. Régi hazájok classicusai iránt ritkán tudakozódnak, tudományos munkák pedig a könyvszekrények porlepte rekeszei közt éveken át háboritlan nyugalmat élveznek.

Egyébiránt Naprstek urnál, mert ez a könyvárus neve, nemcsak könyveket, hanem különböző természeti tárgyak gyüjteményét is találtam, melyet ő nagy részben a környéken szedegetett össze a prágai muzeum számára. Ezen gyüjteményben a természet minden országát, s az állatország minden kitünőbb rendét képviselve találtam, mint pillangók, rovarok, kigyók, tekenősbékák, halak és madarakban. Szinte egy pompás darab termékrezet nagy jegeczekkel a Lac superior vidékéről.

Naprstek ur, mind a mellett, hogy idegen országban, idegen hazában, németek közt, és németektől él, még is önkénytes számüzetésében is dühös cseh, s cseh szellemét minden alkalommal leplezetlen kimutatja. Ez okból a németek és csehek közt gyakran van összeütközés Milwaukeeban, kik észre nem téritetve azon siralmas események által, melyek Europát szétszaggatták, a szeretetreméltó nemzeti gyülö-

letet, s fajféltékenykedést Amerikába is átültették. Lehet-e aztán csudálni, vagy okszerűleg lehet-e az amerikainak szemrehányást tenni, ha az minden idegen, s kebelében megszilárdulni akaró nemzetiséget határozottan ellenez, azt minden hatalmában álló törvényes eszközzel leküzdi, vagy ha az nem elegendő, még törvénytelenhez is folyamodik? Nem kell hinni, hogy az amerikai nem ismeri az Europában történteket, ő elkezdte Europa történetét tanulmányozni, s abból sok hasznos tanuságot meriteni. És ebben van tökéletes igazsága. Az emberiségnek saját története után kell magát képeznie, s jaj azon népnek, mely a történetet, a nélkül, hogy beletekintett volna, hagyja háta mögött!

Kétségkivüli, hogy Amerika minden városa közt, melyet meglátogathattam, Milwaukeeban van a német elem tulnyomólag képviselve. Hanem azután a németek is kitűntetik németségűket, a hol, s a mennyire csak lehet. Seholsem láttam annyi német jegyczimet, s felirást, mint Milwaukeeban. Van itt német zeneegylet, melyben minden télen több jeles dalmű adatik elő; van „német nemzeti szinház" sat. : de azért a város jelleme kitünőleg amerikai, és az amerikai itt is, mint mindenütt, izgékonysága nagyobb előrelátása, nyerészkedési ösztöne által szembetünő tulnyomóságot vívott ki a németek, valamint minden egyéb nemzetiség fölött, mely politikai, iparos és kereskedelmi tekintetben vele versenypályára lépett. Még mezeigazdaság tekintetében is jóval feljűlmulja az amerikai a németet. Mindent könnyen észrevevő

gyakorolt szeme, mindig nyilt gondolkozásmódja, rendkivül rugékony természete, mely mindenféle Proteusalakot képes felöltözni, képessé teszi őt, hogy rövid idő alatt mindig a legczélirányosabbat, az ajánlkozó körülményhez legillőbbet találja ki, mig a német nehezkes természeténél fogva a régi, a megszokott, az ifjuságában betanulthoz tartja magát, s attól csak számos keserű tapasztalás, s érzékeny veszteség után távozik el. Az amerikai kitűzött czélja kivitelében oly szilárdság s kitartással bir, minővel egyetlen nemzet sem: de az eszközök megválasztásában is nagyon hamar határozó. Nem ragaszkodik ő a megszokott, vagy betanulthoz, sőt ellenkezőleg, a mit tud azt mindig javitni, tökéletesíteni, s ujabb tapasztalatokkal gazdagitni törekszik.

Naprstek ur szives volt a városban mindenütt elkisérni, s annak nevezetesebb pontjaira figyelmetessé tenni. Elvezetett a milwaukeei „szabad német gyülekezet" iskolájába, ezután két nyilvános kertbe, melyek elhárithatlan hanyatlásukhoz közelgetnek. Visszajöttünkben néhány gazdag amerikai csinos mezei laka mellett haladtunk el, azok közt egy bizományos háza mellett, ki a Visconsin államban eladó, s megvásárolható telkekre nézve megbizásokat fogad el. Amerikában ez is nagyon jövedelmező üzlet, s ugy látszik, mintha itt is, mint Europában a megbizottaknak hasoneljárásoknál jobban ütne ki, mint a vevők vagy eladóknak. Legalább többnyire mind gazdag vagyont gyüjt, mig a vevő szerződés megkötése után gyakran a fülét vakarja.

Végre a catholikus főegyház mellett vitt el utunk, mely akkor épittetett s bevégeztetéséhez közelgett. Magas téren emelkedik, de nemcsak ezáltal, hanem meglepően pompás épités módja által is Milwaukee minden épülete közől kitünik, s ha majd tornya is elkészül, akkor mint királyné büszkén emelendi föl fejét a város többi épülete fölött. Ez már az ötödik cath. egyház, mely Milwaukeeban legnagyobb részben europai pénzen épittetik, s ugy látszik, hogy ezen egyház a német szabad gyülekezet, valamint az amerikai felekezetek részéről éreztetett sok bántalom daczára is, Visconsinban a többi fölött elsőbbséget fog kivívni, s mindig nagyobb jelentőségre vergődni. Feltünő azon merészség, s önbizalom, melylyel ezen egyház követői fellépnek, mihelyt arra csak némileg is alkalmas tért találnak.

A cath. vallás követői Visconsinban, valamint az egyesült-államokban mindenütt irföldiek, és németek. Ritkaság, hogy amerikai ezen egyházhoz tartoznék, mert ő ezen vallásnak nemcsak nem barátja, sőt inkább gyülöli annak hivőit, és pedig nemcsak hitvallásuk miatt, hanem nemzeti és politikai szempontból is. Hanem a fortélyos amerikai gyakran még a vallást is nyerészkedésre használja fel, a mennyiben azon vallásra tér át, melyből legtöbb haszon kandikál ki.

A cath. vallásnak makacs ellenei találkoznak nemcsak az amerikaiak, hanem maguk a németek közt is. Ezek Amerikában is közönségesen két egymással ellenkező tulságba esnek. Vagy szigoruan

igazhivők, kiknek semmi saját véleményök, s meggyőződésük nincs, s minden, nemcsak vallási, hanem politikai ügyben is egészen főpásztoruk utasitásaihoz szabják magukat; vagy minden tényleges vallást megtagadva észhittani irányt követnek, számos gyülekezetet és egyletet képezvén, melyekhez ragaszkodik a németség többsége. E két ellenkező irányu felekezet a leghevesebben küzd egymás ellen szóval, és irással, s nyilt háborut viselnek, mely alatt sem a kifejezések megválasztásához, sem a kölcsönös szemrehányásban a mivelt, és jól nevelt embertől követelhető illemre nem igen ügyelnek. Volt alkalmam több ily gunyiratot olvashatni: de megvallom, hogy az aljasságok, durva gyalázó szavak, s minden finomabb emberi fület vérig sértő kifejezések ilyszerű szemetjét, mint ezen ugynevezett „legszentebb érdekeket" védő iratokban halmozódik össze, soha, sehol nem láttam, de még csak képzelni sem tudtam, hogy létezzék ilyes valami. Csoda-e tehát, ha az amerikai, ki minden felekezetnek minden tekintetben egyenlő vallásszabadságot enged, méltó undorral fordul el oly emberektől, kik épen azt, a minek a tömeg szemei előtt szent és sértetlennek kellene lenni, vagy a miről csak a legnagyobb tisztelettel kellene szólani, sárba rántják, s a legundoritóbban bepiszkolják. Bármely vallás-felekezet, vagy vallásos meggyőződéshez tartozzék is valaki, a valódi mivelt ember tiszteli a más vallását, s vallásos meggyőződését. És épen abban áll a valódi miveltségnek, a vak buzgóság fölötti fensősége, hogy az a tévedéseket méltó-

sággal rójja meg, és az igazságot meggyőződés által igyekszik érvényesiteni : mig ez a durva erőszak minden rendelkezhető eszközeivel összetör s lába alá tapod mindent, mi utjába akad. És épen ezért áll a valódi miveltség oly magasan a vak buzgóság fölött.

Mire a városba visszatértünk, minden utcza sarkán kiragasztott roppant kiáltványokat találtunk, melyekkel a város és vidék demokratái még azon estére (szombat este volt) meetingre hivattak össze, hogy a mértékletességi törvény (liqueur Law) ellen határozatot hozzanak; és a Know-Nothing párt (bennszülöttek) ellen némi demonstratiót vigyenek véghez.

A németek, és catholikusok itt is a demokrata zászló alatt sereglettek össze, mert az ő legdrágább érdekük forgott kérdésben, jelesül a bort és sert kelle megmenteni, melytől az amerikai megakarja fosztani, és a rabszolgák felmentését hátráltatni. Hogy a cath. papság, s azzal együtt minden catholikus miért csatlakozott ezuttal a demokratákhoz, holott kevéssel ezelőtt, jelesűl az elnök választásánál, legdühösebb ellenei voltak a demokrat pártnak, könnyü megmagyarázni. A Know-Nothing párt törekvése ugyan is, mint már emlitének, oda irányoztatott, hogy a törvényhozó hatalomnál oly törvényt vigyen keresztül, mely szerint minden bevándorolt csak bevándorlása 21-ik éve után nyerjen teljes polgári, s minden politikai jogot. A cath. papság pedig minden hatalmát az évenként bevándorolt irföldiek, és cath. németek tömegéből meriti : igen természetes tehát, hogy teljes erejéből ellene szegül oly törvénynek,

mely hatalma kutforrásait szándékozik bedugni. E szerint ezen pártban a legegymással ellenkezőbb elemeket látjuk egyesülni, hogy egy, utánuk vándorlandó europai testvéreikre nézve veszélyes befolyásu törvény létrejöttét akadályozhassák.

A város német és cseh lakossága közt e napon jelentékeny szorongás uralkodott. Ugyanis az a hir terjedt el, hogy a Know-Nothing párt a gyülést szétugratni szándékozik. Ez a hir csakugyan rá is ijesztett a demokrat pártra, mert több helyen elővigyázati módokhoz nyult, hogy ellenfele netaláni támadása ellen védve legyen. Igy például Landa ur egy cseh szállodájában, hol az nap vacsoráltunk az utczára szolgáló ablakok és ajtók erősen bevalának zárva. Legnagyobb hasznot huztak ebből a kereskedők, mert mint beszélték, ezen délután egyetlen Revolvert*) sem lehete a városban találni, miután a félénkek kettős árért mind bevásárolták.

Este felé a munkáról hazatérő népség csakugyan kezdett a vásártéren gyülöngeni, s a vásárhivatalház erkelyéről, melyre több lépcsőn juthatni, tartottak beszédet a párt vezetői. Először is három szónokolt angol nyelven, kiknek élczeit, s erős kifejezéseit morgás, s ujjongással kisérte az összesereglett tömeg. Sajátságos benyomást tett a szuroksötét éjben e nagy tömeg. A szónokokat lehete ugyan hallani, de látni teljességgel nem, s legfeljebb is néha egy kalaplebeg-

---

*) A Revolver alatt 6 csövü pisztoly értendő, melylyel a kakas egymásutáni felhuzása után hatszor lehet lőni.

tetést lehete észrevenni. A szónokok nagy folyékonysággal beszéltek, s minden módon lejtezték, pontozták előadásukat, hogy annál nagyobb benyomást gyakoroljanak a hallgatóságra. Erre a gyülés határozata először angol, azután német nyelven felolvastatott az első emelet ablakából. Sok elkoptatott kifejezés foglaltatott ebben a népszabadságról, a törvény sértetlenségéről sat. megvetéssel szólott a Louisvillei gyászos eseményekről, melyeket a féktelen nép egy oly párt ösztönzésére vitt véghez, mely a jog és népszabadság rendszeres megtapodását tüzte ki feladatául, s a cath. papságot, itt is mint St. Louisban a szavazatszekrénytől elüzte sat. Német nyelven dr. Hübschmann olvasta fel, ki itt minden német közt legnagyobb politikai befolyást gyakorol amerikai polgártársaira, sőt politikai hivatalt is visel.

Még néhány angol és német beszéd tartatott, mire roppant „chairs“ rivalgás közt eloszlott a gyülés. A tanácskozmány e szerint minden megháboritás nélkül ment véghez, s mindazon ijesztgetés, melyet a kislelküek terjeszgettek, alaptalan vala.

XXV.

Milwaukee. Kirándulás több német gazdához. A németek életmódja. Szinház.

Augustus 19-ke. Ismét vasárnap, mely minket Milwaukeeban maradni kénytelenitett, mert egy vasuti vonat sem indult, egy gőzös sem oldott vasmacskát. Egyébiránt rám nézve ezuttal nem volt kellemet-

len, hogy még egy napot kellett Milwaukeeban időznöm, részint mivel ezáltal alkalmam akadt Milwaukee vidékén néhány major birtokot (farm) megtekinthetni; részint mivel a milwaukeei németek vasárnapi életét megismerhettem.

E czélból egy ugynevezett „Livery-Stable"ből bérkocsit fogadván, Lüdeman ur, egy keleti porosznak a várostól ½ óra járásnyira fekvő majorjába rándultunk ki. Naprstek ur szives vala oda is kikisérni. Lüdeman ur majorját kivált vasárnap sok milwaukeei műveltebb német szokta látogatni, kik az amerikai puritanismus daczára, német jellemükhöz hiven szeretnek vasárnaponként falura rándulni, hogy ott egy pohár jó sert költsenek el, s egy kis jó pecsenyét falatozhassanak a zöldben. Reggeli 9 óra volt, midőn könnyü jármüvünkön a város utczáin végig robogtunk. Utunkban rendkivül sok emberrel találkoztunk, kik kezökben tartott könyvükkel velünk ellenkező irányban a város felé haladtak. Mind bámészkodva, s megütközve nézett ránk. Naprstek urtól ennek okát tudakozván azt felelé, hogy ezen emberek megbotránkoztak azon, miszerint mi vasárnap, ily időtájban elhagyjuk a várost. Lüdeman urhoz érkezvén, nála már egy igen csinos társaságot találtunk, a többek közt egy lipcsei orvos nejét négy felnőtt leányával. Képzelni lehet, hogy mily különös tünemény valánk mi rájuk nézve. Mert hát mi Europából jöttünk, s utunkban annyira szeretett hazájukat is láttuk; már pedig a Michigan mellett ritkán hall az ember valami hirt Europából, különösen Szászországról. Mind a

mellett, hogy egészen ismeretlenek valánk előttünk, még is minden szó, minden értesités, melyet hazájukbani egyes nevekről adhattunk, hévvel fogadott, kedves vala, s észre lehetett rajtuk venni, hogy Ceres siralmából e fájdalmas szavak :

„Auch sie sind mir theure Boten
Süsse Stimmen vom Cocyt"

viszhangozának keblökből.

Gyönyörü nap volt, a lég tiszta, s Michigan felől hüs szellő lengett felénk. A tó magas partján egy sétát tettünk Lüdeman ur bátyjának $^1/_4$ órányira fekvő majorjába, mialatt alkalmunk volt az amerikai gazdálkodásmódját láthatni, mely europai, sőt magyar fogalom szerint a legnagyobb mértékben hanyagnak nevezhető. Irtatlanul tenyészik a dudva a szántóföldeken, és sehol semmi nyoma sem látható azon gondos mivelésnek, melyhez Németországban annyira hozzá van szokva az ember. A felhasogatott földbe belevetik a magot, s tenyésztését ugyanannak anyai gondoskodására bizzák. A kukoricza- és burgonyaföldeken alig látszott valami nyoma a mivelésnek, a trágyázásnak pedig hire sem volt. És még is azt mondják, hogy Lüdeman ur bátyja majorja a minta gazdaságok közé tartozik.

Ugy látszott, hogy Lüdemann ur szivesen beszélt multja, s élvezetben eltöltött lefolyt napjairól. Sőt még arra is czélzott néha, hogy ő előkelő családból származott, mely körülmény azonban Amerikában kevesebb hasznot hajt neki, mint két izmos s egészséges kar. Elbeszélte nekem, hogy mindketten

először Pennsylvániában telepedtek meg, de Visconsin rendkivüli termékenységének hire, s a kivándorlás oda irányozott folyama által csábittatva, előbbi telepüket elhagyva, itt vásároltak maguknak birtokot. Lüdeman ur állította, miként azon földet, melyen most buzája, s burgonyája tenyészik, kevés év előtt sürü erdő fedte, és hogy ő tette mivelhetővé az egész birtokot, s minden darabfát sajátkezüleg vágott ki. Ha már most tudja az ember mily roppant nehézségekkel van összekötve egy ily munka : valóban meg nem foghatja, hogy a szép Pennsylvanniát, elvitázhatlanul a legszebb, s az Egyesület északi államai közt a legtermékenyebb államot miképlehet a vadon, zordon még miveletlen, sőt termékenység tekintetében is sokkal Pennsylvania mögött álló Visconsinnal felcserélni? És Lüdeman uron nagyon észrelehete venni, hogy teste a sanyaru munka alatt igen sokat szenvedett.

A ki hallja, vagy személyesen tapasztalja, hogy egy amerikai telepesnek, mily roppant nélkülözést kell kiállani, kivált az első években, annak állapotát bizonyosan nem a legirigylendőbbek közé fogja sorozni. Ha az amerikai telepes jelentékeny tőkével nem rendelkezik, mely által számos napszámost fizethetne : akkor legtöbb esetben csupán saját erejére, saját kezeire van szorittatva, s oda kényszeritve, hogy minden mezei munkát maga végezzen, a mi pedig a letelepülés első éveiben igen is nyomasztó. Erdőt kell irtani, hogy a földet fel lehessen törni, s mivelésre alkalmassá tenni. Minden szántóföldet, rétet, szóval

az egész tulajdont, ha idegen bitorlás ellen biztositani kivánjuk, körül kell keriteni. Mindezek pedig oly munkák, melyek sok erőt, fáradságot és jelentékeny pénzerőt igényelnek, s a mellett még első években semmi jövedelem, semmi haszonra sem lehet számitani.

Már, ha egy europai szántóvető, kit a meggyőzhetlen adóterhe, katonakötelesség, csekély termés, ahhoz még bőséges házassági áldás földhöz sujtanak, kire a közel jövőben csak tökéletes elszegényedés várakozik osztályrészül; ha mondom egy ily nélkülözéshez szokott földmives, kire honában semmi vigasz, semmi jövendő remény nem mosolyog, végre sok kiállott szenvedés után elhagyja hazáját, hogy a távol nyugaton egy uj hazát alkothasson, egy jövedelmező, adómentes birtokot szerezhessen, mely fáradságát s munkáját bőven megjutalmazza, családja s késő utódainak is biztos jövendőt igér : ezt igen természetesnek találom. Ő nehéz munka, s mindennemü nélkülözéshez hozzá van szokva, nem ismer más gyönyört, más élvet, mint nehéz munkájának aránylagos jutalmát, mely az élet legelső s legszükségesebb kellékei kielégitését biztositja; s boldognak érzi magát, ha családja körében, ezen uj hazája adta csekély előnyöket nyugodtan s háboritlan élvezheti. Ő nem ismeri a finomabb társasági viszonyt, nem igényel magasabb szellemi élveket, s az europai jólétet semmi oldalról sem ismerte meg.

De ha egy előkelő sorsu művelt europai, ki az europai élet sokféle finom gyönyöreit ismeri, kinél a

szellemi érintkezés, szabadabb s felderitőbb társalgás életszükséggé vált: csupa unalomból arra határozza magát, hogy hazáját elhagyja, s arra megkivántató tőke nélkül Amerika távol nyugati részeibe vándorol, hogy ott mezőgazdászatot üzzön, s az amerikai majoros élet minden nélkülözésének alávesse magát, s a mellett azzal altatja, hogy ott lelki nyugalmat, boldogságot, és megelégedést talál: ezt már csakugyan nem tudom megmagyarázni, s az emberi természetnek tökéletes nem ismerését feltételezi annak részéről, ki ilyenre határozza magát, s a mellett még boldogságot is reményl. Nem csoda tehát ha levertség, bánat, elégületlenség, teljes lelki meghasonlás, reménytelenség, végre az elhagyott régi haza utáni sovár, és leküzdhetlen vágyódás ezen elhamarkodott lépés elkerülhetlen következménye; és ha az általunk annyiszor ócsárolt haza, most a távolból a megdicsőülés rózsás szinében tünik fel; ha minden ott szenvedett bánatot, minden kiállott igaztalanságot könynyen feledünk, és csak a leélt kedves napokra, s víg órákra emlékezünk, melyeket talán rokonink körében, barátink társaságában, s szellemi társalgás élvezete közt töltének. Az ilyen embernek sem adómentesség, sem vallási sem politikai szabadság, legyen még oly korlátlan is, nem képes kárpótlást adni a megszokott élvekért, melyeknek becsét nem ismerte, mig azokat megszerezhette a mikor kivánta; nélkülözése pedig az életet minden kellemétől megfosztja, s melyekről csak hosszas elszokás után szilárd határozottsággal mondhat le, s képes változhatlan sorsa előtt meghajolni.

Amerikában minden bevándoroltat, ki Europában a műveltebb osztályhoz tartozott, Amerikában pedig gazdálkodást űz „diákos gazdá"nak (lateiner farmer) czimeznek. Még a gyakorlati gazda is, csak több évi tapasztalás után, s miután többször elnyelte a keserüjét, képes kitalálni a valódi módszert, mely szerint kell Amerikában gazdálkodni, hogy abból haszon háramoljék; e szerint a diákos gazdának, ki legfeljebb csekély, könyvekből meritett elméleti ismerettel bir, lehetlen bevándorlása első éveiben csak akármely eredménynyel is gazdálkodnia. Neki számos akadálylyal kell küzdenie, s a gazdálkodásban előre tett minden lépése csak számtalan nem sikerült kisérlet, keserü tapasztalat, s gyakran csalódott remény végeredményeül tekintendő. Nehéz munkához nem szokott tagjai az erő feletti sanyargatás alatt gyakran csaknem összeroskadnak, ugy hogy több mint közönséges bátorság szükségeltetik arra, hogy valaki ily körülmények közt kétségbe ne essék, s reményteljesen tekintsen a jövőbe.

Ha már most ily körülmények a felsőbb osztályhoz tartozó kivándorlottaknál gyakran levertséget, elégületlenséget, régi megszokott viszonyok utáni sovárgást, sőt reménytelenséget és kétségbeesést találunk, ezen épen nem csudálkozhatunk. Csak néhány év leforgása után, majd ha uj helyzetébe, uj viszonyaiba beleszokott, miután némi eredményhez jutott, szállong el lassanként a levertség, elégületlenség, s tér vissza az önbizalom, a mikor bizalommal tekint a jövő elibe, s hajthatlan sorsával kibékült.

Visconsinban több olyan uri emberrel ismerkedtem meg, kik egészen más reménynyel vándoroltak Amerikába, de vérmes reményeikben csakhamar csalatva érezték magukat. Beszéltem berlini, lipcsei rajnavidéki urakkal sat., kik többnyire keserüen csalatott reményeikről panaszolkodtak; azoknak pedig kik nem panaszkodtak az elégületlenségről, régi hazájukbai vissza sovárgás világosan homlokukra vala irva, s minden kiejtett szavukból régi szülőföldük ujra láthatásának vágya sovárgott ki. Ezernyi elnyomott sohaj árulta el visszafojtott érzelmeiket.

Egészen más sorsa van az Europából kivándorolt parasztnak. Ő már Europában hozzá volt szokva a nehéz munka, s mindennemü nélkülözéshez, azért ez rá nézve Amerikában sem uj s váratlan. És csakhamar azon tapasztalatra jut, hogy fáradsága s munkássága nem eredménytelen, s néhány évi sanyarkodás után olyan jólétre vergődik, melynek elérhetését a legvérmesebb képzelődés segitségével sem merte volna reményleni.

Miután ifjabb Lüdeman urnál, ki itt olyan falusi korcsma formát tart, igen izletes félig europai, félig amerikai ebédet csaptunk, az egész társaságot sorsára hagyván, könnyü Buginkon dr. Wunderli ur majorjába kocsiztunk, mely a város épen ellenkező oldalán fekszik. Oda való utazásunkban számos ur, és hölgyből álló társasággal találkoztunk, mely Milwaukeeból Lüdeman ur majorjába mezei mulatságra sietett. Azonkivül egy népes indus csoporttal is találkoztunk, mely több nővel a városból jövén, hazájukba Mineso-

tába vándorolt. Ezek egészen nemzeti öltözetük, az az félig gyapju takarók, részint rongyokba valának burkolva, mig fejök s egyéb testük tollakkal ékesittetett, arczuk és testük pedig mindenféle szinnel undoritólag be vala festve és mázolva. Erős, zömök, de utálatos testalkatuak valának, melyet badar öltözetük még jobban eltorzitott. Az indusok szeretik az europaiaktól elhányt rongyokat összeszedni, s azokkal testüket gyakran a legnevetségesebb módon beaggatni. Igy például gyakran láthatni férfiakat, kik női selyem kalapot viselnek, melynek eredeti alakjának még csak árnyéka sincs meg, vagy egy frakk van ujjainál fogva derekukhoz kötve. Egyébiránt, a hogy csak lehet iparkodnak magukat a zordon éghajlat ellen védeni, s mivel annyi képesség, és ügyességgel nem birnak, hogy gyapju takarójukból valami öltözetet készitsenek, tehát összeszednek mindent, a mit az europaiaktól kapnak, hogy testük meztelenségét eltakarhassák. Leginkább elejtett vadak lenyuzott bőrét szokták öltözetül használni, melylyel testüket kivált télen, midőn tulságos hideg van, a mennyire lehet takargatják. Egész raj férfi, nő és gyermek vonult utánuk a városon kivül, mintha a város szélén akart volna szerencsés utat kivánni nekik.

Midőn dr. Wunderli ur majorjába érkeztünk, mely inkább nyári mulató helynek, mint majornak nevezhető, az egész társaságot mély déli álomba merülve találtuk.

Itt egy német urral találkoztunk, kivel még Europából amerikábai áthajózásunk alatt ismerked-

tünk meg, s ki még akkor megigérte, hogy visconsinbani kirándulásunkban kisérni fog, hogy ezen állam nevezetesebb pontjaira figyelmetesekké tegyen. De az idő sürgetett, s rövid megfontolás után csakhamar meggyőződtünk, miként Visconsin bensejébei kirándulásainkról le kell mondanunk, ha idejében Davenportba akarunk érkezni, hogy haza utazásunkhoz foghassunk.

Mig mi erről beszélgettünk, azalatt a férfiak és nők kialudták déli álmukat, a mikor a ház hölgyeinek bemutattattunk.

Dr. Wunderli ur milwaukeei lakását igen kellemesen rendezé. Szép és kényelmes falusi laka elegendő élvezetet nyujt arra, hogy az ember otthonosan érezze magát benne. Kényelem a kellemmel igen izletesen van egyesitve. A kényelmes butorzat mellett csinos szobrok, virágmedenczék sat. is diszesiték, és hogy a muzsák is tanyát ütöttek benne, tanusitotta egy a teremben álló zongora, a német classicusok könyvtára, azonkivül néhány rajz és egy pillangó gyüjtemény dicséretes zsengéje. Csakhamar két hölgy nem mindennapi zenetehetségének meglepő probáját mutatá be. A két művésznő közül egyik, fekete szemü, sötét haju, magas nyulánk, amazon termetü, ha nem csalódom Frankfurt vagy Bonn vidékérőli ifju hölgy vala, ki német természete ellenére egy bokros szürkét elég ügyesen megtánczoltatott, a mellett „gráciával“ szivarozott. Amazon természete daczára is pillanatiban némi szendeség, némi zavarodottság mutatkozott, mi majd minden német hölgy-

nél tapasztalható. És ezen ujabbkori amazoni kitünőségekkel kedvesen csengő hang párosult. Beethoven több dala, azok közt Adelaide, s több német classicus dallama annál nagyobb élvezetet nyujtott, minél kevesbbé valánk rákészülve. Ő egyike a milwaukeei dalmű, és zeneegylet legkitünőbb működő tagjainak. A másik hölgy, ki az elsőnek kiséréséhen bájos éneke által élvezetes délutánt teremte, a ház leánya vala. Hangja talán nem oly tiszta, nem oly zengzetes, mint az elsőé, de a helyett annál nagyobb iskola, és képességgel bir az éneklésben. Épen oly tökéletes volt játékuk is. Csupán classicus darabokat játszottak, s ugy látszott, hogy nagy szeretet, és művészi ihlettel tanulmányozták azokat.

Miután szivünk, s fülünk a két szép hölgy játéka, s éneke által elbüvöltetett, egy sétát tettünk Wunderli ur kertében, mely egy kis angol parkhoz hasonlit, de meglehetősen elhanyagoltnak látszott. Ugy tetszett, mintha Wunderli ur azon okból forditana kevés figyelmet annak mivelésére, mert nem sokára egy vaspálya fog rajta átvonulni, a mikor különben is fel kell vele hagyni.

A mindenfelől körülrajzó temérdek szunyog csakhamar kiüzött minket a kert homályos lugosaiból, s kénytelenittettünk azon részébe menekülni, hol kevesbbé valánk kitéve gonosz szurásaiknak, s hol a vendégszerető házi nő egy csésze jó kávé, s más csemegével várt. Mint furcsaság megemlitést érdemel az is, miként Wunderli ur ez alkalommal egy palaczk vörös, saját maga gyártotta pezsgő borral lepett meg,

miben az a legnevezetesebb, hogy nem szőlőnedvből, mert Visconsinban nem terem szőlő, hanem vörös ribiszkéből készittetett : hanem ugy hiszem, hogy sem a reimsi, chaloni és eperneyi franczia, sem a rajna melléki pezsgőnek nem fog ártalmára lenni a milwaukeei pezsgővel való versenyzés. Az első pohárral megitta mindegyikünk a házi ur iránti udvariasságból, de már a második ellen bocsánatot kért.

Az atlanti oceánróli barátunk ekkor nyeregbe vetette magát, s a szép amazonnal egy sétalovaglást tett, ugy hiszem egy közel fekvő majorba, mi pedig a legszivesebb köszönetet mondva, ajánltuk magunkat, czélunk levén egy igen közel fekvő mulatóhelyet meglátogatni, melyen Milwaukee német lakossága vasárnaponként összeszokott gyülekezni, hogy itt egy pohár sör, és ha kedvük csucsorodik, néhány hegedü szólása mellett, a lefolyt hét gondjait elűzze, s az életét élvezze.

Már a német régi szokásához hű marad mindenütt. Ő ha egész héten át nehéz munkával sanyarta magát, ha hat napig keresmény után fáradt : a hetedikén szereti gondjait szélnek bocsátani, s magának és családjának néhány víg és boldog perczet teremteni. A német meglehetős anyagi, de egészen józan elvből indul ki, miszerint az ember nem azért él, hogy életét folytonos nehéz munkával sanyarja, hanem azért dolgozik, hogy éljen, és az élet gyönyöreiből annyit élvezzen, a mennyit körülményei engednek. Már az igaz, hogy amerikai szomszédainak ezáltal sok boszuságot okoz, s gyakran ad okot heves

kikelésre; mert az azon mulatságban, melyet a német vasárnaponként élvez, a csupa imádásra szánt szent szabbath megszentségtelenitését találja. Azonban ily nézetek csak puritán papok sötét szellemétől származnak, kik az élet annyi fáradalmai, és gondjaival küzdő embert még azon parányi élvezettől is megakarják fosztani, mely lelkét felderiti, és az életnek kellemet kölcsönöz. A szegény embernek csak a vasárnapja van önfelviditására, és ha ezt illemes mulatságban tölti, a jobbak csak örülhetnek ennek, sőt a teremtőnek is örömére szolgál, látván hogy teremtményei örülnek az életnek.

A német tehát Milwaukeeban is, valamint mindenütt, hol körülményei engedik, nem sokat törődik amerikai szomszédai orr-fintorgatásaival, s habár eretneknek mondja is az amerikai papság; még is régi szokásaihoz hűn, vasárnaponként víg társaságban elkölti pohár sörét, s szivesen nézi, ha az ifjuság víg zene, és dal mellett derűlt kedvvel kereng. Ő Horáccal tart, s vele igy énekel :

„Huc vina, et ungventa, et nimium breves
Flores amoenae ferre jube rosae;
Dum res, et aetas et sororum
Fila trium patiuntur atra.“

Itt tehát német szokás szerint nagyon vigan, és derülten ment a mulatság. A vendégek egy része a terebély juhar, és gesztenye fák zöld lombozata alatt üldögélt, mig a másik a teremekben foglalt helyet, s ugy tetszett, hogy víg beszélgetés, s folytonos sörözésbe fojtja bánatát, s régi hazája utáni sovár epedé-

sét, és csak a jelen gyönyörteljes pillanatának élt. Meglehet, hogy sok szász azt képzelte, hogy ő a dresdai brühli területen, vagy az ugynevezett „nagy kertben“ van, ha mindjárt nem találta is fel azon pompás öltözéket, s tökéletes zenekart, mely azokat felélénkiti. Ez alkalommal ismét több ur, és asszonysággal volt alkalmunk megismerkedhetni, azok közt egy kisded, különben igen szerény kinézésü, de elméncz és vidor nővel, ki egyébiránt eleven, s szellemdus kisérőnkkel heves, még pedig diadalmas szóharczot vivott, s a mellett sok kemény dióba haraptatta, a mi a jelenvolt társaságnak a satyricus ur rovására bő anyagot nyujtott a kaczajra.

A mulatóhely tőszomszédságában egy űzletértő amerikai sörházat épittetett, melyben a németek öröme és gyönyörűségére általuk annyira kedvelt „lager“sört főzet, s az azoktól elég busásan kicsikart dollárokkal zsebeit tölti. Ha bár az amerikai különben nem örömest társalkodik is a németekkel, de szivesen bocsátkozik velök oly üzleti összeköttetésbe, mely mellett kilátása lehet, hogy a jámbor német Miska dollárait kizsebelheti. Az amerikai maga nem igen iszik sört, hanem főzeti a német számára, és ez a sörfőző amerikai, kinél többnyire németek dolgoznak, ezen jelentékeny söradó által, melyet neki a szomjas németek fizetnek, már eddig is igen gazdag ember lett.

Ezután visszatértünk a városba, s még az nap este meglátogattuk a milwaukeei német szinházat. Ez csak műkedvelő szinház, melyben csupán milwau-

keei német polgárok, nők és leányok játszanak. Ők ezt „német nemzeti“ szinháznak nevezik, s ezen czim van azon ház homlokzatára is irva, melyben a szinjátszók játszanak. Ezen idegen nemzetiségi fitogtatás nagy szálka az amerikai szemében, s egy részről ezért is gyülöli a németet oly nagyon. Két vígjáték adatott, u. m. a „Nőgyülölő“ és az „Elátkozott herczeg.“ Mint műkedvelők meglepésünkre jól játszottak, különösen a prima donna, egy könyvnyomtató felesége tűnt ki, ki Németországban is, bármely szinpadon tetszést arathatott volna. Hetenkint csak egyszer játszanak, de akkor mindig zsufolva van a ház. Rendes díj helyett évenkénti egyszeri bevételt kapnak a szinjátszók : ellenben Ballatka karigazgató ur, ki Csehországban szerzette zenészeti képességét, ingyen igazgatja kisded zenekarát, a miért az operánál évenkinti 800 dollár fizetéssel van alkalmazva ; valamint zenekara is minden előadásért 20 dollárt kap. Az opera előadás a német zeneegylet helyiségében történik, hol a részvényesek fele amerikaiakból áll, kiket a németek ily módon mintegy bevezettek a művészetbe, s megnyertek annak számára, ámbár itt is, mint a világon mindenütt féltékenység, s czivodás szerepel, mi az amerikaiak kiléptét vonta maga után. De majd csak kibékülnek ismét, és mivel az amerikaiak nem képesek saját erejökből egy énekegyletet összeállitani, kénytelenek lesznek német testvéreikkel kibékülni, ha valami művészeti élvezetben ohajtnak részesülni.

A milwaukeei szinházban, valamint Amerika minden szinháza, s nyilvános mulató helyén csak egy

helyár divatozik, melyhez minden egyesnek egyenlő joga van. Itt csakugyan beteljesedik ama német közmondás: „Wer früher kommt, der mahlt früher“ (a ki előbb jön, az őröl előbb). Néhány milwaukeei ur és asszonyságnak, kik egyebeknél feljebbvalóknak tartották magukat, nem tetszett az, hogy nekik vagy korábban kellett jönniök, ha az első sorokban akartak helyet kapni; vagy be kellett érniök az utolsó sorokbani helylyel, ha öltözésük soká tükrükhöz bilincselé. Megkisértették tehát ezen czim alatt „reservirte Sitze“ (lefoglalt ülések) az első sorokban néhány helyet biztositani, s ezáltal azon kivételes jogot is tulajdonitani önmaguknak, miszerint ők a darab kezdete után is jöhetnek, s a jelenlevő közönséget talán a darab legszebb helyén, legérdekesebb pontján a legkellemetlenebbűl háborithatják. Egyébiránt is ez kevés nevelésre mutat, s szembetünő bizonysága annak, hogy mily kevéssé van sok ember tekintettel a nagy közönségre, ha felpiperézett nők, vagy neveletlen uracsok zsufolt szinházban a darab közepén az összeszorult közönség közé furakodnak, s egész sor nézőt felállani kényszeritnek, s ezáltal a legkellemetlenebb félbenszakadást idézik elő. Sok ember ezt készakarva teszi, hogy a közfigyelmet ilyen módon vonja magára, miután ez más méltó uton nem sikerülhet. Az ily eljárás nemcsak kevés tiszteletre mutat, melylyel a közönség iránt viseltetünk, hanem hogy kevés nevelésben is részesültek az illetők.

És épen ezen oknál fogva nem lehete a lefoglalt ülések inditványát keresztül vinni. A milwaukeeiek

demokrata szelleme elleneszegült e czélzatnak, azt hozván fel az inditvány ellen : hogy miután itt mindenki egyformán fizet, következéskép mindenkinek egyenlő joga van minden helyhez. A ki későn jön, elégedjék meg azzal a helylyel, mely üresen maradt.

E szerint a milwaukeei szinházi közönség nagyon tarka vegyületben igen szép és finom arczok tüntek fel, melyeken nem látszott meg, hogy majorban (farm) nőttek fel. Hanem gyakran a rétivirágok épen a legszebbek, s leggyöngédebbek, s miután ők a természet szabad leányai, tehát a művészet által sem el nem kényeztettek, sem el nem torzittattak, épen ők a legbájosabbak.

Nekem a többek közt az tünt fel leginkább, hogy a „kedves fiatalság“ épen a földszinti bemenet legelső helyeit foglalta el, és senkinek sem jutott eszébe arra figyelmeztetni, hogy ez illetlen, vagy hogy onnan valaki elszólitani szándokozott volna. Ugy tetszik nekem, mintha a gyermekek nevelése tekintetében Amerikában épen azzal ellenkező elvet követnének a mit Europában csalhatlan és jónak tartanak. Mig ugyanis Europában szüntelen szerénységre intik a gyermekeket, s azt akarják beléjük oltani, hogy ők mindig az utolsók : addig Amerikában szabadtér engedtetik a gyermekeknek, hogy természeti ösztönüknél fogva előrehatoljanak, s mindenütt az első helyet foglalják el. A gyermekek ezáltal nem haladnak ugyan előre a szerénységben, sőt europai fogalom szerint tetemesen neveletlenekké lesznek : de már kora ifjuságukban önállókká válnak, önbiza-

lomra vergődnek, s minden helyzetbe könnyen bele tudják magukat találni. Ez az önbizalom gyakran nyegleség, és korlátlanságra fajulhat, és már többször szolgáltatott okot méltó megrovás, és panaszra: de legtöbb esetben az élet gyakorlati szükségeire alkalmaztatik, a gyermekek korán elkezdenek saját lábukon járni, hasznosan foglalkozni, dolgozni és szerezni.

Szinház után Landa urnál egy prágai vendéglősnél vacsoráltunk, hol két, europai módon fogolyként izletesen készitett prairietyukot költöttünk el, s ezzel berekesztettük a vasárnapot, melylyel ezuttal nem volt okunk elégületlennek lenni.

XXVI.

Utazás Milwaukeeból Madisonba, Wisconsin fővárosába.

Augustus 20-ka Milwaukeebóli elutazásunk napja volt, honnan Madisonba Wisconsin fővárosába vettük utunkat. 98 mérföld állott előttünk, melyet reggeli 9 órától délután egyig megfutottunk. A vidék mindig termékenyebb lett, minél messzebb távoztunk a Michigan partjától, és minél beljebb nyomultunk az ország bensejébe, hol már halmos vidék tünedezett föl, melyet részint erdők, részint jól mivelt szántóföldek fedtek. Az erdők többnyire cserfákból állanak, melyek itt is, mint Amerikában csaknem mindenütt törpék, girbegörbék, s nagyrészben koronájuk vesztettek. Az amerikai őserdők itt sem

mutatnak benyomásos alakot. Wisconsin hűs, és borongo lége melegebb öltözet előkeresésére kényszerite, és a pillangók tarka csoportja, mely derült napon vidoran űzi egymást, most pedig könnyű takarója nem nyujtván elegendő védelmet a közelgő september hűs lége ellen, a fák lombjai alá bujt, s béketürő önmegadással ott várta a meleg nap sugarainak kilövellését, melyeket az ég ónszin felhős fátyola irigyen zárt el a földszinétől.

A most már nemcsak Madisonig, hanem azontul is elkészült vaspálya sebesen röpitett bennünket számos ugynevezett város mellett, melyek azonban inkább egy város első, és ép csirájaul, mint városul tekinthetők. Több elszórt, de határozott terv szerint épitett, közbenközben igen csinos házhalmaz, néhány templom, bolt, szálloda, községház, iskola és soha nem hiányzó ujságkiadó-hivatal képezik ezen leendő amerikai város első kezdetét.

Déli egy óra után érkeztünk Wisconsin fővárosába, hol is a Capitol-house czimű nagy, három emeletes, egészen amerikai modorban szervezett szállodába szálltunk. Ámbár északra ugy mint nyugatra, mondhatni a polgárisodás véghatárain állott ezen szálloda, semmi tekintetben sem állott hátrább Amerika legnépesebb pompás szállodáinál. Mindenütt azon pompa, azon kényelem, azon rend, mely az amerikai szállodákat minden oldalról jellemzi. Hogy ezen intézkedés előnyeit kellőleg méltányolhassuk, a polgárisodás legvégső határain, s a legjelentéktelenebb városokban fekvő ezen szállodákat ám ha-

sonlitsuk csak össze azokkal, melyek Europa legtöbb országaiban a fővárostól messze eső vidéki városokban találtatnak. Ám próbálja valaki az amerikábani utazást az orosz, lengyel, magyar, erdély, gács, olasz s spanyolországbani utazással összehasonlitani, s hiszem, hogy pillanatig sem fog vonakodni a győzelmi pálmát Amerikának nyujtani.

Kevés időre, hogy a szállodába megérkeztünk, a chinai Gong-gonggal ebédre mennydörögtek. Amerikában ez igen kedvelt eszköz, melyet harang helyett szoktak használni. Ez mint a közelgő mennydörgés iszonyu morajjal harsog át az egész városon. Elbámultam, hogy oly kis városban mint Madison annyi vendéget találtam. Két hosszu asztal nyult végig az óriás étteremen, s mindkettő körül volt ülve. Valóban alig lehet megfogni, hol veszi magát az a sok utazó oly távol vidéken, s mi viszi oda őket? Hanem Amerika üterének legtávolabbi elágazásában is rendkivül élénk a forgalom.

Madison 5600 lelkes kis város. Ha mindjárt síkságon terül is el, fekvése még is igen kellemes. A város fekvését a Capitol oromzatáról néztük, mely egy szép kert közepén áll, hol a nagy levelű cserfák, és szép, sürű lombozatu, s finom levelü czukor juharok sötét árnyat vetnek a gonddal ápolt utakra. A Capitolnak, mint Amerika minden Capitolának oszlopzatos homloka, és kupja van, mely a város egész környékére szép kilátással kinálkozik annyival inkább, mivel a Capitolium rendesen a város emelkedettebb pontján áll, és igy a város többi épületét

jóval felűlmulja. A Capitolium ülésstereme karzattal van ellátva a közönség számára, s mint minden nyilvános ülésteremet, melyben politikai tanácskozás foly, a minden párttól egyformán tisztelt, és szeretett „pater patriae" Washington jól vagy roszul talált arczképe diszesiti. Ebből lépdeltünk fel a tető lapjára, honnan Madison egész vidékét nagy messziségben beláthattuk. Két tó partján feküvén, s némileg ezek közé szorittatván, Madison házai a város széles területén fák és kertek közt állva, inkább hasonlitanak mezei mulató mint városi lakokhoz.

Madison környéke, mind a mellett, hogy széles, hegyek által meg nem szakasztott sikságból áll, meglepően kedves benyomást gyakorol a szemre. Mert a mit a természet víz és szárazföld, erdőség és buja zöld rétek, és szántóföldek czélszerű felosztása által a tájfestői szépség emelése tekintetében megtehet, itt a legnagyobb mértékben megtette, és a helyzet egyformasága daczára is a tájfestői jellem változása által oly nagy változatosság tünik elő, hogy a szem csak édes gyönyörrel pihenhet a város, és környéke térképén.

Innen egy sétát tettem Wisconsin államnak a várostól jelenleg távol fekvő, s attól jó darab térköz által választott egyeteméhez. Mintegy $^1/_4$ óra távolságnyira fekszik a capitoliumhoz egy kisded halom tetején, de a naponként terjeszkedő váröshoz mindig közelebb vonul. Az egyetem két, egymással átellenben álló, egészen egyforma, három emeletes, homlokzatán 11 ablakkal ellátott épületből áll. A két épület

közül az egyik csak akkor végeztetett be, csupán a benső rendezésén dolgoztak még. Az intézet felügyelője, ki egyedül volt jelen, mert itt is szünidő volt, bevezetett abba, s megmutogatta annak minden gyüjteményét, mely összesen egy kis terembe volt összezsufolva, s néhány természettani műszer, s egy ásványgyüjteményből állott. Villanyos kisérletekhez megkivántató néhány készületből állott az egész természettani készület, mig az ásványgyüjteményt nagy részint néhány földismei darab képezte, melyek az ásványok közt minden rendszer, minden rend nélkül összehányva állottak. Azonban van az intézetnek, mint hivatalos kimutatásokból kivehettem, egy rendszeresen rendezett, s meglehetős számos állattani gyüjteménye, mely a Wisconsinban található állatok nagy részét magában foglalja. Ugy látszik, hogy legtökéletesebb a madarak gyüjteménye, mely több 100 fajt foglal magába. A könyvtár 500 kötetből áll, melyek közül a fő részt az államtörvénykönyv, és congresshatározatok alkotják, továbbá Young Encyclopediája, Cicero munkái, Shakespear Angolország története, s néhány theologiai munka. Mutatott még a felügyelő egy hallgató-teremet, melyben mintegy 60—70 hallgató elfér. A lefolyt évben mintegy 50 növendék látogatta az intézetet. Mint az igazgatóság jelentéséből kitünik, nagy számu tudomány fog ugyan felvétetni a tanitási tervbe, de ekkorig csekély rész léptetett életbe, részint mert nem volt rá szükség, részint mert nem volt elegendő tanitó.

Ebből az tünik ki, hogy a wisconsini egyetem

alig egy algymnasium kivánalmainak felel meg, s europai fogalom szerint az egyetem czimet teljességgel nem érdemli meg. Legfeljebb is egy leendő egyetem csirájának lehetne nevezni, ugy mint Madison is csak egy leendő nagy város csirájául tekinthető. Ugy látszik, hogy nevek megválasztásában az amerikaiak nem igen lelkiismeretesek, és gyakran fellengző, és sokat igérő nevek által épen azt akarják pótolni, a mi igazán és valósággal hiányzik. A mennyiben azonban ezen jelentéktelen intézetet már most egyetemnek nevezik, azzal csak azon czélt akarják kijelenteni, melyre törekednie kell, hogy a vég kivánalmaknak megfelelhessen. Nem kétkedem, hogy a madisoni egyetem 50 év alatt nem lesz kénytelen nevét szégyenleni, és hogy Europa legkitünőbb egyetemei mellett helyet foglalhat.

Midőn az egyetemből a városba tértem vissza, egy német szálloda mellett vitt el utam, melynek „rheinischer Hof" volt a felirata. Belépvén ugy találtam, hogy nem egyéb mint közönséges sörkorcsma, melyben német emberek, és iparosok pohár sörüket, és ebédjüket szokták elkölteni. Az itt összegyült németek közt egy ausztriai asztalost találtam, ki csak néhány év előtt vándorolt Wisconsinba. Ezek is mind meg valának sorsukkal elégedve, s ugy látszott, miként nem bánták meg, hogy régi hazájokat elhagyták. Munkát kapnak folytonosan, ha dolgozni akarnak, és pedig jó fizetés mellett. Egy, sőt nyáron két dollár napi dijt is kap egy mezei munkás, a mellett az élelmi szerek olcsók, ugy hogy okos háztartás

mellett kevés idő alatt meglehetős vagyonkát lehet gyüjteni, mely független létet biztosít számukra. Miután tudtam, hogy földink Haraszti Madison közelében telepedett meg, kérdezősködtem utána, és ők meglehetős tudosítást tudtak róla adni. Őt azon a vidéken a német telepesek nagy részint „Báró“ név alatt ismerik. Hogyan jutott azon szerencséhez, hogy Amerikában báró czim alatt létezik, sehogy sem tudhattam meg. Ők azt beszélték nekem, miként a báró Wisconsin egyik legtehetősebb embere lehetett volna okos gazdálkodás mellett. Azon egész darab föld, melyen most Prairie du Sac fekszik, s mely eredetileg Harasztnak neveztetett, az ő tulajdona volt. Ő azt apró részecskékre osztván, nagy részét igen olcsó áron eladta, mig a másik részét haszonbérbe adta, s maga a gazdasággal nem sokat törődvén, üzérkedési czélból ide s tova utazgatott, mig nem minden vagyonának kiment a hátán, a mikor vagyona maradékával apjával együtt Kaliforniába költözött, hol mint mondják ismét igen jól folynak napjai. Neje elvált tőle, s jó darabig Uj-Yorkban lakott, de miután Haraszti ismét tekintély, és vagyonosságra vergődött, ujra visszatért hozzá.

Már meglehetősen besötétedett, midőn a városba visszatértem, s mig egyik széles utczán a szállodába siettem, nevemen hallám magam szólittatni. Meglepetve tekintek szélyel, s utitársamat egy Bugiban idegen ur mellett ülni pillantám meg, kit ő, mint földinket mutatott be. Mint mondá neve Toto, pesti születés, s ráczнak adta ki magát. Hanem azt nem ve-

hettük ki, hogy miféle nyelven beszél, mert magyarul nagyon roszul beszélt, németűl pedig épen nem akart beszélni; mert valahányszor ezen nyelven szólottunk hozzá, sohasem felelt. Egyébiránt ugy látszott, hogy Magyarországban meglehetősen jártas, és hogy jobb társaságokban is forgott. Legalább a magyar főurak nagy részét ismeri, és pedig nem csupán nevök után, hanem ugy tetszett, hogy viszonyaikba is meglehetősen avatott. Hét év előtt vándorolt ki hazájából, s állítása szerint ez idő óta tökéletesen elfelejtette a magyar nyelvet. Madison közelében egy 200 holdra terjedő majorságot vásárolt, melyen jelenleg egy Yankee daczára nagy hévvel gazdálkodik. Eleinte Harasztival volt összeköttetésben, de csakhamar elvált tőle, mert mint állítá, igen okszerűtlen gazdálkodást vitt. Az ő előadása mindenben összhangzott a rajnai udvarban talált németföldik beszédével, sőt Harasztiróli tudomásunkat egy igen furcsa, s csaknem hihetlen adomával szaporitotta. Harasztinak ugyan is volt egy pompás gőzöse, melyen ő a Mississippit Uj-Orleansig beszokta utazgatni. Midőn egyszer jól megterhelt hajójával Uj-Orleans alatt horgonyozott, s üzletei végzése végett néhány órára a városba távozott: az alatt hajója kapitánya az utazókkal, s mindennel együtt a mi azon volt, szedtevette a sátorfát, s a nyilt tengerre bocsátkozott, hogy igy főnöke után járásától örökre megmenekülhessen. Midőn Haraszti, dolgait végezve, a Mississippi partjára érkezett, hajója elvolt tűnve, és sohasem sikerűlt neki arról valamit hallani.

Ha meggondolja az ember, hogy a hajó kapitánya mily roppant veszélynek tette ki mind azon utazókat, kik azon hajón voltak, a midőn egy Mississippi gőzössel, melyet a legelső szemközt jövő nagyobb tengerhullám bizonyosan elborított volna, nyilt tengerre bocsátkozott : valóban bámulni kell egy olyan ember hihetlen vakmerőségén, ki hogy egy hajó tulajdonosává tehesse magát, saját személyét s számos utazót elkerülhetlen életveszélynek tette ki.

Totó valóságos Yankeevá lett. Dohányt rág, s brandit iszik, egy valódi amerikaihoz képest. A legterhesebb mezei munkához hozzá szoktatta magát, ámbár mint maga mondá, eleinte nehezen esett, miután egykor jobb napokhoz vala szokva. Tavasz óta egy Yankee leányát nőül is vette, s mint látszott oly tökéletesen simult az amerikai viszonyokhoz, hogy mint maga nyilvánitotta, szeretné ugyan régi hazáját meglátogatni, de örökre benne maradni, és ott élni épen nem kivánna.

Már napközben jelentette egy nagyszerű hirdetmény, miként „Othellót a velenczei szerecsent" egy vendég Mr. et Mss. Lyne, ki magát kitünő drámaszinésznek tartá, fogja adni estére a madisoni szinházban. Nagy kedvünk lett ezen előadást láthatni, s mivel épen ideje volt, a szinházba mentünk. Ezen előadás a drámaszinész javára, ki vendégszerepei sorát ezzel vala bezárandó, hirdettetett. Egy bohózat is vala kitűzve „Knox and Box", mely Othellót követte vala. Midőn a végetlenűl ronda, és rideg szinházba léptünk, már akkor a bohózat kezdődött. A

ház igen gyéren vala megtelve, és a darab igen mindennapi módon vala játszva; de azért a jelenvolt közönség tulságosan el vala ragadtatva, s tetszését morgás, fütyülés, ujjongás s dobolás által nyilvánitá. Egy hozzánk nem messze ülő igen szép felnőtt leányka folyvást zsebkendőjét rágta, melylyel örömében száját tömte be. Bohózat végeztével a komikus, mint látszott a közönség kedvencze kilépett az előfüggöny eleibe, s hosszu beszédben tudatta a közönséggel, miként a drámahős rögtöni megbetegülése miatt a kihirdetett darab nem adathatik elő, ennél fogva vagy néhány rögtönzött bohósággal elégedjék meg, vagy ha ez nem tetszik, pénzét mindenki visszaveheti a pénztárnál. Senki nem mozdult, egyetlen pisszenés által sem mutatták elégületlenségüket, s a jelenvolt hallgatók közül egy lélek sem távozott.

Ekkor a komikus borzasztó arczfintorgatás közt két Yankeedalt énekelt, ezután egy, szerecsenné torzított Yankee mandora mellett két szerecsentánczot járt el. Ugy látszik, hogy az amerikai különös előszeretettel viseltetik ezen táncz iránt, mert nem láttam előadást, hol ezen tánczot elő nem rántották volna, és az amerikai mindig kedvteléssel nézi, és a lábak összecsattogtatása által magán kivül ragadtatik. Nincs benne semmi kellem, s legfelebb is bohókásnak lehet mondani. A művész iszonyu lábügyességet tüntet ki lábainak a rekedt mandora mértéke szerinti összecsattogtatása által, melyhez még a szerecsenek bohókás arczfintorgatási párulnak.

Miután mind az előadásra kiszemelt darabokkal,

mind a közönséggel eléggé elteltünk, odahagytuk a szinházat. Azon épületben, melyben a szinház áll, egy nagy, és az amerikai emberre nézve elég kényelmesen rendezett billard terem is van, melyben marqueur nélkül játszanak, és a tekeasztal fölé drótra függesztett golyók által jegyeznek; továbbá egy pompásan butorzott társalgó és étterem.

Midőn másnap a szálloda társalgó teremébe lementem, igen udvarias s kedvkereső fogadósunk azt adta tudtunkra, hogy Chicagóból egy földink keresett. S alig mult egy negyedóra, csakugyan visszatért ismét, s bemutatta magát. Csinos, mintegy 26—28 éves nagyváradi születésü Kun Gyula nevű fiatal ember volt az. Ő 1851-ben Smyrnából költözött Amerikába, hol is először Hartfordon adott oktatást a franczia nyelvből, s az ottani főiskolában 400 dollár fizetéssel alkalmaztatott, majd később ezen állását a chicagói banknáli 800 dolláros állomással cserélte fel, hol jelenleg is működik. Ugy látszott, hogy higgadt, nyugodt s igen szilárd fiatal embernek kell lennie, miután érdemes magaviselete, szerénysége s szabatos munkaszeretete miatt, minden többi honosi közt legkitünőbben pártfogoltatik Amerikában. Tőle tudtuk meg, hogy a kis Madisonban 4 hirlap, és 12 hetilap létezik, mig Chicagóban több mint 30 jelenik meg.

Ha ezen roppant tömeg hirlapra gondol az ember, mely Amerikában minden, még oly parányi városban is megjelenik, valóban meg nem foghatja, hogy ki tartja e sok lapot fenn, annyival inkább, hogy ki képes azokat elolvasni. Statistikai adatokkal

be van bizonyítva, hogy magukban az egyesűlt-államokban több ujság jelenik meg, mint a többi világrészekben összevéve. Hanem az is áll, hogy seholsem olvasnak annyi hirlapot, mint az egyesűlt-államokban. Minden földmives, minden napszámos tart és olvas hirlapot, sőt gyakran 10—12 éves gyermekek kezében láthatni ujságot, melyet nagy érdekkel olvasnak. Az amerikainak gyakran alig van más olvasmánya mint az ujság, s az egyesűlt-államokban nem látszik, hogy attól tartanának, hogy az ujság olvasás veszélyes volna a népre. Miután az amerikai kormány érdekében fekszik a népnek minden politikai, társalmi, kereskedelmi s pénzügyi viszonyokróli felvilágositása, s a kormány hatalma ezen felvilágositás által nőttőn nő : a hirlapok keletkezése egyedűl az aláirók és olvasók hiánya által van megszorítva.

Azonban ezen számtalan ujság lehető fennállása még is a hirdetmények halmazában rejlik, melyekkel majd minden ujság fele része betöltetni szokott. Amerikában oly divatos dolog mindent hirdetni, hogy csaknem minden jelentékenyebb kereskedőnek van bizonyos ujságokban állandó rovata portékái hirdetése számára, melyeket naponként, hetenként vagy havonként hirdettet. Ugy szinte ezer egyéb dolog, melynek érdeke hirdetést kiván, naponként roppant mennyiségben jelentetik a lapokban. Ezen körülmény okozza azután, hogy nemcsak a hirlapok aránylag igen olcsók, hanem a hirdetésekért is sokkal kevesebbet kell fizetni, mint más országokban.

Egy muzeumnak, mint az óriás kiáltvány jelenté,

az „egyesült-államok leggazdagabb, legtartalmasabb muzeumának" nagyszerű hirdetése arra csábitott, hogy ezen muzeumot megtekintsük. Már előtte való nap czélunk volt meglátogatni, de mindig zárva találtuk. Ma végre nyitva állott. De mennyire csalódtunk ezen nagyszerű muzeum látásában. Egy nem igen tágas teremben emlős állatok, madarak, hüllők, bogarak, csigák, kagylók, ásványok, földfajok, indiai nevezetességek s 100 féle más külön tárgy választás, s rend nélkül összehányva állott, de még is oly módon volt rendezve, hogy a felállított tárgyaknak némi benyomást kellett gyakorolni a szemlélőre. Hogy azonban a közönségnek necsak látvágya elégitessék ki, hanem füle is élvezzen, egy kintornya volt felállítva, melyet mindig nyikorgattak valahányszor vendégek jelentek meg.

Habár egy ilyen muzeum semmi tudományos belbecscsel sem bir, de mint állandó kiállítás, mely néhány centsért mindenki számára nyitva áll, nem minden haszon nélküli, a mennyiben még oly kis városban is mint Madison a természeti tárgyaknak személyes látása által mindenki tökéletesebb fogalmat szerezhet azokról, mint rajzokból, a mi nálunk még nagyobb, és népesebb városokban is ritkán lehető. Azonban remélhető, hogy ezen gyüjtemények is jelentékenyen emelkedni fognak, mihelyt az amerikaiak izlése finomul, s az ilyenféle tárgyak iránti részvétük öregbedni fog.

A szállodába visszatértünkkor felkért minket az igen nyájas fogadós, hogy a vendégek kényelme és

gyönyörüsége végett a szálloda tetejére alkalmazott térfokra sétálnánk fel, honnan a város, és kies környezete térképét egész kényelemmel beláthatjuk. Elfogadtuk ajánlatát, s a három emeletes szálloda ormáról még egyszer andalogtunk azon meglepően kies képen, melyet a város és környéke nyujt.

Miután Madisonban még egyszer megebédeltünk, délután négy órakor tovább folytattuk utunkat.

XXVII.

Madisonból Galenába és az Egyesült-államok „felsö ásványtartományába.“

Szándékunk volt ugyan a Mississippi felső részét is beutazni, hogy a St.-Anthony zuhatagokhoz juthassunk, melyeknek közelében fekszik St.-Paul, s Schnelling vár. Ez a végpont, melyen tul nem haladnak a Mississippi gőzösök rendes utjokban. St.-Paul, Minesota tartomány legkitünőbb városa, Mississippi legészakibb pontján áll, a melyen a polgárisodás tanyát ütött magának. Azonban Amerikában tölthető időnk pontos kiszámitása csakhamar azon meggyőződésre téritett, miként ez teljes lehetlen. Kénytelenittettünk azért első tervünkről lemondani, és vagy Minesota, s azzal együtt St.-Paul, és az Anthony zuhatagok meglátogatásával felhagyni, vagy St.-Louist, Cincinnatit, Pittsburgot, Baltimoret, Washingtont és Philadelphiát, szóval az Egyesület legérdekesebb városait s államait feláldozni. Ily körülmények közt könnyű volt a határozat. St.-Paul, és

az Anthony zuhatagokat látni, akkor lehet érdekes, ha az ember az Egyesűlet többi részeit már ismeri, vagy egész bizonyossággal számíthat rá, hogy nem sokára meg fogja ismerni : de ha a választás a felső Mississippi, vagy Ohio, Pennsylvania, Maryland, Kentuki közt áll : azon esetben pillanatig sem késhetünk a határozattal. A mi az Anthony zuhatagokat illeti, különböző utazóktól oly egymástól eltérő leirásokat olvastam, hogy inkább a kiváncsiság, mint valamely nagyszerű természeti tünemény utáni vágyodás vonzott oda. Mert mig az egyik elragadtatással szól róla, s azon nagyszerű látványról, mely élénken ragadja meg a lelket : addig a másik még csak nyomát sem találja a nagyszerűnek, a magasztosnak; sőt vannak utazók kik megfoghatlan és nevetségesnek találják, hogy valaki e tünemény által elragadtathatik, azt állítván, hogy minden kissé széles, s néhány lábnyi magas zsilip épen azon látványt nyujthatja. Előre féltem, hogy az Anthony zuhatagoknál engem is hasonló érzés szállhat meg. Én nem olyan természetű vagyok; kit minden patak moraja, vagy minden susogás könnyen magamon kivül ragad. Ha bár a szép természetnek hős barátja és igaz tisztelője vagyok is, de az azzali folytonos társalgás, s a természettudományok komoly tanulmányozása annyira kijózanított, hogy minden csekélység nem ragad meglepő bámulatra.

Miután tehát Minesotáról, minden csábitó vidékeivel együtt lemondtunk : azt gondoltuk, hogy legalább a Mississippi melletti Prairie du Sac, Mineral-Point, és Prairie du Chien felé való kirándulás által

kárpótlást szerezhetünk magunknak, ha a Mississippin lefele Galenáig, s Galenától vissza felé Davenportig utazunk. De ezen feltétünkkel is felkellett hagynunk, mert, nevezetesen a felső Mississippin járó gőzösök, különösen augustus vége felé, midőn az időjárás zordonabb, s az utazók gyérülni kezdenek, csak hetenként egyszer vitorláznak el a Mississippi állomásai mellett, s könnyen megeshetett volna rajtunk, hogy több napig kellett volna hajóra várakoznunk, mely lefelé röpitett volna. Hozzájárult, hogy Prairie du Sac, Mineral-Point, Prairie du Chien jelenleg még nincsenek is vasutakkal összekötve, s kénytelenek lettünk volna a lassu járatu s kényelmetlen stagekkal (bérkocsik) beelégedni. Lemondtunk tehát ezen kirándulásról is, s elhatároztuk, hogy a leggyorsabb uton a Mississippi melletti Galenába sietünk, ezen hires ásványország megtekintése végett, s innen a Mississippin Davenportba térendünk.

Mi tehát a madisoni vaspályán, mely erdős, és termékeny dombos vidékén keresztül Janesvilléig nyulik, még az nap délután négy órakor utnak indultunk. Janesvillétől Aftonig megszakad a vaspálya, s kénytelenek valánk stageba ülni, mely Aftonig szállította. Most először történt, hogy hintos kocsira szorultunk utunk folytatása végett. Idáig egész Amerikában csak gőzt használtunk további szállítási eszközül, s megvallom nekem nem esett zokon, hogy egy amerikai bérkocsit is próbálhattam, melyről annyi roszat beszélnek, annyival inkább, mert az egész rajta teendő ut igen rövid, s csak két óráig tartó vala.

Ugy tapasztaltam, hogy az amerikai stage egy hajszállal sem jobb, de nem is roszabb mint a mi boldog emlékezetü bérkocsiink valának, vagy mint a mi Pest és Eperjes, Szolnok és Arad közti gyors kocsiink. Egy elég tágas üveges kocsiban hármasával egy sorban ültünk hatan, kivülem, s utitársamon kivül 4 buzgó dohányrágó, kik a kocsi nyitott ablakán keresztül jobbra s balra széles ivet formálva üritették magukból a barna dohány nedvet. Az igaz, hogy ilyen dohányrágók versenyzése épen nem tartozik a stagen utazás kellemeihez. Kiváncsiak valánk megtudni, valjon mit fog mivelni a harmadik, ki két utazó közé vala czövekelve, miután más menekvés nem maradt fenn számára mint társain keresztül köpködni. De az amerikai itt is bebizonyitotta, miként illendőt az illetlentől nagyon megtudja különböztetni, s egészen visszatartóztatta magát a bagózástól.

Egyébiránt a négy pompás ló, mely kocsink eleibe volt fogva, tüskön bokron keresztül a termékeny vidéken oly gyorsan röpitett, hogy már nyolcz órakor, tehát két órai hajtás után Aftonba értünk. Az amerikai kocsiutak roszaság tekintetében nem sokkal állanak a mieink fölött. Rosz időben épen oly járhatlanok, mint országutaink nagy része. Ellenben nincsenek meg Amerikában azon utak, melyeket mi országutaknak nevezünk, ott ezeket vaspályákkal pótolják, melyeken minden esetre gyorsabban lehet haladni, mint a mi országutainkon, melyeknek jóságát oly örömest magasztaljuk.

Aftonba érkezvén két óráig kellett a vaspálya

megérkezésére várakoznunk, mely minket Belvide-rébe vala szállítandó, hol több pensylvaniai falusi lakost volt alkalmam szemlélni, s velök ismeretséget füzni. Ezek többnyire németek valának, de kiknek már ősapjaik Amerikába költöztek. Beszédük ámbár német vala, de annyira elváltoztatott s átalakittatott, hogy csak nagy nehezen lehete megérteni. Még öltözetük is olyan vala mint ősapjuké, hasonló ahhoz, minőt még jelenleg is a német szántóvetők nagy része közt találhatni. Széles karimáju szőrkalap, rövid gömbalaku fehér gombos kék öltöny, s ugyanazon posztóból készült sötét kék pantalló. Járásuk nehezkes, valamint beszédük is. Mindenkit a bizalmas „te“ megszólitással illettek, mely azonban az ő szájukból nem mint a kedves bizalmasság jele hangzott ki; nem is mint a tiroloknál, régi eredeti erkölcsi tisztaság tanuságaul tűnt fel : hanem csak a szigoru, és elidegenitő cynismus modora gyanánt nyilatkozott, mely ugy látszik vallási, s politikai hitvallásukkal benső összeköttetésben áll, s mintegy attól feltételeztetik. Valamint egész külsejük kellemetlen, s elidegenitő vala, ugy társalgásuk is azon vágyat ébresztette, vajha huzamosabb ideig ne kellene velök szellemi összeköttetésben lenni. Mind kellemetlen, s taszitó egyéniségek valának, kiktől örömest menekült az ember. Rövid, s száraz feleleteikből annyit még is kivehettem, miként ők Pennsylvániából Wisconsinba azért utaztak, hogy ezen kanahánnak hirdetett ország földe minőségéről bővebb, s közelebbi ismeretet szerezzenek, de ugy látszott várakozásukban nagyon

csalódva, minden esetre szebb s termékenyebb hazájukba visszatértek.

A csak este 10 órakor érkező vonat két óra alatt a kis Belvidere városba röpitett, mely Wisconsin határán Illinois államban azon fővaspálya állomásnál fekszik, mely Chicagóból Galenába vezet.

Belvidere egy kis csiraváros, mely alig 50 házból áll, de igen csinos szállodával bir, melyben igen kis szobát, de annál nagyobb, és tisztább ágyat kaptunk. A szoba nagyobb részét a széles ágy foglalta el, melyben még egy mosdóasztal és egy szék is állott, s ezen nélkülözhetlen butorokon kivül alig maradt annyi tér, a min fellehetett öltözni. Itt a legszembeszökőbben be vala bizonyitva, miként az amerikai szállodákban a szobákat csak hálókamarákul használják, melyekbe csak akkor lép az ember, ha lefekszik, s azonnal elhagy, mihelyt felöltözött. Minden más foglalatosságát hálószobáján kivül a szálloda társalgó termében végzi az amerikai, mely itt épen oly kényelmesen s csinosan vala rendezve, mint az Egyesület népesebb városaiban.

Belvidere, bár egyetlen utczából áll, de ebben számos gazdagon szervezett boltok, s rakodákkal, több igen izletes módorban épitett falusi lakkal bir, melyek itt annyival nagyobb figyelmet gerjesztenek, mivel oly távol az amerikai polgárisodás középpontjától legkevésbbé sem számit az ember ilyesekre. Önkénytelenül azon kérdés merül fel az emberben : kinek lehet kedve ezen mondhatni minden természeti kellemtől kopár vidéken oly igéző falusi lakokat épi-

tetni? azokat mindazon kényelmekkel ellátni, melyek a legpulyább fényűzéshez szokott izlést tanusitanak? Hiába keresnél valami ehhez hasonlót a mi falusi közép nemességünknél, mely vagy nem érzi ennek szükségességét, vagy nem gyönyörködik benne. Továbbá két Dagerreotypeur is lakik Belviderében, kik kitünő mesterek az ő művészetükben. Van még Panorámája is ilyen felirással : „the first Exhibition in the united states" (első mutatvány az egyesült-államokban). Augustus 22-én délelőtt egy sétát tévén a városon kivül, azt tapasztaltuk, hogy földe igen termékeny, s jól mivelt, melyen a szétszorva álló, igen csinos, s buja kertektől környezett falusi lakok a különben lapály, s kellemetlen vidéknek némi bájt kölcsönöztek.

Belvidere városkát (sehogysem tudtam kipuhatolni, micsoda körülménynek köszönheti nevét) az nap délután elhagyván, még esti 6 órára Galenába érkeztünk.

Minél közelebb jutottunk Galenához, annál jobban eltünedezett a vidék szokott amerikai jelleme, t.i. az elláthatlan, és semmi halom által meg nem tört sikság. A vidék hullámszerű görbületekkel kezdett emelkedni, melyek végre kellemes csoportozatu meglehetős halmokká dagadtak. Csaknem leirhatlan, mily örömmel üdvözöl a vándor egy halmos vidéket, ha már ezer mérföldnyi térséget átutazott, és folyvást ugyanazon egy korlátlan sikság terült el szemei előtt. Uj-Yorktól kezdve csak Hudson, és Albany vidéke nyujt valami változatosságot, attól fogva a mint a

tavak hosszában utazik az ember egész Mississippiig semmiféle halmot sem pillant meg, ugyanazon elkedvetlenitő látvány terül el az egész Wisconsin való átutazáson.

Az üde bokrokkal benőtt, és ezüstfehér patakoktól locsolt völgyek, és rétségek buja zöldje, melyek fölött a sziklás halmok gyakran festői alakban nyulnak fel, üditő, és kellemes képet tár fel az elbádjadt szem előtt. Galena tőszomszédságában a halmok csaknem hegyekké domborodnak, de azért valóságos hegyeknek, bármint erőlködjenek is azokká lenni, nem nevezhetők.

Galena egy ily két sor halom közé van szoritva, és egy jelentéktelen patakcsa által (Fever-River), mely a szük völgyet hasitja, két részre osztatik. Igen jelentékeny város, mely 10,000 lakost számlál, s csinos lakházakkal, meglepőleg gazdag rakodák, nagy és pompás boltok, s diszes kirakatokkal büszkélkedik. Valóban megvalék lepetve, midőn ezen kis városban mindenütt gazdag ékszer, norinbergai portékatárakat, nagy porczellán, üvegrakodákat, ruha, kalaptárakat sat., oly különböző választékban pillanték meg, mint ezt csak nagyobb városainkban szoktuk tapasztalni. Igaz ugyan, hogy ezen raktárak az egész vidéket ellátják, de csakugyan világos tanubizonyságot tesznek a mindenütt elterjedt szokatlan jólétről, mely még a közép, s alsó osztályt is képesiti, hogy az élet finomabb élvezeteiért nagyobb összegeket adhasson ki. Ugy szinte az a szálloda is, melybe betértünk, nagy s minden kényelemmel oly pazarul ellátott, miként

az Egyesület legjelentékenyebb városai első rangu szállodáival versenyezhet.

Galena népessége leginkább németekből áll, kik bányászat, és földmiveléssel foglalkoznak, de azonkivül kereskedést is űznek, mely itt nagyon élénk.

Galena vidéke ásványgazdagságát tekintve az Egyesület legérdekesebb, s legfontosabb pontjai közé tartozik. Az igaz, hogy az itt ásott ércz, sem arany sem ezüst, sem más nemes ércz, hanem csak ólom: de az oly roppant mennyiségben találtatik itt, miként az abbóli nyeremény több hasznot hajt a vállalkozóknak, mint Europában sok arany és ezüst bánya, legalább nagyobb jólét s gazdagság uralkodik Galena lakói, mint Selmecz, vagy Szászországban Freiberg lakosai közt.

Az ásvány vidék, melynek központján fekszik Galena, a Mississippi két partján elterül Wisconsin, Illinois és Jowa-államok egy részén, és elfoglal 80 Townshipet (városterület), vagy 51,200 holdnyi térséget. Ebből a legnagyobb rész, jelesűl 62 városterületnyi Wisconsinban, 8 délnyugati Jowában, és 10 északnyugati Illinoisban terül el.

Azon ásvány, mely itt ólomnyerésre használtatik, mint minden ólombányában itt is ólomfényle, az az ólomkéneg (Schwefelblei), mely itt is mint mindenütt 86,7 századrész ólmot, és 13,3 ként tartalmaz, és gyakran 1—2 ujjnyi nagyságu koczkává jegeczedve jő elő. Ezen ásvány latin neve Galena plumbi, és hihetőleg ez szolgáltatott alkalmat a város elnevezésére.

Az ércznek nyerése a város közel környékén a

legdurvább modorban történik, és csak a bányák rendkivüli gazdagsága teszi azt lehetővé, hogy a bányászok fáradsága meg van jutalmazva. Augustus 23-án reggel egy szerecsen oldala mellett kikocsiztam a várostól két angol mérföldre fekvő aknákhoz, s azt gondoltam, hogy az ólomnak ily roppant termelése mellett, melyet évenként teremtenek, csak némileg is rendezett, s szabályozott bányászatot találok, s rendesen beépitett aknákat látok. De mind ebből semmit. Néhány elszórt, gyéren lakott szegényes kunyhó, számos vakondok turásként felhányt halom fedi köröskörül a földet, azok mellett néhány láb, gyakran néhány ölnyi mély formátlan lyuk, mely az akna helyét pótolja, melyből egy vizirányos bejárás vezet a föld mélyébe, az aknaforma lyuk fölött egy egyszerű tekerőcsiga, mely körül egy kötél kanyarodik, azon egy puttony, mely a sok ezredéves álmából felzaklatott érczet napvilágra szállitja, mind azon készületek, melyeket a galenai bányász használ. Ezen aknák nagy része azonban elhagyatott állapotban volt, részint mert a vállalkozót reményében megcsalták, részint mert annak nyári időben a szántásvetés több nyereményt igért. A bányászok nagy része is igen mindennapi emberekből áll, kik minden bányászati ismeret nélkül, s megfosztva minden a bányászat eredménydus vitelére szükséges segédeszközöktől szánják magukat csak vaktában ezen bizonytalan pályára.

Még kevés év előtt az ezen vidékeni ásványterület az állam tulajdona volt, s mindenki bármely meg-

szoritás nélkül kénye kedve szerint turkálhatta a földet, s ott nyithatott aknát, hol természeti ösztöne legnagyobb eredménynyel kecsegtette. Miután azonban a Galena körüli egész ásványvidék a kormány eladásából magánkezekre ment át, a földnek ezen önkényes, s rendszeretlen turkálása annyiban szenvedett megszoritást, hogy minden, ki mint bányász akar szerencsét próbálni, egy darab földet, a nyert ércz $^1/_4$ vagy $^1/_5$ részének átengedéseért, csak a tulajdonostól bérelhet, s akkor kezdhet a munkához. Rendesen többen lépnek társulatba, kik egyformán segéd eszköz nélkül szükölködők, s járatlanok a bányászati ismeretben, s kölcsönösen gyámolitják egymást fáradságos munkájokban. Igaz ugyan, hogy sok balul sikerült kisérlet után gyakran csalódnak reményökben, s kényszerülnek megkezdett munkájokat abbanhagyni, legalább ezt mutatják a számos fűvel benőtt halmok, s elhagyatott aknák : de azért csak némileg okszerűbb eljárás mellett is nagyon nyereményes lehet itt a bányászat, miután mondhatni, tiszta érczen dolgoznak. Több ily elhagyott aknánál számos mázsára menő tiszta érczet, mint gazdátlan jószágot, őrizetlen heverni láttam; melyekből több nagy rendszeresen kifejlődött jegeczekkel benőtt darabokat magammal Europába vittem.

Azonban nagyon csalódnék ki azt hinné, hogy az egész ásványterületen mindenütt egy formán rendezetlen modorban történik az érczásás. Ugy látszik, hogy ez csak Galena környékén van igy. Már beljebb, különösen Wisconsin államban a szabályozott bányá-

szat ezen rendszeretlen turkálást egészen kitolta helyéből. Itt már a tudomány kivánalmai szerint történik a bányászat, értelmes s tudományosan képzett emberek vezetik azt, s számos gőzgép van folytonos működésben, melyek részint előhozzák, részint feldolgozzák az előhozott érczet.

Csak ily módon lehet aztán kimagyarázni, miként a felső ásványterületekeni évenkénti tiszta ólom termelés, az összes europai szárazföld ólom előállitását már is felülhaladja. Igy például statistikai adatok szerint a felső ásványterűleteken 1851-ben előhozott, s onnan szerteszéljel küldözött ólom mennyisége 33,188,050 fontra ment, holott az europai száraz földön előhozott ólom mennyisége alig 31,500,000 fontot tett.

Ezen ólomnak nagyobb, jelesűl $^4/_5$ része Galenából St.-Louis és Uj-Orleanson keresztül Uj-Yorkba, s az Egyesűlet többi városaiba szállittatik. A Fevre folyam partján mindig roppant kupeczekbe felhalmozott rakásokat láthatni, melyek ott hajókra rakatván a Mississippin lefelé egész a mexicói tengeröbölig vitetnek.

A halmos vidék sok tájfestői kellemmel kinálkozik. Az egész vidéket bekocsiztuk, s mindenütt jól mivelt, és termékeny földet, diszes kerteket, csinos falusi lakokat sat. találtunk. Átalában amerikábani utazásom alatt mindenütt azt tapasztaltam, hogy az amerikai igen sokat tart a falusi lakra, arra tetemes összegeket költ, s a legpompásabban, s kényelmesebben szereti azt rendezni. Ő tehát a természet kellemei

iránt nem érzéketlen, s a falusi lakást minden módon kellemessé óhajtja tenni, s a különben mostoháskodó természetet megkiesiti. A városban lévő girbegörbeségeket elegyengetik, a város kiterjedését akadályozó jelentékenyebb halmokat, s sziklatömegeket elhordják, hogy a forgalom szabadon terjeszkedhessék, s mozgalmát se hegy, se halom gátlólag ne csökkentse.

Czélunk volt még 23-án reggel 9 órakor elutazni Galenából. A kis Fevre-Riveren, melynek gyakran alig van 3 lábnyi vize, mindig több kisebb s nagyobb gőzös horgonyoz, melyek a Mississippiből jövén ezen folyamon felfelé egész Galenáig vitorláznak, hol most utazókat, s portékákat szednek fel, majd raknak ki, s rövid ott tartózkodás után ismét megfordulnak, hogy utjokat a Mississippin vagy felfelé St.-Paulig, vagy lefelé St.-Lousig vagy Uj-Orleánsig folytassák. E szerint megy naponként gyakran több gőzös. Az augustus 22. és 23-án ott horgonyozott hajóknak egészen más rendeltetésük volt, minthogy utunk tovább folytatására használhattuk volna. Azonban azt mondták nekünk, miszerint reggeli 9 órára egy hajót várnak, mely hihetőleg még dél előtt visszaindul. Visszasiettem ez okból az aknáktól, nehogy a hajót elszalasszam. De midőn visszatértem sem volt még ott a várt hajó, s igy telt el ez egész nap folytonos hasztalan várakozásban, a nélkül hogy a ránk mért Galenában töltendő unalmas vesztegléstől bár mimódon menekülhettünk volna. Legalább huszszor kisétáltunk szállodánkból a partra, de mindig hiába. Végre este felé megjelent egy hajó, melyről azt mon-

dák, hogy másnap elutazand, s azonnal elhatározánk, hogy Galenát azzal elhagyandjuk. Minthogy pedig még meglehetős világos volt, egy sétát tettünk a város azon részében is, mely a folyam másik partján halmos térre vala épitve. Midőn azonban szállodánkba visszatértünk, nem csekély boszuságunkra, azt kellett hallanunk, hogy azon hajó már ismét elutazott. A hajós kapitány kénytelenittetett előbbi határozatát megváltoztatni, s azonnal horgonyt huzni. Táviratozta is a szállodába miként Galenát fél óra alatt elhagyja, s minden-felé kerestek bennünket, de sokkal messzebb valánk a szállodától, minthogy egy könnyen megtalálhattak volna.

Szerencsénkre még azon éjjel több hajó érkezett, melyek közől egy már a következett nap reggelén elutazandó vala. Mi azért helyet váltottunk arra, s 24-én reggeli kilencz órakor elhagytuk Galenát.

Ha a Fevre folyam jelentéktelen nagyságát meggondolóra veszi az ember, valóban bámulnia kell, mikép lehetséges az, hogy oly óriás gőzösök, mint a Mississippi gőzösök járhatnak rajta. A folyam sok helyen gyakran alig két lábnyi mély, és a rajta ügygyelbajjal mozgó óriás gőzösök gyakran fenekestől felkavarják az iszapot, ugy hogy azt hiszi az ember miként inkább sürü iszapban, mint vizben mozognak, és még is az év minden szakában akadályozatlanul jönnek mennek rajta. Galena alatt a hajók kiállásától 50 lépésnyire nád és káka tenyészik a viz közepén. Már most ha azt látjuk, hogy a mi nagy, és pompás Dunánkon gőzöseink gyakran vizapály miatt kény-

telenek fennakadni, méltán kérdezzük önmagunktól, mi oka lehet, hogy a mi folyamainkon miért nem épittetnek ilyen hajók, mint ezek melyek az amerikai folyókat oly roppant számmal, a legsekélyebb vizállás mellett is hasogatják.

Az amerikai folyamgőzösök, az ugynevezett Mississippi gőzösök alkotásukra nézve lényegesen különböznek az europai folyamgőzösöktől. Miután t. i. legtöbb amerikai folyam, még a Mississippit, Óhiót, Missourit sem véve ki, sok helyen az ugynevezett folyamroham, vagy is medrének csekély sziklás talaja által fennakasztatik, mely fölött a folyó különösen alacsony vizálláskor, mint a patak kavicsos fenekén morogva zug el; kénytelenek valának a hajó fenekét igen laposra épiteni, hogy t. i. velök még a vizroham fölött is át lehessen suhanni. Ennél fogva minden amerikai folyamgőzösnek némi teknőalakja van, ugy hogy gyakran a legóriásabb hajó is alig megy három lábnyira a vizbe. Sokkal szélesebbek is mint folyamgőzöseink, de a helyett aránylag rövidebbek, s némi tekintetben a tekenősbéka héjjához hasonlitanak. A hajónak ilyetén lapos épitése természetesen egészen más gépszerkezetet igényel. Az amerikai folyamgőzösök gépe mind felűlnyomó, ennél fogva a szétpattanás veszélyének jobban kivannak téve, mint az alólnyomó gépezetüek, mint a mi folyamgőzöseink alkotvák. Europában a biztosságnak feláldozzák azon lehetőséget, hogy mindenütt minden időben szabadon lehessen vitorlázni. Az amerikai pedig kész egy kis biztosságot feláldozni, ha az által czélt érni

képes. E szerint az amerikai tökéletesen elégedett, ha ő minden folyamon gőzössel utazhatik, s keveset törődik azzal, hogy közülök egyik vagy másik légbe röppen.

Reggeli 8 órakor hajóra ültünk tehát, mely nem tartozott ugyan a Mississippi legnagyobb, és legszebb hajói közé, de azért 60 utazóra volt rajta zárka, s mint a többi folyamgőzös, az alsó hajóöblön kivül még két emelettel s oly nagy teremmel birt, mely csaknem a hajó egész hosszát elfoglalta.

Egy óra mulva felvonattak a vasmacskák, s 14 angol mérföldet kellett a Fevre folyamon utaznunk, mire a méltóságos Mississippire értünk. A Fevre folyam halmos, és zöldfü, s buja cserje fedte partjai, s az általa itt s ott képzett dus szigetek kellemessé varázsolják a rajtai utazást. Ott pedig, hol a Mississippibe ömlik, meglehetős szélesre terül, s számos sziget boritja, melyek zavaros viztükrét megszakasztják. Az egyesült-államok legnagyobb folyójának partjai azonban a Davenportig nyuló területen át kevés természeti szépség, ugynevezett regényes szinezettel pedig teljességgel nem kinálkoznak. Nagy részben egészen lapályosok, sivatagok s csak itt s ott emelkednek a viztükre fölött alig 50 lábnyi magas zöld erdőfedte halmok, melyeknek tövében nagy részben ifju, s csirájukból csak most bontakozó telepek merülnek föl. A lapályos partokat leginkább sürü erdőség boritja, melyet embernyom még aligha tapodott. Azt hinné valaki, hogy ezen egy hatalmas folyam partján ezredek óta eredeti vadonságukban szabadon tenyésző

erdők valami megható méltóságos tekintetet nyujtanak, hogy itt izmos égig meredező óriás fáknak kell állaniok, melyek a folyam árjával, s az idő emésztő fogával daczolni képesek. Azt hinné az ember miként ezt várni annyival inkább jogositva van, mivel sok utazó leirása után ezt feltenni mintegy kényszerittetik. De a higgadt szemlélődő szeme mind ennek még csak árnyékát sem képes felfedezni. A fák mind aprók, semmit sem mutatók, törpék. Hasztalan keres egésséges, s diszesen fejlett koronáju fát; mind száradozó, kivesző-félben áll. A futásában szabadon, s akadályozatlan hömpölygő folyam szünetlenül szaggatja a partot, melyet vizbe dölt számtalan fa élettelen törzse fed. Ugy szinte a Mississippi vize is zavaros, és iszapos, s magától képződő nyákony zöld hártyája fedi a lomhán folydogáló folyam hullám által meg nem tördelt viztükrét. Sokat hasonlit e tekintetben a Dunának Komárom vagy Gönyőn felöli kietlen tájához; vagy a Tisza unalmas partjaihoz, a mint az lomha folyásával alsó Magyarország sivatag pusztaságai közt kigyózik.

Egyetlen gyönyörködtető kép, melyet a Mississippi partjai nyujtanak, az azokon elszórt számos uj, s életvidor telep, melyek közől néhány már tekintélyes állapotra vergődött. A Galenától Davenportig nyuló egész vonalon nem valék képes egyetlen településre alkalmas pontot találni, mely már el ne foglaltatott volna. Mindenütt, hol csak a Mississippi partjai a vizszine fölött némileg felemelkednek, tehát az áradatnak még magasabb vizálláskor sincsenek

kitéve; mindenütt hol csak a parttól meglehetős távolban sürü erdőség boritotta halmok domborodnak, s köztük, és a part közt termékeny, s földmivelésre alkalmas sikság terül el, uj, erőteljesen fejledező telepeket lehet találni. Ezek közt legkitünőbbek, s már tekintélyes városokká emelkedtek Bellevue, Savannah Fulton, Lyons, Albany, Camanche, Le Claire, sat., melyek a két parton rendesen egymással szemközt, mint vetélkedő ikertestvérek terűlnek el. Természetes, hogy mindegyiknél megállapodik a gőzös, s részint utazókat, részint portékát, butorokat sat. hol kiraknak, hol beszednek. Mert gyakran csupán a felsalá járó gőzösök az egyetlen közlekedési eszköz, mely által a nagy folyamvonal mellett fekvő uj városok, és gyarmatok egymással összeköttetésben állanak. Le Claire alatt kezdődnek a Mississippi rohamatjai, melyek a hajós kapitányok kiszámitása után némi megszakadásokkal 18 angol mérföldön át tartanak. Magasabb vizálláskor bizonyos meghatározott helyeken csak a víz kerengése, vagy a folyam sebesebb hullámzó folyása által; sekély vizálláskor pedig hallható zugásban mutatkoznak, melyet a viz okoz, a mint a folyam tükre alatt lappangó sziklagerinczek fölött sebesen elzug. Ezen Scyllák sok hajónak lettek már, gyakran sirjává, a mennyiben a viz alatt néha alig két lábnyira lappangó sziklacsucsok annak gyomrát a szó teljes értelmében felhasitották. Egy szétszakadt hajó töredéke, mely mellett elhaladtunk, figyelmeztetett a fenyegető vészre, s hasonló sorssal ijesztgetett; mit hogy csak nagy ügygyelbajjal kerülhettünk el, azon

körülmény bizonyitja, miszerint gőzösünk is a mint azon átzökkent néhány erős döfést kapott, s a kiálló sziklacsucshoz oly borzasztó morajjal dörzsölődött, hogy megrémülve mindenki felszökött helyéről. Ha néhány ujjnyival sekélyebb a viz, minket is azon csapás sujt, mely nehány hét előtt azon gőzöst sujtá, melynek hullája mintegy 50 lépésnyi távolban hevert mellettünk. Ez alkalommal egy adoma ötlött eszembe, melyet nekem egy Mississippi gőzös-kapitányáról beszéltek. Midőn jelesűl az egy ily helyen hatolt át gőzösével, s az oly hatalmas lökést kapott, hogy mindenki megrémülten a fedezetre futott, s a kapitányt azon kérdéssel ostromolta „mi történt?“ mire ő azon megnyugtató választ adta„legyenek önök nyugodtan, a hajó csak elsülyed. Nevezetesen ő csak azt tartotta valódi veszélynek, ha hajója a levegőbe reppen.

A hajóknak sietniök kell, hogy ezen veszélyes helyek mellett előbb elhatoljanak, mint a sötétség beáll, és pedig meglehetős homályos volt, midőn a Leclairféle szirteket elhagytuk. Nem sokára a két testvérváros Rockisland és Davenporthoz közeledtünk, melyek már akkor a számtalan gázlámpa tündérfényében usztak, s áthaladtunk azon helyen, melyen az amerikaiak a Mississippinek hiddali átépitését elhatározták, s határozatukat azonnal életbe léptetni is megkezdették. Mert az amerikaiaknál gyorsan követi gondolatot a tett. A két parton már el is kezdték a hidfőket épiteni, s a szirtszigetet (Rockislandot), melyen az Armstrong vár áll, választották az óriás

lánczhid középoszlopa legbiztosabb alaphelyéül. Ez fog lenni a legelső hid, mely a Mississippin átnyúlik. Ez fogja a Chicagóból Rockislandon keresztül vezető vaspályának a Davenportból kiinduló, ugy szinte a nyugaton Rocki-mountainsig tervezett vonallali öszszeköttetését helyreállitani, s igy az egyesült-államok keleti felét a nyugatival összekötni. Az amerikaiak örömmel néznek e pillanat eleibe, és Scherzer kifejezése szerint „nem oly gyermekesek, és pedánsok mint a jámbor kölniek, kik a Rajnának forgalmat előmozditó áthidalását elfogultságukban azon okból nem akarják megengedni, mivel ez a Rajnapart festői tekintetét nagyon csökkentené!!! Mily kár, hogy az amerikaiaknál hiányzik ezen regényes szellem!

(Vége az első kötetnek).

TARTALOM.

AMERIKAI UTAZÁSOM.

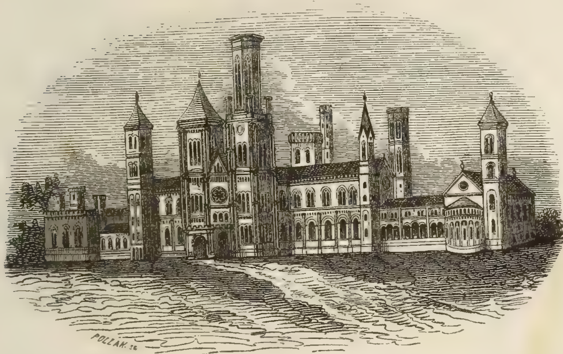
MÁSODIK KÖTET.

AMERIKAI
UTAZÁSOM.

Dr. Nendtvich Károly által.

Egy földabroszszal és három körajzzal.

MÁSODIK KÖTET.

Smithsonféle intézet.

PEST, 1858.

Kiadja Heckenast Gusztáv.

Pest, 1858. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

TARTALOM.

AMERIKAI UTAZÁSOM.

XXVIII.

Davenportból St.-Louisig.

Augustus 24-én este értünk vissza a Mississippin Wisconsin államba, és a felső ásványterületekre való kirándulásunkból Davenportba. Az erre következő szombatot hazautazásunkra szükséges készületeim, a vasárnapot pedig davenporti barátimtóli bucsuvételre szentelém.

27-én reggel a Mississippi partjára kocsiztunk, hol több barátim közt a vegytan, és természettörténet derék tanára Schelden S. Dávid is várt rám egy általa gyüjtött, nagy részint davenporti növényekkel megtöltött ládikóval, hogy vég „Istenhozzádot" mondjon, s europábai utazásunkhoz a legtöbb szerencsét kivánja. Majd átkeltünk egy gőzösön a Mississippi tul partjára, hol azonnal a „Chicagó és Rockisland" vaspálya kocsijába ültünk.

Visszautazásunk vonalát ugy választottuk, hogy azon az Egyesűlet legjelentékenyebb városait kellett érintenünk. St.-Louis, Louisville, Cincinnati, Pittsburg, Harisburg, Baltimore, Washington és Philadelphia valának a kiszemelt pontok, melyeket látni

határozánk, mielőtt az uj világot hihetőleg örökre elhagynók, s csak három havi távollét után ismét régi hazánkba vitorláznánk.

Utazásunk első czélja, melyet elérni ohajtánk St.-Louis, nyugatnak a Mississippi mellett fekvő legkitünőbb, s legérdekesebb városa vala a Missouri államban, mely Észak-Amerika két legnagyobb folyama a Mississippi, és Missouri egyesűlésétől néhány mérföldnyi távolban fekszik.

Ha az ember Davenportból St.-Louisig utazik, legtöbb esetben a vizvonalt szokta választani. A Mississippi kevés csavargással egyenesen délnek folyik itt, s naponként pompás gőzösök horgonyoznak Rock-island alatt, melyek St.-Louisig 2½ nap alatt teszik meg az utat. De mi azért a vaspályájáni utazást választottuk, részint mert utaztunk már a Mississippin, mely pedig Davenporttól St.-Louisig kevés élvet, és kevés változatosságot nyujt az utazónak, részint azon okból, mivel időt nyertünk, s azáltal alkalmat vettünk Illinois bensejéni átutazásra, mely az Egyesűletnek egyik legszebb, s legtermékenyebb állama.

Illinoisban annyi, különböző társulatot illető vaspálya szeldeli egymást, hogy valóságos tanulmányozás kell hozzá, hogy az indulást ugy válassza az ember, miszerint időt ne veszitsen, és seholse kelljen huzamosabban várakoznia az induló vonatokra.

Az amerikai vasut társulatok azon aprólékos féltékenykedést, s boszantgatást gyakorolják egymás irányában, melyet mi gyakran a mi érdemes czé-

heinknél tapasztalhatunk. Ők gyakran ugy irányozzák indulásukat, hogy az őket átszelő vonatok megérkezése az övékével egy időre ne essék, s inkább némi kárt szenvednek, csakhogy az által a szomszédaik, s vetélytársaiknak is kárt okozhassanak. Saját házukat meggyujtják, csakhogy szomszéduké is leégjen, sőt gyakran egymás mellett nyuló pályák keletkeztek, melyek a szállitási bért annyira leszállitották, hogy az egyik, mely a veszteséget soká nem győzte, okvetlen megbukott. Igy van Illinoisban jelenleg is egy pálya, melyen az utazókat soká ingyen vitték, sőt még élelmezték is, csakhogy kellemetlen vetélytársukat válalata megszüntetésére kényszeritsék.

Rockislandtól St.-Louisigi utazásunk alatt 4 különböző vaspályán haladtunk át, jelesűl: a Chicagó és Rockislandin La-Salleig, onnan Decaturig az illinoisi középponti vaspályán, Decaturtól Springfildig a Great Western pályán; végre St.-Louisig a Chicagó és Mississippi vonalon.

A Rockislandtól La-Salleig tartó vonalon ezuttal harmadszor utaztunk. Itt $1^1/_2$ óráig kellett várakoznunk azon vonatra, mely az Illinois középponti pályán Bloomingig vala szállitandó. La-Sallén tul egy pompás emelt uton (viaduct) haladtunk át, mely egy körülbelűl 200 ölnyi széles kies völgyön röpitett keresztül, mely hazánk szép Garam völgyére emlékeztetett. Az ut csak fából van ugyan épitve, de szokatlan hosszuságát, rendkivüli magasságát, s azon művészetet tekintve, melylyel egyes részei összeillesztvék, nemcsak pompás, hanem megható képet is nyujt.

Kőbőli emelt utak a ritkaságok közé tartoznak Amerikában, ellenben az ő faépitési modorukban kitünő mesterek, ugy hogy azok tartósság, czélirányosság, s összeállitás tekintetében szakértők itélete szerint jóval felűl mulják az ilynémű europai épitményeket. Hajborzasztó látni egy vaspályavonatot, a mint szédítő toronymagasságnyira egy emelt ut gyönge faalkotványán keresztül zug, mely épen oly széles, hogy rajta két vonat egymás mellett elhaladhat, hozzá még csak annyi czölöpön áll, mennyi a sinek megerősítésére szükséges. De még kebelfagyasztóbb, ha az ember személyesen utazik át rajta, s ama szédítő mélységet lába alatt látja, mig maga mintha a légben lebegne. Az amerikai azonban ily iszonygerjesztő jelenetekhez hozzá levén szokva, csak annyi benyomást gyakorolnak rá, mintha egy patak bürüjén lépdelne át.

Az Illinois középponti vaspálya keresztül hasitja Illinoist északi vég szélétől egész déli végéig, s mindenütt buja erdőségekkel változatos termékeny mezőségen visz át. Az ezen vaspálya épitését felvállaló társulat költségei fedezésére az államtól két millio ötszázezer hold földet kapott, melyek 1—15 mérföldnyi távolban feküsznek a pálya két oldalán, s annak megnyitása napja óta eladásra kihirdettettek. Egy-egy holdnak ára különböző, a föld fekvése, és jóságához képest 5—25 dollár. Ugy találtam, hogy a föld nagyrészint termékeny, s csak itt-ott ingoványos s kákával benőtt. Sajátszerü gyönyört nyujt az, midőn a mindenható gőzös szárnyas lovaitól az ameri-

kai pusztaságok virágdus sikságain órákig röpittetvén, egyszerre egy buja zöld erdő közepén kies, pompás kerttől övezett mezei jószágot pillantunk meg. Ugy tetszik, mintha oda volna varázsolva, csak nem hajlandó hinni a régi regéket, melyekben szinte sok napi pusztaság, és sivatagoni vándorlás után egyszerre tündérpalotába toppan az ember, melyben bőviben találja mind azt, a mit a legfinnyásabb fényüzés kigondolni képes. És én meg nem foghatom, mikép képes valaki Wisconsin s Michiganba vándorolni, s telepedni, mig Illinoisban oly pompás mezei birtokok kaphatók, hol a legtermékenyebb föld, melynek becsét sokszorozza a kedvező éghajlat, sokkal több csáberővel birhatna, mint Wisconsin zordon, rideg éghajlata, és a szántóvető fáradságát gyakran oly fukarul jutalmazó földe.

Decaturnál, mely épen Illinois közepén fekszik, elhagytuk a középponti vaspályát, s a Great-Western pályára tértünk, mig Springfieldnél Illinois fővárosánál a Chicagó és Mississippi pályára jutottunk, mely is Altonon át St.-Louisba vitt.

Springfieldben megháltunk. Ámbár az állam fővárosa, s több itt összefolyó vaspálya csomópontja: jelenleg még is kevés jelentőséggel bir. Azonban, termékeny sikságon terülvén el, s a legnagyobb vizvonalakkal, a Mississippivel, s közvetlen a még nagyobb Missouri torkolatával a Chicagó — Mississippi vaspálya által köttetvén össze, biztosan lehet várni, hogy jelentősége évről évre nevekedni fog. Lakói száma jelenleg csak 5000 rug.

Augustus 28-án reggel elhagyván Springfieldet, dél felé a Mississippi partjához jutottunk, melyen fekszik ama nagy és gazdag város St.-Louis. Altonon alul, mely a Mississippi gőzösök számára gyönyörü kikötövel bir, haladtunk el Észak-Amerika két legnagyobb folyama a Mississippi, és Missouri egyesülése pontja mellett.

A vasuti állomástól négy büszke fekete által vont omnibus röpitett a gőzöshöz, mely a Mississippi tulpartjára vala szállitandó. A Mississippi, miután egyesűlt a Missourival, jelentékeny szélességre nevekedett itt, s megható alakban tűnik fel ellenkező partról a város, mely amphitheaterként terül el az utazó szeme előtt, számos gőzöseivel, melyek egymáshoz szorongva egy mérföldnyi hosszuságban foglalják el a Mississippi jobb partját. St.-Louis páratlan forgalmáról tökéletes fogalmat szerezhet magának az ember, ha meggondolja, hogy azon reggelen, melyen átkeltünk a Mississippin 80 szebbnél szebb, és nagynál nagyobb gőzös horgonyozott partjain. Ha mi a Duna partján Pest alatt egyszerre 6—8 gőzöst látunk horgonyozni, meglepetve már egy kis flottának tartjuk. St.-Louis alatt sohasem látni kevesebb mint 50—60 nagy gőzöst feküdni egymás mellett szorosan összesimult rendben, melyek egy angol mérföldnyi hosszuságot foglalnak el. Már ebből is lehet képzelni az amerikai folyamokoni izgékonyságot, pedig még St.-Louis nem a legkitünőbb kereskedelmi város a Mississippi mellett, mert azt Uj-Orleans jóval felűl haladja. De még meseszerűbben hangzik, ha azt halljuk, hogy a Mis-

sissippin s vele kapcsolatban levő folyamokon idáig 1200 gőzös jár fel s alá szakadatlanul, melyek a forgalmat, s portéka szállitást eszközlik. Elbámul az ember ezen megmérhetlen izgékonyságon, s ha még hozzá számitja azon szokatlan olcsó szállitási dijt, holott az amerikai gőzösök átalában költséges kiállitásuak, s drága szerkezetüek; végre ha tekintetbe veszi, hogy minden két utazó számára rendes ágygyal ellátott czélirányosan rendezett zárka áll; és hogy az olcsó szállitási dijért még becsületes, s mondhatni igen jó élelmezés is adatik, valóban csaknem megfoghatlan, mikép lehető mindaz, s mikép állhatnak fenn a vállalkozók. És még is fennállnak ők, és pedig ugy látszik nagyon jól állanak, s az egészen szabad, semmi szabadalom által nem korlátolt versenyzés daczára évről évre szaporodik a gőzösök száma, évről évre nagyobb, s pompásabb alakban állitatnak elő, és a szállitási dijak mégis olcsulnak. Egykor Amerikában tartozkodásunk alatt azt beszélte egy valaki, miként egy Mississippi gőzös van épülőben, melyen 1000 utazó számára fognak zárkák lenni. Ily eredményt természetesen csak oly megmérhetlen forgalom, s oly tökéletesen korlátlan versenyzés mellett lehet felmutatni, mint az egyesült-államokban létezik, s hová Europa nehezen fog jutni. Europában roppant összecsoportosulásra csak akkor számithatni, ha leginkább élvezet, vagy bizonyos látványságról van szó. Első május, pünköstünnepe, s más népünnepnek szentelt napok roppant mennyiségü népet csőditenek ugyan a vasutakra. Versailles, Baden, budai svábhegy

szembeötlőleg tanuskodhatnak erről. Ilyen ünnepélyes alkalmakkor hullámzik a néptömeg, a városok, mondhatni, mintegy megfosztvák lakóiktól, de a következő napon annál nagyobb apály áll be, és a vig ünnepnapot követő mámor az egyetlen nyeremény, mely a népre hasonló mulatságokból háramlik.

Négyes fogatu pompás omnibus röpitett bennünket St.-Louis első, és legkitünőbb szállodájába. Ez egy nagy, diszes szálloda, és mint Amerika minden nagy szállodája a legfinnyásabb amerikai kényelem legtulcsigázottabb kivánalmainak a legnagyobb mértékben megfelel.

A vendégek kényelméért a nagyobb amerikai szállodákkal legtöbb esetben borotválkozó, és fördőintézetek is vannak összekötve, mert Amerikában nem szokás, hogy az ember szobájába hivassa a borbélyt. Az amerikai időlopásnak tartja ezt, ő mindent szaporán szeret végezni, s a mellett keveset törődik a kényelemmel. Midőn a fördőszobába léptem, kellemesen leptek meg a fehér márvány fördőkádak. Mivel ezen márványnak nagy hasonlósága van a florenczival, nagyon kivántam tudni, honnan valók ezen szép, nagy és tömör fördőkádak. Megkérdeztem a felügyelőt, s nagy meglepetésemre azt kellett hallanom, hogy ezen fördőkádak mind Olaszországból vitettek St.-Louisba. Tehát St.-Louisban a Mississippi mellett olaszországbóli fehér márványfördő kádak, melyeket Europa fördőin hasztalan keresnél. Ha tehát az amerikai ilyen dolgokat nem tudna becsülni, és

méltányolni, ha annak értékét nem ismerné, ki jönne azon gondolatra, hogy azon roppant kiadást pusztán mint fördőkádért megtenné.

St.-Louis nyugatnak legnagyobb, legnépesebb, kereskedelmi, iparos tekintetben pedig legjelentékenyebb városa. Lakóinak száma jelenleg többre rug 100,000-nél. Keletkeztét a francziáknak köszönheti, kik St.-Louist 1763-ban alapitották. Azonban franczia uralom alatt, s franczia telepitéssel nem virágozhatott fel, soká bőrkereskedők jelentéktelen állomása volt, és gyors fejlődésnek csak akkor indult, miután a franczia kormány 1814-ben az egyesűlt-államoknak átengedte. Még 1810-ben is csak 1400-ra ment a lakosság száma, kik többnyire francziák valának. 1830-ban már 7000, 1840-ben pedig 16,000-re emelkedett lakói száma. Ezen időtől fogva pedig oly meseszerű gyorsasággal fejlődött, hogy az 1850-iki összeirás szerint 82,740 lelket mutatott ki, jelenleg pedig 100,000-nél bizonyosan többre rug. Lakóinak száma e szerint tiz év lefolyása alatt ötszörösen nevekedett. Ezen óriás emelkedés mellett mily kicsiny, mily törpének látszik bármely europai városnak még oly gyors felvirágzása is, kitünik abból, ha a számok mindkét részről nevekedését hasonlitjuk össze. Europának ujabb korban leggyorsabban felvirágzó városai közé tartozik minden esetre Pest. Kedvező kereskedelmi viszonyai, az országnak 1830—1848-igi sebesen nevekedő értelmi fejlődése különösen nagy befolyással voltak e város népessége szaporodására, és fekvése terjedésére : és még is lakóinak száma

1830—1840-ben 62,734-ről csak 66,984-re, és 1840—1848-ig 110,516-ra emelkedett.

Minden esetre igen érdekes dolog kikutatni azon okokat, miért hogy például egy város, vagy egy ország különben hasonló viszonyok közt egy nemzet uralma alatt teljességgel nem képes virágzásra jutni, s nyomasztó helyzetéből kivergődni; mig egy más nemzet uralma alatt gyors fejlődésnek indul, és sebes emelkedéssel jelentékeny virágzásra vívja fel magát. Ezen viszonyokat sehol sem lehet oly jól, és oly irányadólag tanulmányozni, mint épen Amerikában, hol az államok még mind ifjak, s hol kisebb nagyobb mértékben hasonló kedvező fejlődhetési alkalom jutott mindegyiknek. Itt láthatni legszembetünőbben egyik faj uralmának a másikrai átmenetelét, s a városok, országok és népek változatai, s fejlődései folyamát itt lehet a legnagyobb figyelemmel kisérni.

Mult századokban a francziák számos nagy teleppel birtak Amerikában, de egy sem vergődhetett jelentőségre, s egyiket sem tarthatták meg, mert a hol az ő telepitésükkel összeütközésbe jöttek az angol fajjal, mindenütt ők kénytelenittettek tágitni, s a tért oda engedni. Még oly országokban is, melyekben a franczia lakó, bár az uralom az angolokra ment át, megszokott, s megkedvelt birtokát nem hagyta el, régi szokásai, s erkölcséhez hű maradt, minden ujitás, sőt minden ellen, mi megszokott kényelmében zavarhatta volna, határozott ellenszenvet tanusitott, sőt tevékeny, s iparkodó angol szomszédja példája által sem engedte magát arra csábittatni, hogy az átalános

haladásban, mely az uj világban sebesebben fejlődött, mint bárhol, csak némi részt vegyen. Legszembetünőbben tapasztalható ez alsó Kanadában, hol a Lorenzo folyam melletti régi franczia telepek még most is azon viszonyok közt élnek, mint letelepedésük első éveiben. Ugy látszik, hogy hűbériség, az ő földes uroktóli függőség is annyira összeforrott természetükkel, miszerint mindannyiszor ellenszegültek, valahányszor az angol kormány felakarta őket a jobbágyság alól menteni.

Még szembeszökőbben mutatkozik ezen nemzeti ellentét ott, hol a franczia elem, a tisztán amerikai elemmel jő összeütközésbe. Már itt legtöbb esetben teljes lehetlen vala az ő makacs conservativ, szellemével s kufárkodása által gátot vetni az amerikai folyvást haladó tevékeny szellemnek, s kénytelen lett egészen átengedni a tért, s békével visszavonulni. Még csak most pezsdűlt élet annak minden erében, és az Egyesűlet éltető intézményei alatt csak most kezdett felvirágozni, miután kereskedelem, ipar s legvégső szegeleteibe elható forgalom gondolat-gyorsasággal terjedt el az egész országban.

Még nagyobb mértékben tünik fel az erőteljes országok alakitásának, s azoknak virágzó állapotra juttatásának tehetlensége a spanyol fajban. Csak egy tekintetet kell vetnünk a déli amerikai köztársaságokra, s ezen állitás igazságáról elvitázhatlanul meggyőződhetünk. Azon szabad intézmények daczára is, melyek az egyesűlt-államokét gyakran felűlmulják, egy kormányzat sem képes megszilárdulni, egyik for-

radalom a másiknak nyujtja kezét, s az államélet minden jelenségei elvitázhatlanul oda mutatnak, hogy a társaság tökéletes bomlásnak indult. Vallási bigottság külszine alatt minden erkölcsi kötelék felbomlott, mely egyedül a társaságot egymáshoz kötve tarthatja s rablás, gyilkolás, hitszegés léptek az erkölcsiség helyébe, melyek a társaságot okvetlenül enyészet örvényébe viszik. Mexiko, Közép-Amerika köztársaságai, Granada, Peru, Chili s Déli-Amerika spanyoloktól lakott s kormányozott többi országai, mik egyebek, mint bomlásnak indult állam-műszeres testek? melyek sohasem fognak uj életre üdülni, s melyekből azon csodatevő természeti erő egészen kihamvadt, melynél fogva minden életre való élet műszer, a mi rothadt, és megromlott, magából kiválasztani képes.

Ily körülmények közt minden emberi viszonyok virágzó fejlődését ohajtó embernek kivánnia kell, hogy az amerikai Egyesület ragyogó csillagzászlóit azon enyészetnek indult országokra mi elébb terjessze ki, s azokba uj életet, uj erőt leheljen, hogy részt vehessenek azon közös harczba, mely a polgárisodás áldásaihoz vezet, s utat tör az erkölcsi tökéletesedéshez.

Az amerikaiak e hóditást Texas, Uj-Mexiko, és Kaliforniával megkezdték, s bizton lehet várni, hogy Mexiko többi része, Közép-Amerika s Déli-Amerika köztársaságai következni fognak. Az igaz, hogy az europaiak hajlandók idegen államoknak ilyeténképi összekapcsolását kalózkodás, államrablásnak czimezni.

Ha ez illő elnevezése az amerikai eljárásnak, akkor meg kell tagadnunk a polgárisodástól azon jogot, minél fogva hóditásokat tehet. Ugyan mi jogczimen birná aztán Angolország a világ minden részében s a föld minden pontján levő végetlen hóditmányait? Valjon az indiai Sikkek nagy és annyi évezred óta függetlenül fennálló országának meghóditása nem a legégbekiáltóbb igaztalanság s durva erőszaknak nevezhető volna-e? Micsoda névvel lehetne illetni Algirnak a francziák általi kegyetlen lebilincselését? Micsoda nevet lehetne adni Oroszország hóditásainak, melyekkel egy század óta szakadatlanul idegen, és független nemzeteket hatalma alá hajt? minek lehetne nevezni a Kaukazus szabad és független hegylakóinak folytonos embertelen haddali üldözését sat.?

Ehhez járul még azon körülmény is, hogy azon utmód, melylyel az amerikai Egyesűlet uj országokat, uj államokat szerez, lényegesen különbözik az europai eljárástól. Midőn az Egyesűlet sereget inditott Mexiko ellen, már akkor kinyilatkoztatta Texas, miszerint ő az amerikai Egyesűlet tagja kiván lenni. Tehát a texasi nép szabad akarata volt a megromlott, ingadozó, s tehetlen mexikói köztársaság kormányától elszakadni, s az amerikai Egyesűlethez csatlakozni: és az amerikai kormány ezen szabad akaratot csak elősegitette. És nem is tagadhatjuk, miszerint nyugalom, béke, rend s azzal együtt erkölcsösség, jólét, s tenyésztő munkásság honosul meg mindenütt, hol csak az amerikai csillagzászlók lobognak. Mindenütt szabad akarat, s közös érdek az, mely minden

egyes államot az egészhez csatol; és seholsem tapasztalható bármely erőszak, mely az egyes államot a közös államhoz bilincselné. Az amerikai középponti kormány bármely nagy és hatalmas is kül ellenség ellen : de még sem bir annyi hatalommal, hogy az Egyesűlet bármely részét is fegyveres erejével magával összeköttetésben megtarthatná.

St.-Louis városa térfok gyanánt emelkedik a Mississippi partja fölött, s ilyen fekvésénél fogva még a legnagyobb vizállásnál is biztositva van a vizáradás ellen. Csak a folyam hosszában elnyuló alacsonyabb város részek vannak kitéve a pusztitó áradásnak, kivált ha a városon felűl 12 mérföldnyire a Mississippibe omló Missouri a Roky-Möntains (sziklabérczek) olvadó hava által megdagadt vizét vad morajjal hömpölyögteti.

Habár St.-Louis még egészen ifju és serdülő város is, de azért egy hatalmas erővel emelkedő kereskedelmi középpont jellemét viseli magán. St.-Louis forgalma, kereskedelme, s iparos működése oly nagy, oly élénk mint csak Europa legnagyobb kereskedő városáé lehet. Az utczák hemzsegnek fel s alá robogó üzérek, pompás fogatok, és nehezen döczögő terehkocsiktól. Jóllehet a polgárisodás legvégső nyugati határán fekszik, de az europai művészet, és ipar minden fényüzési czikkei választékos minőségben fellelhetők benne. Gazdagon ellátott pompás boltok, zsufolt rakodák fűződnek egymáshoz elláthatlan sorral a legélénkebb utczákon, s varázs erővel büvölik magukhoz a fel s alá hullámzó tömeg tarka csoportját.

Hogy mily nagy lehet a forgalom, és űzlet : de a mellett mily roppant a kereset és nyereség St.-Louisban, már csak azon körülményből kitűnik, hogy leglátogatottabb utczáján egyetlen boltért gyakran 4—6000 dollár, az az 8—12000 ezüst forint évi haszonbért fizetnek.

St.-Louis népességének igen tarka szinezete van. Itt is, mint mindenütt amerikaiak képezik a tulnyomó többséget, azonban nemcsak számra, hanem értelmiség, gazdagság, és iparos munkásság tekintetében is tulnyomók. Az amerikai elemhez legközelebb áll a német, mely igen számosan van itt képviselve. Mindenütt németekkel találkozhatni, s gyakran megüti fülünket a német hang. A német elem leginkább egy város részben központosult, melyet azonban sem a legszebbnek, sem legtisztábbnak nem lehet nevezni. Midőn azon végig kocsiztam, különösen feltüntek az apró házak, szegényes boltok, és a mindenütt hiányzó tisztaság, mely az egyesűlt-államok minden nagyobb városában, legalább a főutczákon fellelhető. Midőn kisérőmet eziránt megkérdeztem, azt felelte, hogy ez a német városrész. Még csak most vettem észre a mindenütt látható számos német felirást, s czimjegyet. Ezt az észrevételt azonban nemcsak St.-Louisban, hanem az egyesült-államokban mindenütt lehet tenni, hol e két elem t. i. a német és amerikai szembetünőleg el van egymástól különözve. Mindenütt jólét, fény, tisztaság van az amerikai oldalon : ellenben a németekén nyomor, korlátoltság, s azzal együtt járó tisztátalanság. Ezen körülmény annyival felötlőbb volt előttem,

mert a német Europában más nemzetek fölött szorgalma, munkássága, s azzal összekötött módossága által tünik ki különösen. Amerikában e viszonyok épen meg vannak forditva, és pedig nem azon okból mintha a német ott nem oly szorgalmas, rendszerető, vagy munkás volna, hanem mivel szellemi izgékonyság, kereskedelmi, s iparos vállalkozási szellem, üzérkedési ügyesség tekintetében sokkal felűlmulják őket az amerikaiak. A német átviszi magával Amerikába tartózkodó, kufárkodó szellemét, zsugoriskodását, s kis körben működő tevékenységét, hol aztán vállalkozó szellemű, s nagyszerű üzletet hajhászó amerikaival jő összeütközésbe. Csoda-e tehát ha ily körülmények közt elbukik, ha a tetterős amerikai mellett alárendelt szerepet kénytelen játszani?

St.-Louisban a szines lakók száma is jelentékekenyebb, mint az Egyesűlet általunk eddig meglátogatott városaiban tapasztaltuk. St.-Louis nevezetesen a Missouri államban fekszik, egy nagy, minden kigondolható segédforrással dus államban: mely azonban még is mint szellemi, mint anyagi fejlődés tekintetében igen hátra maradt azon államoktól, melyek vele egykoruak, és természeti adományokra nézve sokkal hátrább állanak, de szabadok. A nagy, és természeti kincsekkel dus államban csupán St.-Louis vergődött némi jelentőségre, mig az állam nagyobb része puszta sivatag. Mind a mellett, hogy Missouri egyike a legnagyobb államoknak, keletre a Mississippi határozza, s közepén a nagy Missouri folyja át; még is csak 595,140 szabad lakója, és 87,667 rabszolgája van:

holott a vele szomszédos, sokkal kisebb, s természeti adományokra nézve sokkal hátrább álló Illinois 855,384; és a csak 1848-ban állammá emelt, s minden tekintetben sokkal szegényebb Wisconsin már is 305,538; és a felényivel kisebb Ohió állam közel 2,000,000 lakost számlál. Missourit kedvező helyzete daczára kevés idő alatt nemcsak Wisconsin, hanem a még egészen gyermekded állam Jowa is tul fogja szárnyalni.

Ezen különben oly pompás állam lassu fejlődésének oka, mely helyzete, s természeti gazdagságánál fogva mintegy jogositva van, hogy az Egyesület első és leggazdagabb államai egyike legyen, csupán azon körülményben rejlik, hogy rabszolgatartó állam. Ugy látszik, mintha átok nehezednék minden rabszolgaállamon. Ez akadályozza természetszerü fejlődésében, s elzárja előtte a természeti segélyforrásokat.

Ennek oka igen egyszerü, és könnyen kimagyarázható. Az Egyesület legtöbb állama, mely eddig nagygyá, s virágzóvá lett, melyben művészet, tudomány, ipar és szántásvetés ritka fejlettségre emelkedett, ezen emelkedettséget leginkább az europábóli vagy az Egyesület más államaibóli tömeges kivándorlásnak köszönheti. Már pedig egy rabszolga-állambani megtelepülés bevándorló érdekével homlokegyenest ellenkezik. Mert nem tekintve azt, hogy az europainak már csupa elvből minden rabszolga-államtól undorral kell elfordulnia : annyi áll, hogy szabad munka a rabszolgamunka mellett nem állhat fenn.

Képzeljük hozzá, hogy a szántóföldnek rabszolgák általi megmunkáltatásához roppant tőke kivántatik, mivel az europai igen ritka esetben bir, de ha birna is, rabszolgákra nehezen adná ki. Ő tehát szabad államba huzódik, hol minden ember, minden munka szabad, és hol a munka több áldást hoz, mint egy rabszolga-államban.

Ez a legközönségesebb, s legkeserűbb szemrehányás, melyet az amerikai a szabadelvü, de még sokkal nagyobb mértékben a conservativ europaitól kénytelen szenvedni, hogy ő, ki államléte alaposzlopául az emberiség egyenlőségét, s szabadságát állitotta fel, saját országában a kebellázitó rabszolgaságot fenntartja, s annak fennmaradását minden hatalmában álló eszközökkel védi, s fenntartani törekszik.

Habár ezen ügy oly sokszor volt is heves, és szenvedélyes vita tárgya, habár ellene s mellette ezer meg ezer döntő okot hordtak is fel : még is soha sem lehet róla eleget beszélni, soha sem lehet mondani, hogy minden oldalról kellőleg fel van világositva.

Nem lehet itt arról szó, hogy a rabszolgaságot valamely államban, annyival kevésbé az egyesűlt-államokban védelmezni akarjuk. A rabszolgaság minden államban, minden alakban embertelenség, s annak erkölcsi durvaságát tanusitja, ki azt beviszi, vagy valamely államban fenntartja.

Hanem lássuk mit hozhatnak fel az egyesűlt-államokban még most is fennálló rabszolgaság védelmére.

Először. A rabszolgaság nem a szabad és független amerikaiak, hanem az angol, franczia és spanyol kormány alatt vitetett be az egyesűlt-államokba, tehát tisztán europai ültetvény. A déli államokban minden viszony csupán arra van fektetve, és ezen államok anyagi léte jelenleg még legszorosabban összefügg a rabszolgaság fennállásával. Ám vegye el valaki a déli államoktól a rabszolgákat, s azonnal tönkre juttatta, az államok elpusztulnak, a termesztés megsemmisittetik.

Melyik méltányosan gondolkozó ember követelheti pedig, hogy valaki egy roszul értelmezett philanthrop elv kedviért veszélyeztesse anyagi létét? Nekünk europaiaknak könnyü az oczeánon innen az amerikai rabszolgaság fölött okoskodnunk. A mi érdekeinket nem sérti, az amerikaiaké pedig nem fáj nekünk. Probálja meg egyébiránt bárki, ám ajándékozzon ezen uraknak, kiknek szája tajtékzik az emberbaráti eszméktől, Louisiannában egy szép ültetvényt 200 rabszolgával, s kivánja tőlük, hogy minden rabszolgájukat bocsássák szabadon : nagyon kétkedem, hogy kiállanák a próbát, sőt ellenben lelkemből meg vagyok győződve, hogy ők sokkal roszabb és durvább gazdák lennének, mint az amerikaiak legnagyobb része.

Másodszor. Tulajdonképen nem is született amerikaiak azok, kik a rabszolgaságot fenntartják, és védelmezik. Többnyire spanyol származék, kik az Egyesület déli részét lakják. Ők az egyesűlt-államok valóságos vérszopói, kik semmi munkát sem is-

mernek, azt ki nem állják és mások munkája és vérverejtékéből táplálkoznak. Ők nem csupán tökéletesen jogositottnak érzik magukat arra, hogy más véres keresményét dorbézolásban pazarolják el; hanem vakmerő rablásnak tartanák, ha valaki ezen jogot el akarná venni tőlük. A valódi amerikai munkás, tevékeny, vállalkozó, s mindenki irányában szabad gondolkozásu, és senkitől sem követeli, hogy érte dolgozzék. A valódi amerikai erélyes természete egész buzgalmával küzd a rabszolgaság ellen, és ő több nyomatékkal, s több joggal teszi, minthogy az europai az ellen okoskodik.

Harmadszor. Tapasztalás által bebizonyitott tény, hogy a déli államokbeli ültetvényeken rabszolgák által végzett munkákra az europai faj teljességgel alkalmazhatlan, a mennyiben a déli iszapos éghajlat dögvészes befolyása miatt rövid időn elveszne. Minden természetvizsgáló, ki a viszonyokat szinről szinre kutatta, véleménye tökéletesen megegyezik e tekintetben. Azon állitás, hogy az europai faj idővel a tropusi égőv alatt meg fog honosulni, hamis alapon nyugszik. Habár azon égőv, melyen belöl az europai faj egészsége veszélyeztetése nélkül megélhet, jelentékenyen szélesebb is, mint valamely állaté, vagy más emberfajé, de ezen övnek is meg van a maga határa, melyen tul az europai nem élhet, és fenntartásának szüksége, vagy a polgárisodás által vállaira rakott munkának nem felelhet meg, a nélkül hogy egészségét, sőt életét ne koczkáztassa. Már most, ha azon országokat oda nem akarják hagyni, s az emberi mi-

velés alól kivonni : akkor a fekete fajt szükségkép meg kell tartani. Korunk egyik legkitünőbb, s legemberségesebb természetvizsgálója Ami Boué, ki ment minden előitélettől, és a dolgokat részrehajlatlan vizsgálódó tiszta szemével szokta tekinteni, kit sem emberbaráti rajoskodás meg nem vesztegethet, sem elfogult előitélet tévutra nem vezethet, e tárgyról ilyen formán nyilatkozik : „Mivel a természet csupán a négert alkotta ugy, hogy a tropusi égőv alatt egészsége veszélyeztetése nélkül dolgozhat : tehát örökké a fehérek szükségképi munkása marad azon országokban, melyeknek termékenysége az emberiségre nézve még sem hiába alkottatott. Vajha ezen viszonyok a legemberibb módon rendeztetnének, Afrika népei különösen négerek által polgárositatnának, és a fekete s fehér keverékek szaporodása gátoltatnék, ezt kell minden embernek kivánnia. A mi pedig a hasztalan, ember és pénzáldozatba kerülő, s rabszolgakereskedést gátolni szándokló kósza hajtóvadászatot illeti, ezt már Angolországban is, mint csupa emberbaráti rajoskodás bohó kivánatát kezdik tekinteni.*)

Nem kell állitani, miszerint igaztalan, embertelen, s természetellenes viszony az, hogy egyik emberfaj a másiknak alárendeltje, s azt szolgálnia kell. Ha

---

*) Ueber die ewigen Gesetze der Natur etc. v. Dr. Ami Boués, Denkschriften der mathem. naturwissenschaftlichen Classe der kaiserl. Akademie der Wissenschaften III. Band. Wien 1851.

ezen elvet elakarnánk ismerni, akkor minden ur, és szolga közti viszonyra örökre átkot kellene mondanunk, már pedig ugy hiszem ennyire nem akarunk menni. Sőt ellenben ez igen is természetes viszony, hogy a szellemileg alárendelt a szellemileg felűl emelkedettnek alávetettje legyen, és polgárisodott emberek közt csupán ezen felsőbbség egyedül természetes, mely örökké fennállani fog, mig emberek élnek. Azon állitás, ám szolgáltassanak csak a négernek alkalmat önmivelés s képzésre, nemsokára oda fog jutni, hol az europai áll ; egészen alaptalan, s annak tökéletes nem ismerésén nyugszik, a mit természeti tehetségnek nevezünk. Sem a moralista, sem a bölcselő nem képesek az ő szempontjokból döntő itéletet hozni e tárgyban : arra csupán a természetvizsgálónak van képessége, miután csak ez vizsgálja okszerüen a természetet, és tanulmányozza a különböző viszonyokat. Mint egyes emberek : ugy egyes néptörzsek is, melyek ugyanazon fajhoz tartoznak, szellemi tehetségeikre nézve végetlenül különböznek egymástól. Valamint lehetlen minden fáradság, és erő megfeszitéssel is minden emberből Newtont, Gőthét, Humboldtot faragni; vagy azt egy Raphaël, Canova vagy Beethowenné képezni : ép ugy különböznek az emberfajok is egymástól szellemi tehetség tekintetében. Minden faj képes bizonyos, természeti tehetségeihez mért pontra felvergődni, de már azon felűl szükségkép nem emelkedhetik. Csupán az egész emberi nemzet összevéve képes végetlen tökélyesedésre, nem pedig egyes faj. Valamint a mongol faj, a china-

iak typusában, századok óta tespedő állapotban maradt; és mindaddig mig össze nem keveredik, századok mulva sem fog haladni előbbre a polgárisodásban, sőt a már elért pontról csak alább sülyedend; valamint a lángszellemű görögök, és rómaiak, mihelyt az emberi művelődésnek egyéniségük által elérhető tetőpontjára jutottak: arról lassanként mindig alább alább szállottak, s a föld szinpadáról visszavonulni kénytelenittettek: ugy a szerecsen számára is csak bizonyos mértékü szellemi képesség van rendelve, melyet semmi körülmények közt sem hághat át. Már pedig ezen mérték a négernél sokkal csekélyebb, mint bármely más fajnál, azért a nem elegyitett néger soha, és semmi körülmények közt sem érheti el az emberi művelődés azon tetőpontját, melyet az europaiak már századok előtt elértek, a jelenlegit pedig annyival inkább képtelen elérni. Hogy itt s ott tehetségdus néger találkozik, ki a fajból némileg mintegy kiemelkedik, semmitsem változtat a dolgon, mert az sohasem lesz képes csak egy középszerü tehetségü europai képességét is elérni. Ezek oly tények, melyek mellett a moralisták, és bölcselők minden okoskodása összeomlik. Megczáfolhatlan világossággal ezernyi tapasztalat szól e mellett, és csak nem kell az érzékeket a tények előtt elzárni, hogy ezen igazság ismeretére juthassunk.

Ha tehát végre meg is engedjük, miként fehér a feketét nem nélkülözheti a tropusi föld megmivelésében, de azért jogosan kérdezhetjük: valjon a fekete nem szolgálhatná-e a fehéret ugy is mint szabad

ember, s miért kell neki a fehérrel ezen gyalázatos viszonyban mint rabszolga állania? Ezen kérdésre a távolból, s europai szempontból könnyü megfelelni, s a pálcza eleve is eltöretik az amerikai fölött. Hanem ismerni kell a szerecsent, látni s köztük kell élni, hogy azon meggyőződésre juthassunk, miként ő bizonyos fokig gyámoltalan, minél fogva alig képes, hogy magáról és saját létéről gondoskodjék. Mindenütt, hol rabszolgákkal találkoztam, jó állapotban találtam őket, jól és tisztán valának öltözve, vig, derült kedélyüek voltak, és semmit nem lehete rajtuk észrevenni, mi arra mutatott volna, hogy állapotjuk nyomasztónak tetszik előttük. A néger, értelmi szegénységét nagyon is érzi a fehér irányában, ugy hogy eszeágában sem fordul meg magát azzal egy pontra helyezni, vagy fölibe emelkedni akarni. Ha valahol nyomor, és rongyokban sinlő, s tökéletesen elszegényedett szerecsennel találkoztam, egész bizonyossággal ráfoghattam, hogy szabad szerecsen. A szabad négerek Amerikában a legszánandóbb teremtmények közé tartoznak, sorsuk sokkal nyomorubb, mint a legroszabb rabszolgáé. Ők mindkét részről tökéletesen elhagyatvák, elszigetelve állanak, senki nem törődik velök, mig maguknak sem kedvök, sem tehetségük, nincsen, hogy magukról gondoskodjanak. Mint szabad néger saját fajukból kizárva, igen természetes, hogy a fehérektől undorral taszittatnak vissza. A fehér nem társalkodik velök, nem ül egy asztalhoz, gyakran egy vagonban sem szenvedik meg, sőt még a fehérek temploma is el van zárva a fekete előtt. Már most,

ha az ember ilyen dolgot beszél Europában, ily hallatlan embertelenség miatt könnyen felfogható felláadással csapják össze kezöket, és gunyolják a gyönyörü amerikai szabadságot és egyenlőséget, mely még a legegyszerübb, s legelső emberi jogot is megtagadja felebarátjától. Különösen gyönge idegzetü nők, s erkölcsiséget hirdető férfiak szoktak ez ellen leplezetlen boszankodással nyilatkozni.

De kezünket szivünkre téve, kérdek mindenkit, van-e jogunk épen ez ügyben kárhozatot mondani az amerikaiakra? Jobbak vagyunk-e mi csak egy hajszálnyival? Sőt inkább messzebb haladtunk e tekintetben. Hanem mi ugy vagyunk ez ügyben, mint a szent irásban azon ember, ki idegen szemben meglátja a szálkát is, saját szemében pedig a gerendát sem veszi észre. Valjon a velünk egy faju, de nem ugyanazon rangu emberektől nem minden alkalommal gondosan elkülönözzük-e magunkat? Belénk europaiakba a főuri hiuság oly mélyen van oltva, hogy minden alkalomnál külön osztályokat képezünk, melybe senki nem vétetik föl, ki a társalmi lépcső nem azon fokán áll, melyet mi már jogosan, vagy jogtalanul elfoglaltunk, vagy magunknak követelünk. Valjon minden mulatságainknál, szinházban, tánczvigalomnál, hangversenyeken, gőzhajón, vasuton nem első, második, harmadik sőt negyedik hely, páholy, zártszék, padok, első második földszint, első, második, harmadik karzat sat. által különitjük-e el magunkat egymástól? Mit mondana azon philanthrop hölgy, ki oly nagy hévvel buzgott a négereknek fehérek társa-

saságábóli kizáratása ellen, ha őt egy szolgálóval ugyanazon padra ültetnénk, vagy egy olyannal egy asztalnál kénytelenittetnék enni? És mily furcsa jelenet lenne látni, ha ily finom érzelmü hölgyeket parasztokkal, vagy épen czigányokkal egy vagonba zsufolnák. Könnyen gondolható mit mondanának hozzá. Van-e Europában társaság, mely a zsidót kebeléből ki nem zárja? Holott az képzettség s műveltségre nézve a keresztyénnel nemcsak egy vonalon áll, hanem sokszor azt felűlmulja? Mit mondana a mama, ha az ifju K. egy zsidó, ki azonban értelmi, képzettségi, s ismereti tekintetben a mama mindegyik fiát felűlmulja, vakmerősködnék egy tánczvigalomban az ő leányát tánczra hivni? Hallatlan szemtelenség! azt fogná mondani. Már pedig ezek mind fehér emberek, egyfajbeliek, a mi husunkból és mi vérünkből valók, és még is minden velünkki társalgásból kizárjuk. Ellenben azt kivánjuk, hogy az amerikai a tizszer utálatosabb, és huszszor undoritóbb négerrel társalogjon, s mindennemü viszonyba lépjen? Ily emberbaráti vélemények csak addig nyilatkoznak, mig oly helyzetbe nem jövünk, hogy érzelmünket tett által bebizonyitsuk. Ha véletlenül, s önakarata nélkül jön az ember ilyen helyzetbe, akkor az ily kivánatot egészen különös, sőt vakmerőnek tartanók, hogy T. asszonyság egy szolgálóval üljön egy padon, vagy leányát egy zsidóval engedje tánczolni.

Tehát először magunk kezébe vegyük a seprüt, és saját ajtónk előtt söpörjünk, mielőtt a szomszédunk ajtaja előtt levő mindenesetre tisztességesebb

szeméthalmon fintorgassuk orrunkat. Az amerikai legalább saját fajából senkit sem zár ki, vasutain, gőzősein, szinházaiban, hangversenyein, csak egyféle hely van, melyre mindenki különbség nélkül mehet. Itt azon szabály áll : a ki elébb jön, elébb őröl; a ki először jön, az első helyet foglalja el, bár ki legyen, mert itt nincsenek szabadalmas külön ülések. Minden körülmény közt csupán hölgyeknek engedtetik kivétel, azonban a mesterember nejének ép ugy valamint az államelnök nejének.

XXIX.

Dr. Engelmann. St.-Louisi és Missouri-egyetem és egyéb tudományos intézetek dr. Koch Albert és Börnstein.

Azon néhány ajánló levelet, melyet Davenportból hoztunk magukkal, még St.-Louisba érkezésünk napján átadtuk : s azonnal dr. Engelmannhoz vezettettem magamat, ki néhány utleirásból ismeretes vala előttem, hogy általa a város tudományos nevezetességeit megmutogattassam magamnak. Dr. Engelmann már 25 év óta lakója St.-Louisnak, s mindazon tudományos vállalatban részt vesz, mely ezen városból indul ki, s melyeknek a szövetséges államok nyugati részén St.-Louis mintegy középpontja. A st.-louisi meteorologiai s halandósági tabellákat ő dolgozta ki kitünő gond, és pontossággal. Midőn azon bizottmány tagjául kineveztetett, melyet az egyesűlt-államok a csendes tenger keleti partjai vizs-

gálatára állitottak fel, a mennyiben az egyesült-államokat locsolja, a munkálat füvészeti részét adták át neki. Dr. Engelmannál nemcsak gazdag eleven Cactusgyüjteményt, hanem azoknak számos pompásan rajzolt ábráit is volt alkalmam láthatni. Ezek irónnal oly művészi kézzel valának rajzolva, hogy hasonlókat csak Europa legkitünőbb diszművei közt találhatni. Különösen ugy tetszik nekem, mintha az amerikaiak becsületbeli dolognak tartanák, hogy minden nagyobb műveiket a legpompásabban diszitve állitsák ki. E tekintetben sem fáradságot, sem költséget nem kimélnek, s fény pompára nézve gyakran Europa legbecsesebb műveit felülmulják.

Ez az eset fordul elő például Owennek Jowa, és Minesotáról földtani tekintetben irt munkájára nézve, és én ehhez hasonló tartalmu munkát nem ismerek, mely nagyobb műértéssel volna kiállitva mint ez.

Dr. Engelmann szives volt engem a st.-louisi egyetem orvosi osztályába is elvezetni. A st.-louisi egyetem is, mint Amerika többi egyetemei, rendezés, és terjedtség tekintetében lényegesen különbözik az europaiaktól. Mert mig Europában egyetem czimmel csak azon tanintézeteket illetik, melyek a 15. és 16-ik század rendezése és felosztása szerint négy facultásra osztatván, annyi dekán, és egy igazgatóval birnak : Amerikában egyetemeknek neveztetnek oly tanintézetek is, melyek legfeljebb a mi felső gymnasiumainknak felelnek meg. Négy facultásrai felosztásnak sehol még csak nyoma sem látható, és ha csak ez jellemzi az egyetemet, akkor még csak várni sem lehet, hogy

valamely amerikai tanoda valaha egyetemi rangra fog emelkedni. Az amerikaiak még csak azt sem tartják szükségesnek, hogy az ugynevezett humaniórákat a reál-tanintézetektől elválasszák. Ők azon józan elvből indulnak ki, hogy annak, ki tudományos pályára kivánja magát képezni, a reál-tanulmányok ugy nem árthatnak, valamint a műtanár az ó nyelvészeti tanulmányokat nem nélkülözheti. A kettőnek elválasztása okvetlenül egyoldaluságot, s felekezetes elkülönzést von maga után, de különösen okot szolgáltat azon örök haszon nélküli, eredménytelen vitatkozásokra, melyek a humanisták, és reálisták, különösen pedig a természetvizsgálók, és bölcselők közt léteznek.

Az orvosi, törvény és hittani tanulmányok legtöbb esetben elválasztvák az egyetemektől, s többnyire magánüzletre alapitott tanintézetek, melyeknek „College" nevet adtak. Ilyen orvosi, törvény és hittani tanoda nagy számmal létezik Amerikában, sőt gyakran ugyanazon egy városban több van, melyek vagy külön felekezetek sajátai, vagy különböző társulatoktól magánczélokból alapittattak.

A st.-louisi egyetem kizárólagosan Jesuitáktól alapitott, s azok által fenntartott cathol. tanintézet. Van benne 15 tanár, s mintegy 130 növendék.

Egyesűlt-államokban a Jesuita tanintézetek száma igen jelentékeny, s évről évre szaporodik. Ezen rend izgékonysága ujabb időkben, különösen az Egyesűlet nyugati részén igen rendkivüli. Reményli miként itt idővel termékeny tért nyerend,

a miért is sem fáradság, sem költségtől nem iszonyodik, hogy ezen földet a jövendő számára kellőleg elkészithesse. Régi gyakorlata szerint a tanitási hatalmat keriti kezére, s ott hol arról van szó, hogy érdeket gerjesszen, vagy ellenök uralkodó előitéleteket kell leküzdeni, igen jól rendezett iskolákat állit. Hallgatag, s titkon működik, s csak néha emeli fejét, de a figyelmes szem mindenütt láthatja működése nyomát. Nem csuda tehát, ha a protestans amerikai ezen rend működését féltékenység, s bizalmatlansággal kiséri, s a hol lehet ellenségül lép föl ellene. Ezen ellenszenv már sok és komoly összeütközésre szolgáltatott alkalmat, s ez volt oka kevéssel St.-Louisba érkezésünk előtt, a miért a kath. papság a választási ládikóktól a nép által erőszakkal s jogellenesen elüzetett. Csak attól lehet tartani, hogy ilyen s ehhez hasonló csatarázás csak egy komolyabb összeütközés előcsatájául tekinthető, és hogy Europa vallásháborui, melyeknek elháritása végett tökéletes vallásszabadság hozatott be, mind a mellett is Amerika földére átültettethetnek.

A st.-lousi orvosi tanintézet igen derék épülettel bir, mely az ő keletkezését egyedül John O'Fallou ur nemeslelkűségének köszönheti, ki annak épitésére 80,000 dollárt adományozott. Van egy muzeuma is, de melyben a számos tárgy rendszer és választék nélkül egymásra van hányva. Azon terem, és szekrények, melyekben tartatnak, igen czélirányos szerkezetüek ugyan, de a bennök tartott emlősállatok, és madarak oly rosz gondviselés alatt vannak, hogy már

is gyors léptekkel haladnak a végromlás felé. Ugy látszik, hogy a molynak minden faja tanyát ütött itt, s romboló művét akadályozatlanul folytatja. Mert alig van egyetlen tárgy, mely ezen pusztitó féreg nyomait nagy mértékben ne viselné magán. Minden itt kiállitott s összegyüjtött állat közt legszámosabban van képviselve az Alligátorok, az alsó Mississippi ezen lappangó lakóinak családja.

Szépsége és czélirányossága által meglepő benyomást gyakorolt rám az intézet bonez, és élettani hallgatótereme. Köralaku terjelmes szinkörleg épitett terem az, melynek közepén áll a tengelyén forgó bonczasztal, mely fölött kup emelkedik, s azon át lövell be a világosság a hallgatóterembe. A terem fél magasságán karzat nyulik körül, mely üvegszekrényekkel ellátva igen becses élettani, és kórtani készületeket tartalmaz, melyek közt számos olyan találtatik, mit Párisban és Londonban meglepő természethűségben viaszból alkottak. Ezek többnyire dr. Charles A. Pope tulajdonai, ki, mint mondják 30,000 dollárnyi tőkét forditott ezeknek megszerzésére, s ezáltal különösen az intézet érdekében kitünő érdemet vivott ki magának. A szinkört körülövező karzat könyöklőjének küloldalán e szép diák jelige áll :

„Ad caedes hominum prisca amphitheatra patebant
Ut discant longam vivere, nostra patent.“

Még egy másik orvosi tanintézet is van St.-Louisban, mely hajdan ezen nevet : „the medical department of the Kemper College viselte, de

később a Missouri egyetemmel kapcsoltatott össze. Ez lételét leginkább az érdemdus dr. T. N. M. Dowel tanár buzgalma, s szakadatlan fáradalmának köszönheti, ki különösen a természeti osztály felszerelésében szerzett magának kitünő érdemet.

Azon idő alatt, midőn épen St.-Louisban mulattam, azon terv kivitelével foglalkoztak, hogy egy harmadik orvosi tanintézetet is alakitsanak, ugyanezen városban. E czélra több ifju tudóst hivtak meg Heidelberg, és Tübingából, de én nem tudom magamnak megmagyarázni, micsoda szerepet fognak játszani ezen urak, mint tanárok, oly országban, melynek nyelve tökéletesen ismeretlen előttük.

Jogosan azon kérdést állithatnók fel, valjon oly terjedelmes tudományra, mint az orvosi, kivánatos dolog-e, hogy egy oly szük körben több ilynemü intézet állittassék fel? Az orvosi tanulmányok, ha eredménynyel akarjuk őket tanittatni, oly roppant tőkét, anyagi és szellemi erőt kivánnak, miszerint azoknak ilyenképi eldarabolása csak a tudomány fejlődésére lehet hátrányos.

Véleményem szerint azonban a működő erőknek ilyképi megosztása Amerikára nézve csak eredménydus lehet, mert az amerikaiak tettereje sokkal nagyobb mint bármely más nemzeté. Amerikában hasonló versenyzés, pályázás csak jótékony következésü lehet. A fejlődést mindenesetre elősegiti, s előbb vagy utóbb egyik intézet a többi fölött a tudományszomjasok bizalmát megnyervén, a többit oda fogja kényszeriteni, hogy vitorláit vonja össze.

Egyébiránt mindezen orvosi tanintézeteket illetőleg meg kell jegyezni, hogy ezekben csupán elméleti orvosi tudományok, mint boncz, élet, kór sat. tanok adatnak elő. A gyakorlatiak rendesen kórházak, és betegápoldákkal vannak összekötve.

St.-Louis legnevezetesebb irodalmi intézetei közé tartozik a mercantil Library (kereskedelmi könyvtár) saját pompás épületében. Az igen czélszerü üveges szekrényekben tartott könyvek száma körülbelől 10—12,000-re mehet. Köztük igen becses s ritka művek, melyek többnyire magánadakozások. Az igen terjelmes terem igen czélirányosan van rendezve. A kerek olvasóasztalok a teremben elosztott oszlopok körül vannak állitva, melyeken a terem boltozata mintegy nehézkedni látszik. A teremen végig nyulik egy asztal, melyen számtalan politikai és tudományos, köztük sok europai hirlap is található. Miután St.-Louisban nagy számu németség lakik, azt hittem, hogy ezen hirlapok közt a német tudományosságot is kellőleg képviselve találandom. De vizsga szemem egyetlen lapot sem tudott felfedezni, mely ezen nyelven iratott volna. Az idegen országokbóli lapok többnyire angol, és franczia vala. Ez minden esetre jellemző, és a német politikusok s tudósoknak elég gondolkozási anyagot szolgáltathat, miként egy városnak irodalmi intézetében, hol a német elem számosabban van képviselve, mint a legtöbb más amerikai városokban, a német irodalom, és tudományra oly csekély ügyelet van. Azon ellenszenv, melyet az amerikai ezen, vele rokonnemzet iránt érez,

oly nagy, miszerint rendesen a német nyelv az utolsó minden nyelv közt, melyet az amerikai megtanulni igyekszik.

Különösen az amerikai kereskedői testület tünteti ki magát dicséretes iparkodása által, miszerint tudományos ismeretet kiván magának szerezni, s erejéhez képest nem csekély áldozatra is kész a tudomány gyámolitására. Nagyon hajlandók ugyan az europaiak más indokból származtatni ezen a tudomány iránti hajlamukat; de azt kérdem, miből lehet a jelenségek indokait jobban megitélni, mint épen a jelenségekből? Az Egyesűlet minden, némileg jelentékeny városában találhatni kereskedők által alapitott könyvtárakat, olvasó egyleteket, melyeket szorgalmasan látogatnak, és könyvtáruk tudományos műveit pontosan használják.

Ezután dr. Albert Kochot kerestem fel, ki, mint tudva van, a tudományt az őskori óriás állatok egy uj igen érdekes, a Hidrarchos, vagy Zeuglodon nemével gazdagitotta. Ugy látszik, hogy ezen állatok alkotásukat tekintve a hüllők vagy krokodilnemü és a tengeri emlős állatok közt állanak. Dr. Albert Koch ezen a Missouri és Alabamá államokban talált állatnak igen tökéletes csontvázát adta el a berlini királyi természeti csarnoknak, mely, minden eddig ismert őskori állatok közt, szokatlan hosszuságát tekintve, legjobban megérdemli: az „őskor óriás vizi kigyó“ nevét. Egy másik példányt a „british muzeum“ vett meg. Egy harmadikkal beutazta Koch ur Europa nagy részét, és soká tartózkodott Bécsben, hol „Zeuglodon

Macrospondylus" név alatt herczeg Razuwovszky palotája lovagiskolájában volt kitéve. Azonban ezen példánynyal nem volt oly szerencsés, mint a két elsővel, mert tudományos szempontból azt vetették szemére, hogy ő a csontvázat belecsempészett mesterséges hátgerincz csigolyák által nyujtotta természetellenes hosszuságra; jóllehet Koch ur azt állitja, hogy ő a csontváznak csak hiányzó, és fel nem találtatott hátgerincz csigolyáit saját belátása szerint és semmiféle tisztátalan czélból pótolta ki. Elég az hozzá, miként ezen tudományos emberektől szemére lobbantott gyanusitás, mintha ő találmánya becsét az igazság rovására kivánná emelni, volt főoka, minél fogva a csontváz megvétele végett több természeti csarnokokkal már folyamatban levő alkudozások balul ütöttek ki. Dr. Koch kénytelenittetett a különben igen érdekes csontvázat ismét Amerikába visszavinni, hol is dr. Mc. Dw. irásbeli szerződés következtében tőle átvette, vele az amerikai egyesűlt-államokat beutazta, s miután tetemes pénzt összeszedett, ismét haza térvén, azt Koch urnak visszaadta, a nélkül, hogy a szerződésben kikötött összeget, vagy a több hónapi használatért aránylagos kárpótlást fizetett volna. A szerződés, sajnos! nem ugy vala szerkesztve, hogy amerikai törvények szerint fizetésre lehetett volna kényszeriteni, e szerint Koch Albert urat Mc. Dw. igazán amerikai módon csuffá tette.

A St.-Louisban élő, s több év óta ott telepedett europaiak közt van, a legalább Ausztriában, de különösen Pesten ismert, s némi tekintetben nevezetes

szerkesztő Börnstein, ki néhány kevésbbé vagy jobban sikerült drámai aprólékosságairól, és ily czimü „Saphir gefasst von Bernstein“ röpiratáról lett ismeretessé. Ő megszokott munkáját üzi Amerikában is, s ugy látszik több szerencsével mint Europában: Egy német lapot szerkesztet ott, mely a német elem érdekeit képviseli, s ezáltal már meglehetős vagyont szerzett magának. Azonban gonosz nyelve itt is sok kellemetlenséget okozott neki, s hátát az amerikai bambusnáddal már többször szorosabb érintkezésbe hozta, mint neki tán kedves volt.

XXX.

St.-Louis iparvállalatai. Vizvezetése. Fegyvertára.

Dr. Pollák urnak, egy értelmes és iparkodó, s egész St.-Louisban jó hirben álló, s becsült orvosnak szivességéből a St.-Louisban nagy mennyiségben található iparos-műhelyekbe bebocsáttatási jegyeket kaptunk.

Egy nagy vasöntöde, mely évenként ezer meg ezer kájhát, s takarék-tüzhelyt készit, a város nyugati végén áll. Ez dolgozza fel egy nagy részét az Iron-Mountainsban találtató vasnak, s készitményei nagy mennyiségben terjednek el a sikföld minden részébe, nyugatra ugy mint délre. Mint mindenre, ugy ezen czikkre nézve is átalánosan elfogadott, s kedvelt alakot vettek föl, melyek nagy mennyiségben gyártatnak. Az Amerikában téli fütésre használt kájhák,

igen kicsinyek, s alig képesek a szobákban megkivántató meleget kiadni. Azonban átalánosan elismert dolog is, hogy Amerikában a szobák igen roszul vannak fütve. Nem különben átalánosan bevett szokás a hálószobát, mely a legszegényebb osztálynál is el van választva a lakszobától, a leghidegebb télben is fütetlen hagyni, s alig lehet képzelni, hogy ezen gyönge s aszkóros hölgyek mikép képesek oly hideg szobában, melyben a viz megfagy, sőt a légmérséklet több fokkal a fagypont alatt áll, télben is meghálni. Bremer Friderika az „uj haza“ (die neue Heimat) szerzőnéje egy született svédnő, kiről bizvást feltehetjük, hogy hazájában meglehetősen megszokta a hideget, keservesen panaszkodik azon hideg ellen, melyet télen az amerikaiak hálószobáiban ki kellett állania, és hogy sokszor a nagy hideg miatt egész éjjen át nem alhatott, mig kájhát nem állitottak hálókamarájába. Ily nagy hatalma van a megszokásnak, hogy a leggyöngédebb, s más tekintetben elkényeztetett test is képes testi nélkülözést eltürni, melyet még az erősebb, de szokatlanabb sem tud kitartani.

A vasipar különösen St.-Louisban, de az egész Missouri államban is rendkivüli jelentőségü, s napról napra terjed. Ezt szokatlanul gazdag vasásványoknak köszönheti, melyet, mondhatni, tömör vasból álló két hegy szolgáltat. Az egyik, Iron-Mountain, egy a körüle elterjedő sikságból 200 lábnyi magasságban kiemelkedett halom, mely mintegy 1□ mérföldnyi területet foglal el, és egy kereskedelmi társulat tulajdona. A másik Pilot-Knob. Ez 500′ emelkedik

fel a völgy fölött, s körülbelül 2—3 mérföldnyi körzetü. A hegynek cserjével benőtt tetején mindenütt 20—40′ magas vastömegek nyulnak fel, melyek sajátságos alakjoknál fogva már távolról feltünnek, és a vándornak Missouri puszta sivatagain mintegy utmutatóul szolgálnak, s innen nyerte nevét a hegy Pilot-Knob. (Piloten-Knopf).

Az Iron-Mountain, és Pilot-Knob kimerithetlen vastömegét hihetőleg csak a következő nemzedék fogja kellőleg méltányolni, s igénybe venni. Még most csak igen durva modorban használtatik fel, s csak néhány hámor által zsákmányoltatik ki. Az Iron-Mountain jelenleg több mint 3500 tonna, az az 70,000 mázsa tiszta vasat szolgáltat minden évben. Egy amerikai mérnök kiszámitása szerint az Iron-Mountain annyi vasérczet tart magában, hogy belőle 600 millio tonna tiszta vasat nyerhetni. Ezen roppant vas elégséges volna*) az egész világ meghóditására, s még azon kivül minden élő lény számára egy lánczfüzért lehetne kovácsoltatni. És pedig lehet is várni, hogy az amerikaiak megteszik ezt: azaz, az ő Iron-Mountain, és Pilot-Knobjuk vasát a világ meghóditására fogják forditani, de nem Nagy Sándor, a római császárok, vagy egy Napoleon vérfertőztette fegyverével; hanem a polgárisodás, ipar és földmivelés sokkal hatalmasabb, és győzhetlen fegyvere, a szántóvas, közlekedés tökéletesitett eszközei, sokféle gőzgépek, korunk ezen hatalmas óriásai által, melyek előtt mind az, ki

---

*) Mint Scherzer mondja.

fegyveres kézzel hóditásra indul, elébb vagy utóbb hűvelyébe kénytelen kardját rejteni.

Ezután meglátogattuk Belcher és Brother urak a vasöntő-gyártól nem messzefekvő, s jó hitelben álló nagyszerü czukorgyárát. Ez négy-emeletes nagyszerü épületben áll, benne négy óriás ürkészület (Vacuumapparat) dolgozik, melyek légszivatyuk által tétetnek légmentekké, s mindegyik 10,000 dollárba kerültek. Mint magától értetik, csak amerikai czukrot dolgoznak fel benne, melynek csak egy része öntetik megfinomitva czukorsüvegekbe, a többi mint megtisztitott czukorliszt megy kereskedésbe, miután az amerikaiak annyira hozzá vannak szokva, hogy azt mindenütt feljebb becsülik a legfinomabb czukornál. Csak a legelső rangu szállodákban használnak finomitott süvegczukrot, de tisztaság, és izletesség tekintetében ez is sokkal hátrább áll Németország, és Ausztria finomitott czukránál.

A finomitóban leginkább németek foglalkoztak, sőt maga az igazgató is német volt. Azon kérdésünkre, miért nem alkalmaztatnak itt rabszolgák, azt a feleletet nyertük, hogy ez azért nem történhetik meg, mivel részint a finomitás munkája több értelmiséget kiván, mint mennyi egy négerben feltalálható; részint mivel oly üzletbe, melyben feketék dolgoznak, a fehér nem birható rá, hogy munkát vállaljon.

A gyár sokat szenvedt a szükséges viz hiánya miatt, s hogy ezen bajon segitve legyen, magában az épületben furtak egy ártézi kutat, melyből 600 lábnyi mélységről bőséges vizsugár lövellett fel, de

melyet nagy kénbüze miatt teljes lehetlen használni. A 600 lábnyi mélységből felszökő viz 65° F. az az 18,3° C. mérsékletet mutat.

Belcher és Brother urak firmája azelőtt való évben a déli tartományokbani rosz czukortermelés miatt megbukott. De azért a hitelezők továbbra is átengedték ezen firmának a gyárkezelést, hanem azon kikötéssel, hogy minden évben számot adjon a hitelezőknek. Ezek az évi fölösleges jövedelemből kielégittetnek, s mihelyt követelésük ki lesz egyenlitve, a czukorgyár azonnal visszaesik régi tulajdonosára.

Méltányosabban és gyöngédebben nem bánhatik valaki az adósával, már pedig az ily eljárás átalánosan bevett szokás Amerikában; ott ha az adós kimutatja, s kiviláglik, hogy bukása nem világos csalás, nem egyenes lopás, s nem is űzleti ügyetlenségből származott, az emberséges hitelezők nem ütik egyszerre agyon, hanem inkább alkalmat nyujtanak neki, hogy ujra összeszedhesse magát.

Egy nagy sörét-gyárt is meglátogattunk, mely a czukorgyár közelében áll. Ez ugyan ugy van szerelve mint az europaiak, csakhogy még is némi czélirányos módositással. Azon torony magassága, melyből a megolvasztott ólomcsöppök lehullanak 175′. Egy golyó öntöde is van vele összekötve, melynek czélszerü felszerelése, minden látogató figyelmét a legnagyobb mértékben képes magára vonni.

A városon kivül, nem igen messze azon városrésztől, melyben épen most mulattunk, állanak azon nagy vizmedenczék, melyek a várost ivóvizzel ellát-

ják. Mississippi viz az, melyet a folyamból éjjel nappal szokatlanul működő gőzgépek által hajtott nyomószivattyuk nyomnak fel ezen jelentékeny magasságra, melyen a medenczék állanak. A vizmedenczék egymással olyan forma összeköttetésben állanak, hogy a viz az elsőből a másodikba, s ebből a harmadikba folyhat, s mig mindegyikben hosszabb ideig megállapodik, azalatt a benne levő finom iszapnak egy része leülllepedhetik. Igy tehát csak a harmadik medenczéből megy a viz a vezetőcsökbe, melyek azt a város minden részébe elszivárogtatják : de azért mindig zavaros, s kivált nyáron zavaros limonádéhoz hasonlit. Ahhoz járul még azon körülmény is, hogy ezen Mississippi viz, a medenczékben naphosszat ki levén téve a nap égető hevének, mondhatni, undoritó meleg : de azért St.-Louis lakói igen izletesnek tartják ezt a vizet. Meleg ellen van ugyan az amerikaiaknak egy kitünő eszközük, t. i. a pompás, s kristálytiszta jég, melynek használata St.-Louisban is oly átalánosan elterjedt, hogy egyetlen pohárvizet sem költenek el a nélkül. Igy kihütve még nyáron is kellemes a Mississippi viz, legalább elvész azon poshadt ize, mely Dunavizünkön nyáron oly sokszor érezhető. De zavarodottsága még is kellemetlen italuvá teszi. Azonban a Mississippi viznek nem igen ajánlatos szine nem igen feszengetett minket. Egész utazásunk alatt, azon cholera miatt, mely utitársaimat uj-yorki utunkban meglepte, annyira megszoktuk a jéggel vizesitett champagnit, miszerint azt hittük, hogy dél-

ben épen nem nélkülözhetjük. A bornak italát a Mississippi partján annyival tanácsosabbnak tartottuk, miután talán egy utazó sem dicsekedhetik azzal, hogy ezen folyam partjáni nyári tartozkodása alatt teste alműszerei sértetlen maradtak. Epés hasmenés, és váltóláz azon közönséges kórok, melyek a Mississippi mellett csaknem minden utazót megszoktak lepni.

Szállodánkbai visszatértünkkor betekintettünk egy kertbe is, melyet a St.-Louisiak mint nyilvános mulatóhelyet szoktak látogatni. Ez meglehetős terjedelmü, de a művészetnek még nagyon sok dolga lesz a kicsinositásával.

Midőn a Mississippi partja hosszában a horgonyon nyugvó hajók elláthatlan sora mellett elhaladtunk; nem állhattunk ellent azon vágyunknak, hogy egy ily amerikai csodát szinről szinre láthassunk, s az ott horgonyozó hajók közől a legnagyobb, s legpompásabb gőzöst választottuk ki e czélra. Ennek a neve May-flower (májusvirág) vala, s szerkezete pompáját, s fényét tekintve tökéletesen meg is felelt nevének. Alkotása, s rendezésére nézve tökéletesen hasonlitott azon gőzöshöz, mely minket Galenából Davenportba vitt, csakhogy sokkal nagyobb, és fényüzőbben butorzott vala. Épen midőn meglátogattuk, kiigazitása, s benső felszerelésével foglalkoztak. Midőn st.-louisbani bolygásunk után szállodánkba visszatértünk, és az étterembe léptünk, a pompás terem egész hosszán végig nyuló két asztal körül oly számos vendéget találtunk, mennyit Europa egyik szállodájában sem, s legfőlebb néhány fördő helyén

lehet találni. A véletlen épen az orosz államtanácsos, és tudós Du Hammel tőszomszédságába hozott, ki mint már megélemedett öreg utazta be Észak-Amerika szabad államait. De ugy látszott, hogy a Mississippi melletti éghajlat nem igen jól esett neki, legalább Philadelphiában ismét találkoztam vele, hol azt mondta, miként sietett, hogy a Mississippi dögleletes levegőjétől, mihelyt lehetett, menekülhessen.

Ebéd után egy nagy gyárt látogattunk meg, melyben ólomfehéret (Bleiweiss), gyártanak, és melyet itt egy franczia amerikai tőkéből állitott fel. Az ólomfehéret itt hollandi módszer szerint készitik, a menynyiben a kis rácsalaku öntött ólom fazékakba tétetik, melyek lóganaj közé rakatván, mindaddig abban tartatnak, mig az ólom nagy része ólomfehérré nem változott. Az ilykép nyert ólomfehér megöröltetik, azután megtisztittatván, gőztől hajtott kis örlőmalmokon olajmázzal összedörzsöltetik, majd mintegy 25 fontos kis hordókba öntetvén kereskedésbe adatik. Az ólomfehér igen keresett, és sokfélekép használt áruczikket képez Amerikában. Hajók, házak, s ezernyi kisebb s nagyobb eszközök ezzel szoktak befestetni.

Egy kőfürészmalom mellett is haladtunk el. Ezek igen elterjedtek az egyesült-államokban, mivel átalános szokás a téglából épitett házak homlokzatát kőlapokkal rakni ki. Márvány, mész, homok, sőt gránitköveket is elfürészelnek ilyen módon vékonyabb, vagy vastagabb táblákká. Ez itt tömör nummulitamészkő vala, melyet különböző nagyságu igen szép lapokká fürészeltek.

St.-Louisnak fegyvertára is van. Ez az egyesűlt-államok fegyvertára, s legjelentékenyebb nyugaton. Nem akartuk St.-Louist elhagyni a nélkül, hogy ezt is meg ne tekintsük. Ez a város déli végén a Mississippi partjához oly közel fekszik, hogy falait nagyobb vizálláskor e folyam locsolja. Ennek alacsony fekvése, s a Mississippi által képzett számtalan mocsár, melyek kivált nyáron dögvészes kigőzölgést terjeszgetnek, nem a legegészségesebbé teszik a helyet, de hiszem az ágyuknak, haubiczoknak, puskáknak sat. nem sokat árthat ez a dögvészes levegő.

A Mississippi itt igen rendetlen folyást vett magának. Főmedrén kivül több apró ágra oszlik, melyek kisebb vizálláskor számtalan zátonyt képeznek. Mihelyt pedig a hatalmas Missouri feldagadt hullámai miatt megárad a Mississippi, mindezen ágak a zátonyokat és szigeteket elboritó dühös folyammá egyesűlnek, mely akkor felesleges vizét két partja terjedt sikjára omlasztja.

Már meglehetősen alkonyodni kezdett, midőn a fegyvertárt övező falakhoz értünk. De azért kénytelenek valánk az egész terjedelmes épületet megkerülni, mire a bemenetelhez jutottunk. S mivel e közben sötét lett, azt gondoltuk, hogy a bemeneti ajtót hihetőleg zárva találjuk, és igy hiába fáradtunk ki a város legvégére: azonban csodálkozásunkra nyitva volt, s azt vettük észre, hogy sohasem is szokták bezárni.

Belől a bejárat két oldalán ott áll ugyan két őrház, de őrt nem láttunk, s a mint a körüle fel-

verődött fű mutatta, hihetőleg sohasem is tanyázott benne.

A bejárattól mintegy 100 lépésnyire állott egy csinos házikó, melyben hihetőleg a bejárat felügyelője, vagy őre családjával együtt otthonos kényelemmel költötte el esti theáját, a nélkül, hogy velünk legkevesebbet törődött volna. Ezután átbolyongtuk a széles terjedelmű tért, mely mintegy 35—40 holdnyi lehet, s melyen részint a tisztek lakásai, részint más rakodák elszórva állanak. A fegyvertár füvel gazdagon benőtt pusztaságaini bujdosásunk alatt egyetlen lélekkel sem lehetett szerencsénk találkozni, ki legalább felvilágositást adott volna az egyes épületek tartalmáról, miután a jól bealkonyodott idő miatt e nélkül kilátásunk sem lehetett, hogy azt magunk szemügyre vehessük. De néhány tiszten kivül, kik lakásuk erkelyén családjuk körében theáztak, egy lélekkel sem találkoztunk, pedig sovárogva ohajtottuk, vajha egy marczona káplár, vagy őrmesterrel találkozhatnánk, ki zordon hangján megszólitana, hogy mit keresünk. Néhány szabadon heverő, egészen uj, s még használatlan ágyun, s vetágyun kivül semmitsem láttunk, mi arra emlékeztetett volna, hogy mi a világ egyik legnagyobb, s leghatalmasabb országának államfegyvertárában állunk. Még csak egy egyenruhával sem találkoztunk, s az egyesűlt-államokbani vándorlásunk egész ideje alatt sehol sem találtunk alkalmat ezen állam egyenruhájával megismerkedhetni. Az amerikaiaknak ugy látszik oly határozott ellenszenvük van minden egyenruha iránt,

hogy a tüzoltó csapatot kivéve, melynek sajátságos czélszerü öltönye van, egyéb egyenruhával nem találkoztunk. Vagy is a mi azt illeti, egész Amerikának egyforma egyenruhája van; az az: minden ember kivétel nélkül az Europában divatozó frakk vagy rokkban jár, különös, s a polgárisodás ezen átalánosan bevett öltözetétől eltérő viseletet nem ismer az amerikai.

A terjedelmes, s mintegy 12′ magas faltól környezett téren elszórva fekvő rakodák mind erősen épitett, vas ajtók, és ablaktáblákkal ellátott épületek. Midőn a fegyvertárt épen elhagyni akaránk, s már a kijáráshoz igen közel voltunk, a véletlen akkor hozott előnkbe egy 10—12 éves leánykát, s az lett a mi kalauzunk. Ettől tudtuk meg, hogy az 1. számu épület lőportár; a 2-ik műtár; a 3-ik ágyurakoda, és a 4-ik puska rakhely sat.

Europában valamely állam hatalmát, s jelentőségét állóserege nagysága; fegyvertárai száma, és felszerelése; várai száma, és ereje; tüzérsége, vagy hadihajói nagyságához szokták mérni. Ha ezen mértéket az egyesűlt-államokra is akarnók alkalmazni: akkor Hessen-Kassel mindenesetre hatalmasabb, s jelentékenyebb állam lenne, mint Észak-Amerika egyesűlt-államai; mert álló serege számosabb, s hihetőleg sok tekintetben egyéb hadikészlete is. És még is, nincs jelenleg a föld szinén állam, mely azt hihetné, hogy az észak-amerikai államokat sikeres kimenetü haddal megtámadhatná. Miben fekszik tehát az egyesűlt-államok ereje? Az ő békeintézményeiben,

a kereskedés, ipar, mesterségben, a nép átalánosan elterjedt értelmiségében, s intézményeihezi határtalan ragaszkodásában, melyek neki minden órán kimerithetlen segélyforrást nyitnak, s oly erőt kölcsönöznek, melynél fogva gyöngék, s erőtlenek ugyan támadó harczra, de a helyett annál győzhetlenebbek az önvédelemben. Amerika ereje, s államjövedelmének nagy részét békeintézmények, s országa beruházására forditja, és ez teszi őt nagygyá, erőssé, gazdaggá, s győzhetlenné.

A szállodába visszatértünkkor egy népmulatságnak lehettünk tanui. Szállodánk közelében egy angollovagtársaság ütötte fel óriás sátorát, melyben roppant dobpergés, és trombitaharsogás közt kora reggeltől késő estig folytonosan játszottak. A látvágyó közönség a kiállhatlan forróság daczára folyvást ki s behullámzott. Az ily mulatságok iránti hajlandóság az amerikai népben még nagyon éber, mig Europában a közönséges kötéltáncz, s ugrándozás iránti vonzalom legalább a nagyobb városokban nagy részben kihült. De az amerikai alig ismer egyéb mulatságot, mert még kevéssé kifejlett szép iránti izlése izgatóbb szereket kiván, hogy nála gyönyörködést ébresszen. A fel s alá hullámzó tömeg moraja, a zene hangja késő éjfélig tartott ablakunk alatt, ugy hogy elalvásra gondolnunk sem lehetett. Csak éjfél után tünt el a tömeg, s lett csöndesség.

St.-Louist aug. 30-án reggel hagytuk el, átkelvén a Mississippin, hogy a part átelleni oldalán a Terre-Haute vaspályára juthassunk. Mialatt a

Mississippin átkeltünk, feltűnt nekem a hófehér kócsagok roppant sokasága, melyek a folyam partjain, és homoktorlatain kedélyes nyugodtság, s félelem nélkül fel s alá büszkélkedtek. Meglátszott rajtuk, hogy zsákmányszomjas vadász ritkán szokta csendükből felzavarni. Szerencséjükre St.-Louisban nem ismerik a fehér kócsagforgókat, melyek egykor a magyarok, és lengyelek kalpagját diszesiték, s e szerint, mint a mi gólyáink sértetlen maradnak, s félelem nélkül egészen megközelitik az embert.

A termékeny Illinois déli részén St.-Louistól Terre-Hauteig kereszt vonalban még egyszer áthaladtunk, mely Illinois határszélén épen Indiana szomszédságában fekszik. Innen a terra-haute-richmondi pálya még az nap este Indianopolisba, Indiana fővárosába vitt, mely annak középpontján fekszik, s az athenei Parthenon modorában épitett pompás államházzal ékeskedik. Ez számos itt összesarkaló vaspálya csomóját képezi. Ezen kellemes városkát, melynek széles egyenes utczáit mindenütt czukorjávor fasorozatok prémezik, csak éjféltájban értük el, s a következő nap rövid pihenés után a Jeffersonvilli vaspályán azonnal tovább utaztunk, hogy minél elébb Louisvillebe Kentucki állam legkitünőbb, s legnépesebb városába juthassunk, mely az Óhió bal partján fekszik, és mint Missouri szinte rabszolgaállam.

Indiana a déli határát képező Óhió folyótól északra egész a Michigantó déli csucsáig terjed. Ezen állam déli része igen termékeny, s igen lanyha délies

éghajlata van. A platanok, és a pompás tulipánfák (Lyriodendron tulipiferum) hazája. Az állam 21,637,760 holdnyi területéből jelenleg még csak 5,019,825 van mivelhetővé téve, és az állam sokkal nagyobb részét még sürü őserdők, s elláthatlan terjedtségü pusztaságok fedik. Kőszén gazdagsága rendkivüli; kőszénbányái területe 7700☐ mérföldnyi tért foglal el, s ki van számitva, miszerint a föld rétegei alatt rejlő ezen égőszer összes mennyisége 1100-szor többet tesz, mint egész Britannia összes évi kőszén termelése. Ezen állam rendelkezésére álló segélyforrások után itélve mind iparos, mind gazdászati tekintetben kedvező jövendőnek néz eleibe, kivált ha azon nagyszerü vaspálya hálózat, mely részint tervezve, részint kivive van, tökéletesen befejeztetik.

XXXI.

Louisville.

Augustus 31-kén délutan két órakor értünk Louisvillebe, hol is egy Amerika többi szállodáihoz hasonló pompás és nagy Galt-House czimü szállodába tértünk. Louisville Kentuki-állam legkitünőbb várossa, s az Óhió balpartján fekszik, melyet itt először pillantánk meg. Miután tehát a Jeffersonvilli vaspálya az Óhió jobb partjára vitt, kénytelenek valánk rajta átkelni, hogy Louisvillebe juthassunk. Az óhioni átjáráson alól mintegy angol mérföldnyire esnek annak ugynevezett esései, de a melyek mint a Missisippi Anthonyesései csak vizrohamok, melyeken

nagyobb vizállásnál egész kényelemmel lehet áthaladni. Amerikában mindent igen örömest tuloznak, s valamely dolog becsét, vagy érdekét azáltal kivánják emelni, hogy sokat jelentő nevet ruháznak rá. Amerikában mindent „a világ legszebb s legnagyobb"-jának neveznek. Ha csak egy pillanatot vetünk is az ujságok hirdetményeibe, minden lapon azt tapasztalhatjuk miként egészen jelentéktelen dolgokat, mint a világ legnagyobb s legfontosabb találmányait, magasztalják. Ennélfogva nem is tartottuk fáradságra méltónak az Óhió esései megtekintését, annyival is inkább, mert azt hallottuk, hogy jelenleg a magasabb vizállás miatt alig láthatók.

Louisvilleben senkihez sem volt ajánló levelem, s nem is volt ismerősöm, kihez fordulhattam volna, hogy a város nevezetességei megtekintésében utasitást adjon. Szerencsémre, azonban Louisvilleről még Europában tett jegyzeteim közt dr. Gross mint igen barátságos és szivélyes férfiu nevére akadtam, s elhatároztam azért, hogy tüstént őt fogom felkeresni.

Miután megebédeltünk, este felé Gross urhoz indultam. Kevés ide s tova járogatás és kérdezősködés után megtaláltam a házat, melyben az lakik, és mely a Wallnutstreetben (diófa-utcza) fekszik. Az utczától alacsony vasrostély által elválasztott kis kertből több lépcsőn felvergődve, a nyitott ajtón keresztül egyenesen a doctor dolgozó és fogadó teremébe léptem. A meglehetős tágas szoba falait padlótól padlásig fedő gazdag orvosi könyvtár, több hirneves europai orvos arczképe, valamint a bécsi orvosi

kar tanárainak ismert összes képlapja diszesité. Miután a szobában senkit sem találtam, sőt egy kis várakozás után sem jelent meg valaki, egy folyosón keresztül másikba léptem, onnan egy harmadikba: de végre is kénytelenittettem a dolgozó szobába visszatérni, s nyugodtan bevárni, mig valaki megjelenik. Végre jött egy fekete, kitől megtudhattam, hogy ura nincs ugyan itthon, de azonnal haza érkezendik. Rövid várakozás után csakugyan haza is jött dr. Gross egy nagy sovány, de csontos, délies arczszinü férfiu, valóságos kentuckii, ki engem megelőző barátsággal fogadván, mindenről, a miről csak tudakozódtam, kielégitő felvilágositást, s utasitást adott, sőt nagy részvéttel tudakozódott az europai tudományos különösen orvosi tanintézetek valamint az orvosi tudomány terén több kitünő egyéniségek iránt is, s végre megmutatta két önirta munkáját. Egyik átalános kórtan két nagy kötetben, a másik ellenben egyetlen roppant kötetben értekezik a vizellőszerek betegségéről, s annak gyógyitásáról. Mindkét munka már második kiadást ért, mi meglepő tanuságot tett arról, hogy Amerikában az ilyen munkáknak is nagy olvasó közönsége lehet. Kérdezősködött a legkitünőbb pesti orvosok neve, a pesti egyetem szervezése, s rendezése felől; el kellett neki mondanom azon tudományokat, melyek abban előadatnak, s a tanárok számát; s utójára megkért, hogy utóbbi munkájának egy példányát a gyakorlati sebészet tanárának, másikat pedig az egyetem-könyvtára számára hozzam el magammal. Egyuttal megkért, hogy némi megbizások-

4*

kal egy levelkét a pesti orvosi társulatnak, s egyet B. tanárnak adjak át.

Azon kérdésére, hogy B. tanár a sebészet mezején micsoda műveket irt, azt feleltem, hogy ő széles kiterjedésü gyakorlata által oly annyira igénybe van véve, miszerint kevés ideje marad fenn terjedelmes munkák irására. Ő azt felelte nekem „műveim irására én is csak az éji órákat használtam, de mi igen szorgalmas, és folyvást működő nemzet vagyunk, s habár Europában gyakran azt vetik is szemünkre, hogy tulságosan szeretjük az amerikai dollárt, azért a tudományt sem feledjük, hanem ápoljuk, s elősegitjük azt, a mennyire körülményeink engedik. Igaz, ugyan hogy átalán véve többet tesznek Europában a tudományért mint Amerikában : de méltánytalan dolog is volna Amerikától annyit kivánni, a mennyit Europa tesz e tekintetben, mely annyi, s oly nagy igénybe nem vett erővel bövölködik. Amerika jelenleg még erejének nagy részét mindig saját léte megalapitására kénytelen forditani, s e mellett kevés marad fenn a tudomány, és művészet ápolására. Azok pedig, a kik ennek ápolására szentelik magukat, csupán az iránti szeretet, és hajlamból teszik, s ritkán van mellette nyereségük. Csak hadd essünk át létünk megalapitásán, szeretem reményleni, miszerint nem fogunk többé Europának okot szolgáltatni, hogy nekünk szemrehányást tegyen, miként tudományos és szépműtani tekintetben nem állunk vele egyenlő fokon. Hanem műipari s kereskedelmi, valamint sok más tekintetben is, a mi egy állam anyagi érdekével

benső össszefüggésben áll, már is tulszárnyaltuk Europát. Ugy látszik, mintha Europa nem várhatná, hogy Amerika tudományos, és művészeti tekintetben is tulszárnyalja őt. Hajlam, szeretet, tagadhatlan, hogy nem hiányzik, csakhogy még az erők vannak más részről nagyon igénybe véve.

Ilykép a doctor ellen semmit sem hozhattam fel, sőt ellenben kénytelen valék igazat adni, mivel állításai saját meggyőződésemmel csak nem összevágtak. Dr. Gross nagy előzékenységgel szabad rendelkezésemre ajánlotta fel magát a következő napra, Louisville csekély nevezetességeit megmutogatandó.

Dr. Gross Pennsylvániábóli német szüléktől származott, de a töredezve beszélt német nyelven kivül semmi sem maradt meg benne a németből. Bár senki által sem valék neki ajánlva, mégis oly barátságos, s előzékenynek mutatkozott, mint hasonló körülmények közt Europában ezt bajos volna bárkitől is várni. A legalaposabb orvosi ismeretekkel megnyerő egyenesszivüség párosult benne, s még csak árnyékát sem vehettem észre rajta azon nyegleségnek, melylyel Europában oly gyakran vádolják az amerikai orvosokat. A vizelőműszerek nyavalyáiról irt kimeritő munkája műértők itélete szerint tökéletesen az europai tudományosság szinvonalán áll.

Midőn el akarék tőle bucsuzni a legszivélyesebb barátsággal meghítt, hogy az estét családja körében töltsem. Azzal mentvén magam, hogy utitársam a szállodában várakozik rám, felkért hogy irjak neki néhány sort, melyben őt az ő nevében szinte hivjam

meg. Azonban a szolga nem találta Cs. urat a szállodában, s igy kénytelen valék az estét csak magam tölteni dr. Gross családja körében. Nejének, s két felnőtt leányának bemutatott, ez utóbbiak magas gyöngéd alakok valának, s ámbár Louisville már meglehetősen délre, csaknem mint Nápoly, fekszik: de oly finom fehér, s átlátszó arczbőrük volt, minőt nálunk csak a magasabb ranguaknál találhatni, hol kedv, s idő is elég van annak minél nagyobb gonddali ápolgatására. Ugy szinte oly válogatott öltözékben jelentek meg, milyenben nálunk rendesen csak társaságban szokás megjelenni. Amerikában jó házbóli nők közt ez közönséges szokás, mert alig van egyéb foglalkozásuk, mint az öltözékük, olvasmányuk, és házi munkájokróli gondoskodás. Igen udvarias nyájasság, és oly finom modorral üdvözöltek, minőt Europában csak igen művelt társaságban találhatni: de magukviselete nem volt oly feszes, és szertartásos, mint ez hasonló körökben Europában szokás. Társalgásuk szabad, eröltetés nélküli volt, a nélkül, hogy a női szerénység határait legkevésbé is átlépték volna. Azon bizonyos zavarbajövést, melyet Europában most serdülő leánykáknál kivált idegenek irányában oly gyakran tapasztalhatni, Amerikában seholsem vettem észre. A félelmet, az alárendeltség nyomasztó érzetét, melyet egyik ember gyakran a másik magasabb állásu irányában érez, Amerikában nem ismerik.

A két ifju hölgy igen jól beszélt francziául, és épen most kezdtek foglalkozni a német irodalommal

is, mert előhozták nekem Schiller költeményeit, s elbeszélték, hogy épen most tanulmányozzák a harangróli dalt. Ők az europai művészet, és szinészet iránt élénk hajlandóságot tanusitottak, s most ezt, majd amazt kivánták arról megtudni. Hanem europáróli ismeretük csak nagyon is átalános és felületes vala, és nem igen sokkal több, mint hölgyeinknél az ismeret Amerikáról lenni szokott.

Theához ültünk. Azon fényes tisztaság, melylyel az asztal teritve volt, és a thea kiszolgáltatott, kellemesen lepett meg. Könnyü volt észre venni, hogy az rendes házi szokás, és nemcsak az idegen kedviért volt rendezve. Theán s kávén kivül igen jó friss becsinált gyümölcs, különösen pompás dinnye, baraczk, vaj és süteménynyel is kedveskedtek. A szolga egy fekete rabszolga volt, ki mindent a legügyesebben, s legnagyobb nyugodtsággal végzett.

Esteli végeztével a salonba sétáltunk, mely igen szépen, s gazdagon vala butorozva, de feltünő volt előttem a mieinktől igen különböző rendezése által. Szönyeg helyett most nyáron igen finom gyékények fedték a pallót. Nagy pompás zongora állt egyik fal mellett, mig a terem közepét egy asztal foglalta el, melyen több, szép virágokkal ékes drága virágcserép, diszkiadásu angol, franczia, és német művek, ásványok és csigák állottak.

A két ifju hölgy játszott a zongorán részint négy kézre való, részint kétkézre való classicus szerzők műveit. Látszott rajtuk azon buzgalom, s iparkodás, hogy magukat minél inkább tökéletesithessék,

s valami kitünőt mutathassanak elő. Az europai classicus zeneszerzemények legjobb darabjaival birtak, melyeket nagy szorgalommal tanulmányoztak. Midőn én az asztalon heverő ásványokat nézegettem, néhány darabra figyelmetessé tettek, melyek a Kentuckiban Louisvilletől nem messzelevő Mammutbarlangban találtattak. Előre is feltették rólunk, hogy ezen hires barlangot meglátogatandjuk, s szinte meglepettek, midőn azt mondám, hogy teljes lehetlen, mivel időnk igen rövidre van szabva, és Amerikában még sok érdekes látni valónk van. „De a Mammutbarlang — felelék — Amerikában a legérdekesebb tárgyak közé tartozik, mert az a világ legnagyobb, és legszebb barlangja.“ Én kentucki Mammut barlangjáról utazási leirásokból már olvasgattam, e szerint nem volt előttem egészen ismeretlen. Utazók, kik látták, minden körülmények közt előbb valónak tartják az adelsbergi üreget. „Hogy a legnagyobb barlang, az meg lehet, mert nem ismerem a kiterjedését; de hogy a legszebb is, azon kétkedem : — azt felelém nekik — mert Europában nemcsak nagy, hanem csudálatos, s ábrándos csepegő alakjaikról nevezetes, s világhirü barlangjaink vannak, ilyen az adelsbergi üreg, s az én hazámban levő, kevéssé ismert ugyan, de az adelsbergit terjedelme és csepegőkövei nagyszerüsége által sokkal felűlmuló aggteleki barlang Torna megyében.

Egyet nevettek rajta, lehetlennek tartván, hogy a világnak lehet barlangja, mely a kentucki üreget terjedelem, s szépségre nézve felűlmulná. Az azon

barlangból került ásványok, nem egyéb, mint téjfehér szivacsos mészkövek (Kalksinter) valának sárgásbarna vasoxyd csikokkal áthatva.

Későbbkét ur jelent még meg a társaságban. Az egyik minesotai kormányzó, a másik amerikai hadseregbeli tiszt vala. Mindkettő igen fiatal ember volt, ez utóbbinak semmi katonai megismertető jele nem volt, s a többi amerikaitól csak kisded szőke bajuszával különbözött.

A társaság 11 óra felé oszlott el, s én a legszivélyesebb szerencsés utazás kivánás közt váltam meg tőle, a doctornak többször ismételt felhivása mellett, hogy másnap reggel utitársammal együtt látogassam meg, hogy Louisville nevezetességeit közösen megmutogathassa. Abban egyeztünk meg, hogy mig ő betegeinél reggeli látogatását végzi, addig mi fia társaságában néhány iparműhelyt látogatunk meg, onnan pedig a louisvilli orvosi tanodába kocsizunk. Fia, egy 18 éves ifju, szinte orvosi tant hallgat, s atyjának az a szándéka, hogy ha az Amerikában tanulmányait végzendi, Europa legkitünőbb orvosi tanodáiba, nevezetesen a bécsibe küldi, mely Amerikában is jó hirben, és nagy tekintélyben áll.

Egyébiránt az orvositan tanulása egészen máskép van rendezve Amerikában, mint Europában. Az, ki orvosi tudományra szenteli magát, rendesen mint segéd áll be egy gyakorló orvoshoz, honnan néhány évi gyakorlat után megy valamely orvosi tanintézetbe tanpályára. A tanpálya rendesen két évig tart, mely alatt boncz, élettant, s minden gyakorlati orvosi tu-

domány t hallgat, és azután, csak a kiállott szigoru vizsgálat után kap orvosi oklevelet.

Midőn másnap dr. Gross háza előtt megállapodtunk, fia az ajtóban várt, s legelsőben is olyan gyárba kocsiztunk, melyhez hasonló tudtommal nem létezik Europában. Jelesűl bagó vagy rágni való dohánygyárba. A dohány először valami illatosszerű szörppel bepáczoltatik, azután sajtóval kemény kalácsformává préseltetik, mely ezután akkora forma szeletekre, mint egy csokoládészelet vágatik, s ekép mint az amerikai száj becses nyalánksága, kereskedésbe vitetik.

A másik, melyet meglátogattunk, kötélgyár volt. Kentucki ugyan is nagy mennyiségű kendert tenyészt, s e szerint ezen állam jelentékeny jövedelmét a kötélgyártás alkotja.

Kilencz óra lett, mire az orvosi tanintézethez értünk. Mivel azonban dr. Gross még nem érkezett meg, ezen időközt a meglehetős nagy könyvtár megtekintésére használtuk. Én néhány igen érdekes tárgyat találtam benne. Jelesűl az „Annales de chymiet“ 1789-től kezdve, lehozva a legujabb időkig. Az első füzetek, mint tudva van, az örökké halhatatlan Lavoisier, Guyton de Morveau sat. által adattak ki. Megvolt még a könyvtárban az „edinburgi Review“ 1667-től teljesen az ujabb időkig; továbbá Cuvier és Gmelin Leopold művei angol, és Mitscherliché franczia forditásban; végre még Regnault vegytana eredeti kiadásban.

Midőn dr. Gross megérkezett, bevezetett ben-

nünket a muzeumba, melyben az állatok országából, és összehasonlitó boncztanból igen kevés természeti tárgy, továbbá valamivel több élet- és kórtani készitmény vala felállitva; melyek közül a viaszból alkotottak nagy részint Párisból származnak.

A vegytani műterem itt is, mint Amerikában mindenütt igen hiányosan van felszerelve. A vegytan tanára ifjabb Silliman nem volt jelen. A szünidőt kirándulás, és apróbb utazásokra használta. Hanem a hallgatóterem igen czélirányosan vala rendezve, a padok térfokulag emelkednek, s szinkörileg veszik körül a tanár kisérletasztalát. Az előadásban gyakran városi közönségbőli hallgatók is vesznek részt, de csak addig, mig az az oxygen és hydrogenről tanit, a mikor a kisérlet utján előidézett pompás tünemények nagyobb számu hallgatóságot csábitanak össze.

Ezután dr. Gross azt a szivességet tette velünk, hogy elvezetett Yandel tanárhoz, ki a louisvilli orvosi tanintézetben a kórtan tanára ugyan, de szenvedélyesen buvárkodja az őslénytant, különösen a „Crinoideák" családját, melyre nézve kentucki bő anyagot szolgáltat neki. Yandel tanár igen tartalmas gyüjteménynyel bir ezen érdekes családból, azonban hogy állitása szerint az a világ legszebb, és legnagyobb gyüjteménye-e, (the largest, and most beauti foule collection of the world) nem tudtam meghatározni, de meglehet, ezen állitás alapjául az amerikaiak átalános tévedésük szolgálhat, miszerint mind az a mi Amerikán kivül van, jelentéktelen, s gyakran ugy tekintetik mintha nem is léteznék. Egész világ-

guk gyakran csak Amerikára szoritkozik, s gyakran az alatt csak az egyesűlt-államokat értik. Ennél fogva könnyü megfogni, ha valamely dolgot a világ legnagyobb, legszebb s legkitünőbb tárgyának tartanak. Az amerikaiak igen ritkán fáradoznak annak megismerésével a mi határukon kivül esik, minél fogva az Europát illető dolgokróli itéletök többnyire egyoldalu és félszeg.

Miután még a louisvillei kórodát meglátogattuk, miről azonban semmi nevezetest sem mondhatok, azon helyiségbe mentünk, melyben épen az nap gyümölcskiállitás nyittatott meg. A sokféle szép gyümölcsfaj közt, mely itt látható vala, bizonyos narancssárga szinű baraczkfaj tünt fel, mely szine, mint nagysága miatt különösen meglepett. Ezen faj Amerikában nagyon el van terjedve : Azonban akár izét, akár illatát tekintve sokkal hátrább áll az europai finom fajoknál. Egyébiránt baraczkon kivül csak körtve, dinnye, alma, szőlő, s más ilyesek valának kiállitva. Egyetlen egy csak Amerikában otthonos gyümölcsfajra sem emlékezem. A mi a szőlőt illeti, abban nagyon is szegények az amerikaiak. Az egyetlen, csaknem mindenütt található faj az Izabella, melyet különös, és feltünő izéért Europában itt s ott diszkertekben , mint sajátságos fajt tenyésztenek ugyan, de nem igen kedvelnek. A mi azt illeti egyéb gyümölcstenyésztésében is az amerikaiak még nagyon hátra állanak.

Elhatároztuk, hogy a Louisvilletől Cincinnatiig vivő utat az Óhión gőzösön tesszük meg, s erre a

délben induló gőzöst fogjuk felhasználni. Dr. Gross ki minden tekintetben oly barátságosan, s előzékenyen viselte magát, mintha háza több éves baráti, s meghittjei volnánk, nem pedig átutazó idegenek; megtette azt a szivességet is, hogy elkisért a gőzösig, hol már eleve két helyről gondoskodott számunkra. Oda való menetelünkkor azon véres zavargás üszkös romai s főhelye mellett kocsiztunk el, mely Louisvilleben egy választás alkalmával megérkezésünk előtt néhány héttel történt. Több ház közt egy nagyszerű sörház, mint a németek, és irföldiek közönséges tanyahelye is leégett akkor, és számos ember, különösen irföldi esett áldozatául a kitört népdühnek.

Természetes, hogy a véres csatahely látása, s ott történt pusztulás, amaz embertelen tett emlékét költé fel a lélekben, s nem tartóztathattam meg, miként azon észrevételt ne tegyem, hogy a népszenvedély ilyszerű kitörése az amerikai nép megfoghatlan durvaságát, s embertelenséget tanusitja; s hasonló tapasztalatok képesek minden, még az amerikaiak iránt barátságos hajlammal viseltető europaira is azon meggyőződést erőszakolni, hogy a mi utazási leirásokban az amerikai nép durvaságáról elmondatott, nem mind tulzott dolog. Az amerikaiak annyira büszkék politikai s vallási szabadságra, hogy mind azon népekre, kik azzal nem birnak, mint gyámság alattiakra lenézéssel tekintenek : de micsoda biztositékot nyujt az amerikai törvény egy vallás, vagy az annyira magasztalt politikai egyenlőség gyakorlatára,

ha egy hatalmas párt oda törekszik, hogy az egyesült-államokba vándorlóknak csak ott lakásuk 21-ik éve után engedtessék meg a politikai jogok teljes élvezete; vagy egy durva, műveletlen pórnép vak vallásgyülölete bigottsága ártatlan áldozataitminden pillanatban korlátlanul, s büntetlenül marczangolhatja. Mit tarthatni egy országban oly vallási szabadságról, hol a nép dühe, mint Buffalóban, templomomat levegőbe vetteti. Vallásom papjait merész szemtelenséggel a választószekrénytől visszaveri; vagy mint Louisvilleben több hitsorsosomat, mert az amerikaiak szemtelen támadásainak ellenszegült, vértanui halálra szenteli? Csuda-e tehát, ha Europában az annyira magasztalt politikai, s vallásszabadságot, melylyel az amerikaiak annyira pöffeszkednek, csak agyrémnek tartják; és nagyon is könnyü lenne egy ily szabadságot gyanuba hozni, annak birtoklását utálttá tenni, miután egy durva, neveletlen nép önkénye, s vad szenvedélyének minden perczben zsákmányául eshetik az ember.

Az amerikai egy igen művelt, és emberszerető férfiu igy felelt : „Az igaz, hogy a louisvillei eseményeket emberiség szempontjából tekintve semmi esetre sem lehet menteni; s egyetlen művelt amerikai sem fog találkozni, ki azt menteni is próbálná. De, ha politikai elvekről van szó, akkor fájdalom! az emberiséget nagyon is sokszor félrelökik; és a közel vagy távol eső anyagi érdekek azok, melyek legtöbb esetben irányadólag hatnak a politikára. Az europaiak csaknem minden az amerikaiaktól követelt kivánal-

maikban igaztalanok, mindig többet kivánnak azoktól mint a mennyit maguk tettek, vagy még most is tesznek. Europa mindig hajlandó Amerikának keserü szemrehányásokat tenni, mihelyt egy rész, vagy egy párt, vagy gyakran csak egy durva népcsoport az emberiség, s önzéstelenség elveit megsérti, s valamely bünt követ el, mely a szigoru igazság, s emberiség szempontjából itélve nem menthető. Valahányszor Amerika egyes pontjain népkicsapongások történtek; valahányszor a nép gyülölete valamely hitvallás ellen csordultig telik, s az egy durva népszenvedély egész kitörésével azon felekezet vallói ellen önti ki magát : Europában mindjárt hajlandók az emberek a durva népszenvedély kitörését az összes népnek, vagy az amerikai alkotmánynak tulajdonitani, s mint szükségkép abból folyót tüntetni fel.“

„Hanem ne higyje ön mintha mi Europa történetét nem ismernők, vagy nem tanulmányoznók. Az amerikai alkotmány épen az europai történet tanulmányozásának eredménye. Azon amerikaiak, kik az amerikai alkotmányt tervezték, az europaiak tapasztalatait használták fel, s mindent szigoruan eltávolitottak, a mi jövőben a viszály, és belháboruk magvát magában melengethetné. Nagyon jól emlékezünk mi a Francziaországban XIII. Lajos, és IX. Károly alatt történt dragonádákra; az angol, s skottországi vallási üldözésekre, a spanyol inquisitio korára; Németalföld elszakadása okaira, és a németországi hajmeresztő vallási háborukra sat.“

Ennyiben igaza van önnek — felelém — de azok

mult századok eseményei, oly időé, midőn sötét vakhit, s vakbigottság lobogtatta az üldözés fáklyáját : de a 19-ik században, melyben a felvilágosultság napja a társaság minden rétegét kisebb vagy nagyobb mértékben áthatotta, többé ilyes eseményektől épen nem félhetünk.

„Akkor tévedésben van ön, ha azt hiszi — felelé ő nekem — legalább a legujabb idő épen az ellenkezőjét bizonyitotta be annak. Ha mindjárt a népdüh nem mindig vallási bigottságban tör is ki : de azért elég gyakran talál más indokot, hogy szenvedélyét szabad kényére bocsáthassa. Gondoljon csak ön a párisi borzasztó utczai harczra, s azon sok iszonyjelenetre, mely 1848—1849-ben különböző változatokban Europa csaknem minden államában dühöngött; továbbá a zsidók elleni kicsapongásokra, melyek ugyanazon években Europa több pontján kitörtek, midőn az annyi századok óta nyomott, s szolgaságban tartott zsidóknak valahára ismét politikai jogokat, s üzlet szabadságot akartak adni. Micsoda dühvel rohanta meg akkor a népszenvedély ezen eltaszitott, s üldözött fajt? Képes-e ön Amerikában hasonló dolgokat felmutatni? egy párisi utczai csatát, vagy az 1789-iki forradalom borzalmait? A nép béke, s egyetértésben él nálunk egymás közt, s nagyon sok gyuanyagnak kellett összegyülni, hogy itt s ott szelelő lyukat törjön, s az erő fölöslegét kiüritse. A mormonokkali eseményt nagyon sokszor szemökre vetik europaiak az amerikaiaknak. Pedig jogtalanul! Mert hiszen rosz néven lehet-e venni valamely nép-

nek, ha egy tulábrándos társulatot, mely minden szokása, erkölcse, magaviselete, vallásos és erkölcsi elveiben oly lényegesen különbözik az átalánosan bevett és elismertektől, maga közt nem szenved, s mint mételyes kinövést kimetsz?"

„Látja ön az amerikai minden politikai, s vallásos elvnek tökéletes szabadságot enged. Semmi felekezetnek, ha még oly esztelen, sőt a józan emberi észszel ellenkező is, sem gördit akadályt utába, mig az az amerikai néptől közönségesen bevett s megkedvelt államelvekkel, politikai intézményekkel homlokegyenest nem ellenkezik. Ugy tekinti azokat mint kisérleteket, melyeket az emberiség a társalmi intézmények mezején megpróbál. Az amerikai szabad államok elég tért, s alkalmat nyujtanak arra, s ha valami gyakorlati eredmény mutatkozik, az előbb vagy utóbb a társaság közös vagyonává válik."

„Azonban nem tür az amerikai semminemű törekvést, mely oda irányoztatik, hogy államot képezzen az államban : valamint minden gyökeresedni kezdő hatalomnak, mely nyiltan vagy titkon az amerikai nép fennálló intézményei ellen tör, minden hatalmában álló törvényes, vagy ha az nem elégséges, törvénytelen eszközzel ellene küzd. A német bevándorlottat több okok mellett épen azért gyülöli, és utálja, mert köztük legtöbb, politikai kiskorusága daczára, kizárólag s kiválólag német irányt követ, s azon sehonnai ábránddal rajoskodik, hogy az amerikai szabad államok közepette uj egyetemes Németországot alakitand ez, mely sem a zsidót, sem sem-

minemű keresztyén felekezetet nem üldöz, a katholikus irföldiekkel, minden alkalommal érezteti ezen gyülöletet, s ellenségül lép utába minden törekvésüknek, mert a hierarchiai elvekre épitett cath. egyház minden köztársasági intézménynek elvileg ellensége, mivel ezen egyház érdeke, és sulypontja, mely felé hajlik s nehezedik, az államon kivül, az oczeánon tul fekszik.

„Az amerikai látja, miként ezen törekvések legszélső eredményéig csigázva, hová fognának vezetni. Mindenek előtt polgárháborura, azután az Egyesűlet feloszlására, és a déli amerikai köztársaságokéhoz hasonló állapotra. Innen a mélyen gyökerezett gyülölet, mely minden lehető alkalommal kitör, s melyet különösen ezen párt meggondolatlan fellépése, s roszul leplezett törekvései által folytonosan szit, ott kivált, hol magát erősebbnek érzi, s azt hiszi, hogy eredményt aratva léphet küzd sorompóba.“

Lehetlen volt az amerikait okokkal czáfolnom meg, s nézetei félszegségéről tényekkel győznöm meg : s igy kénytelen valék hallgatni.

Ezalatt az Óhió partjára érkeztünk, s a doktor felvezetett az ott horgonyozó gőzösre, mely minket Cincinnatiba vala viendő, azonkivül sziveskedett engem Cincinnatiba és Philadelphiába több ajánlólevéllel ellátni, s egyszersmind a hajó kapitányának ajánlani. Lehetlen még egy vonást meg nem emlitenem a doktorról, mely önzéstelen barátságának egyik tanusága, s azt bizonyitotta, hogy europai idegen kartársaiért is képes egy kis áldozatot tenni. Kevéssel

azután, hogy heves kézszoritással megváltunk egymástól, visszatért a hajóra, és a mint tárczáját öltönye zsebéből kivette, ezt mondá nekem : „Azt nem helyesen cselekedte kartárs ur, hogy ma az önöket délelőtt hordozó bérkocsist kifizette. Ez az én kötelességem volt, s ön a bérkocsisnak fizetett három dollárt tartozik visszavenni.“ Mentegetőzés, ellenkezés mit sem használt, azt mondá, hogyha ő is Europába jön, s engem hazámban felkeres, akkor hasonlót kivánand tőlem. Elég az hozzá, semmi ellenszegülés sem használt, s hogy neveletlennek ne láttassam, kénytelenittettem a 3 dollárt visszavenni, de csak azon feltét alatt, hogy ő is nekem Europában alkalmat szolgáltasson, miszerint barátsága valódi tanuságait, melyekkel elhalmozott, visszonozhassam. Abban maradtunk, s a legbarátságosabb köszöntéssel váltunk meg egymástól, mintha évek óta a legszorosabb összeköttetésben állottunk volna. Ez alkalommal egyuttal az amerikai bérkocsis becsületességét is csudáltam, kitől egyedül tudhatta meg, hogy már mi kifizettük. Az mellőzte a kedvező alkalmat, miszerint kétszer kaphatta volna meg a három dollárt, miután tudatta a doktorral, ki őt ki akarta fizetni, hogy ő már megkapta a három dollárját. Az ilyen eseteket örömest felhordom, mivel Europában az amerikait szeretik született csempész, és csalónak keresztelni, kinek nincs egyéb hivatása, mint embertársát minden lehető alkalommal megcsalni, s vagyonát eltulajdonitani. Hogy az amerikai a kereskedés s üzérkedésben sokat néz a nyereségre : tagadhatlan; hogy nyeresége

gyakran ellenfele bukására van épitve, az is igaz: de seholsem tapasztaltam, hogy aljas csalásokra vetemednék. Melyik europai bérkocsis lett volna képes ezen kisértetnek ellentállani?

XXXII.

Cicinnati.

Azon gőzös, mely minket Louisvillből Cincinnatiba vitt, az Óhió egyik legnagyobb, és legszebb gőzöse volt. A gőzös-terem, a hölgysalont bele nem számitva, 87 lépésnyi hosszu, és legalább 9 láb magas vala. Ezzel közvetlen összeköttetésben állott a 25—30 láb hosszu hölgyterem, mely pompás butorzata által különbözött a férfi teremtől, és bár csak egyetlen lépcsővel volt ettől elválasztva, még is egy férfi sem mert bele lépni, hacsak a jelenvolt hölgyek közül valamelyiknek be nem mutattatott. Mihelyt az utazók közül valamelyik azt a szabadságot vette, hogy a korlátot átlépte, azonnal ott termett a felügyelőnő, s megkérte, hogy vonuljon vissza. A terem mindegyik oldalán 40 zárka nyult el, melyek a teremre nyiltak, mig ablakaik a folyam felé a hajó karzatára dőltek. Mindenik zárkában két utazóra volt hálóhely, ugy hogy e hajó 160 utazót láthatott el zárkával. A hajó legvégében állott egy a teremre nyiló pompásan butorzott fülke, melyben egy szekrény mögött a hajó ügyvivője ült, ki az utazók különféle ügyesbajáról gondoskodott és azoknak kivánságait meghallgatta. Ez a hajó első emelete. Ez alatt van az alsó, de még

a viztükre felett álló hajó ür, mely a hajólegénység számára van rendelve. A hajó első emelete fölött, mely egyszersmind fedezetes sétatérül szolgál, áll a második emelet, melyben többnyire csak a hajó hivatalnokai számára rendelt zárkák épitvék; még e fölött a torony, melyben a kormányos ül, s abból a hajót igazgatja. E szerint a hajó nagy része, még gépezete is a viz szine fölött áll.

Az Óhió igen szép, széles s vizdus folyam. Partjai változatosabb természeti tüneményekkel kinálkoznak, mint a Mississippié. Buja fák üde zöldjével koszoruzott hullamzó hegycsoportoktól környezve az örökké egyforma pusztaság által kifárasztott szemnek felelevenitő, s üditő tájképet nyujtanak. Azonban a halom csoportozat sehol, még csak középszerü magasságra sem emelkedik, s megközelitőleg sem éri el azon hegyek magasságát, melyek a felső Duna partját prémezik. A fák között tulnyomólag diszlenek a platanok, bükkök, és tulipán-fák, s lombjuk különböző jelleme igéző szin és csoport-változatot játszik. Az Óhió vize, akkor midőn rajta utaztunk, igen zavaros, s iszapos volt a felvert sárga agyagtól.

Az Óhió partját számos, csinos fekvésü városka élénkiti. Mindnyáján világosan látható az ifjuság élet-teljessége, s szembetünően észrevehető rajtuk az életöröm. A folyam jobb partján az őserdők termékeny ligetei közül, Utica, Herculanum, Bethlehem, Uj-London, Madison, Brooksburg, Vevay, Florencz; bal partján pedig Westport, Milton, Car-

olton, Warsó emelkednek ki. Tehát az ó világ hires nevei itt is nagy mértékben képviselvék.

Ezen most viruló ifju városok közt vannak olyanok is, melyek már is munkás élet, s eredménydus tevékenységre erősödtek. Mindenütt látható a partokon a hangyaszorgalom. A fel s alá járdaló gőzösök igen sok ponton megállanak, s ott számos utazót, és portékát tesznek ki, és vesznek fel. A fel s alázugó gőzösök élénk közlekedést eszközölnek az Óhió partjának közel, és távol fekvő pontjai közt.

A fellegtelen holdvilágos éj nevelte éjji utazásunk kellemét, és csak sept. 2-án éjfél után értük el ama nagy és népes várost, az uj világ sok csudája egyikét, nyugat királynéját. Azonban kényszerülve valánk reggeli 5 óráig zárkánkban vesztegelni, hol a nyomasztó hőség, és az Óhió viztükrét elboritó számtalan szunyog igen nagy terhünkre vala. Csak miután a népes városban megpezsdült az élet, és mozgalom, akkor hagyhattuk el hajónkat, hogy Burnet-Houseba, Amerika egyik legnagyobb s leghatályosabb szállodájába kocsizzunk. A szállodának oszlopokon nyugvó térfokos kapuzata van, mely alatt az üzérkedő amerikaiak naphosszat mulatnak, ujságot olvasnak, a nap eseményeiről beszélgetnek, s egymás közt üzleti egyezkedéseket kötnek. Nagy teremei gazdagon, s pompásan diszesitvék, drága zongorákkal ellátvák, s minden tekintetben egy fel s alá hullámzó népesség forgalmához alkalmazvák.

Cincinnati Óhiónak nem politikai fővárosa ugyan, de kereskedelmi, ipar, és irodalmi tekintetben nem-

csak Óhió államnak, de egész nyugatnak legkitünőbb városa, és épen ezért nevezik az amerikaiak „nyugat királynéjának.“ De bir még egy másik nem annyira hizelgő melléknévvel „a sertések városa“ (Porcopolis) az itt évenként megöletni szokott roppant számu sertésről. Cincinnatiba érkezésünk napja vasárnap vala, e szerint ezt csak a város megtekintésére használhattuk. Miután Cincinnatit nagy számu németség lakja, a vasárnap megünneplését nem oly szigoruan tartják meg, mint az uj angol-államokban, sőt a város utczáin még ezen napon is mutatkozik némi élénk derültség. Ennélfogva egy kocsit bérelltünk, s a város környékén ide s tova kocsiztunk. Azon számos szép falusi lak közül, mely több utleirás szerint Cincinnati környékét diszesiti, igen keveset fedezhettünk fel, s azok sem tarthattak igényt a szép czimre. Hanem a várost mindenfelül termékeny föld, környezi, s késő nyár daczára is buja, és gazdag vala a tenyészet.

Az egyesűlt-államok általam látott városai közt Cincinnatinak van legkiesebb s legszebb fekvése. Nem fekszik ez elláthatlan sikságon, mint az Egyesűlet legtöbb városa; hanem kellemes, és meglehetős magasra emelkedett hegysor tövénél, még déli oldalát az Óhió locsolja, mely azt Kentucki két városa Covington, és Newporttól választja. Az ezen városokkali közlekedés gőzkompok (ferry) által tartatik fen, melyek folytonosan fel s alá járnak. Az Óhió partjától, mely gyakran van áradásnak kitéve, térfokulag emelkedik a város észak felé. Két utczája a

folyam partjától egyenes irányban nyulik befelé, és mivel ezek Covington, és New-port utczáinak a folyamon keresztül megfelelnek, ezáltal iszonyu hosszuságot nyernek. Meglepő látványt nyujt, ha az ember egy ilyen utczában megállapodván a folyamon keresztül Covingtonnak hasonló irányban nyuló utczáján végig tekint.

Cincinnati számos terjedelmes, s nagy épülettel, hatalmas rakodákkal, portéka-lerakó helyekkel gazdag, a fényüzés minden tárgyával ellátott, dusan szervezett boltokkal bir ugyan : de valódilag szép, megható nyilvános épületekben szegény. Gyors, és rögtönzött alakulásának nyomait nagyon észrevehetőleg viseli magán, ugy hogy gond és izléssel emelt nagyszerü épületekre nem is lehet benne számitani. Itt is mint Amerika legtöbb városában a számtalan felekezet templomai tartoznak a város legkitünőbb, legnevezetesebb épületei közé. Ezek közt a cath. főtemplom tünik ki leginkább, mely nagyszerüen, de izlés nélkül van épitve. A templomokon kivül igen kevés jelentékeny középület van. Ezek közé tartozik a cincinnati bank, (Merchants Exchange) Odd Fellows-Hall, Óhió-medical-college sat. Mindenütt romot, épitésben levő félig felépitett házakat láthatni az utczákon : de örömmel tapasztalhatni, hogy az ujabb időben emelt épületeken a szép izlésnek több nyoma látszik, mint hajdan, midőn csak az jött tekintetbe, hogy valakinek fedele legyen maga, és portékája számára.

Cincinnati, mint az Egyesület sok más városa,

csakhogy nagyobb mértékben, világos példáját mutatja a gyors emelkedésnek. Tanuságát adja, hogy egy természetes, s a nép érdekeinek megfelelő kormányzat alatt mily gyorsan, és gazdagon fejlődnek egy ország anyagi, mint szellemi segélyforrásai; és hogy minden korlátozó, és akadályozó körülményt csak el kell távolitani, s az akadályozatlan forgalom minden közlekedési eszközeit fel kell állitani, ha azt akarjuk, hogy egy munkás, és tevékeny népesség minden ereje kellőleg fejlődjék. Cincinnati 1800-ban csak 750; 1820-ban 9602; 1840-ben 46,383; és 1850-ben már 120,000 lakossal birt. Itt is mint legtöbb egyéb esetben 1840—1850 mutatkozik a népességnek legnagyobb, és leggyorsabb szaporodása; részint azon okból, mivel ezen években történt Europából a legtömegesebb kivándorlás; részint mivel a megjavitott közlekedési eszközök, mint vasut, gőzhajó életbelépése ezen évekre esik; már pedig ezen eszközökkel a világ egyetlen állama sem bir oly nagy mértékben mint Amerika. Cincinnati a vasut hálózatok, s nagy vizutak által az Egyesület legnagyobb, és legjelentékenyebb városaival áll közvetlen összeköttetésben, és szoros forgalomban. Igy például Boston, Uj-York, Philadelphia, Baltimore, Pittsburg, Cleveland, Toledo, Chicagó, St.-Louis, Uj-Orleans, Charlestovn, Savannah s a többivel.

Már ebből kiviláglik, hogy Cincinnatinak az Egyesület minden részéveli forgalma, és kereskedésének igen jelentékenynek kell lenni. Még szembeszökőbb Cincinnati forgalmának nagyszerüsége, ha

tekintetbe vesszük, hogy 1848-ban Uj-Orleansból 319, Pittsburgból 728, St.-Louisból 278, és más kikötőkből 1924, összesen 3229 gőzös érkezett Cincinnatiba; azelőtt való évben pedig mintegy 4000, ugy hogy minden napra egyremásra 10 gőzös esik. Egyenlő viszonyban áll az ipar nagyszerüsége a forgalom mértékével. Már ebben a tekintetben Cincinnatit, bár az Egyesűlet egyik legifjabb városa, igen kevés mulja felűl. Vasgyáriparára nézve csak Pittsburg áll előtte, mégis mindennemü gépek, azok közt évenként 200 gőzgép készittetik benne. Számos vasöntődéje, különösen számtalan kájha, s czélszerü takaréktűzhely készitésével foglalkozik, melyek az Egyesűlet minden részébe szétküldöztetnek. Gyári müvei kitünőségét tekintve Birmingham, és Sheffield legjobb gyárainál nem áll hátrább. Azt hallottam, hogy egy Cincinnatiban a Greenwoodgyárban készitett szabóolló Angolországban 75 dollárért kelt el. Cincinnati az ipar ezen ágában 4500 munkást foglalkoztat, és a készitmény becse körülbelől 3½ millio dollárra rug. Van Cincinnatinak azonkivül igen jelentékeny hajó-gyára, melyben egyéb számtalan vizi jármű mellett évenként 45—50 gőzös, sőt vitorlás-hajó épittetik. Még nagyobbak s jelentékenyebbek asztalos- és csizmadia-műhelyei, melyeknek terjedelme a hihetlenséggel határos. Ezek közt legnagyobb Clawson ágykészitő műhelye egy öt emeletes épületben, melyben naponként 100—130 ágy készittetik dél, és nyugat legelőkelőbb szállodái számára. Egy másik, nagyszerüségére nézve ehhez hasonló műhely Johnston szék-

gyára, melyből egy uj-orleansi ház évenként 30,000 széket vitet el. Épen oly nagyszerü Filley és Chapin csizmaműhelye, melyben 8 nagy teremben 200 legény, azonfelűl számos nő, és gyermek dolgozik, s mely minden europai csudálkozását, ki az ilyen gyári ágakra nézve csak kisebbszerü europai műhelyekre van szokva, igen nagy mértékben felkölti. Ebben évenként 30,000 marha bőr, 20,000 juh, és 3000 darab borju bőr dolgoztatik fel.

Azonban minden tekintetben sajátságos, nagyságát s terjelmét tekintve, felűlmulhatlan a sertésseli üzérkedés Cincinnatiban, és a nyugat büszke királynéja ennek köszönheti tiszteletes Porcopolis nevezetét. Itt évenként több mint 500,000 sertést vágnak le három hónap alatt, s az Egyesűlet nagyobb részének sonkagyárául Cincinnati tekinthető. A sertések vadon koborolnak fel s alá a tölgyfa erdőkben, s csak sept. vége felé bocsáttatnak a kukoricza földekre, honnan azután nagy csapatokban behajtatván, tiz nagy vágószékben november közepétől fogva martiusig feldolgoztatnak. Legtöbb vágószékben csak a sonkákat vágják el a testről, s bepáczolják, mig az állat többi része nagy kazánokban, melyek közül egy 15,000 fontot befogad, a feszitett gőzhatásának kitétetvén, egészen egy lágy tömeggé változik. A zsirt leszedik róla, s a többit ganaj gyanánt eladják. Ebből látható, hogy mily nagy bőség van az élelmiszerekben, s mily kevés becse lehet ott, ha azon ránk europaiakra nézve oly becses anyagot, csak trágya gyanánt tudják nyereséggel felhasználni. Legnépe-

sebb városaink lakói közül, hány ezer, kik egész éven át hust alig látnak, találna ebben izletes tápláló eledelt? A cincinnati sonka hire, mely nemcsak jósága, hanem izletes külseje által is kitünő, nemcsak az Egyesűletben van elterjedve, hanem áthatott már Europába is. Igy például 1847—1848 Covingtonban egyetlen vágószék Europa számára 11,740 sertést készitett el, s hozzá még 3000 darab ökröt. sat. A sonkák narancssárga vászonba varrva adatnak kereskedésbe. Zsirja az ugynevezett Lard Oil műhelyekben nagyrészint Stearingyertyává gyártatik, s égő olajjá készittetik, melyek közül egyetlen műhely hónaponként 140,000 font zsirt használ fel, már pedig ilyen gyár több létezik Cincinnatiban harmincznál. Statistikai kimutatás szerint évenként 25,000,000 font sonkát, 16,500,000 font szalonnát, és 180,000 tonna füstölt hust szállit szerte Cincinnati.

Mindezek után, azon 106,000,000 dollárnyi összeg, mely ki, és bevétel által már 1848-ban forgalomba tétetett, nem fog tulzottnak tetszeni; melyhez kell még számitani 20,000,000 dollárnyi tőkét, mint Cincinnati kereskedésbe fektetett tőkéjét, mig a különböző gyártmányok ára 25,000,000 dollárt tul halad.

Igy áll Cincinnati anyagi tekintetben. Hanem „nyugat királyné"ja szellemi tekintetben sem maradt hátra az Egyesűlet kitünőbb városaitól. Mindenütt, hol az anyagi érdekeknek szabad fejlődés engedtetik, a szellemi versenyt szokott azzal tartani. Az egyik szükségkép feltételezi a másikat. Hol ipar, kereske-

dés, s földmivelés virágoznak, hol a forgalom élénk, hol egy állam népességének, különösen pedig különböző államok, és népfajok kölcsönös érintkezése sok oldalu : ott a szellemi fejlődés nem maradhat hátra; kereskedelem, ipar és forgalom pedig csak a mathematikai, és természeti tudományok gondos ápolása mellett virágozhatik fel, mert ezek fejtik, és érlelik az emberi szellem legfőbb, s legszebb tehetségét, azáltal hogy önállóságot kölcsönöznek neki, mely mindig mentten maradván minden külszellemi befolyástól, saját lábán egész biztossággal halad, és idegen támaszra nem szorul. Ebben fekszik a mathematikai, s természeti tudományoknak a 19, és következő századokra nézve elutasithatlan hatalma, azon soha többé el nem távolitható befolyás, melyet az emberi nem fejlődésére gyakorolnak. Jogosultságuk az eltávolithatlan szükségökben rejlik, s azon pillanatban, midőn a természettudományok lassan előkészitett uralmukat megkezdték, az emberi nem egy uj, fejlődésének legjelentékenyebb korszakába lépett. A természeti tudományoktól e már egyszer maguknak kivivott hatalmat ravaszul elragadni akaró minden kisérlet, minden erölködés, mint valamely nyugtalan morajjal csergedező hegyi patak habjai a granit szikla rendithetlen szilárdságán szerte locscsanni, s könnyü, minden szélfuvalom által meglebbenthető köddé szét oszolni fognak.

Cincinnati saját gyermekei szellemi fejlődéséről igen kitünően gondoskodott, legtöbb tehetségét iskolák s nevelő intézetek emelése, s fenntartására for-

ditja. Ambár Cincinnati tanintézeteit, tantárgyaik nagyszerüségét tekintve, az europai szárazföld fővárosai tanintézeteivel nem is lehet hasonlitani, s az Europából jövő tudósokra gyakran gyermekes, lehetne mondani, szegényes benyomást gyakorolnak: de azért az elért eredmények összehasonlitva a ráforditott eszközökkel, mindenesetre nagyobbaknak mondhatók, mint azok, melyeket az europai szárazföld legnagyszerübb tudományos intézeteiben érnek el. Ezen eredmények nem az irt, és nyomtatott munkák roppant halmazában s számtalan tudós értekezésben állanak ugyan: hanem állanak azon előnyökben, melyek azokból a polgár erkölcsi életére, s anyagi jólétére háramlanak. Már pedig mindig ez marad a fődolog, ám szónokoljanak egy gondtalan, s nélkülözéshez nem szokott élet szószékéről a magasabb szellemi élvezetek mellett, a mennyit akarnak; ám kárhoztassák ezen jólét polczáról a jelen anyagi irányát, a mint akarják. Oly embernek, ki koplal, s annyival sem bir, hogy testének a szükséges tápot megadhatná: fogalma sincs a magasabb szellemi élvezetről. Ő egy tele tál ételt, melylyel kinzó éhét elüzheti, többre becsül, mint Beethoven legpompásabb dalát, vagy Schakespeare Macbetjét, midőn azt a legkitünőbb művészek adják elő. Cincinnatiban azon osztály, melyet mi alsónak nevezünk, minden tekintetben jobban él, jobban ruházkodik, kényelmesebben lakik, s több részt vesz az élet gyönyöreiben, mint a párisi, vagy londoni alsó vagy dolgozó osztály. És a mellett nemcsak, hogy nem roszabb, de erkölcsileg minden te-

kintetben jobb, kihágás, rablás s lopásra kevésbé hajlandó, mit Cincinnati története, s egy tekintet annak statistikai rovataira, eléggé tanusit.

Cincinnati számos nyilvános és magán tanintézettel bir. Az elemi iskolák közül 13 a catholikusoké, melyek közül nehányban jezsuiták tanitanak, s azon ügyesség miatt, melylyel a gyermekek azokban oktattatnak, számos látogatójuk van. Ugy szinte a jezsuiták vezetése alatt álló három fő-tanoda közül a St.-Xavier nevezetü a legkitünőbb, mely minden szükséges tantárgygyal tökéletesen el van látva. Igen jelentékeny könyvtárral, természettudományi muzeummal, s a természet, és vegytanhoz megkivántató készületekkel bir. A logikán, ethikán, s rhetorikán, s ó és több ujabb nyelven kivül tanittatnak benne mathesis, természet- és vegytan is, és ezen intézet nemcsak az Egyesület catholikusai közt, hanem a külföld előtt is oly kitünő nevet vivott ki magának, hogy havannai, és mexicoi növendékek is látogatják.

Orvosi tanintézet négy van Cincinnatiban. Ezek közt a „medical college of Óhió,“ és „Miami medical college“ a legkitünőbbek. Dr. Blakmann, ki csak kevéssel azelőtt hivatott meg Uj-Yorkból mint sebészet tanára a medical college of Óhió-ba, sziveskedett az intézet minden egyes helyiségét, valamint gyüjteményeit, s készületeit is megmutogatni. Hozzá Louisvilleből dr. Gross által valék ajánlva, ő maga pedig tudományos kiképzése végett huzamosb ideig tartózkodott Europában, jelesül Párisban, és Londonban. A boncz, és élettani hallgatóterem itt is egy

nagy kerekde (rotunda) vala, melynek közepén állott a kisérleti mozgatható asztal, mely körül kanyarodtak a padok. Világitását felűlről nyerte, s mintegy 500—600 hallgatóra való térséggel birt. A bonczz, és élettani csarnok még igen hiányosan van szervezve. A meglévő készületek közt legkitünőbbek voltak a párisi viaszbóliak, melyek közt első helyet érdemelnek azon készületek, melyek az emberi mag fejlődését, annak különböző fekvését, továbbá a tyuktojás fejlődését ábrázolják. Az intézet könyvtára alig néhány száz kötetből áll. A vegytani hallgatóterem szinte nagy, és czélirányosan épitett, de vegytani műteremnek, s készületeknek még csak zsengéje sem látható. Miután az intézet szigoruan csak orvosi tudományok kedviért alapittatott, tehát a természettörténeti gyüjtemények tökéletesen hiányoznak belőle.

Az intézet szolgája, egy született német átvezetett ezután a „mercantil hospitál"ba, mely a „medical college of Óhió"val összeköttetésben áll. Dr. Blakman ur ajánlatára a kóroda igazgatója, s helyettese igen barátságosan fogadott minket, s a legkülönösebb kóreseteket megmutogatta. A kórodában külön osztály van a nők, s külön a férfiak számára. Azonban ez intézetet nem lehet a czélirányosság mintájául állitani fel, a mit annyival inkább csudáltam, mivel Amerikában az emberiségi intézetekre különös figyelem szokott forditattni. A „mercantil hospitál"ból a medical college of Óhió famulusa a „mechanic institution"ba vezetett. Azon véleményben valék, hogy itt

műszer és szerszám gyüjteményt fogok találni. De mind annak nyomát sem találtam, s e helyett egy terjedelmes teremet egy szószékkel, s számos más székkel. Ebben gyülekeznek össze minden vasárnap Cincinnati iparosai, részint, hogy kedvencz tárgyak fölött értekezletet tartsanak, részint, hogy olyanokat hallgassanak. Kevés nappal azelőtt egy megszállt (inspirirt), hölgy tartott ilyen értekezletet az asztal mozgás, asztalkopogás, s hasonló dibdábsägról. Ez letérdelt, segitségül hivta jó szellemét, mialatt szemét mint valamely részeg forgatta, és iszonyu pofákat vágott, s ezen előzmény után folytatta emlitett tárgyróli átszellemült értekezletét. Ebből látható, hogy az amerikai gyakran ilyen fanyarságokban is kedvét leli. De az ostoba műveletlen köznép mindenütt egyforma marad. Minél természetellenibb, minél kalandosabb valamely dolog, annál nagyobb hitelre talál nála.

Cincinnati legkitünőbb intézetei közül való a csillagda. Ez a város keleti részén áll egy jelentékeny halmon, mely a városra, s annak környezetére pompás kilátást nyujt. 1843-ban tette le annak alapkövét az egyesült-államok hires elnöke John Quincy Adams. Keletkeztét leginkább N. Longworth urnak, ki az ahhozi telket adományozta, s Cincinnati többi polgárai adakozásának köszönheti. Különösen készen találja az ember az amerikait minden órán bármely jelentékeny anyagi áldozatra, mihelyt arról van szó, hogy egy hasznos intézetet, vagy valamely közjót elősegitő művet kell létesiteni. Az europaiaktól dollárszomjasoknak kikiáltott amerikai kufárok készsége

adakozásra a hihetlenséggel határos e tekintetben, s ha azon összegeket, melyeket nálunk hasonló czélokra aláirnak, az amerikaiakéval összehasonlitjuk, valószinüleg azok nem nagy becsületünkre válnak. Oly eset, midőn egy amerikai kufársziv egy iskola, vagy egyéb hasznos képző-intézetre 25—30,000 dollárt aláir, nagyon gyakran fordul elő : de épen azért él egyszerüen, s a mivel bir, azt saját munkássága, és szorgalma által szerzette. Europában is kiadnak ezreket, sőt milliokat, de egészen más dolgokért. Hogy gazdagságát fitogtathassa, a tudatlan tömeg által bámultassék, százezereket is szélnek szór az europai holmi haszontalanságért. De ha arról van szó, hogy egy hasznos képző-intézetet kellene állitani : akkor nagyon hasonszenvi adagban hullanak az aláirások, s mellette még azon is panaszkodik az aláiró, hogy mindig alkalmatlankodnak a nyakán. Mennyi fáradság, s erölködésbe kerül jelentékeny segélyforrásokkal rendelkező városokban is csak egy nyomoru iskolát állitani, melynek fenntartása évenként néhány ezerbe kerülne, pedig ez saját gyermekei képzésére, s oktatására szánt intézet lenne. Hanem Europában megszokták már ezt csak mellékes dologul tekinteni, és az europai polgárság nagy része fölöslegesnek tartja, hogy vagyona, polgári méltósága, és tekintélye örökösének tökéletes képzést adjon, vagy azt magasabb tudományokra oktattassa, mert hiszen ezek mit sem használnak, ezekből semmi hasznot sem lehet huzni.

Elég az hozzá, hogy a cincinnatii csillagda aláirások, és a polgárok önkénytes adakozása utján épit-

tetett, s egyéb műszer mellett $17^1/_2$ lábnyi hosszu 1400-szor nagyitó látcsővel láttatott el, mely Münchenben Mentz és Mahlernél készült, s 10,000 dollárba került. *)

Cincinnati egyik Livery-Stablejérül egy Bugin felkocsiztunk az Óhió viztükre fölött mintegy 3—400 lábnyi magasságnyira emelkedett halomra, melyen a csillagda áll. **) A tömör épület, mely egy három emeletes középdarab, és két kétemeletes szárnyból áll, s doriai kapuzata van, csinos kert által öveztetik.

---

*) Mint tudva van, Nagy Károly hazánkfia gr. Battyányi K. egykori jószág igazgatója Bicskén Pesthez nem messze egy csillagdát épittetett, s ezt a legkitünőbb műszerekkel ellátta. A leghiresebb mesterektől nemcsak csillagászati, hanem természettani, és mathematikai müszerekkel is bir ezen intézet. Eredeti czélja az vala, hogy ezen intézetet a magyar akademiának hagyományozza. Hogy azonban a magyar akademia fenntartási költséggel is el legyen látva, 100,000 ezüst forint tőkét is akart mellé adományozni : de az utóbbi évek eseményei meggátolták nemes, és nagyszerü terve kivitelében.

**) Amerika minden kisebb, s nagyobb városában megvan azon igen czélszerü intézkedés, hogy béristállókban, ugynevezett „Livery-Stable"ben minden perczben találhatni egy vagy két lovas könnyü kocsikat, melyeket az ember kénye szerint fél vagy egész napra is felvehet. Legsajátságosabb azonban azon körülmény, hogy kocsis nélkül kapja az ember, s maga hajtja a lovakat. A kocsisért különösen kell fizetni. Feltünt tehát, hogy nekünk, kiket az első pillanatra fel lehetett ismerni, hogy mi nemcsak idegen ország, hanem idegen világrészből valók vagyunk, vonakodás nélkül, minden kocsit mindenütt azonnal átengedtek, és az irántunki bizalmatlanságnak sehol semmi nyomát sem tapasztaltuk.

Midőn a kertbe léptünk, az épület egészen őrizetlen, s minden ajtó nyitva állott. Az épület nagy részét, s több lakszobát átbolyongtunk, mig végre a csillagvizsgáló toronyban a segédre bukkantunk. Mitchell a csillagda igazgatója épen Uj-Yorkba utazott el. Teljes készséggel mutogatott meg minden műszert, valamint minden egyéb segédeszközt, melyet Mitchell tanár működése közben használ. És ha bár ez intézet nincs is oly gazdagon szervezve, mint Europa több fővárosa csillagdája; nem szabad felednünk, hogy ez magán-intézet, mely magánosok adakozásából tartatik fenn. A főдolog az, hogy ezen csekély eszközök mellett is a tudományos eredmény oly nagy, sőt gyakran sokkal nagyobb, mint a melyet a cincinnatii csillagdát gazdagság és szervezetre nézve sokkal felűl haladók képesek felmutatni.

Cincinnatiban az egyházi élet is igen élénk, és sok tekintetben mozgékony. Mivel az egymással szemközt ellenségkép álló felekezetek meglehetősen egyforma erejüek, itt is gyakran került már a dolog véres összeütközésre. Az egymást ingerlő vallásos iratok nagy mennyiségben jelennek meg itt. Itt is a németek azok, kik ellenkező irány vitatása által nem a legkiméletesebb szinben tüntetik fel magukat. Egyébiránt a szigoru puritán vallásosságnak, mely az uj angol-államokban a legvastagabb képmutatással határosan gyakoroltatik, Cincinnatiban nyomát sem találhatni. A vasárnapnak sokkal élénkebb szine van mint Bostonban, Philadelphiában, sőt Uj-Yorkban is, és Cincinnatiban nem ritka eset, hogy vig zene és

táncz mellett egy-egy vasárnapestét derült társaságban töltenek el. Mindenütt, hol a németség nagyobb száma miatt elég erősnek érzi magát arra, miszerint hiheti, hogy az amerikaival eredménynyel tüzhet össze, ott a többi közt erélyesen ki kel a vasárnap puritán modorbani megünneplése ellen, melyről erősen, s makacsul hiszi, hogy inkább mulatság, és gyönyörködésre, mint sanyaru vallásos elmélkedésre van a teremtőtől rendelve.

Azon számos templom közt, melylyel Cincinnatiban minden hitfelekezet oly bőséggel bir, nagysága és terjedelmére nézve a cath. főtemplom tünik ki a többek közül. Mindenütt a legszebb helyeket foglalta el főegyházai számára, melyeket megható, habár nem is izletes modorban szokott felépiteni. Az egyházi szertartásokat nagy pompa, és ünnepélyességgel végzi, a mi mint könnyü belátni a többi apróbb, semmit mutató imaházak, szétszaggatott hitfelekezetek, azok egyszerü, s csöndes szertartása ellenében megható alakban tünik fel. Ezzel hatnak a tömegre, már pedig a hol tömeg van, ott sok erő is rejlik.

A cincinnatii fő-egyház nagy, tömör épület, mely tömege, s nem pedig alakja által gyakorol hatást. Kapuzata tömör, márványból durván faragott oszlopokon nyugszik. Az egyszerü, carrariai márványból faragott oltár Florenczből került, mely fölött az olasz Murilló művész keze által készitett olajfestvény, mint drágalátos oltárkép emelkedik. Az oltárral szemközt álló óriás orgona is, mely a templom méltóságát nagyon emeli, egyházi szertartásoknál mindig előidézi

az általa czélzott hatályt. A templom melletti többi épület is, mely leginkább az egyház szolgáinak, különösen a püspöknek szolgál lakásul, igen terjelmes helyet foglal el.

Gyakran halljuk ezen kérdést felmerülni, hogy a cath. egyház az Egyesület nyugati részén honnan veszi ezen roppant eszközöket, melyeknek segitségével oly nagy eredményeket képes kivívni? A cath. egyház hivei nagy részint a munkás osztályból, irföldiek és bevándorolt németek egy részéből állanak. Ezen eszköz nagy részét tehát Amerika irföldi, és német lakói adják össze. Nincs irföldi munkás, legyen bár még oly szegény is, mely heti munkadijjából egy-két fillért az egyház czéljaira ne tartoznék adózni. Azonban a sokkal nagyobb rész más forrásból szivárog, melynek eredete nagy részint az oczeánon tul van. Ezernyi gyüjtő működik ezen egyház érdekében Europában, kik az igaz hit emelése, és terjesztésére megkivántató tőkét mindenünnen összeteremtik, s ezernyi buzgó s hivő lélek találkozik, ki kezét és erszényét szivesen megnyitja ilyen szent czélra. Ehhez járul még azon számos rejtett millio, mely szent czélok elősegitésére minden pillanatban szabad rendelkezésére áll.

Ebből könnyen megmagyarázható, hogy azon roppant ellenszenv daczára is, melylyel az angolamerikai a cath. egyház iránt viseltetik, ez az Egyesületben, különösen nyugaton még is napról napra mélyebb gyökeret ver, s mindig jobban terjeszkedik.

September 3-án este az unalom a szerecsenek

szinházába üzött. Ez a „Melodion-Hall"-ban, mely a kereskedelmi társaság védelme alatt áll, tartatik. Az ebben működő szemfényvesztőket, s bohóczokat „Minstrel"-eknek nevezi az amerikai; miből az sül ki, hogy a minstrelek Europában kihalt rendje Amerikában egy uj, hihetőleg nem javitott kiadásban támadt fel. Ezen minstrelek feketére mázolt bohóczok, badar hajfodrászattal, fekete frakk, fehér mellény, fehér nyakravaló, fehér keztyűbe öltözködve, kik az amerikai közönséget minden kigondolható bohóczsággal mulattatják. Legelsőben is hegedü, mondola, és trombita kiséret mellett egy dalt énekeltek, erre nevetésre ingerlő énekes párbeszéd következett, melybe az énekkar belebele rikkantott. A fellelkesűlt közönség orditás, ujjongás, s fütyülés által adta tetszése jelét : Ezt követte a „celebrated A. W. Wyatt" által előadott magánhegedü játék. Én olyan fülhasogató borzasztó nyikorgást még soha nem tapasztaltam, a mellett ez ünnepelt zenevér (virtuoz) oly borzasztó pofákat vágott, mintha a tarantel szurta volna meg. Szerencsére jókor elszakadt a hurja, s a zenevér egy ügyetlen bókot csapván a közönségnek, mint valamely kötéltánczos, furcsa ugrándozás közt eltávozott. — Az amerikaiaktól annyira kedvelt, s mindig lelkesedéssel fogadott négertáncz is adatott, melyet rendesen az amerikai nemzeties „Jankee dudle" szokott kisérni. Nem állhattam ki tovább. Elég volt ennyit látnom, hogy fogalmat szerezhessek a cincinnatii közönség izlése, és képzettségéről. A terjedelmes teremben padokon, és székeken legalább 4—500

hallgató ült, kik egy durva pórnép legvadabb kitöréseiben nyilvánitották tetszésüket. Én meg nem foghatom, hogy egy olyan közönség, mely csak némi igényt tart is a jó ízlésre, mikép képes ily fanyarságot nemcsak meghallgatni és megnézni, hanem még meg is tapsolni? Azonban én azt hiszem, hogy Cincinnatinak csak salak népe gyült össze ebben a musáknak szentelt csarnokban; legalább a szépnem dicséretére meg kell vallanom, hogy az egész társaságban csak két, az alsó osztályhoz tartozó nőt láttam.

Mint tudva van, Amerikában a felekezetesség, s társulati szabadság tökéletesen féketlen, semmi államtörvény által sem korlátolt, sőt még csak nem is figyelemmel tartott. A kormány ebben semminémű fenyegető veszélyt sem lát, de hogyan is látna? Miután Amerikában a kormány mindig csak a nép közvetlen kifolyása, tehát a törvény által meghatározott időköz után annyiszor változtathatja, valahányszor oka van azzal elégedetlennek lenni. Azonban nagyon csalódnék, a ki azt hinné, hogy a kormányzat, s igazságszolgáltatás sat., ennek következtében tökéletesen hiánytalan, s egy művelt, s igazságszerető ember igényeinek teljességgel megfelelő. Egyesült-államokban sem ment a kormányzat igazságszolgáltatás fogyatkozásoktól, mint mindenütt, különösen mint minden emberi intézmény. Számtalanszor nem szolgáltattatik igazság annak, kinek részén az igazság áll, és a kormányzat épen ugy nem ment megvesztegetéstől, mint más államban. De a nép még sem nyugtalankodik azon, és ritkán támad fel saját kormánya

ellen. A szabad és korlátlan sajtó ezen szabadalmát nagyon is zabolátlan modorban használja fel, és a pártok különböző érdeke szerint egy vagy más magas és legmagasabb hivatalnok ellen nagyon is vértes gunybeszédek szoktak tartatni : de ezek többnyire viszhang nélkül enyésznek el, mint egy fuvola hangja az esti légben. Csak ritkán viszik azokat a megizgatott léghullámok vihar sebességgel a messze távolba, és viszhangzanak akkor a felbőszitett tömeg kebelében. Elég az hozzá, egyesűlt-államokban a felekezetesség, és társulati jog teljes és korlátlan szabadságában az államra nézve semminémű veszélyt sem éreznek. Veszélyesekké csak azok válhatnak, melyek az ártatlan s igénytelen bárány öltönye alatt a tigris körmeit, és a képmutatás álarcza alatt a róka ravaszságát rejtegetvén néma alázatosságban, és hunyászkodásban sunnyognak, és mint törekvés már mutatkozott az államra egy államvallást felerőszakolni, és tanaikat a miniszteri hivatalokban állandósitani, és uralomra vergődni erölködnek. Ha ez megtörténhetnék, akkor oda lenne az állam nyugalma, örök viszály, egyenetlenkedés, és véres harcz lépne a nyugadt és természetes fejlődés helyébe, és az egyesűlt-államok a legszomoritóbb zürzavar, és rombolóbb rázkodás képét tüntetnék fel.

Amerikában mindent megkisértenek. Sehol sem tesznek oly számos, de annyi haszontalan, s félig az őrülettel határos kisérletet, mint az egyesűlt-államokban. Ám gondoljon csak valaki a „Shäkerek“ felekezetére, a „mormon“ok képmutató ábrándósságára,

s egyéb számtalan egyesűletre, mint a beteges ábrándosság, s vallásos rajoskodás csuda szülötteire. Ezek elébb vagy utóbb elkallódnak, s az élet szinpadáról eltünnek, mig helyöket más talán épen oly nevetséges, vagy legalább különös egyesűleteknek engedik át. Hanem a tapasztalás okosokká szokta tenni az embereket, s botlás után jutunk az igazság nyomára, s minden bár még oly esztelen kisérletnek is meg van a maga haszna, s a tömeg javára szolgál. Egy oly nagy országban, mely annyi felhasználatlan térrel kinálkozik, hol nemcsak egyesek, hanem még nagy társulatok is tökéletesen elszigetelhetik magukat, hasonló kisérletek a többi társaság veszélyeztetése nélkül megtörténhetnek, valamint a nélkül is, hogy azokat erejök kifejtésében akadályozni kellene: de már benépesitett, s bizonyos elvek szerint szervezett államokban ez teljes lehetlen.

Amerikában van nehány társulat, mely átalános elterjedése miatt fontosabbá vált, mint sok más, mely csak szoros határok közé van szoritva, s szervezete esztelensége, s természetellenessége miatt nem is fog ezen határon tul emelkedhetni. Az egyesűlt-államokban legtöbb társulat társalmi czélt tüzött ki magának, s nem egyebek jótékonysági egyesűleteknél, melyek a segélyre szorultak gyámolitását tüzték feladatokul. Politikai egyesűletek, titkos társulatok, minők Europában mint maradandó fenék, s folyvást enyekesedő fekélyek rágódnak sok állam testén, nem léteznek az egyesűlt-államokban. Itt megvannak a nagy politikai pártok, melyek egymással szabadon

akadály nélkül küzdhetnek, s nincs okuk, hogy elveiket, mint az államra nézve veszélyeseket, titkolgassák. A két nagy politikai párt, tudniillik az „Abolitionisták“, és ellenfelük, az az: azok, kik a rabszolgafelszabaditás ellen, és mellett vannak, két egymást halálosan gyülölő ellenségkép küzd egymás ellen, és nemcsak biztossága, hanem élete is veszélyben forogna, ki egy rabszolga-államban a felszabaditás mellett bátorkodnék szót emelni. Épen olyan volna az, mintha valaki a Muhamed vallása hirdetése végett Rómába menne. De várni, s az emberiség érdekében kivánni lehet, hogy az egyesűlt-államok ifju, erőteljes, életerős szervezete ezen krizist is szerencsésen kiállja, és hogy erős egészséges emberré fog nőni, és erősödni.

Az Amerikában leginkább elterjedt, s a társaság csaknem minden rétegét átható egyesűletek közé tartozik az „Odd-Fellow“ vagy a „különcz testvérek.“ Ezen egyesűlet tagjai az egész Egyesűletben elterjedvék, s alig van jelentékeny család, melynek egy vagy több tagja ahhoz ne tartoznék. Tagjainak száma már is több százezerre rug, s mivel annak czélja csak jótékonyság, s a nyomorral küzdők kölcsönös segélyezése, tehát ohajtandó, hogy ezen nemes, s emberbaráti egylet, az egész világon elterjedjen.

Az ezen egyletbei felvétel nem minden formaság nélküli. Azonban ezek nem puszta szertartásokban állanak, hanem képezik az egylet lelkét. Jelesűl különösen megkivántatik, hogy a felveendő tag elismert erkölcsileg tiszta jellemű, és szenytelen életpályáju ember legyen. Ha egyetlen egy tag is a fölvétel ellen

nyilatkozik, s a mellett meggyőző indokot képes felhozni, a fölvétel nem történhetik meg. Azonban a társulatbai felvétel nem jelentéktelen pénzbeli áldozattal van összeköttetve, ugy hogy bomlásnak indult vagyoni állapotu emberek nem is léphetnek abba. Azért ezen testület tagjának lehetni, nagy előnyére szolgál bárkinek. Annak mindegyik tagja ugy tekinti magát mint egy nagy család tagját, mely őt mindazon előnyökben részelteti, melyeket egy tehetős családtól várhatni. Ha ennek valamelyik tagja saját hibája nélkül nyomasztó vagyoni állapotba jut, bizvást számithat a legtevékenyebb, s legszivesebb gyámolitásra, és pedig nemcsak jelentékeny pénzsegély, hanem azáltal is, hogy őt minden módon gyámolitják vállalataiban. Ha a rend tagja valami üzleti utazást akar tenni az iparos keleten, vagy kereskedelmi összeköttetéseket eszközölni : teljes biztossággal számithat a legszélesebb hitelre, mihelyt mint e rend tagja mutatja be magát, vagy a rend más tekintélyes tagjai által mint ilyen mutattatik be.

Azt hinné az ember e szerint, hogy ezen rendet ily nagy jótékonysága miatt az iparlovagok kizsákmányolják, vagy az üzérkedő amerikaiak mint nyerészkedő üzlet tárgyát gyakran felhajhásszák. Erre sohasincs eset. Ez ellen részint a fölvétel föltételei által van eléggé gondoskodva, részint az egylet tagjainak nagyobb része az Egyesűlet olyan polgáraiból áll, kiknek vagyoni állásuk oly biztos alapon nyugszik, miként elszegényedésre még csak gondolni sem lehet.

Hogyan lehetne tehát tagadni, hogy ilyen egyleti összeköttetésekből roppant haszon háramlik, és hogy kivánatos volna, vajha ily jótékony egyletek, melyek a sors boszantásait a polgártársak közt kiegyenliteni hivatvák, az egész földkerekségén elterjednének. Ki merné tagadni, hogy ily egyletek csak az emberi kebel legnemesebb érzelméből fakadhatnak, s mikép lehető tehát egy oly nemzettől idegen szenvedés, idegen szerencsétlenség iránti minden részvétet elvitatni, mely saját ösztönéből, benső ellenállhatlan kényszerüségből, az emberi nyomor enyhitésére oly nagyszerü egyleteket alakit? Hol itt azon durva önzés, azon dollársovár anyagiság, melylyel oly gyakran vádolják az amerikait az atlanti oczeán innenső partjain? És ha ezek az amerikai anyagiság eredményei, akkor az emberiség jóléteért semmi sem ohajthatóbb, mint hogy az ilynemű amerikai anyagiság karjaiba vessük magunkat, mely ily nemes eredményeket szül.

Hanem, hogy igaztalan vagyok, azt fogják mondani, mivel én egy országnak látszólagos fényoldalát tüntetem fel, mig a másik valódi fénypontjaira készakarva fátyolt vetek. Lehet-e azt tagadni, hogy Europában is végetlenül sokat tesznek az emberi bajok enyhitésére? Valjon nem fordittatnak-e évenként százezerek jótékony czélokra? Mily nagy számmal vannak a jótékony nőegyletek? sat. Hanem gondoljuk csak jól meg mily marós ingerszereket kell mindig használni, hogy az europai erszényét valamely jótékonysági czélra megnyithassuk? Az ily egyle-

tekre megkivántató összeg nagyobb, és jelentékenyebb részét nem szinielőadás, hangverseny, tánczvigalom, társas körök utján szoktuk-e összeteremteni? Valjon akármely idegen művészt, művésznőt és bűvészt nem veszünk-e rögtön adózás alá, s nem kivánjuk-e tőle, hogy bevételeinek egy részét egy előtte ismeretlen város, s közönös népiség jótékony intézeteire engedje át?

Azonban az Odd-Fellow társulat más előnynyel is bir. A nemes czélokra alakult ily nagy s szerteágazó testületek nemes közérzületet költenek, és táplálnak; mig a kufárkodó szellemet, s aprólékos kenyéririgységet, mely az Egyesűlet német népisége közt oly gyakran otthonos, számüzik, s azt nemes világ polgáriságra buzditják.

Cincinnatiban ezen egyletnek több tagját volt szerencsém megismerni. Ez még a tudosok közt is számosan van képviselve.

Az Odd-Fellow egylethez sok tekintetben hasonlit a „szabad kőmivesek“ (Freimaurer) egylete. Amerikában ez is nagyon el van terjedve, s csaknem minden nagyobb városban bir gyüldével (Loge). Europában üldözött a szabad kőmivesek rendje, mert részint politikai irányzata is van. De Amerikában ezen czélt egészen mellőzi. Mindenki nyiltan politizálhat ott, a mennyit akar, s politikai nézeteinek egészen nyilvánosan gyüjthet követőket, a mennyit akar, a nélkül, hogy abban bárki által is akadályoztatnék. Tehát semmi ok sem létezik titkos politikát üzni, és ez az oka, hogy az amerikai szabad kőmive-

sek működése nagy részint csak a segélyre szorultak gyámolitására szoritkozik. A társulat minden tagját összekapcsoló szabad szellem daczára sem tudtak bizonyos rejtélyes szertartásokat levetkőzni. A cincinnatii szabad kőmivesgyülde egy lapot is ad ki, melynek ezen rejtélyes czimet Triangel (háromszög) adták. Ezen hirlap tartalmát testvéri szeretet, és egyetértés, becsületes és erényes életrei buzditások, más gyüldékrőli értesitések, azok működése, közben-közben némi rejtélyes szójátékok képezik. Ezen rend rendkivüli aggkort tulajdonit magának, s csaknem az emberi nem őseredeti képződéséhez megy vissza. Minden időben, minden nép és nemzet közt, minden vallásban voltak egyéniségek, s egyletek, kik az ő rendjükhöz tartoztak, vagy legalább annak szellemében működtek sat. Igy fedeztek fel kevéssel ezelőtt néhány szabad kőmives gyüldét a mohamedánok között is.

Odd-Fellow, és szabad kőmives, ugy látszik a lényegben megegyeznek. Csakhogy az Odd-Fellow-rend csupán az egyesűlt-államok földére terjed, mig a szabad kőmiveseké az egész föld kerekségén el van terjedve, ámbár jelentőségük az ujabb időkben a hajdanihoz képest nagyot csökkent. Az is tapasztalható, hogy Amerikában a szabad kőmivesek rende leginkább a németek közt fészkelte meg magát, mig ellenben az Odd-Fellow kizárólag amerikai.

Jellemző az, hogy minden egyletet, mely a közös emberiség érdekeire van alapitva, még ezeket is, melyek csak jóttesznek, s czéljok csak közös segélyezés,

ha nem tisztán katholikusok, vagy nem katholikus papoktól származnak, ezek kárhoztatnak, és ezt annyira viszik, hogy saját vallásokbeli rendtagoktól a kath. temetőbe való eltemetést megtagadják.

XXXIII.

Cincinnatiból Columbusig. Óhió-állam leirása.

September 4-én esti $6^1/_2$ órakor hagytuk el nyugat büszke királynéját, s azzal a „little miami" és „Xenia-Columbus" vaspályán Óhió-állam fővárosába Columbusba utaztunk.

Óhió-állam rövid fennállása daczára valamint iparos, és kereskedelmi, ugy irodalmi és tudományos tekintetben az Egyesűlet 3-ik állama, s csak Uj-York, és Pennsylvania mulja felűl.

Az Erietó déli partjától, mely északra határozza Óhiót délre az Óhió folyamig terjed, mely déli és délkeleti határát képezi. Keletre Pennsylvániával, és nyugatra Indianával határos. Északi határának egy része Michigan-állammal ütközik össze. Az északi szélesség 30° 24′ és 42° közt, és a nyugati hosszuság 80° 34′ és 84° 42′ közt fekszik. Geog. szélessége e szerint 3° 42′ tért foglal el, s egész területe 39,964 □ angol mérföldet. Óhió-állam tehát ugyanazon égőv alatt áll, mint Olaszországnak déli része Róma és Palermo közt. Mind a mellett is Óhió éghajlata sokkal zordonabb, mint Olaszországé, s csaknem Magyarországénak felel meg. Valamint nálunk ugy Óhióban is a különböző geog. szélesség, s más éghaj-

lati viszonyokhoz képest a levegő igen különböző. Mig északra az Erietó körül meglehetős zordon, és a tél néha oly kemény mint északi Németországban; addig az Óhió déli része lanyha, mint Magyarország déli része.

Ha valamely állam kézzel fogható tanuságát adhatja annak, hogy egy népszerü, valamely népnek kereskedelmi, ipari és szellemi érdekeit előmozditó kormányzat alatt, egy ország csaknem hihetlen gyorsasággal teljes, és dus virágzatra fejlődhetik; akkor az ifju, s minden tekintetben erős, és élénk Óhió-állam az. Azon ország, melyet jelenleg mindenfelé vaspályák és csatornák szeldelnek, melyet nagy számu népes, és iparos város fed, hol kereskedés, mezőgazdaság és mesterség ugy virágoznak mint Belga vagy Németország iparüző részeiben, melynek vizdus folyamain a számos zugó gőzös izgékony sürgölődéssel folytonosan fel s alá füstölög : még 80 év előtt nagy részben elláthatlan posványok által vala boritva, melyeken számtalan vadbival-csorda kóborolt; nagy részben korlátlan, s áthatlan őserdőkkel vala benőve, melyekbe a száguldó induson kivül polgárisodott europai sohasem tette a lábát. Habár néhány merész kalandor már régibb időben is felmert az Óhión hajókázni, vagy az Erietó lakhatlan partjain kikötött is: de az 1788 előtt valamely jelentékenyebb telep nem vethetett magának állandó szállást a mostani Óhió-állam határain belől. 1781-ben született az első fehér gyermek az Óhió őserdeiben, és 1788-ban alapitotta mintegy 40 telepes az Ohió partján még

most is fennálló Marietta várost. De az uj jövevényeknek huzamosabb ideig sok véres harczot kellett kiállaniok a vad indusokkal, kik minden talpalatnyi földért megviaskodtak velök. Csak azoknak tökéletes legyőzésük után 1794-ik után élvezhették azon nyugalmat, mely szükséges vala arra, hogy kis telepüket terjeszthessék, és sok évi kitartásuk, s nélkülözésük gyümölcsét békében élvezhessék. 1802-ben, miután az állam népessége a törvény szabta mennyiségre szaporodott, felvétetett a többi állam szövetségébe, s alkotmányt nyert. De azért az ország még soká miveletlen vadon maradt, melyben a sok nélkülözéssel küzdő ültetvényes, minden lépten nyomon ezernyi akadályra bukkant. De mily hamar megváltoztak ezen viszonyok! Egy oly országban, hol a természet oly kimerithetlen segélyforrásokkal bir, egy munkás és szorgalmas népesség, ha annak kedvező alkotmánya van, ha értelmes, s a nemzet érdekeit felfogni képes kormány által buzdittatik, rövid idő alatt csudákat képes mivelni. Ezt Óhió népessége a legszembeszökőbben bebizonyitotta.

Lakosainak száma 1800-ban 45,375-re rugott, mig az 1850-diki összeirás már 1,980,329 lelket mutat fel. E szerint Óhió népessége fél század alatt 43.6 szoros mennyiségre szaporodott.

Fekvése, és geog. viszonyai a kereskedelemre nézve igen nagy előnyöket; valamint gazdag földje a földmivelés, és iparnak biztos jövőt igérnek. Partjait északra az Erietó locsolván, zsibongó forgalom él rajtuk, és Cleveland, Sandusky, és Toledo tanusit-

ják annak élénkségét, melyet számtalan gőzös szit. Délre, és délkeletre az Óhió képezi az állam nagy vizi utját, mely azt a keleti tartományokkal köti össze épen ugy, mint a Mississippi által az Egyesűlet nyugati és déli tartományaival. Ez mintegy felét övezi az állam határainak. Ezen fő életeren kivül még számos kisebb s nagyobb folyam szivárogja át az államot, melyek részint az Óhióba, részint pedig az Erietóba ömölnek. Az elsőbbek közé tartozik a Miami, Scioto, Hockhoking és Muskingam. Mindezek kisebb s nagyobb mértékben hajókázhatók, s gőzösök szeldelik. A kisebb rendüek közé tartoznak Portage, Cuyahoga, Sandusky, s több jelentéktelen folyam.

Hanem csudálkozásra méltó a csatornák, és vaspályák rendezése, melyek az államot minden irányban szeldelik, és hálóként boritják. Az elsőkhöz tartozik a Miami-csatorna, mely összeköttetésben levén a Wabasch-Erie csatornával az Erietó nyugati csucsát az Óhióval, vagy Toledót Cincinnatival köti össze. Hosszasága Defienceig 178 mérföld, hol a Wabasch-Erie-csatorna kezdődik; és az erietóbai ömléseig 87 mérföldnyi hosszusággal bir. Továbbá az Óhió-csatorna, mely az előbbenivel párhuzamosan nyulván, szinte Óhiót az Erietóval, csakhogy Cleveland és Portsmouth közt köti össze. Hosszasága 334 mérföldre terjed, s az összes csatornák hosszusága 900 mérföldre rug. 1852-ben már 828 mérföldnyi vaspályája volt készen, és 1829. épülőben, melynek nagyobb része már szinte elkészült.

A természeti termények gazdagsága Óhióban rendkivüli, és ezen ifju állam e tekintetben az Egyesűlet legáldottabb országainál nem áll hátrább. Kitünő gazdagsága fekszik a kőszén és vasban. Kiszámitották, hogy Óhió kőszénkészlete 16,000,000 ember számára 10,000 évig elégséges. Nem csekélyebb vaskészlete is, és reményleni lehet, hogy a már jelenleg is magas polczra emelkedett vasipar jövendőben igen nagy jelentőséggel fog birni az egész Egyesűletre nézve.

A földmivelés termékei már jelenleg is rendkivüli jelentőségüek Óhióban, pedig évről évre nevekedő arányban emelkednek. 1850-ben junius 1-én 9,851,493 hold föld volt mivelés alatt, mely is 143,887 tanyára, vagy gazdaságra vala elosztva; ellenben 8,146,000 hold miveletlenül állott, melyben 358,758,603 dollárnyi érték feküdt, mig a földmivelésnél alkalmazott gépek, és eszközök ára 12,750,585 dollárra becsültetett. A lovak, szamarak és öszvérek száma ebben az évben 467,000, az összes marha száma körül belül 1,400,000 rugott. A juhoké 4,000,000 és a sertéseké közel 2,000,000 darabra.

1850-ben 10,196,000 font gyapjut, 34,500,000 font vajat; 20,800,000 font sajtot; 14,500,000 mérő buzát, 59,000,000 kukuriczát és 13,500,000 mérő zabot hozott elő Óhió. Ellenben a rozs mennyisége csak 425,000 mérőre rugott, és különös, hogy ezen a rozsra nézve kedvezőtlen viszonyt az Egyesűlet csaknem minden államában feltalálhatni. Az amerikai nem kedveli a rozsot, s az egész Egyesűletben csak

buza-lisztből sütött kenyeret láttam. A mi rozsot az egyesült-államokban aratnak, az többnyire német kéz termesztménye. Burgonyát 5,000,000 mérőt sat.

Kézműipar készitmény tekintetében is igen diszes helyet foglal Óhió az Egyesület kitünő műiparos államai közt. A különböző gyárakba belefektetett tőke kerek számmal 26,000,000 dollárt tesz, melyek évenként 34,600,000 dollár értékü nyers anyagot dolgoznak fel, és 62,650,000 dollár áru műiparczikket készitenek. A számos gyár közt 130 gyapjugyár, 229 vashámor, és 706 timár-műhely találtatik. Azonkivül Cincinnati, Cleveland, Dayton és egyéb városok nagy és számos gépgyárral birnak.

Óhió kereskedése csupán az Erietón 1851-ben 88,470,000 dollárra rugott, melyből 62,064,000 a bevitelre, és 26,406,000 a kivitelre esik. Ellenben az Óhió folyamoni kiviteli, és beviteli kereskedés értéke 150,000,000-ra megy. Ehhez járul még ama roppant kereskedelmi forgalom, mely az állam számos vaspályáin eszközöltetik.

A mi végre a tudományok művelését, és szellemi forgalmat illeti, e tekintetben is Óhió mint világitó lámpa halad sok nála jóval idősebb testvérei előtt. Mig Europa legtöbb államában a nevelésügyi-ministeriumnak rendelt költségtárcza, az összes állam-bevételnek, csak parányi töredékét alkotja; Óhióban az átalános nevelésügy, és tudományos czélokra rendelt kiadási összeg felülmulja a többi kiadás összes menynyiségét. Ezen körülmény világos tanuságát adja, hogy az óhiói kormány mikép fogta fel hivatását.

Az állam bevétele 1850-ben 3,091,993 dollárra, a kiadás pedig ugyanazon évben 2,960,627 dollárra rugott, melyből csupán az oktatás, és tudományos czélokra 298,3000 dollár fordittatott, holott az iskolaialapitványok 1,683,996 dollárra rugnak. Ellenben a hadügyi költség annyi mint semmi, és Óhió katonai költségvetése, valamint az Egyesület többi államai is =0.

Óhiónak nyilvános elemi iskolája volt 1850-ben 11,661; 12,886 tanitó, és 484,153 tanulóval, és 743.073 dollár évi jövedelemmel. Ugynevezett akademiája 206; 471 tanitó, 15,052 tanuló és 149,392 d. évi jövedelemmel; végre 26 egyeteme, és collegiuma 180 tanitó, 3651 tanuló és 125,792 d. évi jövedelemmel.

Annyi igaz ugyan, hogy itt a tanitóknak aránya, tanitványaikhoz az europaihoz képest nem kedvező: jelesűl, ha vesszük, hogy 26 collegium és egyetemben összesen 180 tanitó van, s e szerint egy egyetemre körülbelül 7 tanitó esik : valóban ez nem képes bennünk az amerikai egyetemekről valami magasztos fogalmat ébreszteni. Azonban nem szabad soha megfelejtkeznünk, hogy legtöbb esetben az amerikai collegiumok csak egyes fakultásoknak felelnek meg. De azért a gyakorlati eredmények a népségre nézve sokkal kedvezőbbek mint Europa igen sok államában. Amerika keleti államaiban bajos lenne egy fi- vagy leány-gyermeket találni, ha még oly szegény szüléktőli volna is, ki jól olvasni, hibátlan irni, és pontosan számolni ne tudna. Europában pedig a középosztály-

ban ritkán találhatni kivált a szép nemben oly egyént, ki e három elemi tudományból csak egyben is kellő képzettséggel birna. Az anyanyelv hibátlan irásmódjáról pedig még csak szó sem lehet. És még is azt hisszük, hogy a felsőbb műveltség minden lehető kivánalmainak eleget tettünk, ha a kisasszony egy pár mindennapi franczia szóvirágot betanult.

De azután ennek a természetes következménye is, hogy az egyesűlt-államokban nincs oly sok tudós tanár, és doctor mint Europában; hogy talán a tudósok egy része nincs oly alaposan kiképezve mint Europában : de a nép sokkal felvilágosodottabb, s a mi fődolog, a maga érdekeiről sokkal jobban értesitett, mint Europában : már pedig ez a dolog veleje. Az egyik oldalon nagy tudósokból álló akademia ; a másikon pedig sok milliókból álló néptömeg, mely nem sokkal áll feljebb a baromnál; mint például Oroszországban, hol tudomány, képzettség, s tanulás egy végetlenül parányi kisebbség kizáró szabadalma, mig a nép nagyobb tömege tudatlanságban tartatik, s benne államnézeti elvekből a bigott babona szittatik. Lehet-e nagyobb anomaliát gondolni? s lehet-e oly államról elmondani, hogy mint állam teljesiti kötelességét? ha, mint minden erkölcstanban olvasható, az erkölcsi és szellemi műveltséget tekintjük legfőbb czélul, mely felé e földön minden embernek törekednie kell? Hogy pedig az erkölcsi művelődés csak a szellemivel kezet fogva haladhat, senki sem fogja tagadni, ki a tudománynak a lélek nemesitése és finomitásárai befolyását tapasztalásból tanulhatta

meg, vagy pedig készakarva szemet nem huny a tények előtt.

. . . . Didicisse fideliter artes
Emollit mores, nec sinit esse feros. —

A könyvtárak száma Óhióban 1850-ben 352 rugott, 186,726 kötettel. Ezek közt 65 nyilvános, 13 iskolai, 248 a vasárnapi iskolát, 22 a collegiumokat, és 4 az egyházakat illette.

1850-ben 361 folyóirat, és politikai lap adatott ki Óhióban, 415,109 példányban. Ezekből 26 naponként, 201 hetenként, 10 három hetenként, 23 félhavonként, és 1 évnegyedenként jelent meg. Továbbá ezek közt 34 irodalmi és vegyes, 6 független 192 politikai, 21 vallásos, és 5 tudományos tartalmu. E mellett még azt sem kell feledni, hogy mind ez nem egészen 2,000,000 lélekből álló népesség számára.

Ilyen körülmények közt könnyen kimagyarázható, hogy az észak amerikai szabad államokban minden 4.9 lakosra 1 egyén esik, ki iskolába jár, mely arányt Europában csak egyetlen állam, jelesűl Dánország halad felűl, melyben minden 4.6 lakosra egy tanuló esik. Szászországban 6.0, Poroszországban 6.2, Svédországban 5.6, Angolországban 8.5, Francziaországban 10.5, Ausztriában 13. 7, Oroszországban 50 és Portugálban csaknem hihetlen 81.7 lakosra esik egy tanuló.

Már most, ha azt kérdi valaki, mi idézte elő ezen eredményeket, mi volt azon vezér elv, mely azon az Erietó, és Óhió folyam közt fekvő sivatag földterületet félszázadnyi időköz alatt eredeti vadonsági álla-

potából oly országgá varázsolta, mely földmivelés, kereskedelem, és ipar tekintetében a tizenkilenczedik század bármely polgárisodott államával bizvást versenyezhet; mi volt azon izgató erő, mely egy durva polgárisult élet legelső szükségleteivel is küzdött népet, polgárisodott, sőt a jelen század finomabb élvei iránt sem fogékonytalan néppé változtatta; mely a polgárisodás minden kivánalmának teljes készséggel megfelelni törekszik? Valóban alig képes az ember mindezen csuda tünemény okát másban feltalálni, mint a törvények szellemében, azon alkotmány szellemében, melynek szárnyain Óhió, s annak népe oda ragadtatott, hol azt a 19-ik század első felének végén találjuk. Ezen alkotmányt 1802-ben adta magának Óhió, s illetetlen, s változatlan maradt 1852-ig, a mikor tétetett benne az első változtatás.

Óhió alkotmánya az egyesűlt-államok minden alkotmánya közt a legszabadabb, s készakarva azon czélból adatott, hogy kisérletet tegyenek, mennyire állhat fenn oly állam, melyben a hatalomnak legparányibb része engedtetik a kormánynak. Ennélfogva minden férfi, ki életének 21 évét elérte, adóköteles, s ha egy évig az államban lakott, szavazat képes. Ezen jóg alól kivétetnek a szinesek, kik a mellett hivatalt nem viselhetnek, esküttek nem lehetnek, és fehér ellen nem tanuskodhatnak. A törvényhozó testület két kamarából áll, jelesűl a képviselők, és senatorokéból. Az első száz tagot számit összesen, kik két évre választatnak. A tanács harminczöt tagból áll, melynek fele évenként kilép. Minden képviselőnek

legalább 25, s minden senátornak 30 évesnek kell lenni. Ugy szinte a kormányzó is tartozik 30 éves, 12 év óta egyesült-állami polgár, és négy éves óhiói lakos lenni. Sem a senator, sem a képviselőnek nem szabad meghatalmazása ideje alatt más hivatalt viselni. A kormányzó nem bir vetóval a két kamara határozata ellen, s csak 1200 dollár évi fizetést huz. Neki csak nehány alsóbb állomást van joga betölteni, a két kamarához inditványt nyujtani, a tisztviselőktől jelentést követelni, s kegyelmezési jogot gyakorolni.

A legfőbb államhatalom ily nagy mértékben megszoritott jogaihoz képest az óhiói polgárok jogai, mondhatni, tökéletesen korlátlanoknak tekinthetők. Teljesen korlátlan sajtó, és vallásszabadság, nyilvános törvényszéki eljárás, és esküttszék. Nem szabad senkit adósságért elfogni, ha vagyonát becsülettel feladja; nem szabad senkit számüzni, nincs testi büntetés, beszállásolás, állósereg, minden polgár egyformán tarthat fegyvert, s békés gyüléseket korlátlanul tarthat sat.

Ugy szinte a törvény által csak a népnek megadva van azon jog, hogy az állam alkotmányát változtathatja, átalakithatja, eltörölheti, valahányszor azt jónak látja. Azonban, hogy a nép ezen szabadsága könnyen fejetlenséggé ne fajulhasson, azon határozat állapittatott meg, hogy csak akkor lehet szó az alkotmány változtatásáról, ha a két kamarának legalább $^2/_3$-da szükségesnek tartja. És csak akkor fölebbeznek a választók tömegéhez. Ha annak több-

sége a változtatás mellett szavaz, akkor a törvényhozó hatalom egy külön bizottmányt nevez ki. A mit ez határoz, törvényerejüvé válik, a nélkül, hogy többé a népre történnék hivatkozás.

A népszeszély változó ingatagsága után itélve, azt kellene hinni, hogy ily korlátlan szabadság mellett valamely alkotmány, annyival inkább annak kormánya soha sem képes magát megállandósitani, s megszilárditani. Mind a mellett is ötven év leforgása alatt Óhió népe soha még csak árnyékát sem mutatta, hogy ezen alkotmányt változtatni ohajtaná, vagy oly kormánynyal elégületlen volna, melyet a közigazgatás élére az átalános bizalom választott. Cincinnati népe conservativabbnak mutatkozott, mint Europa bármely népe, s ha meggondoljuk, hogy Europa néhány nemzete ennyi idő lefolyása alatt mily számtalan változásnak volt alávetve; Franczia-, Spanyol-, Német- s Olaszország hányszor változtatta kormány-formáját; hányszor sujtotta azokat a forradalom rettenetes ostora : valóban csak csudálhatjuk Óhió népe páratlan önmérsékletét; s nyugalma, rendszeretete, s egyszer megalkotott alkotmányáhozi szigoru ragaszkodó jellemeért csak szerencsét kivánhatunk neki.

Innen magyarázható Óhió óriásszerü fejlődése is. Azonban nagyon csalódnék a ki azt hinné, hogy hasonló viszonyok közt mindenütt hasonló eredmények előidézhetők. Ha ez állana, azon esetben nem volna egyéb tenni való, mint egyetlen alkotmány-mintát késziteni, s azt kivétel nélkül minden népnek

kiosztani, hogy azt a földi boldogság tetőpontjáig emelje. Hanem egészen máskép áll a dolog. Minden alkotmánynak, hogy az czéljának megfeleljen, a nép minden erejét egyhangulag fejlesztésre irányozza, ugyanazon nép szelleméhez mértnek kell lennie, s megkivántatik, hogy azzal nőtt, s annak vére, és testébe átment légyen. Legalább ugy látszik, hogy igy áll a dolog ezen alkotmány alapelveire nézve. Semmi, valamely népre erőszakkal rátukmált, s annak szelleme, szokásai, viszonyai, nézetei, s előnyeivel ellenkező alkotmány sem képes magát fenntartani, vagy legalább folytonosan szitja azon vágyat a népben, hogy azt lerázhassa magáról. Az ilyen alkotmányokat Procrustesféle ágynak lehetne tekinteni, melyen senkisem fekhetnék kényelmesen.

Mi történnék, ha Óhió alkotmányát Europa valamelyik népének kölcsönöznék? Meglehet épen ugy használná fel azt, mint gyermek a borotvát. Az 1848-ik év elég tanuságát adja ennek. Egyetlen egy nép sem tudta a neki adományozott szabadságot okosan felhasználni. Kénytelenségből visszavették tőlük, mint gyámoltalan gyermekektől elszokták venni azon játékszert, mely nem életkorukhoz való, s melyet korán adtak kezökbe.

Óhió alkotmányánál azon szempontból mulattam huzamosb ideig, s szólottam róla kimeritőbben, mivel Óhió, mint a többek közt legifjabb állam, legkézzel foghatóbb bizonyságát adja, hogy mire viheti egy nép, ha szeretettel csüng alkotmányán, s az ország törvényeinek megtörhetlen hűséggel hódol, me-

lyeknek védelme, s gyámolitása alatt minden erejét egyformán fejlesztheti, s tehetségét minden irányban eredménydusan gyümölcsöztetheti.

September 4-én éji 11½ órakor értünk Columbusba, Óhió fővárosába. Ez is messze elterülő sikságon fekszik, s lakóinak számához képest nagy terjedtséggel bir. Lakóinak száma 19,000-re rug, de legalább 100,000-re való utcza, és házhely van, oly elszórva állanak az épületek. Columbus gazdag nagyszerü, nyilvános állam-épületekkel, azok közt több jótékony intézettel. Azon szálloda, melybe betértünk, a város főterén áll, melynek közepén az állam capitoliuma, egy rovátkolt oszlopokon nyugvó homlokzatu, s kupos fehér márvány, nagyszerüen hatályos épület, már több év óta épittetik. Kiszámitás s terv szerint mind épitési modorát, mind terjedelmes nagyságát tekintve az Egyesűletnek legszebb, s legtekintélyesebb épülete lesz. Mind nagysága, mind különcz épitési modora miatt feltünő a vakok-intézete, egy ódonnémet modorban igen gazdagon, s szilárdan emelt épület 100 növendékkel. Ugy szinte a tébolyda is, melynek homlokzata 370 lábnyi hosszu, 440 szobát foglal magában 300 beteggel; a siketnémák intézete 130 növendékkel. Ugy hiszem nem is kell emlitenem, hogy mindezen jótékony intézetekben a betegek, és növendékekkel a legemberibb módon, s a legczélszerűbben bánnak, minek eredménye is igen kedvezőnek mutatkozik. Az állam-fogház, a Sciotó folyam partján óhiói márványból emelt nagyszerű épület, mely ugyanazon terv sze-

rint van épitve, mint a bostoni vagy albanyi, s van benne 700 fegyenczre való zárka. Terjedelme hat holdnyi földet foglal el. Egyébiránt majd csak később fog Columbus jelentékenynyé válni, mert ez képezi az óhiói belforgalom középpontját, és az Óhiót minden irányban szeldelő vaspályák itt találkoznak.

XXXIII.

Columbustól Pittsburgig.

September 5-én reggeli tizedfél órakor folytattuk utunkat Columbustól Pittsburgig. Vaspályánk egész nap Óhió kebelében vitt Pennsylvania határáig. A hullámzatos halmos vidéket most buja erdőség, majd termékeny szántóföldek, s üdezöld rétek fedték. Alig hinné az ember, hogy ezen széles területen, mely jelenleg munkás mivelés képét tünteti fel, ezelőtt 50 évvel hozzáférhetlen rengetegek nyultak el. Az erdőség mondhatni mind csupán kellemes bükkfákból áll. Az amerikai platán csak mint alacsony bokor tünt fel az erdők szélein, vagy a garádokon, s ugy látszik, hogy egyéb fa közt sürü erdőségben nem igen tenyészik. Már régen besötétedett, midőn Óhió határát átléptük, s a szép Pennsylvaniába jutottunk, hol Pittsburg, iparos tekintetben az Egyesűlet egyik legérdekesebb városa fekszik.

Csak esti tiz órakor érkeztünk Pittsburgba, s annak Monongahela-house czimű, hasonnevű folyó

partján épült legpompásabb, s legnagyobb szállodájába szállásoltunk be.

Pittsburg a Monongahela, és Aleghani folyamok összeszakadása által képezett földnyelven fekszik, mely két folyam egyesűléséből származik az Óhió. Amerika eddig látott városai közt, legalább europai fogalom szerint Pittsburgnak van legkiesebb fekvése. Két folyam partján feküvén, melyeknek kristálytiszta tükrét fel s alá zugó gőzösök hasogatják, kies, és buja zöld hegyláncztól körittetik, mely azonban igen csekély magasságra domborodik, ugy hogy csak az alacsony középhegyek osztályába sorozható.

A város maga nem a legkedvezőbb benyomást gyakorolja az utazóra. Mint Angolország nagy gyárvárosait vastag füst-felleg köre boritja, mely a számtalan vashámorok, és üveggyárak sugár kéményeikből tolakodik fel. Az épületeket mind fekete füst fogta meg, a mi igen feltünő ellentétben áll Amerika különben nagyon tiszta, néha fehér fénynyel ragyogó házaival.

Pittsburg legjelentékenyebb épületei közé tartozik a városháza (Courthouse) egy csinos, izletes az amerikai capitoliumok modorában emelt épület, mely a föld felett három ölnyire emelkedett talapzaton áll, oszlopokon nyugvó kapuzattal, mig kupját 8 oszlop tartja. A tető párkányzatáról, hová felmentünk, Pittsburg egész környékére gyönyörü kilátás kinálkozik. A Courthousetől nem messze fekszik a cath. főegyház, egy nagy, és gothmodorban emelt épület, mely talán az egész Egyesűlet egyik legnagyobb s legte-

kintélyesebb vallásos műemléke, s melynek épitési költsége alapitványok, s buzgó adakozásokból gyült, s csaknem 2,000,000 dollárra rugott.

Az amerikaiak szeretik Pittsburgot amerikai Birminghamnak nevezni és habár jelenleg Angolország oriás iparosműhelyekkel gazdag gyárvárosánál hátrább áll is, de reményleni lehet, hogy hatalmas vetélytársát elébb vagy utobb utoléri, sőt tul is haladja. Egy nagy gyárvároshoz megkivántató eszközök és segédforrások kimerithetlen mértékben vannak meg Pittsburgban. A fa, szén és vas, egy hatalmas ipar e három főtényezője kifogyhatlan mennyiségben találtatik.

Pittsburg gyárai közt a vashámorok foglalják el az első helyet. Van benne 18 nagy vashámor, melyek közt Mr. Lyonnak a Monongahela bal partján fekvő Slégoworkja a legnagyobb. Egy 180 lóerejű gőzgép folytonos mozgásban tartja a számtalan kereket, hengert és egyéb gépet. Számtalan kemencze és hengergép éjjel és nappal szakadatlan tevékenységgel működik és a roppant rakodákban 4—5000 tonna 700 különböző nagyságu és alaku elkészitett vas áll rakásra halmozva. Itt láttam először, hogy a tisztázott (gepudell) vasat nem hatalmas pörölyökkel kalapálták kovácsolható vassá, hanem az ugynevezett Croisetben salakjától megtisztittatván, forrasztották kovácsolható vassá. A munkások dija egyremásra 75 censtől $2^1/_2$ dollárig megyen egy napra. A tulajdonos által számukra épittetett lakokban épen oly olcsó, mint egészséges és kényelmes szállást kapnak. Minden munkás egy egyemeletes két ablakos

házikóban lakik, mely előtt kisded kert áll, s azért 30—84 dollár évi lakbért fizet, a szerint a mint az épületet vagy részben, vagy egészben használja.

A vashámorok mellett nagy jelentőséggel birnak Pittsburgban az üveghuták, mely 14 van a városban. Legtöbb azok közül csak finom üveget készit, még pedig épen ugy, a mint az üveget Angolországban gyártják, jelesül jelentékeny mennyiségű ólomoxyd pótlékkal. Ez némi szürkés szint kölcsönöz a gyártmánynak, ugy hogy Birmingham üveggyártmányai sokkal hátrább állanak Angol, Franczia, különösen pedig Csehország kristály üvegjeinél. A Monongahela jobb partján gazdag és óriás rakodák hosszu sora nyulik végig, melyekben a vas és üveggyártmányok dus választékban vannak rakásra halmozva.

Hires továbbá Pittsburg nagy hajógyárairól is, melyekben évenként 50—60 gőzös épittetik, s csaknem a mesével határos, ha látja az ember, hogy mily gyorsan halad itt a hajók épitése. A sürü erdő boritotta közel hegyek a legkitünőbb anyagot szolgáltatják ehhez. Számtalan ács folytonosan a gőzös egyes alkatrészeinek készitésével foglalkozik. 14 nap alatt a hajó alja elkészül, Pittsburg gyárai kész gépezetet szolgáltatnak, ugy hogy csak bele kell helyezni, ezután jő a festő, s 14 nap alatt az egész hajó készen áll. Innen a Monongahela partjai, bármily csekély is a folyam, folyvást számtalan gőzössel vannak prémezve, s én Pittsburgban tartózkodásunk ideje alatt harmincznál többet számláltam meg.

Pittsburg számtalan hid és gőzkomp által van

összekötve a várost környező két folyam átelleni partjaival. A hidak közt a drótfüggő hid a legérdekesebb. Ez Pittsburgot a Monongahela bal partjával és a gazdag kőszénterülettel köti össze, mely ezen város izgékony iparának oly hatalmas lökést ad. A két folyam átelleni partjai ipari tekintetben épen oly fontosak, mint maga Pittsburg. A legterjedelmesebb gyárak nagyobb része e két folyam partján van felállitva, és az amerikaiak Pittsburg ezen ipartelepeinek Angolország legnagyobb és legkitünőbb gyárvárosainak nevét kölcsönözték. Például a Monongahela bal partján fekvő városkát Birminghamnak, az Aleghani jobb partján épitettet Manchesternek nevezték, ezzel közvetlen összeköttetésben áll Aleghani, végre még egy negyedik Lawrenceville nevezetű városka. Ezek mind csak Pittsburg külvárosaiul tekinthetők, és mintegy kiegészitik azt.

Jóllehet Pittsburgnak a mindennapi kenyér és az élet anyagi érdekei utáni küzdése, s fáradozása mellett kevés ideje marad is a lélek nemesebb hajlamai számára: de azért a szellemi művelődés és gyermekei alapos oktatása iránt nem maradt fogékonytalan. Pittsburg számos irodalmi és nevelési intézettel bir. Van benne egy 1820-ban alapitott egyetem, egy könyvtár, több hittanászi tanintézet, egy muzeum, közhasznu ismereteket terjesztő 12 egyesület, melyek mind nép könyvtárral is ellátvák és több felső tanintézet. Továbbá azon kilencz kerület közül, melyekre a város osztva van, mindegyiknek van nagy nyilvános, szükséges tanárokkal ellátott iskolája. Ezekben

is ingyen van a tanitás és különös figyelem fordittatik a gyakorlati tárgyakra.

Délután kisétáltunk a város alatt fekvő halmokra, melyeken állanak a várost tiszta Aleghani vizzel ellátó nagy vizmedenczék. A viz óriás gőznyomógépek által a viz tükre fölött meglehetős magasságnyira felnyomatik, s innen oszlik el a város minden részébe. Ettől nem messze áll egy egészséges és kies téren fekvő szép nagy épület, a kóroda és a folyamon tul szinte kies halom tetején egy papnövelde. Hazatértünkben a Pensylvánia csatorna mellett vitt el utunk, mely nehány ölnyi szélességben, s 6—8 ölnyi magasságon egy fa mederben fut át az Aleghani folyamon. Valóban igen különös benyomást tesz az emberre, midőn látja, hogy a hajók egymás fölött átvitorlázván, az ember feje fölött elhaladnak.

Pittsburgtól nem messze fekszik az Economy nevű falu, mely egy communistikus társulat telepje és melynek társai Rapp alapitójuk nevéről rappistáknak neveztetnek. Rapp György egy würtembergi polgár 1832-ben alapitott egy nőtlenség és vagyonközösségre szerkezett községet, mely eredetileg 800 tagot számlált, jelenleg azonban, mivel kivülről nem szaporodott és a nőtlenség következtében, melyre a tagok magukat kötelezték, meg nem ifjulhatott, csak 300-ra olvadt össze. Ezen telep az Ohio jobb partján, egy termékeny emelt sikságon fekszik és a község szorgalma s munkássága által az Egyesület egyik legvirágzobb, s legtermékenyebb vidékévé vált. Birtokuk 3000 adósságmentes holdföldet tesz és a község 2 millio

dollárnyi közös vagyonnal bir. Azon 130 ház közül, melyből a falu áll, legfeljebb felének van lakója, nagyobb rész pusztán, s elhagyatva áll, s egy öreg öszszeesett, lassanként elhaló község szomoru képét mutatja. Maga Rapp, mint 90 éves agg 1847-ben halt meg. A rend leányai közül legtöbben 70—90 évesek, a fiak többnyire 50 éven felüliek.

A rend leány és férfi tagjai többnyire elkülönözve laknak. Feltünő, hogy ily közelségben, különben elválasztatlan vagyon, s közös életmód mellett sem működött, s gondoskodott a paradicsom csábitó kigyója, hogy e kedves község ki ne haljon, vagy legalább némi gyér szaporadékot nyerjen —!

A rappisták községe elegendő gondolkozási anyagot nyujthat mind a lélek, mind az erkölcstanászok, valamint a politikusoknak is.

Egy felöl alig megfogható, hogy létezhetnek emberek, kiknek szellemük annyira el van tompulva, miszerint tudják hinni, hogy egy oly társulat, mely természetellenes elvekre van alapitva, létele czéljának megfelelhet, vagy kézzel fogható eredményre juthat. De még jobban lehet csudálni, hogy ily elferditett elvek utánzókra találnak, s vannak emberek kik azokat követik. Azonban az emberi nem története gazdag hasonló tévelygésekben, s gyakran találhatunk egész népeket, vagy bizonyos korszakokat a történetben, melyekben ezen tévelygések gyakrabban előforduluak, s nemi tekintetben valóságos járványnyá fajulnak. Mert hiszen mi volt egyéb az Anachoretak vak buzgósága, mi volt egyéb a keresztes

hadjáratok fanatismusa, mely az államtól, a munkától, a haladó polgárisodás tenyésztő munkásságátol milliónyi hasznos polgárt elrabolt, s virágzó tartományokat elpusztitott és sivatagokká változtatott?

Más részről azt kellene hinni, hogy egy oly társulat, mely anyagi tekintetben oly nagy eredményeket képes felmutatni, oly jelentékeny vagyoni állásra vergődött, s oly nagy bőséget képes előidézni : elvileg még sem birhat rosz szerkezettel miután a nemzeti gazdászatnak még ugyan el nem ért, de közönségesen ohajtott czélja az, hogy a társaság minden tagjának nélkülözés és szükségtől ment életet teremtsen.

Ha az életnek nem volna egyéb czélja mint az evés, ivás, alvás és munkálás; ha a legfőbb, s elérhető czél a puszta gondtalan anyagi lét volna : akkor bizonyosan az emberi Economyi község az emberi társaság eszményképe volna. Hanem ily körülmények közt mi lenne a szellemi emberből, arról az Economyi társulat elég világos, de szomoru példát nyujt. A munkásság czélja nem a nyereségben, nem az élelmiszerek elhasználhatlan bőségének halmazában; hanem az életgyönyörök finomitása és megnemesitésében rejlik. Oly társulat, mely az emberi szükség első lépcsőjén megállapodik; mely nem ismer egyéb vágyódást, minthogy egyszerűen táplálkozhassék, a legdurvább ruhában járhasson, egyszerű lakással birjon; melyből minden ék, sőt a legkedvesebb disz számüzetett, mely semmi szellemi élvet nem ismer, semmi után sem sovárog; nemes emberi irányban sem szépizlési, sem erkölcsi, sem vallási lelkületét nem igyekszik kimüvelni;

mely szellemi táp után nem vágyódik; egy oly társulat nagy mennyiségű gabonát, répát és burgonyát halmozhat össze : de az emberiség magasztos czéljától távol marad, hiányzik belőle a testi, mint szellemi és erkölcsi élvek javitása, nemesitése és tökélyesitése utáni küzdvágy. Az ilyen társulat a pusztán anyagi ember legalsó fokán maradt, vagy mivel semmi kül inger sem hat rá, tulajdonkép mindig mélyebben kell sülyednie a durva anyagiságba, hol napról napra jobban eltompul.

Az Economyi társulat elég világosan bebizonyitja ezt. Házaik ma is azon terv, azon minta szerint épitvék, azon módon butorozvák, mint 50 év előtt. Ruházatuk ugyanazon durva vászonból és felöltöjük ugyanazon kék posztóból, ugyanazon szabással készittetik, mint azt 50 év előtt Svábországból magukkal hozták. A mi a szellemi életből velük átvándorolt, idő folytával s a teljes szellemi nélkülözés következtében lassanként egészen semmivé lett. Gyér könyvtáruk nemcsak hogy nem szaporodott, de mint viz a homokban elapadt, vagy minden használat nélkül lassanként elkorhad. A sajtót, melyet csak szent énekek és vallásos iratok nyomatására használtak, mint nélkülözhetőt csakhamar félrevetették; nehány zeneműszerük, mely az első években még nehány derült pillanatot idézett elő az unalmas vér bus egyformaságába, porlepve hallgat, némán áll, s évek óta használatlan hever valamely porlepte kamrában sat.

És ez, ennek kell lenni minden magába zárkózott társulat sorsának; mely a szellemi forgalmat és a

külről jövő ingert nem veszi kellő igénybe; mely minden verseny előtt nem tár ajtót, s életének minden üterébe nem szivárogtat ekkép életet és mozgást. Az ilyen társaságnak el kell törpülni, elhalni, semmivé lenni. Ez a sorsa minden communistikus ábrándra és nem izgékony forgalomra, s az emberi tevékenység szabad háboritlan fejlődésére alapitott társaságnak.

Ámbár nem ide tartozó, de még is érdekes kérdés az, mi fog történni a rappista közönség roppant és mindig nevekedő vagyonával, ha az utósó rappista is kihal. Kihalásuk fölött bizonyosan nem fog a világ sopánkodni; de az itt a kérdés: van-e az utósónak szabad joga a társaság hátrahagyott vagyonáról tetszése szerint rendelkezni, vagy nincs? Első esetben bizonyosan számtalanan fogadják az utosó rappistát rokonokul, s ki tudja, még nem jókor érkezik-e egy würtembergi vérrokon, ha csak valamely furfangos Yankeé idő előtt el nem kaparitja orra elől a kedves falatot? Utosó esetben ki legyen az örökös? Azonban, hagyjuk ezen transscendental kérdés megvitatását az amerikai jogtudósoknak, ők bizonyosan találnak egy kibuvó ajtót.

XXXV.

Pittsburgtól Harrisburgig.

September 7-én reggeli 7 órakor hagytuk el Pittsburgot, s az Alleghany hegylánczolaton keresztül Harrisburg, Pennsylvánia fővárosa felé folytattuk utunkat. Ezen hegylánczolat délről a mexicoi tengeröböltől a St. Lorenco folyamig terjed, s az Egyesü-

let keleti részén végig nyulik az atlánti tengerpartja hosszában. Ez képezi azon megmérhetlen folyamterület keleti határát, mely a szabad államok bensejében a Roky-Mountainsig terjed, és a nagy folyamokat apró szakadékaikkal magába fogadja. Az Alleghanyn való utazás mindenesetre a legkiesebb és igézőbb mind azok közt, melyek utazónak az egyesült államok roppant területén kinálkoznak. Mert bár az Alleghanyk nem tartoznak is azon hegysorok közé, melyek ezer sokféle, s festői természeti tüneményekkel bővölködnek, mint Ausztria, Stayerország, Tyrol hegyei, s a milyeneket Európában szám nélkül találhatni; de a végetlen komor sikságok után, melyek az Egyesület $^5/_6$ részét boritják, a szemet, s képzelő tehetséget ellankasztják; ezek némi kedves, üditő képet nyujtanak. A Pittsburg és Harrisburg közti Alleghanyk a középhegyek közé tartoznak, s alig 2500—3000′ emelkednek. Lassanként emelkedő, széles hátgerinczü, mindenütt sürü erdőség boritotta hegysorok. A vaspálya meglehetős magasságon vonul itt, s bár annak épitése távolról sem hasonlitható Sömmering épitményeivel, még is sok nehézséggel járt, s vannak egyes pontok, melyek Európa legmerészebb épitményei mellé oda állittathatnak. A vaspályának sok helyen jelentékeny emelkedése van, de azért oly észrevétlen jut az ember a hegyvonal csucsára, hogy csak borzadálylyal tekint le a széditő magasból az alatta elterülő völgy tátongó örvényébe. Ezen emelkedés sok ponton oly jelentékeny, hogy a mozdony az egész vonattal együtt csak gépek (Station engines) által vonatik fel a csúcsra és eresz-

tethetik le onnan. A keleti részen való emelkedés 1398 lábat, a nyugatin való pedig 1172 tesz, s annak legmagasabb pontja a Philadelphia legalacsonyabb vizállása fölött 2700′. Azon vonal, melyen a vaspálya vonatokat gépek által kell felvontatni $30^{69}/_{100}$ mérföldföldnyi hosszuságot tesz és Portage-Rail-Roadnak neveztetik. Johnstonnál kezdődik, s tart Holidaysburgig. Egész utunkon át 4 alaguton haladtunk keresztül, melyek közül egynek 870 láb hosszusága van, szintugy több emeltuton, ezek közül egy 80 láb hosszuságnyi boltivvel. Az alagutak durván valának kivágva a pálakőszirtekből, s csak a végök van kitéglázva. Ezen vaspálya összes költsége 1,850,000 dollár, vagy 3,600,000 ezüst forintra rugott. Hanem az amerikai mindennél többre becsüli az időt, neki az idő pénz, (times is money) s ezért mindent szivesen feláldoz. Ezen roppant belefektetett tőke daczára is szándékoznak ezen vonalt a sok idővesztés miatt megszüntetni és a Station engines idő rabló használatát egy 9 mérföldes kerülővel egészen mellőzni.

Midőn ezen vaspálya 1834-ben megnyittatott, nagy részint vadon erdőségeken vonult át, melyeket itt s ott elszórva hevert faházikók törtek meg. Mily egészen máskép áll most a dolog. Igaz ugyan, hogy most is vannak szélesen elterjedt erdőségek, melyekbe ritkán tette a lábát polgárisodott amerikai, s melyeken átzúg a tüzetszóró mozdony: de ezen erdőségek a vaspálya mentében meg vannak irtva, s virágzó telepekké alakitva. Igaz ugyan, hogy ezen telepeknek különböző jellemük van a kizárólag amerikaitól, hiányoznak t. i.

mindenütt a ragyogó fehér házak, melyek utazóval önkénytelenül a benlakók jólétét s kényelmét hitetik el : ellenben nagy számmal találhatók azon füstös, durva faderekakból összeütött házak, milyeneket Európában a parasztok közt gyakran láthatni. Pennsylvaniának ezen részét nagy részben német telepesek lakják, kik régi szokásaik, életmódjuk, valamint régi hibáik s fogyatkozásaikkoz mai napig hivek maradtak. Ezen kunyhókban piszok, rendetlenség, parányiskodás, hozzá még quäkker cynismus lelke uralkodik. A hol pedig amerikai települ le, ott megnyilik a láthatár, minden viszony nagyobb, széleseb alakot nyer, mindenütt gazdagság, messzeható tervek, merész vállalatok tapasztalhatók. Különösen meglepő volt az, midőn vaspályánk az Alleghany lakatlan erdőségei közt zugván el, hirtelen a hegyek közt egy meglehetős magas téren dél tájban megállapodott, hol a tér nagyszerű és kedves helyzete, a forgalom élénksége s nagysága, s a legválogatottabb fényüzés tünvén fel a meglepetett utazó előtt, s képzete annyira elkábult, miszerint csaknem elhitte, hogy egy jótékony tündér varázsa az őserdők rengetégéből hirtelen a tündérek világába büvölte át. Ez az Altona állomás Holidaysburg és Huntingdon közt.

Az Alleghany tenyészete igen üde, mondhatni buja, s annak bensőbb téreiben lombos fák, cser, bükk, amerikai dió, saját gesztenye faj található, mely mint nálunk is épen oly pompás fát képez. Minél magasabbra halad az ember, annál jobban eltünnek a lombfák, s fenyüszerű fák mutatkoznak helyettük,

melyek az európaiakhoz nagyon hasonlitanak. A fenyvesek feltüntével nagy számu ragyabura (Rhododendron) is mutatkozik, melylyel az erdők a szó teljes értelmében elboritvák és 2—3 ölnyi magasságra is felnyulnak. Ugy tetszett nekem, mintha ezek azon fajhoz tartoztak volna, melyet az angol kertekben nagy mennyiségben, szabadban miveltetve láttam. Ugy látszik, hogy az Alleghanyk ezen Rhododendron valódi hazája, s virágzásuk időszakában oly nagy diszére szolgálnak ezen hegységnek, minél kiesebbet alig képzelhetni. Ugy tetszik, hogy a Phitholacca Decandrának (Alkermes) is ez a hazája, legalább nagy menynyiségben található itt.

Azonban az Alleghanyk kőszénbányákkal is bővölkednek. A pompás, világhirű pennsylvaniai anthracit (szénle) nagy mennyiségben ásatik itt, s a merre csak mentünk, ezen drága tüzelő anyagot roppant rakásokba halmozva találtuk.

Harrisburghoz közel a Susquehannán 2876' hosszu hidon haladtunk át, s esti 7 órakor érkeztünk Harrisburgba.

Harrisburgnak, Pennsylvánia pol. fővárosának igen kedves, és igéző fekvése van. Termékeny sikságon terülvén el, kellemes, erdőboritotta hegyek és halmoktól környeztetik, melyek annak sokkal nagyobb változatosságot nyujtanak, mint ezt az Egyesület legtöbb városánál tapasztalhattuk. A pompás Susquehanna folyam mellett feküvén, a Pennsylvániát minden irányban átszeldelő vaspálya és folyam hálózat középcsomóját képezi.

Harrisburg kicsiny ugyan, de csinos, kedves város. Lakóinak száma 8200-ra rúg. A középületek közt Pennsylvánia államháza vagy capitoliuma tűnik ki leginkább. Egy domborodáson feküvén az egész környék fölött uralg, innen minden utazó igénybe veszi, hogy teteje párkányzatáról a Harrisburgot környező kies térség szemléletét élvezhesse.

Mint Amerikában mindenütt, ugy itt is nyitva áll a capitolium párkányzatára menetel mindenkinek, s mindenféle idegennek, s az amerikaiak ezen bőkezűségét mindenki korlátlanul igénybe is veszi.

A pennsylvániai capitolium, egy kupos fő és két mellék épületből áll. A fő, valamint a két melléképület homlokzata oszlopokon nyugszik, s széles lépcsősorozaton juthatni fel az oszlopcsarnokba.

A senátorok üléstereme egyszerű, de izletesen s czélszerűen rendezett. Az elnök ülése magasabb állványon nyugszik, széke piros bársonynyal van bevonva, s mellette két oldalon kissé alantabb a titoknokok ülései; félkörben pedig a senátorok székei állanak. Mindegyik senator saját a szükséges irószerekkel ellátott zárható asztallal bir. Washington és Penn Vilmos, az állam és Philadelphia első alapitójának arczképei diszesitik a teremet, melyet egy karzat foly körül a hallgatóság számára. A ház szolgája, ki mindenfelé meghordozott, szivessége jeléül felszólitott egész méltósággal, hogy valamelyikünk üljön bele az elnöki székbe.

A képviselők tereme, a senátoroké mellett áll, s ahhoz tökéletesen hasonló oldalterem. Még butorzata is

egyenlő. Itt mutatták nekünk azon széket, mint az amerikaiak szent ereklyéjét, melyről a gyülés elnöke 1776-ban jul. 4-én az északamerikai egyesült államoknak az anyaországtóli függetlenségét kihirdette. Ugy szintén az elnök balján ott csüng rámába foglalva üveg alatt a függetlenségi okmány eredetije a 13 állam képviselőinek eredeti aláirásával; valamint Franklin Benjamin egy eredeti levele szinte rámában és üveg alatt. Oldalt ott áll az állam könyvtára, mely azonban nagyobbára csak törvénykönyvekből áll. A kapitolium előtt csinos kies diszkert terül el, melyet a város lakói nyári meleg napokban esti sétahelyül használnak. Egyébiránt egész Harrisburg igen falusias benyomást gyakorol az európaira, mert az utczák mindenfele a kedvelt finomlevelü czukorjuharral vannak beültetve, melyek sötét árnyaikat a fényesre fehéritett házsorokra vetvén, a déli nyár tikkasztó hevét némileg enyhitik.

A Susquehanna kies partjain levő sétatéren a nyomógépezet közelébe jutottunk, mely a Susquehanna krystálytiszta vizét a medenczékbe szivattyuzza, s onnan az egész várost iható vizzel ellátja. A gépek tisztasága, és egyszerűsége, valamint a gépház kellemessége mindig kedvező hatást gyakorolnak a látogatóra. Szálodánkbai visszatértünkkor azonnal meggyőződhettünk az amerikai vizvezetések pompás rendezése és gyakorlati használata felől. Mintegy 30—40 lépésnyi távolságban kisded négyszegek vannak a járdába sülyesztve, melyek könnyedén felemelhetők, miáltal a vizvezető sróf végéhez férhetni. Erre egy tömlő sró-

foltatik, s a mint a csap megnyittatik, a tömlő réz végén ujjnyivastagságu vizsugár tolakodik ki, melylyel a járda megmosatik és a ház külseje megtisztittatik.

Sept. 8-án délután két órakor hagytuk el Harrisburgot, s a Baltimore és Susquehanna vaspályán Maryland fővárosa, Baltimore felé indultunk.

XXXVI.

Harrisburgtól Baltimoreig.

Már azon kételkedni sem lehet, hogy az Egyesület északi államai közt Pennsylvánia mindenesetre a legszebb és legkiesebb, és a quäkker Penn Vilmos, ki ezen pompás földterületet atyjának az angol kormány elleni adósság követelése fejében II. Jakab királytól 1681-ben kapta, távolról sem gyanitotta, hogy ezen állam 150 év rövid leforgása alatt ős eredeti vadonságából azon jelentőségre fog fejlődni. Egy olyan vidéket, melynek nincsenek hegyei, hol a szem korlátlanul szerte kalandozhat a messze látkörön, a nélkül, hogy valami jelentékeny halom, vagy hegy s völgy változékossága által akadályoztatnék, megszokás után megkedvelhet az ember, de soha nem találhatja szépnek. Az arabs rajoskodhatik pusztaságaiért, mert minden gondolata, egész eszményköre az égetőmeleg, száraz homoktengerrel van ugyanazonulva; a magyar és besszarabiai ingoványok vándor és nyugtalan lakója, nem csuda ha ezen ingoványokon kivül nem érzi magát boldognak, mert kalandor képzetének minden képe ott valósul meg, s itt nyer megtestesülést. De azért

az arabs száraz élettelen hona, s az ingovány lakó nesztelen, legfeljebb a szerte kószáló nyáj egyhangu kolompja által megzavart magánya nem nevezhető szépnek. Az ily vidékeket megkedvelheti az ember, természetünkkel oly bensőleg összeforrhatnak, mint az északi tenger jégbérczei a jegesmedve természetével, vagy az égető homok sivatag a tevéével, de azért szépnek sohasem nevezhető. Igy áll a dolog az amerikai Egyesület sokkal nagyobb részével. A megmérhetlen mezőségeket, melyeket a szem nem képes belátni, a határtalan erdőket, melyek sötétzöld szőnyegként változéktalan egyformaságban terülnek el a szem előtt, nem lehet szépeknek mondani.

Hanem egészen máskép van a dolog Pennsylvaniával, hol hegy s völgy váltják egymást, hol a halmos vidéket bujazöld és termékeny sikság cseréli fel. A vidék jellemének sokfélesége, és a tenyészet különbözősége, melyet a különböző földviszonyok idéznek elő, sajátságos bájt kölcsönöznek Pennsylvaniának, s különösen a bevándorolt európaira nézve nagy mértékben vonzóvá teszi. Ehhez járul a tökéletesen kifejtett földmivelési ipar, a mindenféle ültetett fák, gyümölcs- és vetemény-kertek, melyek bizonyos tekintetben otthonossá teszik Pennsylvániát, mert sokszorosan emlékeztetnek a honi vidékekre.

Pennsylvániának azon része is, melyen a Harrisburgból Baltimoreba vezető vaspálya nyulik, sok tájfestői kellemmel kinálkozik. Halmos, buja lombfákkal benőtt térség képezi a vidék legnagyobb részét. Sok helyütt a vaspálya átmeneti mész vagy csil-

lámpála (Glimmerschiefer) rétegekbe van mélyen kivágva. Baltimoréhoz közel szép fehér márvány tűnik ki rétegenként a csillámpalából. A csillám bősége, melylyel a fehér márvány át van hatva gyanittatja a csillámpala szomszédságát, de ez nem gátolja Baltimore lakóit, hogy épületeik, különösen azok küldiszesitéséhez nagy mértékben ne használják.

Egyik közép állomáson rögtön mint valamely játszi vándor madárcsapat, fiatal leánykák csoportja lepett meg bennünket. Lehettek mintegy huszonöten, mind az ifjuság viritó korszakában. A mennyire kilehete venni, valamely philadelphiai leánynevelő intézetből valók voltak, s mezei kirándulást tettek. Alig nehány évvel idősebb számos fiatal ember kisérte őket ujjongató beszélgetés közt a vaspálya vaggonjaihoz, hol a kézszoritás és „Good by"nek (Isten önnel) vége hossza nem volt. Ugy látszott, hogy mind egyetlen egy és pedig nem idős, hanem tekintélyes férfiu felügyelete alatt állottak, ki hihetőleg az intézet tulajdonosa vala, s komoly, méltóságos magaviselete által mindenkiben tiszteletet tudott gerjeszteni. Nem vettem észre, hogy ezen úron kivül még egy nő lett volna jelen ezen sok leány felügyelése végett. A vig társaság, mely a vaggonon kivül nagyon élénk és hangos vala, mihelyt a vaggonba lépett egyszerre lecsöndesült, s ugy tetszett mintha kicserélték volna. Csak itt ott lehetett egy két szóváltást hallani, s ugy látszott, mintha mindegyik közülök a vigan töltött nap édes emlékezetén gyönyörködnék.

Már egy helyt emlitém, hogy Amerikában áta-

lános szokás a leányokat olyan éves korukban adni nevelőintézetbe, midőn nálunk már régen kikerültek az iskolából, s szülőik inkább arról gondoskodnak, hogyan kerithessék fejkötő alá. Falusi vagy kisvárosi leánykákat e czélra kelet nagy, népes, művészet és irodalom tekintetében a többit feljülhaladó városaiba, nevezetesen Uj-York, Boston, Philadelphia és Baltimoreba szokták küldeni, hol 1—2 évre valamely nevelő intézetbe adatnak, épen ugy mint Europában a falusi ifju urakat a főváros egyetemébe küldik. Itt nyerik aztán neveltetésük teljes mértékét, tanittatnak zene, ének, táncz és divatos nobel világ egyéb magasabb művészete és tudományaira, sőt néha tudori oklevelet is nyernek és azután haza mennek, hogy... egy férfinak nejévé legyenek. Ezen leányok szabad és korlátlan magokviselete, s annak daczára, hogy sokkal kevesebb vigyázat van reájuk mint bár akárhol, azok erkölcsi hirneve szeplőtlen, s oly esetek a ritkaságok közé tartoznak, vagy alig hallható kivételek, hogy egy leány magasabb rendeltetéséről megfelejtkezvén, elesnék. A leány a nő az amerikai előtt illethetlen szentség, s ezen érzület a legdurvább amerikaival, ugy mint a legmiveltebb és neveltebbel közös.

Baltimoreba érvén a „Barnum“ vagy City szállodába, Baltimore egyik legnagyobb s legpompásabb szállodájába szálltunk. Ezen város házai kül diszitményeik által különböznek az Egyesület többi városaitól. Ezen diszitmény, azaz ablak párkányzatok és ház kapuzat fehér márványból áll, ami a háznak többnyire téglavörös alapszinétől nagyon elüt. A kapuzat

többnyire oszlopokon nyugvó ereszt képez, ugy hogy 4—8 márvány lépcsőzeten juthatni az igen csinos és pompás készületű bejáró ajtóhoz. A baltimorei lakházak másik sajátsága abban áll, hogy többnyire igen finom öntött vasbóli erkelylyel birnak. Ezek az egész ház szélességében végig nyulnak és akkor azután annak két oldalán a párkányzattól egész a földig érnek, ugy hogy ezáltal az épület előtt egy finom vasrostélylyal elzárt s futó növényekkel s más virágokkal ékesitett tér alakul, s ugy látszik mintha az csipkével volna befoglalva.

Egy, szállodánkhoz épitett ház előtt, fényesre világitott erkelyen, melyen ezen felirás volt „Muzeum of the fines arts" éji zene tartatott, de az oly nyomorult volt, milyent alig lehet hallani koborló cseh bányászlegényektől, vagy falusi csapszékekben.

Mivel az alkonyatot hasznosabbra nem fordithattuk, egy sétát tettünk a város nagy, széles s fényesen kivilágitott utczáin, melyeken tarka zűrzavar uralkodik, s pompásan diszitett boltok büszkélkednek, melyek megszakadatlan sorral füződnek egymáshoz. Egy idegen város, mely kellemeinek legingerlőbb részét fényesre világitott esti zsibalyban tünteti fel az utazó előtt, kétszeresen szépnek, kétszeresen igézőnek tetszik.

A következő nap sept. 9-e ismét egy vasárnap volt. Ezt csak a város kül alakja megtekintésére és templomok látogatására lehete használni, melyek pedig nagy számmal vannak Baltimoreban.

Baltimore egyik legkitűnőbb kereskedelmi városa

az Egyesületnek. Mindjárt reggelre kelve egy sétát tettem a város kikötőjébe, mely a Patapsco északi partján a Chesapeake öbölben fekszik. Kereskedőhajók boritották azt, de a szent vasárnap miatt igen gyér elevenség vala látható. A tengeri városok közt Baltimore kitűnő gyorsvitorlázói és a sekély vizre nagyon alkalmas Clipperjei miatt. Baltimorenak 1752-ben egyetlen egy 152 tonnás Briggje volt, 1850-ben a hajóinak 123,084 tonnatartalma lett, azok közt 29 gőzös. Jóllehet az északi szélesség 39° 17′ fekszik, tehát 1° 35′ jobban dél fele mint Nápoly, még is gyakran megesik, hogy kikötője befagy. 1729-ben azon helyen, hol később ezen hatalmas város emelkedett csupán egyetlen kunyhó állott, 1745-ben a falucska Baltimore nevet nyert, s csak 1798-ban vétetett fel az érdemes Cityk sorába. 1775-ben 5936 lakója volt, s már 1840-ben 102, 513, jelenleg pedig több mint 200,000.

Baltimore Amerikában ezen sokatjelentő czimet viseli „Emlékek városa,“ jóllehet, a mennyire én tudom csak három emlékkel bir. Egyik közülök a „Battle-monument“ a Barnum-szálloda közelében áll, mely az angolok megtámadása ellen a város védelmében Rosz tábornok alatt 1814-ben elesett polgárok emlékére állittatott. Ez fehér márványból van faragva és egy 20′ magas kissé kup alakulag emelkedő talapzatból áll, mely 18′ magas romai Fascia-alakú oszlopot emel. Ezen nyugszik Baltimore város alegoriai alakja, mely kinyujtott jobbjában egy borostyán koszorút tart. Az emlék összes magassága csak 52′. Egy másik

mind nagysága, mind annak dicsősége miatt, kinek nevét halhatatlanitja, sokkal jelentékenyebb emlék a Washington emlék. Ez egy szép bujazöld diszkerttől köritve a Washington-téren áll. Mintegy 20 lábnyi magas talapzatról egy 160′ magas fehérmárvány oszlop nyulik fel, melynek átmérője 20′, s tetején a „szabaditó“ 13′ magas szobrát emeli. Csiga lépcsőzet vezet egész Washington szobráig, melyet karzat foly körül. Innen, mint a város középpontjából, eltekintettük annak térképét, s gyönyörü halmos környékét a Chesapeakbay egy részével. A Washington kert négy oldalát ugyan annyi sor izletesen épittetett lakház veszi körül, melyek a londoni Westende, vagy Grosvenor Squeare épületeivel versenyeznek. Lehetlen oly kisded lakházakat, mint a baltimori Washington-téren állók, szebben, izletesebben, s tetszetősebb modorban épiteni.

Mivel vasárnap volt, s mindenki a nyitva állott templomokba sietett, hogy az áhitatos hivőknek osztandó egyházi áldásban részesülhessen, felhasználtuk mi is az alkalmat, hogy nehány amerikai templomot láthassunk, részint pedig azért, hogy megtudjuk mily modorban végzik az amerikaiak isteni tiszteletüket. Azonban nem oly könnyü volt ez, mint első tekintetre látszott. A különböző hitfelekezetek templomai, melyek pedig nagy számmal vannak Baltimoreban is, többnyire részvényekre épittettek, s csak az egyház beigtatott tagjaitól látogattatnak. Jelesül Amerikában divatozik nemcsak egy meghatározott felekezethez tartozni, hanem azonkivül még egy különös egyház

tagja is lenni, épen ugy mint valamely kör, vagy társaság tagjai vagyunk. Valamely egyház részvényesének minden embernek kell lenni; . . . valjon melyiknek? . . . azzal átalában keveset törődnek, valamint keveset bajlódnak más hittársak hittanaival. Azon kivánalom, melyet az amerikai minden embertársától követel, ennyiből áll, hogy az valamely hitfelekezethez tartozzék és a templomot szorgalmasan látogassa. Egy ilyen templomban, minden belépő idegen, egyszerre feltünik, s minden jelenlévő szeme azonnal a belépő idegenre villan, a mi annál feltünőbb, mert a templomok többnyire kis belterületűek, s minden mig oly parányi változás is könnyen zavart okoz. Megkisértettük tehát nehány templomban az isteni tisztelet megtekintését: de mihelyt beléptünk, azonnal felszólitottak, hogy üljünk le, s vegyünk részt a szertartásban, mit midőn illedelmesen visszautasitánk, egész illedelemmel megkértek, hogy a templomot hagyjuk el. Ez történt velünk egy methodista templomban, hol az isteni tiszteleten annál szivesebben jelen lettünk volna, mivel vallási bigottságukban minden többi közt ezek a legeszeveszettebbek. Isteni tiszteleten kivül minden templom zárva áll, s a közönség nem látogathatja. Ellenben egy unitarius templomba bejuthattunk, mivel az isteni tisztelet még nem kezdődött el. Ez egy nagy, egyszerű, disztelen, de izletes épitészeti modorban emelt, karzattal ellátott terem volt. Hátterében, mint valamely távol, oszlopoktól emelt, fülkében veres bársonynyal bevont szószék állott, a székek is piros bársonynyal valának bevonva és szá-

molva. Nehány hivő, kik az isteni tisztelet kezdete előtt megjelentek, székeikről oly fesztelen módon társalogtak egymással, mintha valamely hangversenyteremben lettek volna. Utitársam nem tudott egy ily egyszerű, disztelen templom eszméjével megbarátkozni. Ő ifjuságától fogva pompás oltárokkal, képek s faragványokkal, s aranyozásokkal diszelgő templomokhoz szokott, s benne ezen egyszerű, disztelen ház nem volt képes áhitatos érzeményt, s Istenimádást ébreszteni.

Ellenben a kath. templomok a korlátlan szabadság elvét követték. Ajtajaik éjjel nappal tárva állanak a hivők előtt, kik akadály nélkül beléphetnek, bármely nemzet, vagy bármely fajhoz tartozzanak is. Baltimore legtekintélyesebb utczájában a Cathedrale-Streetben áll a katholikusok főtemploma, egy terjedelmes épület, melynek benseje sok fény, pazar aranyozás és mesterséges faragványokkal van diszesitve. Mivel Amerikában minden bucsujárás, s mindennemű vallásos körmenet a nyilvános utczákon számüzve, ezt azáltal potolják, hogy az isteni tiszteletet nyitott ajtóknál, s bizonyos feltüntetéssel tartják. A misét mondó lelkész ezen eljárást mindig teljes diszruhában, fején püspöki föveggel végzi, s mise alatt urvacsoráját is osztja. Midőn mise alatt a templomba léptünk, zsufolva volt az, s az egész tömeg áhitattal térdre omolva imázott, s fogadta a pap áldását. Az egyházbóli hazamentünkkor egy csapat 8—12 éves leánykával találkoztunk, kik egyformán veres s fehérben öltözve nehány apácza kiséretében párosával templomba

mentek. Ezek valamely egyházi nénik intézetéből valók valának.

A Baltimoreban déli órákban uralkodó hőség — Baltimore 55′ jobban délre fekszik mint Madrid és 1⁰ 15′ jobban mint Nápoly — kényszerite, hogy szállodánk árnyában keressünk menhelyet, s kényelmes othonossággal ott várjuk be az ebédet. Este fele, midőn a nap égető heve meglehetősen csillapult, s a tengerről hűs szél lengedezett, indultunk neki a város széles, s vasárnaponként néptelen utczáinak; midőn egyszerre egy ifju, de már Yankeévá vált ember hazai nyelven szólita meg bennünket. Ez valamely Polatschek nevű unghi születésü ifju vala, ki 1850-ben készakarva vándorolt Amerikába, s Baltimoreban egy nagykereskedő háznál szolgálatba állott. Meghallotta hogy az utczán jártunkban a távol haza édes nyelvén szólunk, s nem állhatta meg, hogy meg ne szólitson. Ez annyival kedvesebb volt ránk nézve, hogy a véletlen egy emberrel hozott össze, ki ha egyébb által nem is, de a közös haza tág köteléke és a hazai egy nyelv által össze vala velünk kapcsolva: miután Baltimoreban senkink sem volt, a kihez fordulhattunk volna. Mily hatályosan működnek ilyen indokok, s idegen országban mily hamar ismerkedik az ember földijeivel; mily benső bizalommal közelitenek egymáshoz az emberek véletlen találkozásuk első orájában, kiket pedig gyakran semmi egyéb kötelék nem vonz egymáshoz, mint az egyforma haza, mint az egyforma honi nyelv; csak az itélheti meg, ki valaha hasonló helyzetben volt, s kit honától távol egy idegen országban

egyszerre a feledhetlen anyanyelv édes hangján szólitanak meg. A távol hon minden régfelejtett képei egyszerre feltámadnak, s üde, ujra éledt szinben tünnek lelkünk elé.

Polatschek ur igen megelőző, barátságos volt irányunkban, minden tekintetben kezünkre működött, s mindent elkövetett, hogy Baltimorebani mulatásunkat oly kellemessé tegye, mint csak lehet.

A baltimorei közönség legkitűnöbb közhelye, s kedvencz sétatere a Franklinsquare, egy a város közepén álló kies angol kert, melyen az esti szürkület hűsében a baltimorei közönség nagyja és kicsinyje tarka vegyületben zsibongott. Valamint nálunk szükségesnek tartják minden sétatér bejárásánál a bemenőket egy tábla által arra figyelmeztetni, hogy a fákat, bokrokat és virágokat meg ne sértsék, vagy a gyepre rá ne hágjanak: ugy a Franklinsquare bejárásánál is találtunk egy táblát, mely a sétálókat nem arra figyelmeztette, hogy a kert fáit és ágyait ne rongálják, mert az amerikait nem szükség erre emlékeztetni; hanem arra, hogy ne pipázzanak. Ez az europaiak előtt különös, s csaknem hihetlennek tetszik, hogy az amerikai, ki közönségesen zabolátlannak van kikiáltva, s ki nem szereti ha szabályokat irnak eleibe, egy ilyen tilalmat képes eltürni, s át nem hágja. De az világos tény, hogy az illedelem már egyszer elismert parancsának vasszigor és ritka lelkiismeretességgel aláveti magát. Egész bizonyossággal lehet rászámitani, hogy a Franklinsquareban sohasem fogunk szivarozó amerikaival találkozni és ha

az valamelyik csakugyan szájában feledné a szivart, első amerikai, kivel találkozik, figyelmezteti őt.

A mint szállodánkba visszaindultunk, egy igen csinos, és kedves falusi lak mellett haladtunk el, melyről vezetőnk azt mondá, hogy azon amerikai mérnök tulajdona, ki az orosz vasutakat épitette. Ezen vasutak épitése tetemes vagyont jövedelmezett neki, mely képessé tette őt nemcsak azon kedves falusi lak épitésére, hanem azonkivül nehány nagy és jövedelmező gyár tulajdonosává is tette.

Szolgálatra kész és barátságos földinktől azon igérettel váltunk meg, hogy következő reggel főnökei Fitter és Zane urak üzlethivatalában felfogjuk keresni. Ez alatt ő bejelentett bennünket, s midőn azon helyiségbe érkeztünk, megelőző szivességgel fogadtattunk. A nagykereskedőház üzlethelyiségeiben mindenütt meghordoztak, mi által alkalmunk lett láthatni azon különböző tárgyakat, melyekkel a Fitter és Zane ház oly kiterjedt kereskedést üz. Ezen üzlet legjelentékenyebb czikkét teszik a különböző alaku és minőségü férfilábbelik és nőczipők, melyek tuczetenként ládikokba valának málházva. Mivel az amerikaiknál mindennek nevének kell lenni, tehát minden fajtájú csizmának különböző elnevezése van. A többek közt láttunk ilyen elnevezést is „Hungarian bootts" (magyar lábbelik). Ezen csizmák és czipők legnagyobb részét Boston adja. Ezen czikkeken kivül roppant mennyiségű kalap, sapka s női bundák sat. is volt rakodájukban. Üzletük évenként 500,000 dollárnyi mennyiségre is felrug. Ezen üzletnél az a mi földink, a mit nálunk

commisnaknevezek. Nem győzte előttünk magasztalni azon viszonyt, melyben ő főnökei, s azok családjával áll. Ő mint izraelita egy puritán házánál is szivesen fogadtatott, hol nem mint szolgát, (subject) hanem mint a család tagját tekinték, ki annak ünnepélyeiben is résztvett. Jelentékeny évi dija mellett, azonkivül is sok gyöngéd figyelmet tanusitanak iránta. Igy például születése napján megajándékozták egy egész öltözet ruhával, s uj évkor fizetésének 150 dollárrali önkénytes felemelésével lepték meg.

Tőle tudtunk meg igen sokat főnöke családi viszonyairól. Atyja, ki nagy szigorusággal, s lelkiismeretességgel ragaszkodik a régi szokások tisztaságához, évenként több száz dollárt fordit vallásos és téritési czélokra. Ritka nap mulik el, melyen hason czélokra meghatározott összeget ne irna alá. Ugy szinte meg nem türi házánál, a kitől csak egyszer káromkodó szót hallott.

Fitter ur, ki egyébiránt igen komoly, s nem nagyon teketoriás ember, segédjének földijei iránt oly barátságosnak mutatkozott, miszerint ajánlkozott, hogy délelőtt a városban meghordoz bennünket, s annak látni való nevezetességeit megmutogatja.

Ő volt szives a Washington emlék karzatára is felvezetni, hova előtte való nap, vasárnap lévén nem juthattunk fel. Onnan Baltimornak nevezetes temetőjébe kocsiztunk. Ez „Green-mount Cemetery" nevet visel, egy igen kedves és kies hely, mely ha siremlékei által arra nem emlékeztetne, hogy az örökre elaludtak porhanyó maradványait rejti bájoló rendezésénél fogva

a legvonzóbb mulatóhelylyé válhatnék. Diszes, gothizléssel épitett kapu vezet a temető bensejébe, hol a méltóságos fák árnya alól a szép márvány emlékek fehérlő fényükkel, a homlokkő emlékek vörösbarnás bádjadt szinével kellemes változatosságot játszva ragyognak elő, mig a szorgalmasan tisztogatott utak a sürüleveles facsoportozatok és hullámzatos domborodások közt kigyóként kanyarognak.

Egytagu vezetőnk minden áron kivánt bennünket azon amerikai lakába is elvezetni, ki az orosz vaspályákat épitette, s mely a város legkitűnőbb nevezetességei közé számittatik. Ámbár igen kedves, csinos, s bonyolodott modorban épitett falusi házikó is, melyet ritkanemű virágok és csemetékkel gazdag kisded, de kies kert körit: de nevezetességnek nem mondható. Ilyenféle még Amerikában is mindenfelé található.

Elhatározánk, hogy Baltimoret még az nap délután elhagyjuk, s ama hires capitolváros Washingtonba utazunk. Barátságos kisérönk igen sajnálta, hogy e miatt saját házában meg nem vendégelhet. Mivel azonban Washingtonból Philadelphiabai visszatértünkkor Baltimoren ismét keresztül kellett utaznunk, házát egész szivességgel ajánlá fel, ha kedvünk lenne Baltimoreban még egy napot tölteni. Hajlandók valánk ezen meghivást csupa udvarias modornak tartani, de földink biztositott, hogy az amerikaiak ilyes udvariassághoz nem értenek. Ha az valakit meg hiv, meggyőződhetik arról, hogy komoly szándoka van, s szivesen is látja, mert a ki legkevésbbé is terhére van, azt nem hivja meg.

XXXVIII.

Washington

A Capitol és az Államelnök lakháza (White house).

Két óra alatt a washington vaspályán Baltimoréból az egyesült államok fő és az ujabb világ capitolvárosába érkeztünk.

Igen csalódnék, a ki azt hinné, hogy az egyesült államok, azon nagy és hatalmas államösszeg fővárosa nagyság, fény, gazdagság, s ipari élénkség és társalmi forgalom tekintetében az Egyesület minden többi városait feljül-haladja. Europában többnyire igy áll a dolog, hol az ország fővárosa egyszersmind az egész ország gazdagsága, fénye, ipari és kereskedelmi tevékenysége középpontja is. Francziaország minden vidéki városa a maga kincsét, legjobb erejét szolgai alázattal rakja Paris, a városok királynéja lábaihoz, attól fogadnak el parancsokat, s az mindegyiknek csak annyi életet, annyi éltetőléget juttat, a mennyit jónak lát sat. Századok óta kitüntetett székhelye Francziaország királyainak, kik itt az ország nagy és hatalmas vazalljaival együtt székelvén, fény és pazarlás tekintetében egymással versenyeztek. A mely mértékben nagyság, gazdagság, jelentőség, s befolyásra nézve Páris nevekedett; az ország közel eső városai azon arányban hanyatlottak; és mig az ország fő és székvárosa természet ellenes testi bősége miatt csaknem megpukkad, addig a kerületi városok elgyöngitő élhetlenségben szenvednek.

Nem igy áll a dolog Washingtonnal. Az észak-amerikai egyesült államok fővárosa egy szép és nagyszerű terv szerint van ugyan megalapitva, de a kivitelben nagyon hátramaradt a tervtől. Az oriás utczák, melyek terv szerint mérföldekre nyulnak, üresen állanak, s nem is várható, hogy a nagy hézagok, melyek mindenfele mutatkoznak, valaha betöltessenek. Amerikában minden város a természetes viszonyok kedvezősége, vagy kedvezőtlensége szerint fejlődik. A föld gazdagsága, vagy a forgalomra nézve különös kedvező közlekedési eszközök azon átalános emeltyük, melyeknek segitségével az ország számos városa gazdagság és jelentőségre vergődött.

Ámbár Washington az egyesült államok elnökének székhelye, ebben tartatnak évenként a congress tagjainak ülései, ebben székelnek az egyesült államok minden középponti hatóságai : mind a mellett is fejlődésében hátramaradt és sohasem fog oly jelentőségre vergődni, mint több testvérváros, melyek a természeti viszonyok kedvezőségénél fogva arra hivatvák. Washington helyzete sem kereskedelmi, sem ipar és mesterség tekintetében nem különösen kedvező. Az elnök udvarköltsége oly csekély, hogy abból tisztességesen megélhet ugyan, de fényes udvart nem tarthat. Épen ugy vannak fizetéssel ellátva a többi államhivatalnokok is. Ők fáradságukhoz mért, de épen nem igen fényes dijt kapnak. A mellett az alsóbb hivatalnokok aránylag jobban vannak dijazva, mint a felsők. Még az évenként közönségesen csak három hónapig tartó congressus sem képes nagyobb oda köl-

tözködési ingert ébreszteni, miután minden éltető elem hiányzik. E szerint Washington, mig az egyesült államok fővárosa, hihetőleg félben szakadt mű marad, mely valószinűleg soha sem fog bevégeztetni. A sok költséggel és drága pénzen emelt állam épületeken kivül alig van nehány jelentékenyebb magánépület, melyek közt a szállodák a legkitűnöbbek.

A város csomópontjának főépülete, melyből a város minden utczája sugárként kiindul, s mely minden többi épület fölött magasan kiemelkedvén az idegennek szemét mindenek fölött magára vonja, a Capitól. Mihelyt Washingtonba érkeztünk, mi is ezt látogattuk meg legelöször.

A washingtoni capitolium két homlokzattal bir. A hátulsó homlokzat előtt, mely a város beépitett része fele néz, egy diszkert áll, melynek fái annyira felnőttek, hogy az épület egy részét egészen elfedik.

Ezen megható épület épitése 1793-ban kezdetett meg, s 1815-ben végeztetett be. Az eredeti terv szerint 352′ széles homlokzattal biró főépületből, s két 121′ homlokzatu szárnyépületből áll. Négyszeg homokkőből épittetett és az épitési költség 1828-ig egy millio 800,000 dollárra rugott.

Mivel azonban a nevekedő szükség, s a szaporodó levéltár sat. az épület nevelését igényelték, a congress 1851-ben megszavazta és két uj 140 és 234 láb hosszu homlokzatu szárnynak épittetése elhatároztatott. Ezen két szárnyépület épitésével már jól előre haladtak Washigtonban tartozkodásunk alatt, s mind két szárny fehér márványból emeltetettt. Ezen szárnyak bevég-

zése után e terjedelmes épület $4^1/_3$ holdnyi területet foglal el.

A capitolium keletre néző főhomlokzata előtt áll Amerika s minden amerikai által mélyen tisztelt és imádott honatyja Washingtonnak fehér márványból faragott szobra. Egy granitból faragott talapzaton ülve, s arczczal a kapitól fele fordulva baljával a római kardot nyujtja, mig jobbjával az égre mutat. A talapzaton ezen felirás olvasható: „First in war, first in peace, first in the hearts of his country men.“ (Első a harczban, első a békében, első honosi szivében.)

Innen az épület egész homlokzata áttekinthető. Az épület nem gyakorolja idegenre azon benyomást, melyet nagyságához képest gyakorolnia kellene. Az épület talapzata kevéssé emelkedik fel a föld felett, ugy hogy az épület mintegy nyomott, s részint sülyedtnek látszik, mig kupja aránytalan magasságra nyulik fel. Széles granit lépcsőzeten fel 40′ magas corinthiai oszlopsorozattól emelt kapuzaton keresztül juthatni az épület köröndjébe (rotonda). A kapuzat két oldalán márvány csoportozatok állanak, melyek közül egy a polgarisodást ábrázolja, a mint az a vad indiait megszeliditi, az anyai szeretet kivánalmaival és a polgárisodott európai hű kisérőjével, a kutyával, oldalánál. A másik csoportozat Columbust ábrázolja, a mint baljában a földgolyót tartja, s mellette egy indusnő áll, ki elcsudálkozva bámulja a különös idegent.

A kapuzat fölött a szabadság nemtője áll, a mint jobbjával paizsára és kelevészére támaszkodik, s baljával az igazság istennőjére mutat, mely jobbjában az

egyesült államok alkotmányát tartja. Lábainál a borostyánágakon nyugvó amerikai sas, s balján a béke istennője a hajózás eszközeire támaszkodva, s jobbjával az ég fele mutatva.

A köröndd átmérője 96 láb, s ugyanannyi a magassága is. Falait 8 nagy olajfestvény diszesiti, melyek az amerikai történet legfontosabb pontjait ábrázolják mint : Columbusnak első hajokázása az uj világba. Az első zarándokok hollandiai hajókra szállásuk (1620.) A függetlenségi okmány aláirása (4. jul. 1776) Washington leköszönése (dec 23. 1783) sat.

Ezen köröndből egy felől a képviselők, más felől a senatorok teremébe juthatni. Első az épületnek déli végén áll, s egy nagy félkör alaku csarnokot képez mely fölött 60 lábnyi magas kup boltozódik. Ezt 24 corinthiai szines márványoszlop emeli, melyeket fehér olasz márványból készitett lombos fejezetek (Capitäler) diszesitnek. Az oszlopok mögött emelkedik a terem karzata, s annak mélyében az elnök egyszerűen diszesitett, szinte félkör alaku ülése. E fölött áll a szabadság óriás szobra, lábainál balra egy fatörzs körül kanyargó kigyó, mint a bölcseség jelképe; jobbra az amerikai sas. Az elnök ülésével átellenben a terem bejárása fölött van a történet muzsája egy diadal szekéren állva és a nemzet történetét jegyezve, mig a kocsi szárnyas kereke egy óra lapot mutat, az idő sebes futására emlékeztetve.

Az elnök mellett két felől csüng Washington és Lafayette arczképe.

A teremben 224 tag fér el, kiknek ülése oly czél-

szerűen van elrendezve, hogy a képviselőknek egymással közlekedésük igen könnyü, s egymáshoz jőhetnek mehetnek a nélkül, hogy bárkit is háboritanának.

A résztvenni kivánó közönség számára a karzatra szabad bejárás engedtetik, sőt az ülésteremben is vannak padok az állam hivatalnokok, volt képviselők, s idegen nevezetességek számára. Egyébiránt semmi elkülönzött hely valami diplomatiai osztály kedvéért, sat.

Az ülésterem tőszomszédságában vannak a képviselők számára rendelt üditő és öltözködő teremek.

Washingtonbani tartozkodásom épen az ülési szünnapokra esett, s e szerint nem lehettem tanúja a képviselők ülésének. Ennélfogva szabad legyen nekem idéznem, a mit egy kitünő utazó dr. Scherzer Károly mond: „A congressus tagjai végetlenül barátságosak, s megelőzők minden idegen iránt. Nem egészen egy óra alatt már több tisztitársaiknak bemutattak, s mindegyik igyekezett valami szivességet tüntetni ki irántunk. — Valamint a tetszés, ugy a nem tetszés jelenségei is eltiltatvák, sőt a hallgatóság is tartózkodik minden indulat kitöréstől. Washingtonbani tartozkodásunk ideje alatt oly tárgyalásoknak voltunk tanúi, melyekben egy emelkedett beszédnek velős erélye által az egész hallgatóság megrázó hangulatba ragadtatott és még is az előadás a legtisztességesebb hallgatás közt, s minden felkiáltás nélkül végződött. Itt sincs szükség valamiféle rendőri felügyeletre, minden néptiszteletet, népfelsőséget lehel. A képviselők többsége nem annyira magas értelmi

képessége, mint egészséges gyakorlati esze által tünteti ki magát. Mind a két házban kevésbé tulnyomó szellemek a többség vezérei. Átalán véve a washingtoni capitoliumi gyülés átalános szellemi miveltségi fogyatkozása daczára is tekintélyes benyomást gyakorol. Mintegy érzi az ember, hogy mindegyik tag valamit rejteget kebelében, mit ő többre becsül minden önző magánérdeknél, vagy bármily forrón ohajtott pártczél eléréssénél, jelesül a közös szabadság szerelmét és az Egyesület épségben tartását.“ *)

Hasonlólag, csakhogy sokkal egyszerűbben és

---

*) Dr. Scherzernek a képviselők háza tagjairóli ezen nyilatkozatával igen sok homlokegyenest ellenkezik, a mit mi az európai hirlapokban az amerikai washingtoni képviselők féktelensége, s faragatlanságáról annyiszor olvashattunk. Azonban soha ne feledjük, hogy ezek csak egyes esetek, melyek utójára is oly különböző tagokból álló bármely társaságban megtörténhetnek, s nem nagy fáradságba kerülne hasonló eseteket az európai kamarák képviselői közt is felkutatni; ámbár itt a választóság és választhatóság, a hol az létezik, az amerikai teljes és korlátlan szabadsághoz képest igen korlátoltnak mondható. Másodszor ily eseteknél mindig eszünkbe kell jutni, hogy különösen az angol sajtó könnyen felfogható okokból minden eseményt némi kárörömmel ragad meg, mely képes a Jonathán testvért Európa szeme előtt megalacsonyitani, s őt ugy állitani elő mint faragatlan kamaszt, mely valamely erkölcsös társaságba be sem vehető. Ha mindjárt meg kell is engednünk, hogy az amerikai átalán véve olyan salonias miveltséggel nem bir is, a mi Európában oly lényeges részét, sőt gyakran egész velejét teszi bizonyos körök miveltségének: de annyi bizonyos, hogy az amerikai az udvariasság átalános szabályaira mindenki irányában egyenlően ügyel, mig Európában némely osztályok azt hiszik,

diszetlenebbül van épitve a senatorok ülés tereme. Ez szinte félköralakot képez s kúppal van fedve, csakhogy terjedelme valamivel kisebb. Az elnök igen egyszerűen diszesitett ülése fölött van a csillagpaizson ülő amerikai sas és a terem végében Wahsington a „honatya" arczképe. A senatorok üléseül különösen mahagoni fából készitett pompás és czélirányosan emelt székek szolgálnak, és a karzaton egy elkülönzött hely van a hölgyek számára.

A könyvtár egy 92′ hosszú, 34′ széles és 36′ magas teremet képez. Alapját tette Jefferson elnök 7000 kötetből álló gyüjteménye, mely 1815-ben 25,000

---

hogy csak egymás irányába kötelesek udvariasság,s tisztelettel viseltetni; ellenben egészen feleslegesnek tartják, a többi osztályok iránt is hasonló tekintettel lenni, melyek, bár az európai divatos társaság lépcsőzetén nem állanak ugyan oly magasan, de valódi szellemi s erkölcsi miveltségre nézve amazokat gyakran jóval feljülmulják. Csak emlékezzünk a porosz kamarákban történtekre hol $185^5/_6$-ban egy porosz lovag rangosztályosai helyeslő jóváhagyása közt nemcsak a polgári tisztársainak, hanem az egész nemzetnek a legszemtelenebb durvaságokat oly mélyen sértő gunyorral szeme közé szórta, hogy valójában alig tudja az ember meghatározni, valjon azon urfi mélyen sértő cynismusát, vagy egy nemzet alig magyarázható türelmét csudálja-e jobban, melynek ilyen dolgokat büntetlen lehet szemébe mondani.

És ilyen dolgok történnek a porosz kamarákban, egy oly nemzet kamaráiban, mely azt képzeli magáról, hogy a világ legmiveltebb nemzete, még pedig az ország főtisztjei szeme előtt, söt védelme alatt, a nélkül, hogy csak egy dorgálást is vont volna maga után.

Mik ehhez képest az amerikai képviselők legtulságosabb kicsapongásai.

dolláron vásároltatott meg. 1851-ig körülbelől 50,000 kötettel birt, de azon év december havában egy tüzi vész csaknem egészen szétrombolta. A mit meglehetett keriteni, uj kiadásokban kipótoltatott, ugyhogy a könyvtárnak, az által, hogy csupa uj, s szépen kötött könyvekből áll, igen szép és tetszetős külalakja van. Igen természetes, hogy abból a mit a tűz megemésztett, igen sokat nem lehete megteremteni.

Valamint mindenben kitüntetik magukat az amerikaiak, a mi a rendezés czélszerűségére vonatkozik; ugy kitünők könyvtáraik rendezésében is. Minden rendelkezésükből a páratlan rend és tisztaság mellett bámulatos idő és erőveli gazdálkodás sugárzik ki, mi által csak nekik sikerülhet oly rövid idő alatt és oly kevés erőfeszitéssel oly sok és oly kitűnőt teremteni.

Mielőtt az új világ capitoliumát, melyet az amerikaiak hihetőleg az egykori világuralom előérzetében neveztek igy, elhagytuk volna, felhágtunk annak kupjára. Egy meglehetősen öreg ember, kinek nagy terhére eshetet minket annak párkányzatára vezetni, haladt előttünk, s nyitogatta előttünk az oda vezető ajtókat. Végre annak tető pontján állottunk, s elnéztük azon nagy részben puszta várost, mely emlékei fénye, gazdagsága és szépsége tekintetében sokkal hátrább áll őskori hatalmas testvérénél, de nem hatalom és térterületre nézve, mely fölött uralgani hivatva van. A mint én ezen méltóságos s világtörténeti épület párkányzatáról az uj világ Rómájára alátekintték; melynek van ugyan senatusa, de nincsenek patricziusai, s csak népszószólókkal bir, kik az egy szövetséggé ol-

vadt államokból évenként közös tanácskozásra összesereglenek; nem tudtam azon gondolatot elnyomni, hogy lélekben végig netekintsek azon országok tömegén, melyek fölött az új világ e capitolium városa uralkodni? nem, nem uralkodni! hanem melyeknek képviselőit közös világ boldogitási tanácskozmányra öszszegyüjteni hivatva van. Az ős Róma fegyvere, hatalma, politikája s ármánya által három világrészt hóditott meg; s három világrész rablott kincseit halmozta össze falai közt, s consulai, s császárjai diadalszekerei előtt vonultak be a meghóditott országok és tartományok békóba vert királyai s fejedelmei, az emberiség nemtőjétől lesütött fővel kisértetve. Mily egészen más oszlopokon nyugszik az uj világ Romájának hatalma? A béke hatalmas és győzhetlen fegyverei, az eke, gőzgépek, s merkur varázsbotja azok, melyekkel a világot meghódoltatja, s a népeket, és nemzeteket az emberiség legszentebb érdekeinek közös védelmére egyesiti. Nincsenek itt proconsulok, kik a Romában dobzodó patriciusok érdekében a népek velejét kiszivják, s a virágzó városokat és országokat puszta sivatagokká változtatják. Az amerikai csillagzászlókra irt jelszó az, mely a petersburgi kabinst, ezen az uj korba illett Róma politikáját sohasem engedik érvényességre jutni. Oroszország tehet hoditásokat Asia mocsárjai s vad csordái közt, de az emberiség érdekében hiszem, hogy soha nem oly nemzetek közt, melyek mint a polgárisodás, s emberi mivelődés képviselői, s előmozditói a többi előtt világitó lámpaként haladnak.

Midőn a capitolium párkányzatáró leértünk, a

hátulsó kapun keresztül az épület mögötti oszlopzatos emelttére jutottunk, honnan a széles lépcsőkön a kertbe haladtunk le. Én pedig azon fehér márványhulladékaiból, melyből a capitolium két nagy oldalszárnya épittetett, nehány darabot eldugtam azon czélból, hogy azt mint az uj világ hatalmas capitolvárosa emlékét magammal Európába hozzam.

A capitolium után Washington legnevezetesebb épülete az ugy nevezett fehér ház. (White house). Ez sem nem nagysága, sem nem pompája miatt hanem arról nevezetes, mivel az egyesült államok illető elnökök székhelye.

Meglehetősen alkonyodni kezdett már midőn e ház kertje és udvarába jutottunk. Nyitott ajtók vezettek mindkettőbe, s mivel senki sem állta utunkat, elég időnk volt az egész épületet környezetével együtt háboritlanul megtekinteni. Fehér homokkőből egészen disznélküli modorban van épitve, s igen csekély terjedelmű, ugyhogy mind két tekintetben jóval tulteszmek rajta a mi főuraink falusi lakai. Déli homlokzata, mely a kert és Potamac partjai felé néz, joniai oszloploktól emelt félköralaku térfokkal bir, melyre földszinről két félköralaku lépcsőzet vezet; északi homlokzata négy joniai oszloptól emelt csarnokot képez mely alatt a fogatok szoktak megállani, s az épület főbejárása nyilik.

A házat köritő kertnek kedves fekvése, s kies rendezése van. Az egész épületet, s kertet keresztülkasul jártuk, a nélkül, hogy bárkivel is találkoztunk volna, ki nekünk némely érdekesebb tudni-

valóról felvilágositást adhatott volna. Még kevésbbé lehete itt őr vagy csendőrnek szinevilágát is látni, ki a kiváncsi vándorra a nyers „arretez vous, il n' est pas permi d' entrer (megálljon, nem szabad bemenni) megszólitással mordult volna. Akadályozatlanul jutottunk a bejáró ajtóhoz, s ha oly késő nem lett volna — épen gyujtogatták a lámpákat — az épület bensejébe is belépünk, a nélkül hogy valakivel találkozunk, ki csak azt kérdezte volna, mit akarunk. Mig minden amerikai polgár a maga lakába elzárkozik, az egyesült államok elnökének ajtai minden időben mindenki előtt nyitva állanak, s szabadon beléphet. Szerénységünk nem engedte, hogy ezen engedékenységgel ily későn visszaéljünk, s mivel Washingtont másnap reggel elhagytuk sem időm, sem alkalmam nem volt, hogy az elnöki ház bensejét, vagy Polk elnököt magát láthattam volna.

XXXVIII.

Smithsonféle intézet. Washingtonféle emlékoszlop. Kincstár. Főpostahivatal. Patent Office.

Nemcsak Washingtonnak, hanem az összes Egyesületnek legkitűnőbb intézetei közé tartozik a „Smithsonian Institution“ Ez az amerikai egyesült államok tudományos középpontja.

A Smithsonféle intézet az angol Smithson, az első northumberlandi gróf fia adományozásának köszönheti keletkeztét, ki 1829-ben Genuában gyermek nélkül halt el. Eredetileg egész, mintegy 100,000 font

sterlingből álló vagyonát még halála előtt több évvel a londoni „Royal Akademy"nak rendelte azon kikötéssel, hogy ezen összeg kamatai tudományos ismereteknek az emberiség közti terjesztése, s előmozditására forditassanak, s ezen alapitvány örök időkig az ő nevét viselje. A Royal Akademy ezen szép alapitványt azon okból utasitá vissza, mivel magához illetlennek tartá, hogy magát az alapitó bármely feltételének alávesse. Az ez által megsértett alapitó egész vagyonát nagy hazája, a hatalmas Albion legveszélyesebb vetély társának, jelesül az északamerikai Egyesületnek hagyományozá, mégpedig azon feltételek alatt, melyek alatt hazája intézetének ajánlá.

Bár az alapitvány 1835-ig onokaöccse sir James Hungerford használati birtokában maradt, ki azon évben Pisában meghalt : de 1838 jul. 1-én nemi törvényes formuságok betöltése után 515,169 dollárnyi összeg a washingtoni tanácsnak csakugyan átadatott.

Az alatt több év elfolyt mig megtudtak egyezni azon ut mód felett, melylyel az alapitó szelleme és czéljának legjobban megfelelhetnek. Csak 1846-ban, miután a tőke kamatai által 757,298 dollárra nevekedett, jöttek tisztába az intézet szervezésére nézve, s fogtak annak épitéséhez. Bár az intézet épitésére 250,000 dollár szavaztatott meg, de mivel egyszersmind azon, az intézet czélját hátráltató határozatot hozták, hogy évenként csak annyit forditsanak az épitésre, a mennyi kamatot hoz a tőke; igen természetes, hogy az épités nagyon lassan haladt előre. Azonban 1855-ben, jelesen Washingtonbani tartózkodásom

ideje alatt nagy részint bevolt végezve, s a nemes alapitó czéljának teljes mértékben megfelelhetett.

Az épület a város déli végén, annak lakott részétől meglehetős távolságban áll, s nagyon badar modorban van épitve, mely legközelebb áll a normanni épitési módhoz. 450′ hosszu és 140′ széles. Különböző alaku kilencz tornya van, s inkább több különböző időszakban emelt épületek halmazának mint egy összefüggő egésznek látszik. Ezt az alakot készakarva választották, mert ezt legkönnyebb lesz szélesittetni.

Ajánló levelemet, melyet az intézet titoknokának J. Henry urnak Europából vittem, személyesen nem adhattam át, mert J. Henry ur elutazott : tehát egy másik hivatalnok egy némethez utasitottak, ki az intézetben légtüneti kisérletekkel foglalkozott. Ő ezen szavakkal mutatta be magát: „nevem Europában történetesen igen ismert, engem Diebitsnek hivnak.“ Szives volt az intézet helyiségeit, s gyüjteményeit megmutogatni. Elsők az épület csekély területéhez mértek, nagyok, s meghatóknak nem neveztethetnek. Egy szép és pompásan butorzott hallgató terem a congressus alatti felolvasásokra szolgál, hová mindenki bebocsáttatik, ki a titoknoki hivatalnál e végre jelentkezik, s előadása tárgyát bejelenti; az előadásbani részvétért semminemű dij sem fizettetik.

A könyvtár természetesen csak most van alakulóban. Több ezer válogatott különösen természettani tartalmu könyvgyüjteményből áll, jóllehet a többi tudományok is kellőleg képviseltetvék. Midőn azon vitatkoztak mi módon kezeljék az intézet jövedelmét,

hogy az legczélszerűbben, s a nemes alapitó magasztos szellemének legjobban megfelelőleg használtassék fel; legnagyobb tetszést nyert azon inditvány, hogy a tőke kamatjának legnagyobb része, mely mintegy 30,000 dollárra, azaz 60,000 pengő forintra rug, egy könyvtár alapitása, s folytonos szaporitására forditassék, mely ily módon aránylag rövid idő alatt a világ legnagyobb könyvtárának neveztethetnék. Mert az amerikai szeret mindenről a mivel bir, s a mit tesz superlativban beszélni. Hanem ezen inditvány, az intézet alapitása czéljának komolyabb felfogása, s világosabb kitüntetése után az intézet titoknoka J. Henry ur inditványa következtében elvettetett; ki világosan bebizonyitotta, hogy a legnagyobb, s legkitünőbb műveknek egy szűk körben, s oly helyen mint Washington oriás tömegbei rakásra halmozásából nehány tudós a maga különös czéljára jelentékeny hasznot húzhat ugyan : de a hasznos ismeretek átalános terjesztése, s tudományosság előmozditása nem eszközöltetik azon mértékben, mint az az alapitó czélja és nézete volt; sőt inkább azt hiszi, hogy ezen czélt sokkal hamarább el lehet érni, ha az intézet jövedelmének egy nagy része tudományos kisérletek, s az ország kibuvárlására fordittatik. Sikerült is neki ezen nézetét érvényre juttatni, s ezáltal az ország természettudományi kisérletei nagy kiterjedést nyertek, melyek eredményei az intézet által kiadott számos iratban foglaltatnak, melyek közül több, oly diszkiadásban jelent meg, hogy nemcsak Európa legkitünőbb könyvnyomdai jelességei mellé oda

állitathatik, hanem azokat sok tekintetben feljül is mulja.

Hogy mily hévvel, s mily erőmegfeszitéssel működnek Amerikában e tekintetben is, már azon körülményből is kiviláglik, hogy épen azon időben, midőn én Amerikában mulattam, L. Agassiz tanár egy munka megjelenését hirdette, melyet ő a Smithson intézet paizsa alatt szándékozik kiadni; s mely 10 negyedrét kötetben foglalja magában mind azon vizsgálódás eredményét, mely ujabb időben a természet tudományok mezején az északamerikai szabad államokban felmutattatik.

Ugy szinte az intézetnek nemcsak könyvtárát; hanem egyéb természet tudományi tárgyak gyüjteményét is csak bölcsőben szendergőül kell tekinteni. Igen tartalmas hüllők gyüjteményét láttam benne, de az, valamint a madár gyüjtemény is ládák és szekrényekbe zsufolva áll, s igy nem csak a szemtől, de a tudománytól is elvonva vannak.

Egy természettani tára is van az intézetnek, melynél tartalmasabbat az egyesült államokban seholsem láttam.

Továbbá ezen intézet legalább 300 légtüneti állomással áll összeköttetésben, melyek az Egyesület megmérhetlen területén elszórvák, évi vizsgálodásaik eredményét beküldik. Ezen vizsgálódásokra részint az Egyesület határain és az indus kerületek mellett állomásoló tisztek használtatnak; részint az egész országban elszéledt tudósok. Sőt a vizsgálódók névsora közt még több hölgyet is láttam szerepelni, oly áta-

lános ott a közhasznu dolgok iránti érdek, hogy azért sem fáradság, sem munkától nem iszonyodnak. Csak igy lehet azt megmagyarázni, hogy Amerikában a légtüneti vizsgálódások hálózata oly tökéletesen ki van terjesztve és hogy egy országtól sem birunk oly kimeritő és pontos vizsgálódásokat, mint Északamerika Egyesült államaitól. Ezen vizsgálódások számos évek óta szakadatlanul, s egyenlő szorgalommal folytatnak, s az amerikaiak e tekintetben is tulszárnyalták Európa legtöbb országát. Hasonlitsuk csak össze például hazánkat, melyről még is feltesszük, hogy itt a tudományok iránti nagy hajlam uralkodik és hogy ebben számos tudos és iró honol; s arczpirulással kell megvallanunk, hogy e tekintetben nagyon hátra vagyunk. Alig nehány éve, hogy hazánk egy két pontján időjárási vizsgálatok tétetnek és ezek is oly tökéletlenek, s gyakran nem érdemlik meg azon hitelt, mely megkivántatik, hogy ilyen vizsgálatokból átalánosan érvényes következményeket lehessen húzni. Pedig a legnagyobb pontossággal vitt időjárási kimutatás egyedül az, melyből valamely országnak meteorologiai viszonyaira következést lehet húzni. De mi megelégszünk a naptárak és a száz éves kalendárium időjóslatával, s iróink nagyobb rokonszenvvel viseltetnek az asztal mozgás és asztalkopogás kisérletei iránt, s annak nagyobb fontosságot tulajdonitanak, mint az időjárási vizsgálatoknak, melyeknek semmi gyakorlati becsét sem képesek belátni.

A Smithsonféle intézet mindent elkövet, hogy az ország tudományos átalános mibenállásáról is pon-

tos és alapos ismeretet szerezhessen. Jelesül saját táblákat készittetett, s azokat az ország minden könyvtárához megküldte, hogy illető könyvtárak hivatalnokai vagy elnökei annak rovatait betöltvén, az intézethez ismét visszaküldjék. Ezen rovatok következőket tartalmaznak : A könyvek számát, azoknak tudomány szerinti osztályozását; az ujonnan szerzett művek számát; és az elolvasott könyvek mennyiségét a minőség kijelentésével, azaz: valjon regények, vagy politikai, tudományos, történeti és szépirodalmi tartalmuak-e? És csak ilyen módon képes valaki egy nemzet szellemi iránya felöl igazságos itéletet hozni.

Hogy mily nagy azon tudományos forgalom, melyben a Smithson intézet egyéb tudományos, jelesül europai intézetek, tudos társaságok, valamint egyes tudósokkal áll, azon számtalan nyomtatványból kiviláglik, mely valamint maga a Smithson intézet által ugy annak közbenjárására egyéb amerikai intézet által 1854-ben európai czimekre szerte küldöztetett. Jelesül dr. J. G. Flüglhez Lipcsébe Német, Holländ, Svéd, Norvég, Dán, Orosz, Belga országok és Helvecziábani elosztás végett 990 csomag. Bossange Hectorhoz Párisba Franczia, Olasz, Portugál s Spanyolországbani elosztás végett 449 csomag. Ezek közt Portugalliába annyi czim szól, mint Irlandba, jelesül egy, Spanyolországba négy. A Royal societyhez és Henry Stevenshez Londonbani elosztás végett 423 csomag. Végre egyéb czimek alatt 114, tehát összesen 1976 csomag 737 czim alatt 263 külföldi intézethez.

Már most ha a Smithson intézet létezésének ily rövid ideje alatt képes volt oly jelentékeny eredményre jutni, ezen körülmény csak reményre jogosithat bennünket, hogy hatása nemcsak Amerikára, hanem az összes emberiségre nézve évenként nevekedni fog, s az emberi nem szellemi fejlődésére nagy befolyást gyakorol. Tanuságát nyujtja ez az amerikaiaknak tudományos tekintetbeni rendkivüli izgékonyságának is; és hogy a tudomány magas jelentősége, s pótolhatlan becse, mint az emberi lélek legfőbb czélja által, mennyire át vannak hatva.

A Smithson név e szerint az emberiség mivelődési története évkönyveiben örökké fog ragyogni egy oly intézet alapitása miatt, mely kitünőleg arra van hivatva, hogy tudományt, világot, s felvilágosodást terjesszen az összes emberiségre. Reményleni lehet, hogy itt az amerikai törvény védpaizsa alatt a tudomány is szabad menhelyet talál, melyből szabadon, s akadályozatlanul harsogtathatja szavát és hogy a világnak semminemű fanatismusa, annyival inkább valamely magán érdek nem lesz képes meghomályositani azon ragyogó világot, melyet mindenfele terjeszget.

Azonban Washingtonban csekély népességéhez képest még sok számos egyéb tudományos intézet is létezik: ide tartoznak a Columbia-College, Columbian Institute, the american historical Society, egy 7000 darab könyvvel biró városi könyvtár; és végre egy nemzeti intézet „for the promotion of Science“ s a többi.

A Smithson intézettől nem igen távol áll a nagy

Washingtonemlék, melyet az amerikaiak nagy hazafioknak, Washington Györgynek, a honatyjának emelnek. Költségei szabad adakozásokból folynak össze, s magassága a jelenkor minden épületét feljül mulja. Magassága 600′ van számitva. *)

A meglevő terv szerint, mind épitészeti tekintetben, mind terjelmét tekintve a legnagyobb és legmagasztosabb emlék lenne.

Az emlék alapját egy 100′ magas és 250′ átméröjü köralaku oszlopzat képezi, melyről egy 500′ magas Obelisk emelkedik, melynek átmérője az alapjánál 70′ leend.

A kör alaku köröndöt 30 tömörrovátkolt oszlop emelendi, melyeknek mindegyike 12′ átmérőjű és 45′ magas. Ezek fölött egy 20′ magas párkányzat (Fries) emelkedik, melyet 15′ magas karozat (Balustrade) koszoruz.

Az oszlopcsarnokba való bejárást egy hármas oszlopsorozattól (mindegyik sorban négy oszlop áll) emelt pompás kapuzat képezi. Számos széles és szép

---

*) Mint tudva van a kölni főegyház tornyai lennének az ó világ legmagasabb épülete, ha t. i. valaha elkészülnének. Magassága 500′ van téve. Mikor érik el ezen magasságot, ki merné azt meg határozni. Valószinü azonban, hogy a Washington emlék régen készen fog állani, midőn még az egyik torony is messze álland még magassága tetőpontjától.

A Sz. Péter kuponi kereszt csucsa 487 lábnyira emelkedik fel a tér fölött, melyen a templom áll. Az István torony 428′ és a legmagasabb Piramis Egyptomban jelenleg nem nagyobb 456′-nál, holott eredetileg 800′ magas lehetett.

lépcsőkön juthatni ezen kapuzathoz, mely fölött négy lótól vont diadalkocsi büszkélkedik, s e kocsiban Washington mint győző, de nem mint az ős Rómában legyőzött népek, hanem egy nagy megszabaditott és teljesen önálló nemzet győztes bajnoka ül, körülvéve a béke, harcz és szabadság jelvényeivel.

Ezen kapuzaton keresztül juthatni a köröndbensejébe, a szentélybe, melynek közepén egy 70′ átmérőjü oszlop, mint az Obelisk legalsó vége, emelkedik. Ezen körönd az egyesült államok dicstemploma. A magas boltoszlopoktól környezett fülkékben azon hősök márvány szobrai diszelegnek, kik a függetlenségi háborúban magukat kitüntették.

Az Obelisk csúcsa alatt ötven lábnyira egy egyszerű fényesen ragyogó csillag fénylik, „mint Washington dicsőségének jelképe, melynek fénye épen oly kevéssé mulékony, mint az ég boltozatán ragyogó siriusé.“ !!

Ezen legnagyobb s legmagasztosabb emlék, mind azok közt, melyeket valaha egy tábornoknak polgártársai emeltek, ki fegyverét csak azért vonta ki. hogy nemzete függetlenségével annak örök békét teremtsen, mint mondják, csupán önkénytes adakozásokból fog emeltetni. Az Egyesületnek nemcsak egyes államai, társulatai és polgárai versenyeznek ajánlataiknak ezen nemzeti emlékrei benyujtásában; sőt több europai fejedelmek, igy például az orosz czár, török sultán, s ő szentsége IX. Pius pápa is kimutatták az amerikai nemzeti emlékiránti rokonszenvüket, s tiszteletüket tetemes ajánlatuk által. Az üres Obelisk

falába márványtáblák lesznek mélyesztve, melyekre az egyes adakozók nevei vésvék, hogy ekép adassanak át az örökkévalóságnak.

A Washingtonemlék épitése gyorsan halad előre. Azon idő alatt, hogy Washingtonban tartózkodtam, a rotondának már nagy része készen állott, és mivel az ajánlatok az Egyesület minden részéből gyorsan folynak be, reményleni lehet, hogy annak befejezése kevés évek alatt befog következni és a Washingtonemlék egész dicsőségében állani fog, mint egy nagy és szabad nemzet méltó emlékoszlopa, melyet hálája hangosan szóló jeléül legnagyobb s legönzéstelenebb polgárjának örökitő emlékül állitott. Washington nem volt lángszellem, s talán nagyvezéri tulajdonokkal sem birt, hanem a legtisztább, s legönzéstelenebb jellem volt, mely valaha egy nemzet sorsát igazgatta.

A Washingtonemléknek olyan állása van, hogy mind az elnöki ház, mind a capitól homlokzatával szemközt áll, azért mind az elnöknek, mind a képviselőknek állandó emlékeztetésére szolgál, hogy őket a halhatlan polgártárs magas erényeire intse.

A Washingtont diszesitő több kitünő államépületek közül kiemelendők még:

A kincstár. (Treasury) egy fehér márványból épitett két emeletes hatalmas épület. A 170 láb hoszszuságu főhomlokzatán két fehér márványból készült oszlopsor áll, mely az Athenei Minerva Polias temploma mintájára van készitve. Keleti homlokzata ellenben 340′ hosszu. Az egész homlokzat hosszában

42 fehérmárvány oszlopról emelt fedezetű térfok nyulik el. A bejárásokhoz vezető lépcsők is mind fehérmárványból faragvák, s az egész épületet diszes vasrács övezi. Ezen épületben honol a pénz, had, kül és belügyminiszterium osztálya. Feltünő volt az, hogy az épület és osztályok őrizetére felállitott őrt seholsem lehete látni, sőt még a hadügy osztályában sem látható csak egyetlen egyenruha is. Az amerikai katona amerikai polgár, s szolgálaton kivül mindig polpári öltönyében jelenik meg. A Porte au epée nem ad más polgár fölötti előjogot, annál kevésbbé nagyobb tekintélyt. Alig találom szükségesnek emlitenem, miszerint a hadügyi osztály mindig a polgári hatóság alá van rendelve és az csak végrehajtó keze azon parancsolatoknak, melyek a polgári hatóság hivatalából kijőnek.

A főpostahivatal (General Postoffice) az előbbi épülettől nem messze egy szintén fehér márványból emelt két homlokzatu épület, melyek közül az egyik 204′ és a másik 102′ hosszu, s mindegyik corinthusi modoru oszlopsorzattal van diszesitve. A földszint fölött két emelettel bir, mindegyikben 27 hivatal, melyek mind a folyosóra nyilnak, s utasitó felirattal ellátvák. Az Egyesület minden részéből itt gyülnek össze azon levelek, melyeket bármely okból illető czimökre nem lehete kézhez szolgáltatni, valamint azok is, melyekről a postajegy (Briefmarke) hiányzik. Ha két hó alatt vissza nem követeltetnek, azon esetben felnyittatnak, s ha nyomába lehet jőni irójuknak, visszaküldetnek, ellenkezőleg elégettetnek. Az ame-

rikai levélforgalomról könnyü fogalmat szerezni, ha meggondoljuk, hogy a washingtoni főpostahivatalnál minden évnegyedben legalább egy millio ilyen levél gyülik össze, melyet a czimzettnek nem lehete kezéhez szolgáltatni. Az Egyesült államokban csak egyetlen 3 cents levéldij divatozik.

A Patent-office egy szintén tömör gránitból épitett pompás és meglepő épület. Fő homlokzatán az Athenei Pantheon modorában épitett kapuzat áll, melyen keresztül nagyszerüsége által elragadó márványcsarnokba jut az ember. Innen egy kettős lépcsőzet az épület felső emeletébe vezet, mely az épület két szárnyát elfoglaló roppant két teremből áll. Az egyiknek nemzeticsarnok (National-Gallerie) a neve. Ha belép az ember, valósággal nem tudja : valjon természeti, régiségek, vagy ritkaságok csarnokába lépett-e. Gyakran a legkülönbözőbb tárgyak ugyanazon szekrényben egymás mellé s egymásra zsufolva találhatók. Ásványok, csigák, kagylók, klárisok, héjjasok rend, és rendszer nélkül; majd indiai, egyiptomi, kinai, neuseelandi mű- és természeti termékek és régiségek, madarak, emlősállatok és állattani tárgyak a legtarkább vegyületben egymásra halmozvák. Számos ősvilági elefántfog, mammuth és rinoczeroscsont egymásra hányva, s zsufolva, mint valamely özönviz előtti állatok csontházába látható itt.

A második teremben szabadékos műszerek, gépek és szerszámok mintái tartalmas gyüjteménye található. Azon szekrények, melyekben felállitvák, czélszerűen vannak ugyan szerkeztve, s két sorban nyúl-

nak át a teremen, habár a kiállitás a tárgyak módnélküli zsufoltsága miatt meglepő s benyomásosnak nem nevezhető is. Ugyszinte e gyüjtemény czélszerű használata azon szempontból is hátrányos, mivel nem rendszeresen, hanem időkor szerint van rendezve, miáltal a tárgyak áttekintése nehezittetik. Ezenkivül a teremet még egy nagy s széles karzat is follya körül, melyen hasonló szekrények állanak, melyek szinte különböző nemű mintákkal vannak megtöltve. Miután a magában véve oriás épület a szabadékos minták évről évre mértani fokozattal szaporodó száma miatt szűk lett, egy uj szárny fog hozzá épittetni. Annyi igaz, hogy ezen intézkedés minden szakemberre nézve igen nagyon érdekes. Hű képben állitja szem elé az amerikaiaknak müszerek és gépek kitalálása és javitásábani izgékony munkásságát, melyeket nagyszerű iparuk fejlesztésére használnak.

Megjegyzésre méltó, hogy mindezen államhivatalok meglehetős számos tisztviselői csak négy évig, azaz : csak az elnök koronkénti hivataloskodása ideje alatt maradnak hivatalukban, s annak változtával mindnyájan kilépnek. Azt hinné az ember, hogy mindezen államhivatalnoknak egyszerrei változása jelentékeny hátramaradást eredményezhet, a mennyiben a kormányzat mesterségét is csak gyakorlat és tapasztalat által lehet betanulni. Habár ezen állitás Europa legtöbb államában érvénynyel birhat is, de Amerikára nem alkalmazható. Egy oly államban, hol a municipal rendszer oly magas fejlődési fokon áll; hol az öszszes kormányzat az egyes helyhatóságoktól kezdve az

Egyesület központi kormányáig a nép kezében van; hol minden a nép szeme előtt, s annak jóváhagyásával történik : ott minden időben, s a nép minden rétege közt található elegendő egyén, kik bármikor kormányra léphetnek, s azt igazgatni képesek. Ehhez járul még a kormányzatbani nagy egyszerűség és az amerikai hajlékonysága, s Proteustermészete, minél fogva ő a legrövidebb idő alatt minden uj helyzetbe, uj üzletviszonyba bele tudja magát alkalmazni. Ő fiatal korától fogva hozzá van szokva a különböző keresetágak hajhászásához, ennél fogva sohasem jő zavarba, ha egy uj üzletpályára lépni kényszeríttetik.

A város többi intézeteit, mint például a nemzeti csillagászda, hajógyárak, Columbia-College; ugyszinte a közel fekvő Georg-town és Alexandria; továbbá a Washingtontól 15 angol mföldnyire távoleső „Mount-Vernon“ Washington György egykori birtoka, most nyughelye, melyhez minden amerikai szent borzadálylyal zarándokol, hogy azon egyszerű siremléket láthassa, mely azon férfiu földi maradványait fedi, ki Amerikának szabadságot adott — mind ezeket látni s meglátogatni időnk rövidsége, mely Amerika fővárosábani mulatásunkra jutott, nem engedte.

De azért, mielőtt az amerikai szabadság székvárosát elhagynám, lehetlen azon megjegyzést nem tennem, hogy az Egyesület egyetlen városában sem gondoltam oly kinos érzettel az amerikai szabadság szégyenfoltjára, a rabszolgaságra, mint épen Washingtonban, a szabadság bölcsőjében, melyre oly büszke

az amerikai. Seholsem találtam annyi rabszolgát mint itt, s bár derült arczukon, jóltáplált, erős, jólruházott testükön nem viselték is a nyomor vagy durva bánásmód bélyegét : de azért a rabszolgaság csupa gondolata lázitó érzeményt költ minden emberszerető kebelben. Valójában guny gyanánt hangzik, ha látjuk, s halljuk, hogy az uj világ Capitolvárosában, honnan Amerika szabad polgárainak határozatai a világ minden szögletébe sebes szélszárnyakon terjednek, a rabszolgaság az amerikai polgárisodás és amerikai emberség szégyenfoltja törvény által szentesittetik, s azon politikai tulnyomóság minden eszközeivel, melyet az Egyesület dele észak fölött érvényesiteni képes, életben tartatik. Habár bizonyossággal jósolhatjuk is, hogy ily természetellenes, s az emberi érzést teljes mértékben sértő állapot tartósan nem állhat fenn : de azért végét mégsem láthatni be, s attól lehet tartani, hogy a rabszolgaság kérdése, mint idáig, ugy jövendőben is jelentékeny összeütközésekre szolgáltat ürügyöt dél és észak közt, mi által Északamerika államléti egysége komolyan veszélyeztethetik.

XXXIX.

Washingtonból Philadelphiábai utazás. Philadelphia. Girard-College.

1855 september 12-én reggeli 7 órakor hagytuk el Washingtont, hogy Philadelphiába utazzunk, mely város mint nagyság, ugy gazdagság, forgalom és ér-

telmiség tekintetében jogosan tartatik az Egyesület második városának.

Azon vaspálya, mely Philadelphiába vitt, még egyszer átröpitett Baltimorén. Az egész vonalon észre vehető, hogy huzamosabb idő óta mivelés alatt álló földön utazunk : ámbár sok helyen igen terméketlen és száraz vörös homok s kavicsboritotta, s ezért széles területen csak fenyvest, és hangafát lát a szem. Ugy látszik, hogy ezen homokkő csillárpálakövön terül, mely itt hosszu területen tünedezik föl, s több vagy kevesebb mennyiségű ősmeszet (fehér márvány) rejt magában. Igen csilladús, s ugy látszik, hogy a baltimori és philadelphiai lakházakhoz nemcsak elegendő diszesitési, hanem épitési anyagot is szolgáltat.

Philadelphia Uj-York után elvitázhatlanul az Egyesület legnagyobb és legszebb városa, s pompa, népesség, s nagy városias élet tekintetében kevéssel áll ennél hátrább, s a Hudson folyam partjáni vetélytársa csak az ujabb időkben szárnyalta túl. Amerika minden nagyobb városa közt Philadelphia van legszabályosabban épitve. Minden utczája egyenes szegleten metszi egymást, s elegendő tágas, hogy a legélénkebb forgalom is akadály nélkül mozoghat. A város Schuylkill és Delaware folyamok mellett szélesen terjedő sikságon áll, mely folyamok közül az utóbbi hasonnevü öbölig terjed. Philadelphia lakóinak száma az 1850 évi összeirás szerint 408,000 lélekre rugott.

Az Egyesület legnagyobb és legpompásabb szállodájába, a Girard-house-ba szállottunk. A szállodának mind nagyszerű csarnokában, mind az utczára

néző térfokán szakadatlanul zsibongó élet nyüzsgött, s folytonosan jövő menő embertömeg hullámzott. Ez a város leglátogatottabb s élénkebb részében, a kilenczedik és az ugy nevezett Chesnutstreet utcza szögletén fekszik, mely Philadelphia Broadwaya (széles utczája). Mindjárt megérkezésünk után a Chesnut utczán tett sétánk alatt nemcsak az ott zsibongó forgalom élénksége, hanem kitünőleg az ott lévő boltok nagyszerűsége és pompája különösen meglepett bennünket. Elálmélkodik az ember az óriás rakodák zsufoltságán, s gazdagságán. A legszebb pipere és ékszer művek, minőket a legkeresettebb párisi izlés nyujthat, szobrok, tartalmas képtárak, műkereskedések, minőket London és Uj-Yorkon kivül seholsem láttam, nagy mennyiségben találhatók itt. De legjobban feltüntek a túl gazdag és óriás szőnyeg rakodák, melyek közül egyetlenegyben több portéka van, mint a mennyit Magyarország minden kereskedése együtt véve képes felmutatni; s ugy hiszem, hogy tulzás nélkül kimondhatom azon állitást, miszerint Philadelphia csupa szőnyegre nézve sokkal nagyobb üzletet tesz, mint az összes ausztriai birodalom. Mindenütt a hova csak a szem villan, végetlen gazdagság, pénzeszköz bőség, s határtalan világforgalom szóló tanuit látja az ember. Hogy mily nagy lehet a város nevekedése, s Philadelphia népességének naponként dagadó szaporodása, azon körülményből kivilághlik, hogy a város népessége 1800-tól 1850-ig 70,000-ről 400,000-re szaporodott, tehát csaknem meghatszorozódott.

A következő nap, september 13-a, a város ki-

tünő épületei, s nevezetességei megtekintésére vala szentelve.

Lépteinket legelsőben is azon magasztos, s emberbaráti intézet fele irányoztuk, melyhez hasonlót a világ nem képes felmutatni. Azon nevezetes s pompás árvaintézetet gondolom, mely alapitojáról „Girards-College“ nevet nyert. Kissé a városon kivül esik, s mintegy 45 holdnyi tért foglal el. Bizonyos Girard István nevű philadelphiai emberséges polgár alapitotta, ki 1831-ben halt meg, s e czélra 2,000,000 dollárnyi tőkét hagyományozott. Ezen tőke egy része a megkivántató épület emelésére határoztatott, a másik fele tőkésittetett, hogy azon tőke kamataiból az intézet kiadásai, s idővel netalán megkivántató szükségei fedeztethessenek. Azonban minden emberbarátra nézve igen érdekes lehet megtudni, hogyan járt el a végrendelet foganatositására kinevezett bizottmány, hogy a végrendelkező nézetének kellőleg megfelelhessen. Amerika egyik legkitünőbb nevelője, mint egyszersmind az intézet megválasztott elnöke azon megbizással Europába küldetett, hogy ott azon országokat beutazza, melyek tudományos, tan, de leginkább nevelési intézeteik tekintetében az első helyet foglalják el. A választás Dallas-Bache Sándorra esett, ki e czélból Angol, Franczia, s egész Németországot beutazta, azoknak minden nevezetesebb intézeteit meglátogatta, az ott divatozó tanitási és nevelési elveket szoros vizsgálat alá vette, s három évig tartó Europábani tartózkodása után igy fogalmazott megbizói számára egy értesitvényt, mely nyom-

tatásban vastag kötetet képezett és az intézet szervezésének alapköve lett. És csak ezután fogtak a terv kiviteléhez, felépittették az intézetet, kinevezték az intézetbe megkivántató tanitó személyzetet, s vettek föl növendékeket.

Az egész intézet egy fő és négy mellék épületből áll. A főépület fehér márványból a Pantheon legizletesebb modorában van épitve. Mélysége 218′, főhomlokzata 160′, melynek magassága 97′. Mind a négy oldalán 34 rovátkolt pompás, corinthiai fejzettel ellátott márványoszloptól van körülvéve. Homlokzata áll 8, az oldalak 10 oszlopzatból. Mindegyik 55′ magas 6 láb átmérővel. Az épület többi része is tömör fehér márványból épittetett, s teteje szintén tömör márványtáblákkal van fedve, ugyhogy fehér márványon kivül egyéb anyag az egész épületen nem látható.

Ez a középépület csupán a tanitásra van szentelve. A hallgató termeken kivül ebben áll az intézet könyvtára, a tanárok üléstereme és az iroda.

Midőn az intézet bejárásához értünk, egy ajtónálló fogadott bennünket, ki belépti jegyet nyujtott át, melylyel midőn az intézet falain belől jutottunk, azt mindenfele keresztülkasul bolyonghattuk, mindent tetszés szerint megtekinthettünk, a nélkül, hogy valaki kérdezett, vagy feltartóztatott volna.

A legfelső emeletben vannak a hallgató teremek, melyek a szó valódi értelmében teremek, mert nagyok, tágasok, magasak, világosak és szellősek. Ajtaik, ablakaik oriásiak és a terem a szükséges taneszközökkel gazdagon fel van szerelve. Minden tanitvány számára van

egy zöld posztóval bevont különösen elkülönözve álló, kifényesitett mahagoni iróasztal. Több ilyen iróasztalt kinyitottunk, hogy tartalmukat láthassuk, s fiokjukban békés egyetértésben feküdtek a gyermekek tan-ireszközeik és játékszereik egymás mellett. Könyvek, tollak, irón, vonalzó a lapta, faragvány, skatulyák és almák mellett. A mellékteremben, mely a másiktól csak egy szárnyajtó által vala elválasztva, s melynek egyik szárnya nyitva állott, épen tanitás tartatott. Benézhettünk, s láttuk a mint a kicsinyek ott ültek iróasztaluk mellett, mig egy nő oktatta őket. Egyszer már figyelmeztettem olvasóimat, miszerint az egyesült államokban közönségesen bevett szokás a kis gyermekeket leányok vagy asszonyok által tanittatni. Nevelési szempontból ezt én igen czélszerű intézkedésnek tartom. A nők gyöngédebb s szelidebb lelkülete, kiknek természetszerű hivatásuk különben is a gyermeknevelés, kikre eredménydusabban lehet hatni érzelem, mint értelem által, sokkal hivatvább e czélra, mint a férfi nyersebb és zordonabb természete.

Innen az épület tetejére lépdeltünk fel, mely szintén fehér márványnyal van fedve, s gyönyörű kilátással kinálkozik a nagy városra, s közel környékére.

A főépület két oldalán a négy melléképület áll. Ezekben a növendékek, tanitók, tanitónők, és többi személyzet lakai vannak. Az egész háztartásról csak nők gondoskodnak. Egy azok közül körülvezetett bennünket az épület azon részébe, mely a növendékek szobáit foglalja magában. A gyermekek mindegyik háló kamarájában négy ágy áll, s ezen kivül semmi

egyéb butor, mert ezek csak alvásra, nem pedig nappali tartózkodásra szolgálnak. Még a felöltözködésre is közös terem van, melynek egész fala hosszában két nagy medencze nyulik el, mely vizzel meg töltetvén közös mosdó edényül szolgál.

A gyermekek ruhái és fehérneműi tartására különös ruhatárak szolgálnak. Az azokban lévő szekrények rekeszekre vannak elosztva, melyek számokkal ellátvák, ugyszinte a gyermekek ruhái és fehérneműi, melyek mind egyformák, egyszerük, de finomak és tiszták. Ünnep és vasárnapokra sárga nyomott gombokkal ellátott buzavirágszin finom posztó felöltőjük van. Az intézet elfogadó tereme igen pompásan van butorozva, s finom szőnyegekkel bevonva.

Az épület felosztása 500 növendékre van számitva. Azonban látogatásunk ideje alatt csak 320 gyermek volt benne. A mellék épületekkel összekötve terjedelmes kertek nyulnak el, melyek részint a gyermekek testgyakorlati leczkéikre rendelvék, részint virág, gyümölcsfa és konyhanövényekkel beültetvék, s a növendékek ápolására vannak bizva. Midőn az intézetet elhagytuk, a ház kapusától magunkkal hoztuk az intézet történetét s leirását, egy kisded vörös angolvászonba kötött könyvecskét, melynek első lapján Girard István az emberséges philadelphiai egyszerű polgár arczképe diszeleg, ki ezen emberbaráti intézet alapitása által nagyobb érdemeket tett az emberiségre nézve, mint sok ezeren, kiknek neve a világtörténetben feljegyezve áll, a nélkül, hogy csak egyetlen tettet követtek volna el, mely az emberiség jólé-

tére szolgált. Egy második Filep, s annak hadvezére Alba, egy XIV. Lajos sat. az emberiség történetében mint nagy férfiak ragyognak, holott egyetlen egy tettöket sem tudunk, mely az emberi nemre áldást hozott volna; ellenben eleget, mely nyomort és inséget és kétségbeesést árasztott egész földterületekre, s virágzó városokat puszta sivatagokká változtatott.

Girard árvaintézete Philadelphiában a legszebb legmagasztosabb emlék, melyet egy egyszerű polgár valaha az emberiség nemtőjének állitott.

Girard István egy déli Francziaországból közönséges tengerész a mult század vége fele vándorolt Amerikába, hol is Uj-Orleansban telepedett meg, hol a nyugati Mississippi melletti indusokkal való cserekereskedés és egyéb szerencsés üzletek által magának jelentékeny vagyont gyüjtött. Idővel Philadelphiába huzodott, hol mind takarékossága, mind okos számitása által már eddig is meglehetős vagyonát oly rendkivülileg megszaporitotta, hogy midőn 1831-ben örökösök nélkül elhunyt, 8,000,000 dollárnyi adósságment vagyont hagyott hátra. Ezen vagyon legnagyobb részét jótékony alapitványokra hagyományozta, azok közt 2,000,000 dollárt az árvaintézetre.

Ezen intézetnek gyakran szemére lobbantották, hogy szegény árvákra nézve, kik a közéletben igen szerény állapotra tarthatnak igényt, igen fényüzőleg van rendezve, miáltal ezek kényelmes, részint fényüző élethez szokván, majd mikor a gyakorlati életbe kilépnek, csak vonakodva vetik alá magukat a nélkülözéseknek, melyek rájuk várakoznak, s ezáltal csak a

jövő elégületlenség csirája gyökereztetik meg bennük. Én részemről teljességgel nem osztom e véleményt. Amerikában, hol minden embernek annyi az értéke, a mennyit tud, a mennyire képes, csak arra ügyelnek hogy alkalom szolgáltassék az ifju embernek valaminek alapos megtanulására, és hogy magát gyakorlati használható emberré képezhesse; és az az életben s polgártársai közt bizonyosan azon állásra fog vergődni, melyre tehetsége s ismereteinél fogva hivatva van. Én nem láthatom be, hogy egy szegény árva miért ne részesülhetne ugyan azon nevelés és oktatásban, melyben minden más. Hogy Girard-College növendékei el ne puhuljanak, s naplopó élethez ne szokjanak, arról gondoskodva van. Az intézetbeni életmodjuk tisztességes ugyan, de egyszerű, s idejök a tanulás, munkálódás és szórakozás közt czélirányosan van felosztva.

A végrendelet egy különös záradéka, melyet több oldalról megtámadtak, s többször eretneknek mondtak, minden, bármely különös vallásfelekezet hittana tanitását kizárja az intézetből, s eltilt minden lelkészt, bármely vallásu vagy felekezetű legyen, az intézetnek még csak meglátogatásától is.

Bármily különcz, bármily kárhozatosnak lássék is a mi (európai) szempontunkból ez a végrendeleti záradék : de a kizárolagosan amerikai viszonyoknál fogva alaposan menthető.

Miután jelesül Amerikában minden keresztyén vallásfelekezet teljes joggal bir, s egyik a másik fölött előjogot nem bitorol : tehát Girard tökéletesen a tör-

vény szellemében cselekedett, a midőn bármely felekezet különös vallástanitását az intézetből kizárta. Más nyilvános intézetekben a vallástanitás a szülék gondoskodására van bizva és a gyermekek az iskolában csak a keresztyén moral átalános elveire, s Krisztus tudományának alapvonalaira tanittatnak az uj szövetség alapján. Ez Girardnak végrendeleti akarata is. Ő csak valamely felekezetnek különös, egy oldalu, gyakran a valódi keresztyénség emberbaráti szellemével összeütközésben álló tanait zárja ki, ellenben azt kivánja, hogy a növendékek a valódi moral alapelveire, mely legszilárdabb s egyetlen alapja minden vallásosságnak, valamint a tiszta keresztyénség főtanaira, melyek a különböző felekezetek pártczéljaiktól tisztitvák, oktattassanak, hogy akkor, ha értelmük kellő érettségére jutottak, előitélet, s szellemi elfogultság nélkül azon felekezethez csatlakozhassanak, mely meggyőződésük, s egyéni hajlamukkal legjobban megegyez. Ugy szinte azon tilalom által, mely egyetlen lelkésznek sem engedi meg bármely felekezethez tartozzék is, az intézetnek csak meglátogatását is. Ez által csupán a téritgetés mérgének akart Girard gátot vetni, mely annyi különböző keresztyén hitfelekezet közt annál nagyobb bigottsággal űzetik, minél szabadabb a hatáskör, melyben a különböző felekezetek hitvallói mozoghatnak. Leheletlen volna gátolni, hogy azon hajlékokban, melyek a védtelen ifjuság nevelése és erkölcsi kiképzésének szentelvék, a különböző felekezetek képviselői közt örök harcz villongjon, mely az ifju keblek fölötti győzelemért küzdjön. Valjon ez

a növendékek ugy erkölcsi mint vallásos kiképzésére előnynyel birna-e? annak megitélését tapasztaltabb és előitélettől ment emberekre bizom.

XL.

Fairmount Vizvezetés. Gazdasági kiállitás. Laurelhill-Cemetery. Penitentiary. Nyilvános sétatérek. Virág és gyümölcs kiállitás. Philadelphiai Opera.

Girard árvaintézetétől azon nagyszerű vizművekhez mentünk, melyek Philadelphiát, valamint ezen város minden házát a Schuylkill kristálytiszta vizével ellátják. Ezen vizművek neve Fairmount Waterworks, s a város tőszomszédságában állanak. A viz, a helyett, hogy másutt gőzgépek, itt magának a Schuylkillnek vizereje által nyomatik a folyam felszine fölött 100′-ra emelkedő nagy vizmedenczékbe, melyek 6 holdnyi területet foglalnak el. A Schuylkill mozgató ereje az által eszközöltetik itt, hogy egy ágnak vizét egy zárgátról hat óriás vizi kereken zuhogtatják, mely forgató ereje által a nyomószivattyukat mozgásba hozza. A vizművek 450,000 dollárnyi költségbe kerültek, mely kiadás azonban dusan visszafizettetik azon nagy előny által, melyet a város lakói e vizvezetés által élveznek. Egy vezetőcsőért 5 dollárt fizetnek, melyért egész éven át a mennyi tetszik annyi iható folyamvizzel láttatik el minden ház. Minden philadelphiai házban van legalább két, legtöbben 4=5 veze-

tőcső, melyért évenként 20—25 dollár fizettetik a Fairmount vizvezetésnek.

A viztartók 100 lábnyi magasságban emelkednek fel a Schuylkill vizszine és 60′-ra a város legmagasabb része fölött, s egy halom szinlapján állanak, mely térfokulag elegyengetve környékével együtt kellemes sétatérül szolgál Philadelphia lakóinak. Ez ugyanis szabályos kies kertté alakittatott, hol a buja levelű fák hűs árnya alatt, és a közel vizművek zugó moraja közt andaloghat és a tulforró nyári napokat eltöltheti az ember. A számos vizmű, mely a sétáló tömeg élvezetét emeli, a nyári nyomasztó légnek kedves hüst s nemi éltető nedvességet kölcsönöz. Azon sziklacsoportok, melyek itt csaknem függőlegesen emelkednek a vizmedenczék széleig, s nagy részint bujazöld kúszó növényekkel boritvák, emelik a kellemes sétatér festői szépségét; és egy fehér márványból készült szép emlék, melylyel Philadelphiának gyermekei valódi érdemeit s polgári erényeit mindig nagyra becsülni tudó községtanácsa, hálából ezen vizművek pompás játékán andalgó philadelphiai polgárt, folytonosan azon férfiu érdemeire emlékezteti, ki a várost legjobb viz bőségével látta el.

Fairmount vizműveitől a Schuylkillen keresztül egy lánczhid vezetett azon helyre; melyen a „Pennsylvania Agricultaral Society“ által rendezett gazdasági tárgyak kiállitása vala látható. Ezen kiállitás után fogalmat lehete szerezni azon nagyszerű mérvről, melyben Amerikában minden űzetik. A kiállitás területe legalább is negyven holdnyi térföldet foglalt

el. Közepén egy versenypálya, mely körül a földmivelés és háztartás különböző eszközei tulságos menynyiségben és választékkal valának kiállitva. Nemcsak a földmivelés, kertészet, gyümölcsfa-tenyésztés minden kigondolható terményei; nemcsak a mező-gazdászatban előjöhető minden állat, számtalan fajuk különböző fokozatával; lovak, tehenek, bikák, juhok, mindennemű szárnyasok: hanem minden gondolható mezőgazdászati és háztartási eszközök, a legbonyolultabb cséplő-géptől kezdve le a főzőkanálig, rendszeres sorozattal valának egymás mellett felállitva. Egyszersmind ugy vala intézkedve, hogy több bonyolult gazdasági gép egymást váltva, folytonos munkásságban volt: ugyhogy, mind a használati módról, mind az ereje képességéről szemlátomást meg lehete győződni. A látogatók részvétét egy rögtönzött futtatás is emelte lovon mint kocsin, de leginkább csak trappban.

A kiállitás lajstroma, mely egyszersmind a hely térképét is mutatta, a különböző tárgyak 2599 számáig ment. Sept. 11—14 tartott, s évenként ismételtetik.

A gazdasági kiállitástól a vizművekhez tértünk vissza, hogy onnan a Schuylkillen fel s alá zugó számtalan gőzös közül valamelyiken kirándulást tegyünk a várostól mintegy 3½ angol mérföldre fekvő nevezetes „Laurel-Hill" temetőhöz. Ezen folyam partjai valósággal kieseknek nevezhetők. Csak alig észrevehetőleg emelkedő halmok szakadatlan lánczolata, melyet buja zöld fed és sürü lombozatu méltóságos fák nőttek be, melyek különböző szinű árnyéklatuk

által emelik a vidék kiességét, meglepőleg nyulik a kristálytiszta folyam hosszában, melynek sötét kékje szinte versenyez a fellegtelen égszinével. A pompás rendezése által elhirhedt temető 20 holdnyi tért foglal el, s földje halmos fekvése különösen alkalmassá tette, hogy a legszebb kertté alakitassék. Óriás fák melyek tömött levelü lombjaikat árnyékolva terjengetik a szép fehér márvány, vagy vörösesbarna homokkő siremlékekre, némi ódon tiszteletes, ünnepies alakot kölcsönöznek e helynek. Az egyes családot illető pompás vasrácscsal körözött emlékek a fák sötét árnya alól komolyan intve csillámlanak elő, mig a példásan tisztán tartott, s minden lehullott faleveltől tisztogatott utak kigyócsavargással kanyarognak a halmok lejtőin. Valóban nem lehet mást mondani, mint hogy a halál elveszti itt ama borzasztó, ama idegenszerű hatását, mely akaratlanul meglep, ha a mi temetőinkbe lépünk, hol kereszterdőnél, s gyakran nem régen nyugalomra helyezett holtak ujonnan felhányt, s nagy részben dudvával benőtt elláthatlan sirsoránál egyéb alig tünik fel. Itt az elhunytak földi maradványait kellemes társaságban, kies és a szépség minden bájaival felpiperézett természettől ölelten szemléljük. Nem gondolunk itt az elporladt holtestek hamvai, s csontvázaira, csak egy számos szoborral ékitett kert nyájas képe tünik elénk. Ez a halál ujdonszerű költészete.

Mig azon uton visszatértünk, több jégrakoda mellett vitt el utunk, melyek a Schuylkill partján állanak, s tartalmuk tovább szállitás végett közvetlen a

hajókba szállittathatik. Ismét azon kikötőben szállottunk ki, melyben felültünk, s lépteinket ama hirneves pennsylvaniai államfogház felé irányoztuk (The Eastern Penitentiary). Utunkban roppant mennyiségű kitünő, s világhires pennsylvániai szénle (Anthracit) mellett haladtunk el. Ezen ásványnemű kőszén, mely Pennsylvánia állam megbecsülhetlen gazdagságát képezi; a régi világ minden eddig ismert gyantátlan köszenén tultesz jelességére nézve, ha oda nem gondoljuk is azon kimerithetlen mennyiséget, melyet gazdag bányái nyujtanak. Egy szinte érdekes sajátsága ezen pennsylvániai szénlének abban áll, hogy rajta a kövér, s kátrányos szénbei lassankénti atmenetet szemlátomást fel lehet mutatni, és hogy utóljára azon határtalan köszénteleppé változik, mely az Aleghany hegyeknél nyugatra Pittsburgig huzódik. A pennsylvániai szénle a gőzhajók legközönségesebb fűtőanyagja, még azon nagy gőzös is, mely Amerikából Európába visszahozott, folytonosan ezen tűzanyaggal fűtött.

Midőn a pennsylvániai államfogház kapujához értünk, annak kapusától minden vonakodás nélkül bebocsáttattunk, csak hogy mindegyikünknek egy jegyet adott, melyet kiléptünkkor ismét visszavett. Egyszersmind figyelmeztetett arra, hogy a belépti jegynek jól gondját viseljük, mivel a nélkül az épületből ki nem bocsáttatunk.

Mint tudva van, a pennsylvániai államfogház nevezetes, vagy tulajdonkép elhirhedt a fegyenczeknek egyes zárkákbai szigoru elkülönzéséről, valamint

a kemény hallgatási rendszerről, mely itt a fegyenczeknél gyakoroltatik. A fegyenczek sohasem látják egymást kölcsönösen és csak a börtön hivatalnokaival valamint az intézetet gyakorta látogató idegenekkel beszélhetnek.

Az épület erősen s túzbiztosan van épitve, s szökésre mondhatni még a lehetőség gondolata is el van véve. Annak terve és a zárkák szerkezete hasonlit Amerika többi fogházaihoz, azon egyetlen különbséggel, hogy az épület középpontján egy köralaku csarnok áll, melyről a folyosók zárkáikkal együtt mint sugarak indulnak ki, ugy hogy az, ki ezen csarnok közepén áll, egy tekintettel minden zárkát végig láthat. Ez-által a felügyelő mindig azon helyzetben van, hogy minden fegyenczet szeme előtt tarthat, láthatja a mi a fogház körében történik.

Az egyes zárkák épen ugy vannak szerkesztve mint a többi fogházakban. Mindenütt példátlan tisztaság és rend uralkodik, s minden zárkával kisded kert áll összeköttetésben, mely a fegyencz testmozgására szolgál, s melyet az maga mivel, virágokkal beültet sat. Ezen kivül köteles mindegyik a maga szobájában dolgozni. Azonban minden zárkát üresen találtunk, s azon kérdésünkre, hol vannak a fegyenczek, azt felelték, hogy a dolgozó teremekben vannak. Roppant mennyiségü szék és egyéb asztalos készitményt is láttunk, melyet lehetlen lett volna a fegyenczeknek saját zárkájukban késziteni; de sem foglyot, sem közös dolgozó termüket nem láthattuk, mind a mellett hogy az egész fogdát keresztülkasul barangoltuk. A

zárkák átalában kissé tágasabbak, mint a többi állam-fogházakban, igen tiszták, sőt némelyik némi fényüzéssel van rendezve. Igy egy németnek ügyesen s izletesen kifestett zárkájába vezettek, mely képek s egyéb diszitményekkel vala ékesitve. Ez' ismételt lopásért volt elzárva. Ugy látszott, hogy zárkájának kifestése s felczifrázása nagy gyönyörűségére szolgálhat. Azon zárka, melyben jelenlétünk alatt lakott, már harmadik tanyája volt melyet kifestett. Mihelyt egyet bevégez, azonnal másikat kér, s ott ujra kezdi a festést. Minden zárka vizvezetéssel van ellátva, ugyhogy a fegyencznek csak a srófot kell megnyomni, hogy minden perczben fris vize legyen. A büntető háznak egyik egészségi szempontból czélirányos és emberi szerkezete az, hogy a fegyenczek számára tágas fördőintézettel van ellátva.

A nőzárkák átalában nagyobbak, sőt gyakran egy személy számára kettő is szolgál, melyek egy ajtón közlekednek. Sok női zárka példátlan tisztasága s gondos felszerelése kellemesen lepett meg bennünket. Az ágy szép hófehér, finom gyolcscsal volt bevonva, minőt nálunk csak jobb módu polgárházaknál találhatni, hol a tisztaság életszükséggé vált és a tetszetős iránti hajlam nagyobb mértékben ki van fejlődve, mint közönségesen tapasztalni szoktuk. A zárka ezen kivül tükör, rézmetszés és más diszitményekkel vala ékesitve, s az öltöző asztalkán több könyv állott. Azon kérdésünkre, hol veszik mind e tárgyakat, azt felelték, hogy hetenkint asszonyságok jőnek látogatásukra, kik az erényre buzditják őket, s oly tárgyak-

kal ajándékozzák meg, melyek gyönyört okoznak azoknak. Ezenkivül az intézet saját könyvtárral bir a fegyenczek használatára. Már most ha ilyen fogházakat látott az ember Amerikában, pedig csaknem mind ilyen, lehetlen a legmélyebb tisztelettel nem hajolni meg oly nemzet előtt, melynek egyes, még elesett, s gonoszságuk miatt az emberi társaságból kitaszitott tagjai is birnak oly tulajdonokkal, melyek a javulásnak ép csiráját, s tagadhatlan jólétét tanusitják. Ha pedig összehasonlitjuk ezen fogházakat Európa legtöbb állama fogházaival, mely magát oly szivesen tolja fel Amerika udvar- és tanitómestereül, valóban lehetlen, hogy szégyenpir ne follya át arczunkat; és az emberiség nemtője sajgó fájdalommal tekint azon népek vigasztalan erkölcsi állapotára, melynek börtönei még ma is inkább haramia barlangok, mint javitóházakhoz hasonlitanak, s melyekből a fegyencz, kiállott büntetése után rendesen megromlottabban lép ki, mint lépett be.

Midőn a fogházat elhagytuk, már jól dél felé járt az idő és a mint haza felé siettünk a város keleti részén több Squaren (nyilvános sétatér) vitt át utunk, mely Philadelphiában nagy mennyiségben találtatik. Mind ezek szép árnyékos fákkal beültetvék, melyek közt az utak kigyótekergéssel kanyarognak, közepükön többnyire vizdus vizmedenczék állanak egy vagy több fellökődő vizsugarakkal, melyek nyomasztó nyári melegben, miről pedig hires Philadelphia, a Square levegőjét hüssé és nyirkossá varázsolják. E nyilvános sétatérek többnyire az Egyesület érdemdus

férfiai nevét viselik, mint Washington-, Franklin-, Penn-, Logan-Square s a t. Midőn ezen Square egyikén haladtunk át, nagy számu szép szürke mókust pillantánk meg, melyek részint a fákon, részint a kert füvén a körülfutosó gyermekek raja közt gondtalan s bizalmasan ugrándoztak, a nélkül, hogy egyik a másikat zavarta volna. Azon félénktelenségből, melylyel ezen különben riadós állatkák a gyermekek kezéből ettek, azt lehete következtetni, hogy az ő nyugalmuk sohasem zavartatott meg. Ugy hiszem, hogy nem tulzom, ha ezen a Squaren ugrándozó állatkák számát 200-ra teszem. E kert az ő világuk, itt élnek, itt szaporodnak a nélkül, hogy életfolyamukat a szertezsibongó embertömeg kellemetlenül zavarná. Ugy hiszem, hogy ilyen kisérletet nálunk hiába próbálna az ember. Nálunk a köz helyeken s utak melletti legszebb fáknak s ültetvényeknek sem hagynak békét, annyival kevéssé hagynának nyugalomban ilyes állatokat. Bármily jelentéktelen s kisszerű is ezen dolog, de azért jellemző árnybélyeget nyom valamely nemzet lelkületére. Valamely nemzet legelső polgár erénye a köz, második a magán vagyon iránti tisztelet.

Este felé meglátogattam a virág és gyümölcskiállitást, melyet a Broadwayon a ,,pennsylvániai horticultural Society" rendezett. Igen terjedelmes volt ugyan, de nem voltak benne sem alakjuk, sem fajukra nézve valami különös tárgyak, mint Amerikában gondolná az ember, mely a legszebb növények hazájához oly közel fekszik. A gyümölcsosztályból volt nehány szép alma, baraczk és dinnyefaj kiállitva, de ezek is

igen korlátolt mennyiségben valának képviselve, sőt körte alig volt valamire való. De a közönség részvéte mind a mellett is igen nagy volt és a kiállitás helyiségei a fel s alá hullámzó nézőtömeggel zsufolva valának. Mint mindenütt, hol Amerikában valami látni való van, itt is zene volt a közönség füle jóltartására, de ez is csak azon közönséges s már annyiszor elmondott vélemény megerősitésére szolgált, hogy az amerikai nem bir még a zene hangzatos hangjához eléggé kifejlett hallási izléssel. Ezen állitás igazságáról még jobban meggyőződtem, midőn az nap este a philadelphiai dalszinházat meglátogattam. Micsoda vakmerőség! Mayerbeer „Északcsillagát" adták, de annyira eltorzitva, hogy lehetlen volt belőle kivenni, valjon dalmű, énekesdarab, tüneményes bohózat, vagy népszinmű-e, mert dalműnek csakugyan senki nem tartotta volna e darabot. A zenekar alig húsz egyénből állott, s nehány dallamon kivül, melyet az első énekesnő énekelt, a többi csak szóvali elmondás volt. A mi még kellemetlenül hatott rám, azon körülmény volt, hogy az öltözék nemcsak hogy nem a darabhoz illő, de sőt átalában igen nyomoru és rendetlen vala. Ez az Egyesült államokban jellemző, hogy mig magánéletben igen nagy figyelmet forditanak az öltözékre, s a körül semmi költségtől sem iszonyodnak; e tekintetben a a szinpad kivánalmait egészen háttérbe szoritják. Épen ugy feltünik az minden vizsgálódónak, hogy mig a szállodák és egyéb nyilvános s magánházak épitésére s ékitésére a legnagyobb gondot forditják, a legpazarabb fényüzést s pompát fejtik ki, minőt sehol nem, s

a legpontosabb tisztaságra ügyelnek : a szinházak minden egyéb épületek közt legkevésbé tetszetősek, belszerkezetük elhanyagolt, s tisztaság tekintetében kitünő megmagyarázhatlan kivételt tesznek.

Ezen intézkedés okát semmi más módon sem tudom megfejteni, minthogy a szinház-intézet az amerikai komoly puritán szellemével nem hangzik össze, innen van, hogy sem a nép, sem a műveltebb osztály nem csüng azon olyan részvéttel, melyet ezen intézet követel, hogy magas hivatásának, mint az izlés és szellem képzőintézete teljes mértékben megfelelhessen. Amerikában egy szinjátszó hivatása még most is oly alárendelt természetű, hogy az, ha csak szellemet és tehetséget nem érez magában, senkire nézve sem hat oly csábitólag, hogy ezen kevéssé becsült és pártolt pályára lépjen.

XLI.

Isaac Lea. A természettudományok akademiája. Pennsylvánia medical college. Tudományos mozgalom Pennsylvániában.

September 14-én valahára alkalmat találtam Isaac Leával Amerika egyik kitünő tudósával öszszejöhetni. Ő ugy földészeti művei, mint az állattan körében tett buvárlatai által elhirhedt és nem csupán Philadelphiában, hanem az egész Egyesületben mint tudós nagy tekintélyben áll. Ajánló levelem volt hozzá Európából Haidinger Vilmos hires ásványtanász, és

Ausztria egyik legkitünőbb tudósától. Isaac Lea is mint Haidinger igen szeretetre méltó, barátságos és kedves agg férfiu, ki semmi fáradságot sem kimélt, hogy nekem mindent megmutathasson, s a mit kivántam utasitást adhasson, s engem tudományos munkásságának minden szüleményével gazdagithasson.

Kitűnő szárazföldi és édes vizi kagyló-gyüjteménynyel bir, s különösen az „Unio" nemet tette vizsgálódása részletes tárgyává. Ő sok ezen nemhez tartozó fajok fejlődésének egyes fokozatait különös szorgalommal tanulmányozta, s abból bebizonyitotta, hogy ezen állatok nagy száma, melyet az európai szerzők külön fajnak tartottak, nem egyéb, mint ezen állatok fejlődésük különböző fokozatin, vagy különböző nemben. E czélra fáradatlan szorgalommal az Unioosztály minden ismert faját fokozatos fejlődése korszakaiban nagy mennyiségben gyüjtötte össze, hogy nézetének alaposságát ezáltal bebizonyithassa. Jelesül gazdag volt az ő gyüjteménye Északamerika édesviz puhányaiban, melyek közül az Óhió és Mississippiből valók leginkább erősségük s tömörségük által tünnek ki, annyira, hogy e tekintetben közel állanak a tengeri kagylókhoz.

Isaac Lea ezen kivül több vörös homokkő pala lappal is bir óriás őskori gyikok lábnyomataival, mikről ő különös értekezéseket irt, melyek közűl több diszkiadásban jelent meg. Azon kérdésemre, hogy ki veszi Amerikában az ily különösen természettörténeti tartalmu műveket, miután az ilyen munkák olvasókörének nagyon korlátoltnak kell lennie, azt felelte ő,

hogy minden ilynemű mű aláirás utján jelenik meg, s akkor többnyire tudományos intézeteknek ajándékoztatik el. Valahányszor jelesül egy jó hirben álló tudós valamely munkát szándékozik kiadni, mely a tárgyalt tudomány különössége, s részletessége miatt csekély olvasó-körre számithat, mindannyiszor megkisérti a kiadáshoz szükséges pénznek ismerősei közt való összegyüjtését. És aláirókban soha sincs fogyatkozás, kik a kiadandó munka nagysága és terjelméhez képest tetemes összeggel járulnak. Kereskedők, gyárosok sat. mindig késznek mutatkoznak az áldozatra, mert becsületbeli dolognak tartják, oly művek kiadását, melyek által hazájuk irodalmi hirét alapitják meg vagy emelik, elősegiteni vagy lehetővé tenni.

Mily különböző etekintetben az amerikaiak, azon kikiáltott „dollárférfiak" hazafiusága, ha összehasonlitjuk más nemzetek hazafiuságával, kiké csak nemi tartalmatlan regény, és naptárirodalomra szoritkozik, ellenben minden tudományos tartalmu műveket, bár tartozzanak azok a történet, mathesis, természettudomány körébe, figyelem nélkül hagy, s igen lanyha pártolásra érdemesit. Az amerikai nem jelentéktelen külsőségekben keresi a maga hazafiuságát, hanem mind azon dolgok hő pártolásában, melyek erkölcsi értelmi és anyagi tekintetben a nemzeti dicsőség alapköveit alkotják; tehát tudományos és emberiségi intézetek gyámolitásában, melyre ő mindig nagy mértékben áldozatkész.

Isaac Lea igen jól birja magát. Igen szép házzal bir Philadelphiában, s egyik legerősebb részvényese,

s elnőke a „Dauphin and Susquehanna Coal Companynak“ és a tudománynak tiszta előszeretetéből él, melyet ő nem mint műkedvelő, hanem mint szakférfiu a legnagyobb buzgosággal ápol. Nemcsak Amerikában, hanem Európában is jó névvel bir, s Európa számos tudósával folytonos irodalmi összeköttetésben áll.

Isaac Lea nem elégedvén meg azzal, hogy csak azon világrészt ismerje, melyben hazája fekszik, egész családja körében utra kelt Európa felé, hol is a tudományos és művészeti tekintetben érdekesebb országokat, jelesen Angol, Franczia, Német, Olaszországot és Helvetiát beutazta. A legnyugotibb pont, melyet Európábani utazása alatt ért, Bécs és a legdélibb Róma volt. Jelentékeny vagyona, melylyel bir, képessé tette őt olasz művészek munkái megszerzésére, s nem kevéssé bámultam el, midőn parlourját (fogadó-teremét) pompás metszetű, ősnémet művészek diszes butorzataival találtam ékesitve. Ő ezeket Németországban drága pénzen vette, honnan az oczeánon keresztűl Philadelphiába szállittatta. Valamint egykor minden, a mi szépet és nagyszerűt a görög művészet és lángész teremtett, Rómába vándorolt; ugy félni lehet, hogy egykor, ha a művészet iránti vonzalom s rokonszenv tüzesen feltámad az amerikaiakban, az európai művészet sok kitűnő remeke át fog vándorolni az oczeánon az uj világba, követvén a polgárisodás utját keletről nyugatra.

Ha Amerika tudósaiban átalánvéve megvan azon áldozatkészség, hogy európai tudományos barátaik-

nak idejök nagy részét a legszivélyesebb barátsággal feláldozzák, s a hazájokbani mulatást azokra nézve minél kellemesebbé varázsolni igyekeznek : ez a legnagyobb mértékben elmondható Isaac Leáról. Miután egy délelőttet házánál a legkellemesebb mulatságban töltöttem, délután egy órára találkozási időt határozott szállodámba, honnan engem és társamat a természettudományi társulat muzeumába (Academie of natural Sciences) vezetett.

Philadelphia gazdag nemcsak emberiségi, hanem mindennémű tudományos intézetekben is. E tekintetben legelső helyen áll az északamerikai Egyesült államok minden városa közt. Az „Academie of Natural Sciences" mellett van Philadelphiában „American Philosophical Society" „The Philadelphia library" „The Atheneum" „The mercantil Library" „The Franklin Institut, s több eféle.

Az „Akademie of natural Sciences" keletkeztét köszönheti 7 fiatal ember hő tudományos buzgalmának, kik 1812-ben egy ifju gyogyszerész John Speckman lakában összegyülvén, azon tanácskoztak, hogy szűnidejöket hogyan használhatnák fel legczélszerűbben tudományos buvárlatokra. E 7 barát közül egy volt Dr. Troost a később annyira elhiresült ásványtanász, s Louis Napoleon hollandi király barátja is. Tanácskozásaik közben csakhamar azon eszmére bukkantak, hogy természettudományi társulatot alakitsanak, mely feladatául tűzze ki a természettudomány minden ágai ápolását s elősegitését. Hogy ez eszme mily hamar viszhangra talált Philadelphia

tudósai közt, mutatja a következés. A részvevők száma naprólnapra szaporodott, s az intézet terjedése minden évben növekedett. Tartalmas természettörténeti könyvtárt, a természettudomány minden ágaiból természettörténeti tárgygyüjteményt, természettani kabinetot, sőt habár csekély vegytani műtermet foglal magában jelenleg a magáneszközökből keletkezett, s azok által gyámolitott intézet.

A gazdag gyüjtemények ez egyszerű épülete a Broad és George-Street sarkán áll, s mivel a gyüjtemények hirtelen kezdtek szaporodni, kénytelenittettek mostanában egy harmadik emeletet is épittetni rá.

Az „Akademie of natural Sciences" gyüjteményei érdekében leginkább 3 philadelphiai polgár tette magát nevezetessé. Mr. Maclure, Dr. R. E. Griffits és Dr. T. B. Vittson. Az első alapitotta a természettörténeti könyvtárt, mely jelenleg a legkülönbözőbb s ritkább természettörténeti művekből 26,000 kötetet foglal magában. Humboldt nagy műveit, továbbá Audubon disz műveit Amerika faunájáról, angol természettörténészek legnagyobb s legritkább művei gyönyörü képekkel képviselve találhatók itt.

A gyüjtemények három osztályba sorozvák, u. m. állat, fűvész és ásványtaniakra. Az utóbbiakhoz sorozvák egyszersmind a földészeti, őslénytani gyüjtemények is. Minden gyüjtemény közt leggazdagabb a madarak gyüjteménye, mely több mint 25,000 példányt foglal magában, s mint Lea mondá nekem, a világ leggazdagabb s legtökéletesebb gyüjteménye.

Mindezen gyüjtemények egyetlen oriás terembe

zsufolvák, mely az egész épület terjedelmét elfoglalja s földszinttől egész a harmadik emeletig nyulik. Az egyes emeletek csak karzatok által vannak elkülönözve, melyek egyik oldalról a másikra nyujtózó keresztkarzatok által állanak egymással összeköttetésben. A falak mellett elnyuló üvegesszekrényekben az állattani gyüjtemények állanak, melyek közt a madarak a többit nemcsak számra, hanem ügyességre nézve is, melylyel kikészitvék, jóval felülhaladják. A meglevő fajok többnyire több, néha 6—8 példány által is képviselvék, s ezen gyüjteménynek jogosan azt lehetne szemére lobbantani, hogy sokkal zsufoltabb, minthogy kellemesen s kényelemmel át lehetne tekinteni. Az ásványtani valamint az állattani gyüjteménynek azon része, mely a gerincztelen állatok osztályát foglalja magában, asztalszerű szekrényekben van felállitva

Az „Academie of Natural Sciences“ gyüjteményei közt különösen kiemelendőnek tartjuk Dr. Morton 918 emberkaponya gyüjteményét, mely alapul szolgált neki érdekes „Crania Americana“ czimű munkájához.

Egyébiránt az egész gyüjtemény, valamint a felállitás egész modora épen nem gyakorol a nézőre kedves benyomást. Azonban az épület utólagos tágitásának kényszerűsége, mely csak felfele vala kivihető, nem engedett másszerű felállitást.

Valamint az „Academie of Natural Sciences“ csak nehány tudos segélye s adakozásából keletkezett, ugy annak fenntartása is tagjai folytonos gyámolitása

által eszközöltetik. Tudományos értekezéseik, s válataik tudományos értéküket tekintve, nemcsak minden amerikai, hanem minden kitünőbb európai társulat és tudós egyesület elismerését is teljes mértékben kivivták. Szellemi termékeik kicserélése által Európa legtöbb tudós egyletével kölcsönös összeköttetésben állanak.

Másik, már csak története kedviért is érdekes irodalmi intézet az amerikai bölcsészeti társulat (American philosophical Society.). Érdekes és elhirhedt különösen azáltal, hogy egykor Franklin Benő szelleme lelkesitette; s az soká mint annak elnöke vezette azt. Ezen társaság legelső csirája már 1727-be letétetett. Abban az időben „Junto" nevet viselt, s tagjainak száma csak 12-re szoritkozott. Később 1743-ban egy Franklin által dolgozott terv következtében jelentékeny módositáson ment át, de csak 1780-ban vétetett föl az államtestületbe „American Philosophical Society for promoting useful knowledge" (amerikai bölcseleti társulat a hasznos ismeretek terjesztésére) czim alatt.

Azon épület, melyben az Egyesület gyüjteményei tartatnak, s üléseit tartja, annak sajátja, telkét 1785-ben maga az állam ajándékozta, s 1789-ben emeltetett arra a most fenálló épület.

A társulat könyvtára 20,000 kötetre rug és a társaság titoknoka, ki egyszersmind könyvtárnok is, meghallván, hogy magyar vagyok, megmutatta nekem a „Magyar tudós társaság évkönyveit" melyet cserében kaptak. Egyuttal azon kérést intézte hozzám,

hogy abból valamit olvassak fel neki, hogy legalább azon nyelv hangzását megismerhesse, melyen ezen tudós értekezések irvák. Ezután valamelyik szekrényből egy kis kézi távcsövet vett elő, melynek tokjára „Nagy Károly“ név vala nyomva az év és hó-számmal. Nemesszivű földink, midőn az uj világot, s abban ama hires Quäkkervárost meglátogatta, valami emléket kivánt hátrahagyni, s hihetőleg mivel egyéb nem volt nála, azon látcsövet tartotta legméltóbb tárgynak, mely hosszu utjában kisérője vala.

Midőn az ülésterembe léptünk, melyben a társaság tagjai a hónap minden első és harmadik péntekjén üléseiket szokták tartani, szives kisérőm Lea Isaac felszólitott, hogy üljek bele az elnöki székbe. Nagyon feltünt nekem, hogy a különben pompásan és kényelmesen butorzott ülésteremben az elnöki szék kemény fából igen durva ácsmunkával vala készitve. Vonakodásomra tovább is biztatott Lea, s midőn végtére beleültem, ezt mondá: „őn most azon székben ül, melyben Franklin Benő annyi évig elnökölt.“

Ugyanazon ülésteremben őriztetik egyszersmind a függetlenségi nyilatkozat eredeti okmánya. Ezt az idő foga annyira megemésztette, hogy azon lappapirt, melyre ezen nevezetes okmány irva van, hogy a további pusztulástól megóvják, üvegtáblára ragasztották, s ezen fénymázzal bevonták. Az üveg rámába van foglalva, s ablak fele állitva, hogy a lap áttetszővé tétessék. Azon észrevételemre, hogy én már a függetlenségi nyilatkozat eredeti okmányát Harrisburgban láttam, azt felelte nekem Lea: tökéletesen igaz, mind

kettő eredeti, ez itt Philadelphiában eredeti fogalmazás, a mint azt egyik képviselő kidolgozta, s a gyülés által változatlanul elfogadtatott; a harrisburgi ellenben az eredeti fogalmazás másolatát foglalja magában a jelen volt képviselők eredeti aláirásával. Könnyen megfogható, hogy amerikai oly okmányokat, melyek történetének legragyogóbb pontjait tanusitják, mily büszkén mutogat az idegennek.

Dr. Gross Louisvillében oly szives volt hogy Dr. Lydeihez a „Pennsylvánia medical Collegenek“ boncztan tanárához ajánló levelet adott. Isaac Lea ugyintézte el a dolgot, hogy már az „Academy of Natural Sciences“ben találkozzunk, s dr. Lydeivel már itt megismerkedhettem. Benne nemcsak alapos tudományu, tudományának tökéletesen tetőpontján álló, hanem igen kedves és barátságos férfiut is találtam, ki a tudomány komolyságát egy élet vidor, állása s hivatásával teljesen megelégedett ember vidámságával, szépen tudja egyesiteni. Lydei több évig tartózkodott Európában, igy jelesűl Bécsben is, hol Hyrtl tanár alatt, kinek hire az amerikai boncztanászt az ausztriai székváros főiskolájába csalta, bonczászati tanulmányait tökélyre vitte.

Dr. Lydei született pennsylvániai, s a mint nekem megvallá, német szüléktől származott, kiktől, mint magát kifejezé, a német ledérségnek tetemes részét még érzi magában, mi a komor puritánok és quäkkereknek oly gyakran boszankodásra ad alkalmat.

Lydei elvezetett engem a bonczterembe, melyet nagy számu boncztani és élettani készitményekkel,

melyek alapos oktatásra megkivántatnak, ellátva találtam. Sok tárgy papirtésztából óriás alakban volt ábrázolva, és habár azon finom élettani készületek nagy részben hiányzanak is, ugy mint Európa nehány műtermében feltalálhatók, de azért minden nagy menynyiségben volt kéznél a mi a boncz és élettan elemi oktatásához szükségeltetik. Sok európai „alma et celeberrima Universitas“ boldognak vallhatná magát, ha azon boncz és élettani készületek csak ötöd részét is műtermében birhatná, a mivel részvényekre alapitott, s magán segélylyel fentartott „Pennsylvánia Medical College“ bir. Nemcsak az ember bonczolása, hanem az összehasonlitó boncztan segédeszközei is oly dús mértékben képviseltetnek itt, mint csak az elemi oktatásra nézve kivánható. Az emberi csontváz minden részei fejlődésük különböző fokozatain, valamint az egyes csontok keresztvágása különböző irányzatokban, hogy ne csak alakjuk, hanem alkotásukat is tanulmányozhassa mindenki az ő különböző fejlődési korszakaikban, a kezdő tanuló orvosok használatára ki vannak itt téve. Ugy szinte nem hiányoznak a hires párisi viaszkészitmények és a legkitünőbb bőrkórok a leghiresebb angol viaszidomitó által jelentékeny számmal vannak képviselve.

A mi azonban a boncz és élettani műterem szemléleténél engem leginkább bámulatra ragadt, a még egészen ifju, s az intézet élén csak nehány év óta álló tanár rendkivüli szorgalma volt. Azon készitmények legnagyobb részét, melyekkel ez intézet oly gazdagon van ellátva, maga Lydei saját erejéből terem-

tette elő. Egy ügyes segéd és minták segitik őt működésében.

Könnyen felfogható, hogy egy magánintézet mikép képes oly kevés idő lefolyása alatt ily nagyszerű eredményeket felmutatni; ha meggondoljuk, hogy a tanuló orvosok száma Lydei szavai szerint azon tanfolyam alatt 300-ra rugott, s minden tanuló félévi tanfolyamra (nyári hónapokban megszünnek az elméleti előadások) 80 dollárt fizetett. Az iskola jövedelmei a közös pénztárba folynak, s a közös költség levonása után az illető tanárok közt működésök terjedelméhez képest osztatnak el.

Miután az intézetben csak szorosan orvosi tudományok adatnak elő; tehát mindenféle természettörténeti gyüjtemények hiányoznak, ellenben; van egy, habár gyéren szerelt vegytani műterem nagy és szép hallgató teremmel. Ugy szinte a hallgató terem a boncztan számára, tökéletes szinkör alakú, melynek közepén egy tengelye körül forgatható asztal áll, mely körül a padok összközös körökben felállitvák, mig a világosság feljülről lövell a terembe.

Azonban a „Pennsylvánia Medical College“ nem egyetlen orvosi tanintézete Philadelphiának, ezenkivül van ezen városban „the medical departement of Unversity of Pennsylvánia“ továbbá „Medical College“ „the medical Institute of Philadelphia“ „thel Philadelphia College of Medicine“ „the homoeopathic medical College of Pennsylvánia“ s végre még egy orvosi tanintézet nők számára „the female medica College of Pennsylvánia“ melyben nők, kik hivatást

éreznek magukban, ugyanazon tudományokra hason módon oktattatnak, s okleveleztetnek épen ugy mint a férfiak. Ez egyetlen ilynemű intézet az egész világon. Ez 1849-ben alapittatott, s egy értesitő kifejezése szerint leghőbb pártolói legvérmesebb reményeit tulhaladta.

Mind ezen Pennsylvania fővárosát diszesitő orvosi tanintézetekhez járul még „Eclectic medical College of Pennsylvánia és „Philadelphia College of pharmacy.“

Ebből látható miként Philadelphia szokatlan, mondhatni természetlen nagy mennyiségű orvosi tanintézettel van ellátva. A honnan e városnak ezen nevet is adták „the medical Metropolis of the United States“ (az egyesült államok orvosi fővárosa) és Philadelphiában nemcsak Pennsylvániából sereglenek össze az orvostanulók, hanem az egész Egyesületből ide vándorolnak Aesculap tanitványi az orvosi tudományok e székvárosába, hogy az utósó kenetet itt nyerjék. Hogy azonban mily nagy lehet ezen intézetek becse, nem itélhetem meg. Arra huzamosabb ott mulatás, s alaposabb tanulmányozás lenne szükséges.

Egyébiránt a mint orvosi tekintetben első városa Philadelphia az egyesült államoknak, ugy tudományos izgékonyság tekintetében is átalában felette áll még Uj-Yorknak is, s csupán Boston tesz tul rajta. Jelesül mig az 1850-iki összeirás szerint Uj-Yorkban 517,000 lélek lakos mellett az iskolák száma 199, a tanitóké 332 és a növendékeké 35,164-re rugott, Bostonban 135,000 lélek lakos mellett az iskolák száma

200, a tanitóké 331 és a tanitványoké 22,000-re emelkedett: Philadelphiában az ugyanazon évi összeirás 409,000 lélek melletti 256 iskolát, 721 tanitót és 45,383 tanulót mutat ki. E szerint Bostonban 675 lélekre egy iskola, és 407-re egy tanitó, 6,5 lélekre egy tanitvány; Uj-Yorkban 2600 lélekre egy iskola, 1557-re egy tanitó és 11-re egy tanitvány; Philadelphiában 1600 lélekre egy iskola, 362-re egy tanitó és 9 lakosra egy tanitvány esik.

De egész Pennsylvánia is, melynek értelmi fővárosa Philadelphia, iskoláinak száma miatt, valamint azon gondoskodásról is, melyet polgárai értelmi és erkölcsi képzésére fordit, előnyösen kitűnik az Egyesület többi államai közül. Igy 3,048,325 lélek lakosság mellett 18 collegium, 11,580 elemi iskola és 887 akademia és magániskolával bir Pennsylvánia.

Ugy szinte hirlap, irodalmi és tudományos folyóirati tekintetben is oly nagy mozgékonyságot mutathat fel Pennsylvánia, hogy e részben is az Egyesület kevés állama haladja felül. Jelesül 71 szépirodalmi és vegyes tartalmú, 12 közönös és független ujság, 198 politikai tartalmú, 28 vallásos és 1 tudományos, tehát összesen 310 hirlap jelenik meg Pennsylvániában, mig Massachusettben 209; Uj-Yorkban pedig 428 különböző tartalmú lát napvilágot. Ellenben Boston (Massachusett) e tekintetben az Egyesület minden egyéb városát tul szárnyalja. E városban ugyanis 135,000 lakosság mellett 113 vegyes tartalmú ujság jelenik meg, mig Uj-Yorkban 517,000 lélek mellett csak 104 és Philadelphiában 409,000 lélek mellett csak 51 hirlap.

A mi végre azon könyvtárak számát illeti, melyek közhasználatra nyitva állanak, az Pennsylvániában 393-ra megy, összesen 363,400 kötettel. Ellenben Uj-York államban a könyvtárak száma 11,013-ra megy, 1,760,800 kötettel, végre Massachusettben 1462 könyvtár létezik 648, 015 kötettel.

Ha ezen számokat összehasonlitjuk azon könyvtárak számával, melyek Európa legelső rangu államaiban léteznek : bizonyára óriás különbséget találunk, nem ugyan a nyomott kötetek mennyiségét, hanem inkább a könyvtárak számát tekintve. Igy például Francziaországban 186 könyvtár létezik 5,510,295 kötettel; Nagy-Britanniában és Irlandban 34 könyvtár 1,771,483 kötettel; Poroszországban 58 könyvtár 2,040,450 kötettel ; Bajorországban 18 könyvtár 1,268,500 kötettel; Oroszországban 12 könyvtár 852,090 kötettel sat., melyből csak magára a pétervári könyvtárra 446,000 kötet esik, mig a többi határtalan birodalomra csak 406,090 oszlik szét. E szerint a kis Uj-York állam, melynek területe 47,000 angol mérföld, s népessége 3,048,325, még egyszer annyi könyvvel bir, mint a megmérhetlen Oroszország, melynek földterülete csak Európában 2,120,397 angol □ mérföldet tesz, s lakóinak száma 60,315,350 terjed.

Sept. 14 estéjét a barátságos Isaac Lea családja társaságában töltöttük. Szives volt ugyan is engem s utitársamat theára meghivni. Midőn az amerikai tudós szép háza eleibe kocsiztunk, amerikai szokás ellenére, a ház kapuját tárvanyitva találtuk. Ugy látszott mintha eltérnének a közönséges szokástól akkor,

ha vendéget várnak, s szorosan azon példaszóhoz kötnék magukat : „a ház kapuját tárvanyitva lehet találni.“ Még az elfogadó terem ajtaja is nyitva volt, s mi bejelentés nélkül léptünk abba. Az öreg Lea családján kivül, mely állott neje, egy leánya és két fiából, még a háznak nehány barátja is volt jelen. Természetesen igen sokszor beszéd tárgya volt az Európa és Amerika közti különbség. Kérdeztek bennünket, hogyan mulatunk Amerikában, s hogyan tetszik az Amerikábani utazásmód. Utitársam állitotta, hogy az Amerikábani utazás épen nem olcsó, és hogy Európában úton többet költ ugyan, de azután pénziért ugy utazik az ember „comme il faut.“ Erre a házinő azt felelte, hogy e szerint Európában csak kevés ember lehet azon helyzetben, hogy „comme il faut“ utazhatik, mig Amerikában minden ember a ki utazik „comme il faut“ utazik. Hanem elborzadva hallották utitársam azon állitását, hogy a Rajna esése sokkal több természeti bájjal kinálkozik, mint a Niagarazuhatag. Az egész család szinte látta Európában a Rajnaesést, s ezen állitás hallattára bizonyosan azt gondolta, hogy mi a szó teljes értelmében vadorok vagyunk. Ök Helvetzia pompás Alpeseiről közönösen s részvétlenül szólottak, mint oly tárgyról szokott az ember, melyet naponkint lát, s melyen semmi rendkivüli sem tünik fel.

Elbucsuzásunkkor számos megjelent művei, s különböző természettani tárgyakról irt értékezéseivel, valamint több faj folyamkagylóval ajándékozott meg engem Lea. Az elsők közt volt egy ősvilági gyiklábnyomá-

nak leirása, melly Pottsvilli vörös homokkőben találtatott fel. Azon kiadás, melyben ezen leirás foglaltatik, nemcsak drága mondhatni fényüző kiállitása, hanem alakjának roppantsága által is különösen feltünő. E műnek ugyan is a legnagyobb angol hirlap alakja van, s a legszebb papirra a legszebb betűkkel nyomatott. Ezen óriás alakot azon okból választotta, hogy a homokkő lapok nyomatai természetes nagyságban adatathassanak.

Philadelphiábóli elutazásom előtt meglátogattam még két németet. Az egyik egy ugy nevezett „classikus magániskola“ tulajdonosa, s utasitást kivántam tőle nyerni azon természettani tartalmu munkákra nézve, melyek Amerikában az elemi és népiskolai oktatásra használtatnak. A jó ember eleinte büszkén felfutta pofáját, a mint kivánságomat előterjesztém, de beszéd folytában mindig szerényebb lett, s hangját lejebb szállitotta, mignem végre megvallá, hogy nem képes nekem felvilágositást adni kivánságom szerint. Hanem a helyett nemi utasitást adott különösen a nőnem oktatása és nevelésére nézve, a mint az az Egyesület városaiban történik. Azt állitotta ő, hogy a leánykák nevelésére és oktatására sokkal nagyobb gondot forditnak az egyesült államokban, mint Németországban, ugyhogy az amerikai nők átalában nemcsak a földleirás, történet, természettörténet, természet és vegytanban, hanem a mathesis alapelveiben, sőt a bölcsészeti tudományokban is sokkal jobban oktatvák, mint sok a mi tanáraink közül. Az is gyakran előfordul, hogy leányok a bölcsészeti tudományokból

tudorságot tesznek le, és magukat optima forma a szép művészetek és bölcsészet tudorává szenteltetik.

A második német, kit Philadelphiában Lydei tanácsára meglátogattam, egy vegytanár volt, ki Philadelphiában magán vegytani műhelyt állitott fel, hol tanitványait a bonczolati vegytanra oktatja. Ő Liebig tanitványa és Bunsen tanuló társa. Azt reménylettem, hogy felvilágositást fog adni a vegytannak az egyesült államokbani állásáról. Ő is meg erősitett azon véleményemben, hogy t. i. az elméleti vegytant nem igen gondosan ápolják Amerikában. Azon kérdésemre, honnan származik tehát, hogy az amerikaiak vegytanbani oly csekély elméleti ismereteik daczára is oly jelentékeny eredményeket képesek felmutatni a gyakorlati vegytan mezején : azt felelte nekem, oka az átalános amerikai szellemben rejlik, mely elméleti tudományának 1000-ed részével azon gyakorlati eredményhez képes jutni, melyet az elméleti német elméleti tudománya egész készletével képes elérni. Az amerikai minden egyéb nemzet fölött azon sajátságos ügyességéről feltünő, hogy a mit tud, azt azonnal a gyakorlati életre alkalmazni és tőkésiteni tudja.

Mivel a Blanchard, Lea et Comp. czimjegyü könyvkereskedésből kellett kivennem a louisville orvos Gross orvosi munkáját, melyből egy példányt az idevaló egyetembeli sebészettanára Dr. Balassának, egy másikat ugyanazon egyetem könyvtárának szánt, tehát alkalmam akadt ezen helyiséget is meglátogathatni. Ez egy nagy és tartalmas könyvkereskedés, mely kitünőleg csak orvosi könyvek kiadásával fog-

lalkozik. Mint Isaac Lea mondta, kinek fia egyik társ ez üzletben, a könyvkereskedésnek nyeresége van mind a mellett, hogy kizárólag csak orvosi könyvekkel kereskedik, ámbár az irókat sokkal busásabban dijazza, mint közönségesen Európában szokás, hol egy kizárolagosan orvosi könyvekkel foglalkozó könyvkereskedés még Németországban sem állhatna fenn. *) Tudományos munkáknak 5—10,000 példánybani kiadása közönséges dolog az északamerikai egyesült államokban, mig oly művek, melyek nagyobb olvasókörrel birnak, mint Európa egyes országai, vagy államairól készitett utleirások 40,000 példányban is nyomatnak és eladatnak. Már most ha ezen körülményeket összehasonlitjuk például hazánkéival, hol egy terjedelmesebb orvosi munkának kiadásáról, vagy csak kisebb mennyiségben kelendőségéről még csak szó sem lehet; és hol még olyan művek is, melyeknek különben nagyobb olvasó körük van, például utleirások, csak 1000 példánybani kiadásra is ritkán s alig találnak vállalkozót: akkor minden iró kénytelen kedvét veszteni és az irodalom felvirágzásáról még csak álmodni sem lehet. Oly országban, hol csak a regény és naptárirodalom képes valami eredményt felmutatni; hol még a hazai történetet tárgyazó művek is részvét hiánya miatt mindjárt első kötetük megjelenése után kora halállal elhalnak: egy oly országban a valódi tu-

*) Nekem ezelőtt pár holnappal egy előkelő pesti könyvá-ros panaszolkodott, hogy kényszeritve látja magát azon részvétlenség miatt, melylyel még hazánk fővárosában is az orvosi munkák iránt viseltetnek, azoknak raktárával felhagyni.

dományosságérti rokonszenv még mély kábitó álomban szendereg, s ott még a hazafiuság is kétes.

XLIII.

Philadelphiából Uj-Yorkbai utazás.

Sept. 15-én délután elhagytuk Philadelphiát, hogy Északamerika egyesült államaibani hosszu utazási pályánkat bevégezzük, s Uj-Yorkba térjünk, hol ránk az amerikai gőzös „Atlantic" várakozott, melylyel 19-én az ó világbai vissza utazásunkat megkezdendők valánk.

Egy gőzös vitt át a Delaware folyamon, mely itt tengerszerűleg elterül, az átelleni partra, hol a Camden és Amboy vaspályára léptünk. A mint ezen haladtunk, feltünt, hogy mily könnyeden s szeliden simul tovább az egész vonat a sineken. Ugy tetszett mintha csak a levegőben csüngne. A vagonok rázása, ide s tova lökdösésének nyoma sem volt érezhető mit pedig az amerikai vaspályában oly sokszor volt alkalmunk tapasztalni. Én nem emlékezem Európában oly vaspályára, melyen oly rengőleg utaztam volna, de nem emlékezem olyanra sem, melyen azon kellemetlen taszigálásnak csak tized részét is éreztem volna, mint az egyesült államok sok vaspályáján.

Hajlandó az ember hinni, miként a Camden és Amboy közti vaspálya csak azon czélra épittetett, hogy tanuságát adja, mily pompás vaspályákat volnának képesek az amerikaiak épiteni. Ezen utazásunk alatt azon vonalon haladtunk el, melyen mintegy ti-

zennégy nap előtt azon nagy szerencsétlenség történt, mely miatt 30 ember halva maradt ott, és sokkal számosabban többé-kevesbbé veszélyesen megsebesitettek. A megsebesültek közt volt egy uj-yorki gazdag tőzsér is nejével, kik csak kéjutazást tettek és a tőzsérnek mind két, nejének pedig egyik lábát le kelle vágni. A pénztőzsér végrendeletet tett, melyben átalános örökössé nejét rendelte, azon esetre pedig ha neje is elhalna a műtét következtében, 600,000 dollárt, (1,200,000 ezüst ft.) hagyományozott a Camden és Amboy vaspálya társaság törvényes üldözésére, mely oly látogatott vonalon is, bár annyiszor felvolt szólitva, egy másik sinvonalt nem huzatott. A szerencsétlenség következőleg történt. Az Uj-York felé haladó vonat meglátta, hogy egy másik jő neki szemközt. Hogy az összeütközést elkerülhesse, óránkénti 20 angol mérföldnyi sebességgel hátrált. Épen azon helyre ért már, hol a vonal két ágra oszlik, s az öszszeütközéstől biztosságban volt, midőn szerencsétlenségére egy orvos épen akkor haladt át lovas hintójával a vonalon. A vonat ott érte az orvos lovait, s szét morzsolta, de egyuttal kiugrott a sinből, a mi okozta a szerencsétlenséget. Az orvos szerencsésen elvitte a bőrét.

Mi az egyesült államokbani ezen utólsó vasuti utazásunkon is szerencsésen eljutottunk a csatornáig, hol egy gőzös vett fel, hogy Uj-Yorkba szállitson át. A csatornán igen hüs szél lengett, mi annál kellemetlenebbül hatott ránk, minél nagyobb ellentétet képezett azon hőséggel, melyet Philadelphiában az első napok

alatt éreztünk. Meglehetősen elsötétedett, mire sept. 15-én 1855 Uj-Yorkba érkeztünk, s ezernyi ragyogó gázlámpa világitotta tündériesen a tündéries várost.

Feltettük magunkban, hogy ezúttal a Metropolitan szállodába szállunk, s már eleve oda utasitottuk málhánkat. Azonban midőn a világhirű szállodába érkeztünk, annyira tele volt, hogy csak az 5-ik emeletben tudtak szállást mutatni. Ez mégis nagyon magasnak tetszett. Elhagytuk tehát e szállodát, s a St. Nicolasban próbáltunk szerencsét; de itt is csak az 5-ik emeletben voltak üres szobák. Miután tehát ujyorkbani első tartózkodásunk alatt a St. Nicolásban szállottunk meg, s most semmi előnyt sem nyujtott a Metropolitan fölött, visszatértünk ebbe, hogy a két szálloda közti különbséget láthassuk, melyek az elsőségért küzdenek, s mindegyik a világ első szállodája kivánna lenni.

Mig a St. Nicolas hivatalcsarnoka előtt állottunk és a ház ügyvezetőjével beszéltünk, a szálloda előcsarnokában szokatlan élénkség, s tolongás tünt fel. Azonban ezt csak a szálloda rendkivüli látogatottságának tulajdonitánk, s nem kérdezősködtünk oka után. Midőn másnap reggel a szálloda borotválkozó teremébe mentem, beszélte borbélyom, hogy tegnap este egy utazó több tanujelen létében két késszurást tett egy másiknak a testébe. És hogy ennek oka e következő eset lehetett. Az Uj-York és Boston közt járó pompás hajók egyikén az ezüst evő-készület szőrinszálán elveszett. Erre egy másik hajó kapitánya azt nyilatkoztatta, hogy elég ok van azon gyanúra, melynélfogva a kapitá-

nya szinte résztvett az elidegenitésben. Midőn tiszttársa nyilatkozatát a kapitánynak hirül vitték, azt mondta, hogy lovagkorbácsával majd kiporolja, ha egy harmadik helyen találkoznak. Ellenben amaz azzal fenyegetőzött, hogy leszurja, ha azt tenni merészkedik. Mindkét uri ember nagy sokára találkozott a St. Nicolasban, s mind kettő becsületbeli dolognak tartotta adott szavát beváltani. Az egyik kérdőre vette a másikat nyilatkozatáért, s a nélkül, hogy bárki a jelenvoltak közűl heves szóvitát vett volna észre, előhuzta korbácsát az egyik, s arczul csapta azzal a másikat. A jelenvoltak közűl többen oda ugrottak. Azalatt a másik elővette kését, s mielőtt akadályozni lehetett volna, a támadóba két szurást tett. A legközelebb állók megrohanták, s leakarták fegyverezni, de ő védte magát. Midőn pedig az oda érkezők közűl egy magát a rendőr emberének nevezte, s kinyilatkoztatta, hogy az a törvény nevében fogoly, minden ellentállással felhagyott, s ellenszegülés nélkül követte a rendőrt.

Azon kérdésemre, hogy micsoda büntetés fogja sujtani a gonosztevőt, azt felelte borbélyom, hogy hihetőleg nehány évi börtönre fog itéltetni; s midőn azon észrevételt tettem, hogy az nagyon lágy büntetés egy ember élete ellen irányzott oly szemtelen merényletért, azt válaszolta, miként a támadó fél a másik volt, ki társát arczul csapta korbácsával, mit minden amerikai oly meggyaláztatásnak tart, hogy azt csak vérrel megtorolhatónak hiszi. Ezen körülmény minden esküttszék előtt nagy fontosságu, s mindig enyhitőleg vettetik a bünös mérlegébe.

Minden kétségen kivül van, hogy ily események, ha egy országban s egy nép szeme láttára gyakrabban fordulnak elő, durva és vad kedélyt, s nagy mértékben elvetemült nyilvános erkölcsiséget tanusitanak. De az a kérdés, hogy a mi párbajaink, hanem nevetséges gyermekjáték, midőn felfuvalkodott gyerkőczék egy lábrahágás miatt kihivják szomszédjokat, több mentséget érdemelnek? Még mindnyájunknak fris emlékében lehet, hogy egy európai államban, mely magát a világ legmiveltebb államának tartja, s igazságszolgáltatására sokat tart, egy magas állásu tisztviselő hivatalos kötelessége lelkiismeretes végrehajtása következtében egy merész s pöffeszkedő urficska által annyira sértegettetett, hogy a megsértettnek, a mi becsületrőli fogalmunk szerint nem maradt egyéb menedék, mint a sértegetőt kihivni. A sértett fél, mondhatni, bizonyos volt benne, hogy egy szivtelen „Junkerschaft“ dühének áldozatául fog esni. Mindazáltal magas állása daczára, melyet mint államhivatalnok foglalt el, nem maradt egyéb eszköz becsülete megmentésére. A mint előre tudta, ugy történt. Ő elesett, és a gyilkos nehány évi könnyű fogságra itéltetett, s nehány hó mulva már megkegyelmeztetett, miután a hátrahagyott nőnek gyermekeivel együtt elvesztett férjeért másban kárpotlás adatott —!

Vonjunk csak párhuzamot e két eset közt. St. Nicolásban a sértő fél, ki elég vakmerő volt társát a legsértőbb gyalázattal illetni, melylyel csak valakit illetni lehet, (mire nézve azonban fájdalom Amerikában sincs törvény és biró), azonnal meg fenyittetett.

Az igaz, hogy a fenyités zordon természetü, de mindenki kétszer meggondolja, mielőtt arra határozza magát, hogy embertársát oly módon sérti meg, ha a sértés következményét tudja. Itt egy magas állásu tisztviselő hivatalos kötelessége lelkiismeretes végrehajtása miatt, a mi nehány uracsot feszengtetett, oly módon sértegettetett, hogy a sértettnek becsülete megmentésére nem maradt fenn más utmód, mint a sértegető által agyon engedni lövetni. Ő tehát halálra volt szentelve, csakhogy ennek egy ugy nevezett becsületbeli biróság előtt annak módja szerint kellett történnie. Én a sértegető urat Amerikába utasitanám. Ott majd megszelidülne és jobban meggondolná, mielőtt valakit olyan sértéssel illetne, mert a sértés közvetlen következményét is bizonyosan megfontolná.

Sept. 16. t. i. az ezután következő nap vasárnap, azért ránk nézve is a szó teljes értelmében ünnep nap volt. Ezt egy földink felkeresésére használtuk, ki már több év óta Amerikában telepedett meg, s jelenleg magyar borokkal kereskedik, melyek egy tekintélyes pesti kereskedő háztól szállittatnak hozzá. Miután helyisége zárva volt, kénytelenek valánk tulajdon lakában keresni fel, melyet végre sok bolygás után találtunk fel, miután lakását változtatta és mi nem tudtuk uj czimét. Neje egy amerikai nő, kitől két, egy 10 és egy 8 éves gyermeke van és testestől lelkestől Yankeé. Ezután elmentünk kereskedése helyére hol Európából négy levél várt rám. A mennyit azonban a fennforgó körülményekből kivehettem, ugy látszik, hogy borkereskedés tekintetében nem a legjobb utat választotta

volna; legalább ugy tetszett, hogy azzal nem sokra vihette. Keservesen panaszkodott is a körülmények mostohasága ellen. Azonban Amerikában csak a tapasztalás után tanulhat mindent az ember. Ellenben Schwarzer ur borkereskedése, kinek ott legjobb magyar borokból nagy rakodája van, nagyon neki indult, mivel üzlete becsületét csak tökéletes portéka által, minőt csak a magyar szőlőtőke kiteremthet, igyekszik megalapitani. Mi Uj-Yorkban a St. Nicolas szállodában a legkitünőbb magyar borokat olyan minőségben ittuk, hogy helyben Magyarországban is csak kevés kereskedésben lehet oly jó és hamisitatlan állapotban kapni.

17-én reggel az ausztriai consul, ki azalatt egyesült államokbani generalconsullá neveztetett, Loosey Frigyes urnál tisztelkedtem. Ő igen nyájas és megnyerő férfiu, ki engem mindenben megelőzőleg segitett, s céljaimban a legnagyobb készséggel gyámolitott; e szerint mintegy köteleztetve érzem magamat, hogy önzéstelen szivélyességeért itt nyiltan köszönetet mondjak, s azon készségét, melylyel mindenkinek szolgálni, s mindenki iránt jóságot tanusitani igyekvő, nyilvánosan bevalljam. Johann Baptist gőzös gépei készitését, valamint azoknak a budai hajógyárbani összealkotása tervét Loosey ur sürgölte Uj-Yorkban, és szives volt egy amerikai minta szerint készitendő s a Tiszára szánt uj gőzös tervét megmutatni, melynek gépezete épen azon időben készittetett Uj-Yorkban, s melynek épitése azután a budai hajógyárban az ő hivatalában másolt terv szerint lenne kiviendő.

A mennyire kivehettem, azon czélra volt határozva, hogy Tisza-Füednél nem lévén hid a Tiszán a vasut vonatok átszállitására szolgáljon. Ezt még több más követendi, melyek amerikai rendszer szerint készittetvén a Tisza és Duna hullámait hasitandók volnának, hogy igy a Mississippi gőzösök európai folyamainkon is meghonosittassanak. Ugy látszik mintha az amerikai folyamgőzösök előnyeit tettlegesen elismernék bizonyos esetekben, kivált ott, hol sekély vizzel, mint például a Tiszán gyakorta kell küzdeni. A szétpattanás veszélyét, melynek az amerikai feljül nyomó gépezeteknél gyakrabban ki van az ember téve, a fütésnél használandó nagyobb ovatosság által lehet eltávolitani.

Volt szerencsém generalconsul urnál hires földink, erdélyi gróf Vassal is megismerkedni. Épen távozni készültem, midőn ő a szobába lépett, s ugy látszott, hogy nagyon megörült, miután engem, kinek jelenlétéről hallott, reménytelenül ott talált. Nem is hagyott el egész nap, s bár a félvilágon hányatott vetődött, s sok viszontagságot kiállt: de azért magyaros szivélyességét, s a közpéldabeszéddé vált vendégszeretetet változatlanul megtartotta kebelében; s bár ő maga is vendég és idegen volt Uj-Yorkban, még is mintegy kényszerülve érzénk magunkat, barátságos meghivását minden vonakodás daczára elfogadni, s egész napra vendégei lenni. Esti hét órakor az Astorhouseban olyan ebédet készittetett, minőt csak Párisban a Maison d'orée-ban lehetne rendelni és a legválogatosb haspók inye is élvezetet találhatott volna benne, any-

nyival inkább mi, kik kénytelen valánk egész Amerikábani tartózkodásunk alatt az európai eledelekről lemondani.

Gróf Vass épen midőn visszaérkeztünkkor Uj-Yorkban tartózkodtunk, azon időben érkezett Kaliforniából Uj-Yorkba, hogy itt több gépet csináltasson, mely Kaliforniában lévő pénzverdéje és bányászatához szükségeltetik. A mint tudva van gróf Vass sok kalandja után, melyet az uj világbai vándorlása alatt kiállt, végre Kaliforniába vetődött, hol nyugtalan és tevékeny szelleme vállalatait annyi szerencsével vezette, hogy minden Kaliforniában termelt arany beváltását átvehette, s azt egyesületi dollárdarabokká verethette. Később midőn az amerikai kormány látta, hogy gróf Vass mily nagy ovatosság és ügyességgel vezeti az oly jövedelmező pénzverető üzletet; ez neki hivatalosan is átadatott, s volt szerencsém több 20—50 dollár darabot látni, melynek egyik oldalán az amerikai sas és a másikon Vass és Molitor felirás áll.

Vass nehány vázlatot beszélt nekünk a kaliforniai vadon élet és életmodról, és hogy mily mesés gyorsaság s izgékonysággal megy ott előre minden; hogy San-Francescoban, egy valóságos tündér városban utczák és paloták mintegy varázspálcza illetésére támadnak, és hogy minden oly hallatlan óriás aránylatokban fejlődik ott, melyhez hasonló második példát a történet nem képes felmutatni. Mindenik San-Francescoba érkező hajó uj meg uj teher vállalkozó, s pénzszomjas kalandorokat hoz, kiket azon szilárd fel-

tét lelkesit, hogy amaz aranyországban minden áron kincset, s gazdagságot gyüjtenek. Innen van ezen kiméletlen és szivtelen üzérkedés, ezen elfásult, s irgalmatlan önzés, mely ezen kalandorok közt uralkodik, s minden tettüknek egyetlen rugója. Nem lenne érdektelen San-Francesco történetét megirni és én tökéletesen megvagyok győződve, hogy második ehhez hasonló példát nem lehetne a történetben felmutatni. San-Francesco egyike a legérdekesebb adatoknak az emberiség mivelődési történetéhez.

Uj-Yorkbani mulatásunk utósó napjaiban én egy részről elutazásunk előkészületeivel, más részről különböző Amerikára vonatkozó tárgyak, mint térképek, rajzok, abroszok, átlások sat. bevásárlásával annyira elvoltam foglalva, hogy kevés időm maradt fenn egyéb dologra, jelesül azon érdekes intézetek és nagyszerű vállalatok megtekintésére, melyeket első ott mulatásunk alkalmával nem lehete szerencsénk megtekinthetni. Az ausztriai generalconsul Loosey ur szivességéből egy bebocsáttatási jegyet nyertem Goodyear azon hires és óriás gyárába, mely Európa fele részét kitünő gummiczipőkkel látja el. Mind a mellett, hogy legforróbban vágytam látni ezen gyárt, hogy ezen czikk érdekes gyártásával megismerkedhessem, lehetlen volt az oly szivesen nyujtott bebocsáttatási jegyet igénybe vennem. Gooddyear gyára Uj-Brunswikban áll, hová Uj-Yorkból nehány óra alatt vaspálya segélyével juthatni. Én ezen jegyet Uj-Yorkbóli megmásithatlanul elhatározott elutazásunk előtti napon kaptam, s az utósó délutánon még annyi beszerezni, s végezni va-

lóm volt, miként lehetlenné vált ezen utósó délutánt ama hires Cautschuk gyár meglátogatására áldoznom. Azon térképek közt, melyeket Uj-Yorkbani tartózkodásom utósó napján vásároltam be, ugy hiszem „Coltons Atlas of the World“ nem szabad emlitetlenül hagynom, ugy diszes kiállitása, mint kitünő s czélszerű elrendezése miatt. Ezen világatlas 109 imperial folio földabroszt foglal magában, minden abroszhoz legjobb papirrai legfinomabb nyomásu egy vagy több levélnyi tartalom. A térképek művészileg vannak kivíve, s mindegyiket izletes keretrajz diszesiti.

Ezen világatlasból létezik egy különös kiadás, mely csupán Amerikát 55 levelen foglalja magában. Ebben nemcsak, hogy minden egyes államnak egy külön lap van szentelve, hanem ahhoz még mindegyikhez egy lapnyi kimeritő statistikai magyarázat és az Egyesület kitünőbb városainak térképe is van csatolva.

És ezen atlas, melyhez hasonlót Európában csak Angolország képes felmutatni, angolvászonba kötve, szép aranyczimképpel nyomatva, ahhoz csinos rézmetszetü czimkép, mely a földleirás kellékeit ábrázolja, elküldés végett szinte szép nyomatu papirba málházva, ezen felül vászonba varrva 15 dollárba került. Legkitünőbb kiadónk, s hasonló dolgokban legilletékesebb biránk biztositott engem, hogy Európában ehhez hasonló atlást 100 pengő forinton alól nem lehetne kiállitani. De Amerikában minden e féle irodalmi tárgyat a roppant kelendőség is olcsóvá tesz. Ott, hol mi alig 1—2000 példányt merünk nyomatni, az amerikaiak 20—30,000 példányt nyomatnak.

Egy másik szinte igen szép, s czélszerűsége miatt érdekes földabrosz, melyet Uj-Yorkból ugyanazon kiadótól hoztam, Amerika fali abrosza. Ez épen oly finoman, nagy gonddal, s azon felül a használatra igen gyakorlatilag van kidolgozva. Az amerikaiaknak szokásuk minden államot valami külön szinnel világosan kitüntetni, azáltal veszt ugyan a térkép tetszetős kinézéséből, de gyakorlati használatra nézve rendkivülileg nyer. Mert ha egyes államok ily szabatos alakban, mindegyik a szomszédos államtól ily megkülönböztető szinben tüntettetik föl, képük ugy benyomódik az emlékezetbe, mintha mindig szemünk előtt állana.

Ezen földabrosz vászonra van feszitve, kitünő fénymázzal bevonva, feketére simított faléczczel ellátva s ára még is csak 5 dollár.

Ilyen térképek megszámlálhatlan mennyiségben találtatnak Amerikában. Nincs szálloda, hol az olvasószobákban, vagy a szálloda csarnokában a város térképével nem találkoznék az ember. Csak a német szállodákban nem láttam ilyesmit.

Ezenkivül különböző tudományokból nagy számu tankönyvet hoztam magammal, melyek Uj-Yorkban és Massachusettben az iskolákban ifjuság oktatására használtatnak. Az amerikaiak oly gyakorlatiak tankönyveik szerkesztésében, hogy mi e tekintetben is igen sokat tanulhatunk tőlük. Daná nevű Connecticut uj-haaveni collegiumábani tanárnak az ásványtanróli legujabb munkája ujabb időben e téren a legérdekesebb jelenség. Ez ujabb rendszere által korsza-

kot alkotott és az ásványtannak biztos alapot adott. Németország több tudósai s nevelői kezdik az amerikai tankönyveket átforditani, s azok rendszerét a németföldre is átültetni.

Ekép folytonos tevékenység, s a leghevesebb buzgalom közt, hogy az uj világban annyi ismeretet és tapasztalatot gyüjthessek, a mennyi rövid ott tartózkodásunk alatt lehető volt, september 19-e bekopogtatott, mely napon pontban déli tizenkettőkor Uj-York tündérvárosának és az uj világnak hihetőleg örökre „Istenhozzádot" mondandók valánk; hogy a pompás amerikai gőzös Atlanticon az öszi napéj egyenlőségi szelek által felkavart atlanti oczeán ingó hullámain a vén de még is annyira szeretett hon fele vitorlázzunk. Azon photographiai képnek is, melyet Uj-Yorkban szándékoztunk készittetni, s mely a három uti társat amerikai utiöltönyben ábrázolta volna, idő rövidsége miatt elkellett maradnia. Én ezt annyival inkább sajnáltam, mivel az amerikaiak művészek a photographirozásban, s őket e korig sem a francziák, sem az angolok tul nem szárnyalhatták. Mi tehát már 10 óra tájban minden uti málhánkat, melyet magunkkal hozni szándékoztunk (nagy részét hátra kellett hagynunk, s csak később lehetett utánunk szállitani) a gőzösre hordattuk, s tizenegy órakor magunk is az Atlantic fedezetére léptünk, mely Uj-York kikötőjében horgonyozott. Nehány uj-yorki barátunk egész a gőzösig kisért, hol a kedves honba térőknek szorult szivvel „Isten hozzádot" rebegtek. Uj-York órája még nem kongotta el a tizenkettőt és az Atlantic már

felszedte horgonyait, hogy hosszu 11 napig tartó pálya futását megkezdje.

De mielőtt Uj-Yorkot és az uj világ partjait elhagyom, szabad legyen tapasztalatimat, melyeket az egyesült államokbani utazásom alatt gyüjtöttem, és nézetimet, melyeket az amerikaiak jelleme, s intézményeiről szereztem, itt rövid rajzban előadnom. Most, miután az Egyesület legérdekesebb részeit átvándoroltam, s mindent a legélénkebb érdekeltséggel kisértem, a mi kifejlődésére, s jelleme alkatára befolyással lehet, kinálkozik a legkedvezőbb alkalom, hogy arról szóljak. Meglehet, hogy itéletem az amerikaiakról Európában átalánosan elterjedt s bevett itélettől eltér : de én semmi idegen itélet által sem engedem magamat megvesztegettetni, vagy tévutra vezettetni. A mit e tárgyban mondok, az saját itéletem, melyet abból meritettem, a mit részrehajlatlan szememmel láttam és magam tapasztaltam. Habár ez objectiv nem, lenne is való miben kételkedem, de azért subjectiv tökéletesen igaz. És csak ennyire terjed minden iró kötelezettsége, ki a személyesen átélt események, vagy tett tapasztalatok rajzolását tűzte feladatául.

XLIV.

A Yankee.

Az amerikai, mialatt csak az angolszász faj ivadékát, melyet közönségesen Yankeenek neveznek, értem, gyönge testalkatú, középtermetű, finom arczvonású, s barnás hajú. Keze, lába kicsiny, gyöngéd, s teste izgékonysága nagy. Legtöbb esetben sovány, bőrszine barnássárga, s egészségtelen kinézésü : de szeme annál tüzesebb, gyönge testalkata kibirós, tartósságra képes, mikép jelleme. Általában véve nem ér agg kort, de a helyett testi s lelki kifejledtsége korán eléri a tökély azon fokát, melyet sok oldalú vállalkozása igényel.

Vastag, mondhatni nyers élelemhez van szokva, s gyakran, és sokat eszik. Reggelije thea, vagy kávéból áll, fogalmunk szerint mind kettő rosz, ahhoz vajat, halat, többféle sültet, tojást, és süteményt használ. Átalánosan kedvencz eledele valami fehér kenyérszerű sütemény, mely egészen melegen használtatik reggeliül.

Reggelijét rendesen 6 vagy 7 órakor elkölti, mert az amerikai korán kel, s reggelije után azonnal dolgához lát. 10—11 óra fele következik a villás reggeli, melyet „Lunch"nak neveznek, s mely mint a reggeli nagy részint húseledel, és gyümölcsből áll, kivévén a theát, vagy kávét. 2—3 órakor kezdi ebédjét, mely túlnyomólag kemény, s alig emészthető húsból áll. Főzeléket ritkán, s a mit eszik is ízetlen. A burgo-

nya, melyet minden étel mellett használ, valamint a nyers paradicsomalma is kedvencz eledele. Tésztás eledele is igen kevés, nehány fajú Picesre, t.i. vajastészta torta, és puddingra szorítkozik. 7—8 fele jő a thea, szinte tetemes mennyiségű hideg pecsenye, sonka sat. kiséretében, s erre igen gyakran 10—11 óra tájban vacsorál.

Mind a mellett, hogy oly gyakran eszik az amerikai, e foglalkozás még is kevés idejét rabolja el, mert igen szaporán eszik, s evés alatt kevés időt veszteget mulatságra : s e szerint hajlandók vagyunk hinni, miként a nehéz ételek és gyakori evés fő oka azon sok gyomor és májbajnak, melyben az amerikai szenved.

Az amerikaiak ifju, erőteljes, a fejlődés szakába lépett nemzet, mely az ifjú kor erényeivel annak bűneit is összeköti. Elismerhetlen, miként az amerikaiak azon nemes tulajdonokat, melyek őket mint nemzetet minden mások fölött kitüntetik, s melyek által az eke, és szigony segítségével világhodításra hívatvák, ősapáiktól öröklötték. Kevély, nagyralátó, s felsőbbsége érzetében büszke levén, ellenállhatlan hajlammal bír új meg új vállalkozásra, s legyőzhetlen inger ösztönzi, hogy mindig előrevágyó tetterejének új meg új pályát nyithasson. S ekkor semmi akadály sem nagy, semmi erőfeszités sem nehéz kitűzött czélja kivitelében. Ámbár úgy látszik, hogy találékonyság adományával nem ruházta fel a természet az amerikait : de a helyett birja azon határozott tehetséget, miszerint a mit tud, a mit megtanult, a legelőnyösebben tudja

felhasználni, minden kezébe adott dolgon javítani képes, és e tekintetben nemcsak hogy egy nemzet sem haladta túl, de még csak utol sem érte.

Rendkivül gyakorlati természete, mely szünetlen arra ösztönzi hogy legelső, s legfőbb gondját az életszükségek kielégítésére, s anyagi léte biztosítására irányozza, okozza azt, hogy tetterejének legnagyobb részét kereskedés és iparra fordítja. Elméleti bonczolgatás, gyümölcstelen speculátiók, mely sok más nemzet tevékenysége főrészét alkotja, az amerikainál nem talál viszhangra. Ö egyszerre a gyakorlat mezejére lép, hogy a tapasztalat ösvényén tanuljon, s gyüjtsön ismeretet. Ezért a tapasztalaton nyugvó emberi ismeret minden ágában, és minden az életbe gyakorlatilag vágó tudományban más nemzetet sokkal megelőzött. Tudva levő dolog, miszerint minden gépe, minden műszere, melyet nagyszerű vállalatai, s munkáiban használ, igen gyakorlati, igen czélszerű. A legcsekélyebb különbség, melylyel valami tárgy a mienktől eltért, sem látszott oly parányinak, hogy azt figyelem nélkül tudtam volna mellőzni; sőt ellenben mindenütt a különbség okát fürkésztem, s hasonlításokat tettem a mieinkkel. És ime mindenütt az tűnt ki, hogy az amerikai eszközök, műszerek, és gépek előnynyel bírnak, még pedig a közönséges fejszétől fogva, melylyel az erdő fáit vágja, vagy tűzelőt hasogat, a gőzgépig. Gyakran volt alkalmam európai kézművesek, kőmivesek, ácsokkal sat. beszélni, s mind azt állitotta, hogy az európai, ha még oly tökéletesen kitanulta is mesterségét Európában, de

Amerikában újra kell neki tanulnia, a mi eleinte alkalmatlannak tetszik ugyan, de csakhamar meggyőződik az amerikai módszernek akivitelbeni előnyéről. Egy kőmíves eszközei, mint a vakoló kanál, szögletmérték sat. egészen más mint Európában, s az azokkali építés sokkal szaporább, és czélirányosabb. Bármihez kezdjen is az amerikai, legelső gondja az, hogy minél nagyobb idő éserőkimélettel végezhesse, s minden tettében ez a vezér elv.

Az amerikainak folyvást előrehatoló vállalkozó szelleme okozza, hogy az soha nem nyugszik, hanem tevékenysége számára mindig új, s gyümölcsöző tért keres. Ezen szakadatlan tevékenység, izgalom teszi őt a világ minden egyéb nemzete fölött túlnyomóvá. A német, kit Európában a többi nemzetek közt legszorgalmasabb, s munkásabbnak tartanak, nem képes az amerikai mellett boldogulni; minden ipara, s takarékossága mellett sem tud a jólét azon fokára vergődni, mint az amerikai. Az Egyesület egész területén minden nyomon ezt lehet tapasztalni. Oly városokban, hol a németek nagyobb számmal vannak mint az amerikaiak, a német városrész a lakók bizonyos szegényessége, némi tisztátalanság, a kirakatok csintalansága, s némi szatócskodás által tűnik fel, mely az amerikai vállalkozó szellemtől szembeszökőleg elüt. Legfeltünőbb ezen különbség a szállodákban. Mert míg az amerikai szállodák mind nagyszerű épitési modorban épitvék, s pazarfénynyel diszitvék; addig a németek aprók, nyomorúk, és rondák. Amerikában egyetlen német szállodát sem láttam, mely az ameri-

kai nagy szállodákkal csak távolról is kiállotta volna a versenyt.

Az amerikai minden vállalatában kitartó, és szilárd, minélfogva nem tud nyugodni, míg kitűzött czélját el nem érte. Hanem azután nem is hagy egyetlen eszközt is megkisértetlen. Igen gyakran hajlandók az európaiak ezen eszközök megválasztását a becsületesség, és igazság rovására tolni, különösen átalánosan el van terjedve azon vélemény, miként üzleti ügyekben igen pongyola az amerikai ember lelkiismerete. Az igaz, hogy az amerikainak bizonyos űzérkedési cselfogása van, melylyel semmi egyéb nemzet nem bír, s könnyebb általa megcsalatni, mint őt megcsalni. Ezen rendkivüli űzérkedési cselfogás, ezen éles előrelátás, melylyel minden kedvező, vagy kedvezőtlen körülményt kizsákmányolni képes, vivta ki számára a Smarte melléknevet, melyet magyarul furfangos, németül talán „pfiffignek" lehetne mondani. — Legalább mint többen álliták e melléknév nem megbecstelenitő. Sőt ellenkezőleg egy „Smarte manban" (furfangos ember) rendszerint több bizalmat szoktak helyheztetni, mint valamely úgy nevezett lelkiismeretes, de ügyavatlan emberben, ki igen gyakran fortélyos emberek játékszere, minduntalan rászedetik, és veszteségbe bukik, mi nemcsak neki, hanem űzlettársainak is hátrányt okoz.

Egyébiránt csaknem megfoghatlan, hogy oly roppant kereskedés mint az egyesűlt államoké, mely nagy részben hitelre van alapítva, kereskedelmi szilárdhitelesség nélkül mikép állhat fenn? Északameri-

ka kereskedése az angol után kétségkivül a világ legelső kereskedése, sőt kereskedelmi hajói tonnatartalmát tekintve tetemesen felülhaladja még az angol tengeri hajozásét is. Amerika kereskedelme a föld minden részére kiterjed, s a világ minden népével kereskedelmi összeköttetésben áll. Hogy pedig minden kereskedés alapja kereskedői szilárdhitelesség, azon még kételkedni sem szabad. Az igaz hogy kereskedői szilárdhitelesség egészen más valami, mint az a mit közéletben becsületesség, és emberségnek nevezünk. Minden kereskedés főczélja a nyereség. Minél nagyobb nyereséget húz valamely kereskedő eladott portékájából, annál ügyesebb kereskedő. Egy olyan ember, ki kereskedése, üzérkedése által tetemes vagyonra tett szert, nagy tekintélyben áll, s legtöbb esetben nem igen szokták kutatni, milyen nemű volt ez az üzérkedés. A kereskedői becsület többnyire azon ingatag erkölcsi alapon nyugszik, mint a lovagi becsület. Ezt egy párviadal, oly eszköz által mely minden erkölcsi, és keresztyéni elvvel ellenkezik, tisztára lehet mosni. Börze üzlet, váltóüzérkedés, bankmunkálatok, lutri mind lehető legnagyobb nyereségen alapulnak, s úgy számítvák hogy a résztvevőtől annyit elvegyenek, a mennyit csak lehet, ha mindjárt az utólsó inge lenne is az. Mind az emberek zavarodottsága, tudatlansága, könnyenhivősége, s szenvedélyeire számít, s azokból lehető legnagyobb hasznot erőlködnek húzni. Néhány kevés roppant összeget nyer, s bámulatos arányban meggazdagszik az összes közönség rovására.

Ilyen kereskedői lelkiismeretességgel az amerikai is szinte bír. Ez se nem jobb, se nem roszabb, mint minőt Európában bizonyos körökben találhatni. De miután Amerikában mindenki kereskedést űz, s ez sokkal nagyobb mértékben űzetik mint Európában, tehát a szédelgés is nagyobb, és ezért felötlőbb.

Annyi bizonyos hogy sehol sem lehet oly könynyen, s oly sokszor hitelre vergődni, mint Amerikában. Még a ki egyszer már bukott, és ismételve másodszor is bukott, azonnal elébbi hitelére jut, mihelyt mint munkás, és szakértő ember ismeretes, s bukása nem világos csalásból származott. Több európai fiatal emberrel beszéltem, kik Amerikában telepedvén meg, jelentékeny vagyont szerzettek maguknak. Ők évekig egy üzletnél foglalkoztak, s miután szorgalom, munkásság, s ügyesség által főnökük bizalmát kiérdemelték, azon ajánlatot tette az nekik, hogy vegyék át az ő üzletét. Azon mentegetőzésükre hogy ők vagyontalanok, s így az üzletet nem vehetik meg, de még annak folytatására sem birnak elegendő pénzzel, azt felelte nekik, hogy az egyik sem szükséges. Átadta az üzletet, egyszersmind ajánló leveleket is adott azon gyárosokhoz, kik őt eddig portékával ellátták, hogy azt azon kiterjedtségben folytathassák, mint ő tette ekkorig. Az üzlet ára leszámlálását részletenkint, s akkora összegekben is teljesítheték, mint nekik tetszik. S így történt az, hogy ők néhány év alatt a jelentékeny üzletet letisztázták, s gazdag emberekké lettek.

Ezen urak biztosítottak, s ezt ismételve több

oldalról is erősítetni hallám, miként sehol nem lehet csupa szóra oly nagy űzletet tenni, mint Amerikában.

Gyakran vádolják az amerikait a dollár bálványozó imádásával, s állitják miként egész munkássága, tevése, vevése csak dollár szerzésre van irányozva.

Hogy az amerikai szereti a dollárt, nem lehet tagadni. Úgy hiszem az európai sem irtózik tőle, és a pénzgyüjtés eszközeiben nem mindig válogatós. A nagy különbség csak abban rejlik hogy az amerikai a dollárt nem azért kedveli mert dollár, hanem mivel izgékony munkássága, s előre vágyó vállalkozó szelleme kifejtésére nélkülözhetlen eszközül szolgál. Fösvénység, oly tulajdon, mely minden nemzet közt az amerikaira legkevésbbé illik. Hogy az amerikai rendkivül sovárog a nyereség, a gyüjtés után, az tagadhatlan : de én még nem láttam embert, ki fáradság s szorgalom által gyüjtött vagyonát oly könnyen kiadta volna mint az amerikai. Azonban mégis nagyon tévedne, ki fösvénység helyett vesztegetéssel vádolná őt, mert ő sem fösvény, sem vesztegető. Ha gyüjtött, szerzett összegét könnyü szerrel kiadja, csak azért teszi, hogy tevékenysége s vállalkozó szellemének uj tért nyithasson.

Angolországot kivéve, a vállalatok számát, nagyságát és terjedtségét tekintve, melyik europai ország jöhet csak hasonlitásba is Amerikával? Melyik ország képes annyi magán-adakozás forrásából fakadt tudományos és emberiségi intézetet felmutatni mint Amerika? A bostoni, philadelphiai, uj-yorki, balti-

morei irodalmi egyesületek, a magasabb tanintézetek, hittani és orvosi tanodák, a számos nevelőintézet, árva-, szegényház, a kór vagy betegség által elnyomorodottak, siketek-, vakok-ápoldája, melyet majd minden városban találhatni, többnyire magánlelkesedésből származtak, s magán-erő által tartatnak fen. Azon önkénytes adó, melyet az amerikai hasonló czélokra magára vállal, oly jelentékeny, s azon hagyományok, ajándékozások, melyek hasonló czélból tétetnek, oly roppant terjedelmüek, hogy méltán bámulásra ragadnak. Mert ha azt halljuk, hogy egy philadelphiai polgár $1^1/_2$ millio dollárt hagyományozott egy árvaház alapitására, egy másik 50,000 dollárt adott egy iskola, a harmadik épen annyit egy természettörténeti museum állitására: nem szabad többé az amerikai bőkezüsége s adakozóságán kétkednünk. Az igaz, hogy bőkezüsége csak nemes czélokra, oly czélokra terjed ki, melyek az emberiség érdekét mozditják elő, s alig van eset Amerikában, hogy méltatlan s közerkölcsiséget botránkoztató czélokra ezerek áldoztattak volna. Egy ilyen embert a közvélemény megbélyegezne, polgártársai megvetnének s kigunyolnának. Oly tények, akarom mondani szokások, melyek Európában az illem s udvariság nélkülözhetlen kiegészitő részét alkotják, vagy legalább bizonyos körök elvei s erkölcsiségével nem ellenkeznek, Amerikában megvettetnek, s a közvélemény átkával sujtatnak, ugy hogy ily esetek, melyek nálunk napirendüek, s utójára senki sem csinál belőlük titkot, ott soha, vagy igen ritkán fordulnak elő.

Ha pedig valamely közhasznu vállalatra, valamely nemes czélra szükségeltetik bizonyos összeg pénz, pillanat alatt száz meg száz résztvevő találkozik, kik tetemes összeget irnak alá; ott a jótékonysági szellemet nem szükség hangversenyek, akademiák, tánczvigalmak által felpiszkálni, s lutrik s más csiklándó szerek által serkenteni a részvételre. Az amerikai a mit közczélra, jótékony intézetre áldoz, azt szabad hajlamból, tiszta hazafiuságból teszi. Hazájának emberiségi s hasznos intézetei által önmagát érzi megtiszteltetve, s honfi kötelességének tartja az ilynemü intézetek felállitása s fentartásához, melyek hazáját nagygyá teszik, s annak jövő jólétét alapitják meg, filléreivel erejéhez képest járulni.

Fel lehetne ugyan ellenvetésül hozni, hogy az egyesült-államokban sok tudományos és emberiségi intézet részvényekre van alapitva, s legalább ily esetekben a reménylendett nyereség adott ingert ezen intézetek alapitására. De ezen ellenvetés ellen csak annyit is elég felállitani, hogy ez épen az amerikai embernek ilynemü intézetek iránti fogékony szellemét s közös részvétét tanusitja, ha azok jövedelmet is hajtanak. Európában hason esetekben bajos lenne nyereményre számitani.

Különös sajátsága az amerikainak, melyet részint az anyaországból vitt uj hazájába, részint többi köztársasági erényeivel áll benső összefüggésben azon rendkivüli tisztelet, melylyel a szép nemnek adóz, s azon szeretet s gondoskodás, melylyel gyermekein csüng. Ezen tisztelet nem mesterkélt, nem szenvel-

gett, mely bizonyos bókok s udvarias kifejezésekben nyilvánul, mint termeinkben egész az undor és csömörig láthatja s hallhatja az ember, holott a sziv mit sem érez abból, a mit száj czifra kifejezésekkel fecseg; s miután olyas körökben egy ifju uracs müveltségét s jó neveltetését itélni szokták; nem, az amerikainak a szép nem iránti tisztelete valódi, s benső mély érzelemből fakadt, mely lényével s természetével a legbensőleg összeforrott. Amerikai társaskörökben az asszony nem kitüntetett rész, hanem királyné. Mindenütt, minden viszonyban előnynyel bir a férfi fölött, ő az egyetlen szabadalmas osztály az egyesültállamokban, de szabadalmát nem a törvényhozástól, hanem a férj szabad akaratából nyerte.

Átalános szokás Amerikában a leánygyermekeket a leggondosabb nevelésben részeltetni, őket a müvészet és tudomány minden ágában tanittatni, a honnan Amerikában roppant nagy a leánynevelő intézetek száma. Ezen intézetekben és neveldékben épen nem oly üres és felületes az oktatás, mint legtöbb neveldénkben, hol a nevelés inkább csak idomitásban (Dressour) áll, melynek két, gyakran már egy év alatt be kell fejeztetni, és olvasás, irás, igen kevés földleirás és történettan, igen sovány természettörténet, nehány mindennapi franczia kifejezés betanulásában áll, végre táncz s egy pár betanult darabnak zongoráni lezötyögetésében végződik.

Amerikában saját anyanyelvükre, történet, földleirás, természettörténet, természettan, vegytan, csillagászat, sőt mértanra is gondosan, gyakran alaposan

oktattatnak a leányok. Gyakran egyetemi tudományokat is hallgatnak, s nem ritka eset, hogy nők egyetemi doktorságot is nyernek. Igy igen gyakran hallhatni férjektől azon nyilatkozatot, miként nejük végezte a bölcsészeti tanfolyamot, s abból doktori oklevelet is nyert. Ha bár átalában oly alapos ismeretet nem lehet is felőlük feltenni, mint Európában szakférfiaktól várunk : de elég bizonyságot nyujt arra, hogy az amerikai az alapos és terjelmes tudás becsét fel tudja fogni, s előtte a lélek valódi képzettsége nem közönyös dolog. Amerikában nem ritkák oly nők és leányok, kik mathematikai feladatokat s magasabb egyenleteket megfejteni képesek. Mindezekhez még az is járul, hogy a társas életben sokkal nagyobb szabadsággal birnak a leányok ott, mint Európában; ők önállók, s magokviseletében minden megszólitásra zavarba nem jönnek, s idegen láttára nem pirulnak el azonnal.

Nem lehet ugyan tagadni, hogy ilynemü nevelést csak azon házi kötelességek kárával lehet adni, melyek nálunk a női kötelességek főrészét teszik. Európában a házróli gondoskodás és háztartás egyik legfőbb feladata a nőnek, s kötelességei első sorába tartozik. Amerikában, legalább a vagyonosabb házaknál, ezen gondok alól fel van a nő mentve. A ház asszonya beleül hintaszékébe (rocking chair), mely Amerikában minden házbutorzat nélkülözhetlen alkatrészét teszi, s csupán öltözékéről s apró gyermekeiről gondoskodik, kik folyvást körüle zsibongnak, ir, zongoráz s könnyü kézi munkával bibelődik. Ha

kedvező idő van, kikocsiz gyermekeivel, s az egész napot csupa enyelgéssel tölti. A háztartás gondja vagy a férjre bizatik, vagy ha ezt hivatala, üzlete nagyon igénybe veszi, egy meghittre. Semmi kétség benne, hogy ez bajos állapot, s árnyoldala az amerikai családi életnek. A háztartás gondja természetszerüleg a nőt illeti, míg férfi vállain a szerzés kötelessége fekszik. Ezen a testet igénybe vevő minden foglalkozás iránti részvétlenség, ezen mozgástalanság, munkátlanság okozhatja nagy részben az amerikai nők rendkivül gyönge testalkatát s gyöngeségét. Csaknem minden nőnek lapos, beesett melle van, s gyönge testalkatuk mellett szokatlanul soványak, s valóságos aszkóros kinézésök van. Egyébiránt vonásaik finomak, kezük, lábuk kicsiny, takaros, de testük egyéb részéről hiányzik azon a szépségtől elválhatlan teltség, s a test bizonyos részeinek hullámlejtése, mely a régiek classicus alakjain annyira megtetszik. Az amerikai nők járása többnyire nem szép mozdulatu, idomtalan (ungraziös).

Habár némely házaknál egészen részvétlen is a nő a házi ügyekben, igen gyakran épen az ellenkező tapasztalható. Ilyenkor semmi szolgálatra szánt cseléd sincs a háznál, hanem minden házi foglalkozást a házhoz tartozók, a nő, annak nővére vagy felnőtt leányai végeznek. Ez ugyan könnyebb Amerikában, mert ott az egész háztartás igen egyszerü és sokkal szabályozottabb mint nálunk. Gyakran a mellett, hogy a háztartás gondjait viszi, még iró is a házi asszony, a mi gyakoribb eset Amerikában mint Európában.

Azon rendkivüli tisztelet s megkülönböztetés, melyet a nők irányában minden tekintetben kitüntetnek, az amerikaiak minden intézménye és szokásaiban észrevehető. A nagyobb szállodákban nők számára mindig különös bejárás van, melynek épitészeti kiállitására rendesen nagyobb gond fordittatik. Ezen bejáráson csak hölgyek és hölgyeket vezető férfiak léphetnek be. A hölgyek soha nem jelennek meg a szálloda előcsarnokában nevök beirása végett; számukra mindig külön társalgó- és étterem áll, melyben a szálloda legnagyobb fénye tükrözi magát. Ezekbe is csak akkor léphet férfi, ha karján hölgyet vezet. A szálloda legszebb s legpompásabb lakosztályai mindig nők számára tartatnak fen, mig nő társasága nélkül utazó férfiak a ház felső emeleteiben levő apróbb s egyszerü szobákban helyeztetnek el. Hajókon is nők számára mindenütt különös intézkedések vannak, s ha a hajó épitése nem adta ki, hogy hölgyek számára külön terem rendeztessék, legalább a közös terem egy része némi emelkedettség által van a többitől elválasztva, melyre nem szabad férfinak fellépni, s ez a többitől fényesebb s gazdagabb butorzata által különbözik.

Ha valamely nő egy gőzkocsiban vagy akármely nyilvános helyen megjelenik, vagy egy omnibusba akar belépni, melyben minden hely el van foglalva, az amerikai pillanatig sem gondolkozik, ha a nő a legszegényebb osztályhoz tartozik is, hogy valjon csináljon-e neki helyet. Azonnal mind feláll, a nő igénybe veszi szokásadta jogát, a nélkül, hogy az urak szivességét megköszönné.

Ezen, európai ember előtt megfoghatlan nőtisztelet, s azon körülmény, miszerint a nő minden férfiban természetes védőjét találja, és senki nem merészelne az ellen illetlenséget vagy tolakodást elkövetni, okozza, hogy nők és leányok magánosan s minden kisérő nélkül is utaznak; a nap és est minden órájában az Egyesület legnépesebb városai utczáin bátran bolyongnak, sétálnak, szinház s nyilvános helyekre szabadon mehetnek, a nélkül, hogy félniök kellene, miszerint valamely neveletlen ifju uracs vagy egy szemtelen, tolakodó agglegény valami illetlenséget követ el ellenük. A férfi csak akkor részesül az Egyesületben teljes tiszteletben, ha már házas. Egy házasulatlan férfi, egy rideg legényre kevés tekintet van ott, s mindenütt hátrább áll a házasnál. Ez az oka, hogy a férfiak Amerikában oly korán házasodnak, és aránylag oly kevés ott az agglegény. De nemcsak a szokás, hanem a törvény is védi a nőt a férfi irányában. Azon csupa igéret, melyet egy férfi egy hajadonnak tesz, hogy nőül veendi, s a leány egyszerü tanuskodása, hogy neki ezen igéretet tette, elégséges arra, miszerint a férfi köteleztessék azt el is venni. Európában könnyen azon hiedelem támadhatna valakiben, hogy egy ilyen törvény védelme alatt hasonló kényszeritett házasság gyakorta adja elő magát, s könnyelmü leányok gyakran hasznukra forditják a törvényt, azért hogy férjhez mehessenek. A szép nem ilyen kedvezménye daczára is sem egyik sem másik eset nem adja elő magát. Mert, először, minden férfi ovakodik valamely leánynak ilyen igére-

tet tenni, ha nincs szándoka elvenni; másodszor, egy tisztességes leány sem nyul ilyen eszközhez, mert ezen eszköz nélkül is bizton számithat egy jóravaló férjre. Ledér leányok pedig nem sziveltetnek a társaságban, s azonnal Sing-Singbe szállittatnak. Hogy az egyesült-államokban a közvélemény mennyire védi a nőket, még tulságos kihágás esetében is, legyen tanusága e következő példa.

Nehány év előtt az egyesült-államokban, ha jól emlékezem, Uj-York vagy Bostonban következő per tárgyaltatott. Egy leányt elcsábitott egy férfi, ki neki azt igérte, hogy elveszi, azután pedig elhagyván azt, egy más leánynyal füzött viszonyt. Ezen tette kétségbe ejté első szerelmesét, ki némi őrületi rohamban megleste azt az utcza bizonyos szegletén, a merre tudta, hogy uj kedvesével sétálni fog, s tőrt döfött a testébe. Ezután önkénytesen a törvényszék kezébe adta magát, s az esküttszék szabadnak nyilvánitá, de benső békéjét s lelki nyugalmát nem adhatá többé vissza. Azt kellene hinni, hogy ily körülmények közt, s a közvélemény részéről ily roppant kedvezmény mellett hasonló esetek az egyesült-államokban gyakorta adják elő magukat. Épen nem! Legalább én hasonló esetet nem tudok. Európában pedig bármelyik országban is, kivétel nélkül, nagy merénylet lenne, hasonló törvényszéki itéletet hirdetni, mert attól lehetne tartani, hogy egy ilyen példa számos utánzóra fogna találni.

A mily nagy az amerikainak a szép nem iránti tisztelete s kimélete, oly nagy gyermekei iránti sze-

retete is. A gyermekek kitünő gondossággal ápoltatnak, s törvény által minden embertelenség ellen védvék. Nem is kell emlitenem, hogy Amerika minden iskolájából a botbüntetés, valamint minden testi fenyiték átalában számüzve van. Ha valaki egy gyermeket arczul csap vagy megver, bünvádi kereset alá esik. Gyermeket büntetni kizárólagosan csak szülének van joga.

Az anyáknak gyermekeik iránti gyöngédsége azoknak folytonosan gondos és csinos öltöztetéséből is kiviláglik, mert még a legszegényebb szülék is nagy gondot forditanak gyermekeik tiszta és takaros öltözetére. A legizletesebb párisi és londoni divat szerint öltöztetik a gyermekeket, és ez igy van a legszélső nyugati részekben, mint Uj-York és Philadelphiában stb. Gyakran gyermekeikkeli bibelődés egyetlen napi foglalkozása az anyáknak, a honnan mindig gyermekei képezik legközelebbi környezetét, s Amerikában azon visszás európai szokás, a gyermekeket mindig bizonyos távolságban tartani a nagyságos mamától, a magasabb társadalmi élet illemszabályainak nem mulhatlan kiegészitő része.

Azon szokás, hogy gyermekeiket mindig maguk körül lássák, annyira ment az amerikaiaknál, hogy azok nélkül nem is utaznak. A vasuti kocsik s gőzhajók gyakran zsufolva vannak gyermekkel. Gyakran megesik, hogy csecsemők is résztvesznek szüleik utazásában, s midőn egykor e fölötti csudálkozásomat nyilvánitám, azt mondta nekem egy Amerikában telepedett európai, hogy Amerikában csaknem

bevett szokás az alig hat hetes gyermeket utazásra küldeni. Természetes, hogy ilyen vaggonokban aztán sokszor nagyon is zajos az élet, s többször volt szerencsém éjidején olyan vaggonban utazni, melyben minden lehető nagyságu, életkori gyermek egész raja zsibongott, s részt kellett vennem szegény gyermekek hangversenyében, kik nagyon kényelmetlenül érezhették magukat. Legjobban feltünt nekem az, hogy egyetlen amerikait sem hallottam a gyermekek lármája miatt, s azért hogy nem nyughatik, panaszolkodni. Ezen durva s mogorva amerikai, mint mi örömest képzeljük őt, annyira méltányolja az anyai gondoskodást, s becsüli az ifju nemzedéket, miként eszeágában sem fordul meg, azon kényelmetlenség miatt, mely őt csak ugy mint mást, és nem jobban, az anyát pedig legjobban érdekli, panaszt emelni. De hiába is tenné, mert csupán azon elégtételre számithatna, hogy felszólitatnék, miként hagyja el a vaggont, s ott keressen nyugalmat, a hol tetszik. Önkénytelenül kényszerülve valék e tekintetben az itt és ott közt párhuzamot vonni. Emlékezem nehány vasut- s postahivatal szabályaira, miszerint a vitelnököknek (condukteur) joga van a szüléket gyermekeikkel együtt a legeslegelső állomáson kitenni, ha a gyermekek a többi utazóknak alkalmatlanok, vagy azok megzavart nyugalmuk végett panaszt emeltek. Alig lehet nagyobb vadorságot képzelni. Mit csináljon ilyenkor a szegény anya, kit sorsa csecsemőjével utazni kényszerit? Nemde az utszélen heverjen?

Ha egy házaspár gyermekével nyilvános helyen

van, s a szükség ugy hozza magával, hogy a gyermeket ölbe kell venni, mindig a férj teszi azt, s meg nem engedi, hogy a gyönge nő vesződjék ezen teherrel. Ez ugyan lényegesen elüt az európai jó szokástól, hol a finom izléssel sokkal jobban megegyezik ölebecskéket czipelni, mint gyermeket, ki rendesen dajkára szokott bizatni.

Kedvező benyomást tett rám, hogy Amerikában a gyermekeket mindenütt jó és vidor kinézésüeknek találtam. És ez annyival felötlőbb volt előttem, mert a felnevelkedettek, csekély kivétellel, már ifju korukban egészségteleneknek látszottak s többféle kórban szenvedtek.

A gyermekekkeli bánásmód, valamint azok öltözete is szinte nagyon ok- és czélszerünek látszik. Ugy tetszett, mintha a gyermekek testi s lelki fejlődésének több tért engednének, mint mennyi egy „jó nevelés“ elveivel megegyeztethető, legalább fegyelmi tekintetben igen keveset vehettem észre, épen oly ritkán lehet hallani az anya folyvást dorgáló szavát: „pfui, az nem illik, megint illetlen vagy stb.“ Ezáltal nem nevelnek ugyan sima és finom magaviseletü gyermekeket: de határozott jellemet nyernek azok, s szellemök önállóbban s tetterejök hatályosabban fejlődik ki, a mi már a gyermekeken könnyen észrevehető. Minden Amerikában lakó európai megegyezik azon véleményben, hogy az amerikai gyermekek itéleti érettség, tettbeli önállóság s gyors felfogás tekintetében jóval felülmulják az európai gyermekeket. És épen azért amerikaiak.

Átalában ugy tetszik, mintha Amerikában természetesebb nevelési elvek uralkodnának mint Európában, hol egy előkelő uri ember méltóságával tökéletesen megegyezik, hogy lovai és vadászebei nevelése s bánásmódjáról kimeritő ismeretet szerezzen: de már az teljességgel illetlen, s az udvariassággal össze nem férő, hogy gyermekei nevelésével bibelődjék, vagy legalább arról némi ismeretet szerezzen. Persze hogy azt lehetne kérdezni, mire valók tehát a nevelők, kiknek kötelessége s tartozása ezt tudni?

Az amerikaiaknak gyakran szokták az európaiak szemökre vetni, hogy a müvészet és tudomány iránt semmi hajlammal sem birnak. Hogy Amerikában mennyit áldoznak a tudomány és nevelésre, nehány adattal bővebben mutogattuk, s többször volt alkalmunk szólani e tárgyról. Hogy Amerikában nincs annyi tudós mint Német-, Franczia- és talán Angolországban, kik bizonyos elvont tanokkal, például történet, nyelv és régiségbuvárlattal stb. foglalkoznának, szivesen megengedem, mert náluk az alaptér hiányzik erre. Az amerikaiaknak nincs multjok, történelmük rövid, világos, nem bonyolódott, s nincs egy tőlük távol fekvő mult ködfátyolába burkolva. Ők hasonlitanak Minervához, mely Jupiter agyából készen felfegyverkezve lépett. De a helyett azon előnynyel birnak, miszerint mult századok előitéletei s kinövéseivel nem kell a jelenkor eszméinek küzdeniök. Államéletük s minden intézményüknek ép, szilárd, megrázhatlan alapja van, melyre kényük szerinti terje-

delmü uj épületet emelhetnek. Ezen alap Európában az igaz, hogy messze századok sötét multjába nyulik vissza, de porhanyó, szuhos s rombolt, s ha uj izlésü épületet akarunk fölibe emelni, minden oldalról meg kell támogatni s duczolni, hogy össze ne omoljék, és mégis oszlop, támasz s boltivek daczára is mindig rettegnünk kell, hogy az egész foltozás véletlenül halomra dől.

Ily körülmények közt épen nincs okuk az amerikaiaknak régi történetük nem léte miatt panaszkodniok, s azon sopánkodniok, hogy nem képesek középkort mutatni fel, annak regényes rablóvárai, hűbére, czéhei, osztályfalai, nyomasztó papuralma, s abból származott véres vallási és polgári háboruival. Arra nézve, a ki ezt olvassa vagy tanulmányozza, meglehet hogy gyönyörködtető és érdekes; de arra nezve, ki azt mága átélte, vagy annak következményei alatt mai nap is nyög, bizony nem egyéb, mint szomoru esemeny.

De azért e tekintetben is megtette Amerika, a mit méltányosan lehet tőle követelni. Habár nincs is Plutárchja, Liviusa, de van Bancroftja és Everettje. Amerika története még nem nagy, de nagygyá fog lenni, 500 vagy 1000 év mulva, majd ha Európa népei többnyire aggastyánokká töpörödve, s kályha mellé kuczorodva, fogatlan inyükkel a mult csontjain rágódnak: akkor kell Amerika történetéről kérdezősködni. Rómának sem volt még Numa Pompilius korában története, de igen is volt Caesar Augustus és Marcus Aurelius korában. Egyébiránt tudva levő

dolog, hogy Északamerikának az ujabb időben is sokat lehet a történet mezején köszönni azon indus törzs felkutatásaért, mely az egyesült-államok földét egykor lakta, vagy jelenleg is lakja.

Bár nem is oly nagy az amerikaiak érdeme a régiség, nyelvtan, pénz-, czímerisme- és kutfőtanulmányok körül, mint az európai tudósoké; bár egy Fichtét, Schellinget, Hegelt, s ki tudná elszámlálni, mi nagy bölcselőket még, nem is tudnak felmutatni: de annál nagyobb előszeretettel ápolják a jelenkor gyakorlati tudományait, melyek a mellett, hogy kenyeret adnak, s az élet minden finomabb anyagi élvezetét megteremtik: felvilágositják a lelket is, s megismertetvén vele a természet erejét az egy örök s változhatlan világrend magasztos törvényeit tárják fel előtte. Az is igaz, hogy a világosság, delejesség, villanyosság, kór- és élettani vegytan stb. tekintetében is keveset mutathatnak fel; de a mi mind ezen tudományoknak a gyakorlati életre való befolyását illeti, azt annyira magukévá tették, mint a világ akármelyik nemzete, alkalmazás tekintetében pedig akármelyiket felülmulják. Tekintsük csak mit tettek az amerikaiak földtani tekintetben idáig is; az általuk felmutatott pompás müvek megalapitott európai hirnevet vivtak ki, és bár országuk nincs is még minden részében átbuvárkodva, mint Európa néhány országa, de ennek oka egyedül országuk megmérhetlen területében rejlik. De azért egészen tul a Mississippin hatottak már, és ki nem ismeri Owen Jova és Minésotáróli kitünő munkáját? Az állam évenként

pazar kiméletlenséggel sok ezeret ad ki hasonló czélokra. Földrajzi tekintetben is jelentékeny müveket képesek az amerikaiak felmutatni. Évenként tetemes összeget ad ki az állam a határoknak egész a Csendestengerig való felmérése és kiigazitására. Az Egyesület minden részében bizottmányok működnek, melyek munkálatuk eredményét a főgyülés eleibe terjesztik.

A mechanica és hydraulica tanai, a szárazi és vizi épitészetisme alkalmazásában a föld kerekségén lakó népek közt legelső helyen állanak; és mihelyt valami rájuk nézve szükséggé válik, biztos lehet benne az ember, hogy ők keresztül viszik, ha még oly nagy akadályokkal kell is küzdeni.

Épen ugy egész világ tudja, mily kitünők az ő gőzgépeik, mily különös és jeles az ő hajóiknak épitése, s mily czélszerü- és elmésen kigondolva az ő gazdasági eszközeik s gépeik. Mind ezek mintául szolgálnak nekünk, melyeket csak utánoztunk, de rajtuk javitani mindekkorig nem valánk képesek.

A mi pedig a müvészet iránti sajátképi vonzalmat illeti, azt hiszem, ezt sem lehet az amerikaiaktól egészen elvitatni, csupán annyi igaz, hogy náluk még ez nincs kifejtve, kiképezve. Az amerikai örömest hallgatja a jó zenét, képek s képzőmüvészeti tárgyak iránt nagy előszeretettel viseltetik, s nagy összegeket áldoz azokért, ha mindjárt a tárgyak megválasztásábani izlése nem mindig a legfinomabb, a legválogatottabb is. Átalában tudvalevő dolog, mily roppant lelkesedéssel fogadtatnak ott az európai mü-

vésztekintélyek, és mennyire magasztaltatnak azok. Az igaz, hogy mi európaiak rögtön készen vagyunk azon állitással, miként az amerikai csak hiuságból teszi mindezt, s annak bebizonyitására, hogy ő a müvészetet épen ugy tudja becsülni, mint az európai. Hanem azt hiszem, hogy ilyen itéletre nincs jogunk, legalább méltánytalanság. A fösvény, magára nézve teljességgel értéktelen tárgyért bizonyosan nem adja ki pénzét : ha pedig kiadja, bizonyosan nagyobb értékkel bir reá nézve a tárgy, mint maga a pénz. Az amerikainak tehát vagy ostoba vesztegetőnek kell lenni, vagy a müvészetet többre kell becsülnie mint pénzét. A világon sehol sincs annyi zongora, és oly óriás zongora-rakodák, mint Amerikában. A zongorák szépek, pompás alakuak, s habár jóságuk s alkatásuk jelességét tekintve, nem hasonlithatók is Erárd készitményeivel, mégis meg kell vallanunk, hogy nem is a legroszabb fajtájuak. Alig találhatni házat, melyben zongora ne volna, s nincs nagyobbszerü szálloda, mely legalább egygyel ne birna, de van elég, melyben 2—3 igen pompás zongora is találtatik. Igaz ugyan, az amerikaiak közt ritkán találkozik zenevér (virtuoz), s zongorajátékuk legtöbb esetben csak czinczogtatás, s e tekintetben sem tagadhatják el az angoloktóli származásukat. Más részről azonban ne feledjük, hogy Európában is csak 50 év óta kezdett jobb és tökéletesebb zeneizlés fejledezni.

Eurpóában seholsem láttam oly szép és diszes florenczi márványdiszedényeket, mint Amerikában a nagyobb szállodák előcsarnokában és lépcsőzetén

szemlélhetni. Azon idomtalan gipszalakok, melyeket ezer számra hordoznak nálunk, s melyek nem arravalók, hogy a műizlést nemesitsék: Amerikában seholsem láthatók, s azok helyett mindenütt márványszobrok diszelegnek, melyekért tetemes pénzösszeget szoktak kiadni. Már emlitetve volt, hogy Mississippi mellett St. Louis szállodája fördőházában pompás fehér márványfördőkádakat láttam, s miután ilyent Európában seholsem találtam, kiváncsi valék megtudni, hogy honnan valók. Kérdésemre azt felelték: Olaszországból. Ha már az amerikai képes egy fördőkádért ezernyi dollárt áldozni, mulhatlanul gyönyörüséget kell benne találnia, s lehetlen, hogy szenvelgés legyen, mert a fördőkádat csak nem állithatja látványságul az utczára.

Hogy tökéletes meggyőződést szerezhessünk, miszerint az amerikai csakugyan előszeretettel viseltetik a müvészet iránt, csak az ugynevezett műkereskedések roppant száma, és gazdagságára kell egy tekintetet vetni, melyek Amerika minden városában találhatók. Műkereskedéseink legnagyobb része csak szatócsbolt azokhoz képest. Európai müvészek legszebb és legpompásabb rézmetszetei nagy választékosságban találhatók ott, s a mellett maguk is elkövetnek mindent, hogy e téren minél tökéletesebbet teremthessenek. Irodalmi munkáik nyomdászati kiállitása is gyakran nemcsak pompás, hanem oly diszes, hogy Franczia és Angolország sajtóinak legkitünőbb terményei mellé bizton oda helyezhető. Ezt lehet mondani tér- és földképeikről is. Colton „Világ ál-

lása“ (Atlas of the World) oly szép s oly pompásan van kiállitva, miként Németország ehhez hasonlót nem képes felmutatni, e mellett még aránylag nagyon olcsó is. Igaz ugyan, hogy azon müvészek, kiket az amerikaiak legszebb müveik kiállitására használnak, mind európaiak : de hogy Európa legjelesebb müvészeit megnyerni igyekeznek, s azokat jobban dijazzák, mint Európában dijaztattak, épen az amerikaiak műszeretete mellett tanuskodik. Hiszen, nem oly ritka eset az nálunk sem, hogy nagy müvek kivitelére idegen müvészeket használunk. Hát nem többnyire angolok-e azok, kik a német müvekhez a legszebb aczélmetszeteket készitik?

Mindezek után itélve, ugy hiszem, méltánytalanságot követünk el az amerikai ellen, ha minden jobb és nemesebb müvészet iránti vonzalmat megtagadunk tőle. Sőt ellenben a felhozott jelenségek mind azt tanusitják, hogy műszeretete elég van, de alkalom hiányzott eddig izlése nemesitésére. Ekkorig nagy részint anyagi léte biztositásával küzdvén, nem maradt ideje, hogy lelkét az élet nemesebb s finomabb élveire irányozza. Államélete aránylag még nagyon rövid, de e rövid időhatár alatt is teremtett oly müveket, melyekhez hasonlót a történet nem képes felmutatni. Méltányos dolog-e tehát Amerikától, mely oly sok tekintetben már is tulszárnyalt minket, még azt is követelni, hogy tudományos és müvészi tekintetben 100 év leforgása alatt oda jusson, hová mi sok évezred lefolyása alatt alig valánk képesek vergődni? Amerikának nincsenek gazdag museumai,

pompás képcsarnokai, melyekbe az emberi müvészet és tudomány gazdagságát évezredek óta halmozta össze. Azonban attól lehet tartani, hogy ezen kincsek egykor mind átvándorlandanak az oczeánon, mint a virágzó müvészet classikai müvei egykor a sülyedő Görögországból átvándoroltak a felvirágzó Romába.

Helyén van, hogy az amerikaiaknak társas viszonya és társadalmi szabályaikról is szóljak néhány szót.

Az amerikai, mint buzgó üzérkedő, átalában kevés időt szakaszt magának társas összejövetel s kedélyes mulatozásra. E tekintetben tökéletesen hasonlit a mi üzletembereinkhez. Mert bár összejönnek is társasmulatságra egy harmadik helyen, de beszélgetésük s mulatságuk azonnal üzleti ügyekre tér át. Az amerikainak azért sokkal csekélyebb társalgási képessége van, mint Európa többbi nemzetének, melyeknél a mulatság s élvezet az élet mulhatlan alkatrészét képezi, és pedig tiszta joggal. Mindamellett víg kedélyü s mulatságos társaságban szinte nagy gyönyörüségét találja az amerikai. Egy Amerikában megtelepült európai azt állitotta előttem, hogy az amerikai barátságos gyerek, és hogy szeret is víg társaságban részt venni, habár maga kissé ügyetlen a mulatságra. Meglehet hogy a mogorva puritán szellem, mely minden tetteiből kikandikál, akadályozza ebben. Hiszen még nálunk is bizonyos körökben, melyek bizonyos hitvalláshoz tartoznak, némi társalgási unalmasságot és társas mulatozási kellemhiányt lehet észrevenni,

mi azon körök társaséletét derültté s kellemessé épen nem teszi. Folyvást idegenek maradnak egymás iránt, s a válaszfalaktól nem tudnak menekülni, melyek minden szabad szellemi viszonyt lehetlenné tesznek.

Az amerikaiak társas szabályai igen egyszerük. A sok bókot nem kedveli, ha valakit köszönt vagy valakitől elválik, sohasem hajtja meg magát. Egyszerü kézszoritás vagy good morning (jó reggelt), good day (jó napot), good by (Isten önnel) hálálkodása egész veleje ha találkozik vagy bucsúzik. A színmutatást nem ismeri, a mit mond azt érzi is, tetszését vagy megvetését leplezetlen kimutatja. Amerikában nem teszi a nevelés kiegészitő részét, a gyermekeket már zsenge korukban arra kényszeriteni, hogy mást mondjanak mint gondolnak vagy éreznek. Ilyféle képmutatásnak tartom a sok bókot, szeretetének és barátságának gyakori bizonyitgatását, a nélkül, hogy a ki azt teszi, annak csak egy vonását is érezné. A chinaiak a legnagyobb neveletlenségnek, s a jó nevelés teljes hiányának tartják, midőn valaki egy, habár még oly erőszakolt meghivást is elfogad.

Az amerikai magaviseletében sok van, a mit nálunk „kamasz“ czimmel fejeznek ki. Igy például, ha bárkivel is üzleti viszonyba lép, az előtt sohasem veszi le kalapját akár nyilvános-, akár magánhelyen történik is a találkozás. Csak egy nő jelenléte kényszeriti arra, hogy kalapját bármikor is levegye. Ugy szinte feszenség nélkül többször is szomszéda lábára hág, a nélkül, hogy azért engedelmet kérne. De viszont a megsértett fél sem vonja azt felelősségre,

vagy hivja párviadalra, hanem csendesen elvonja lábát, s maga vigyáz, hogy az többé ne történjék. Ha az amerikainak valamely szoros közön kell áthatolni, minden tartózkodás nélkül, a hogy lehet, utat tör magának, de engedelmet a világért sem kér. Uj-York egyik legpompásabb boltjában történt velünk, hogy míg utitársaim az előkért portékát nézegették, a bolti segéd az asztalra könyökölt, s kedélyes nyugodtsággal egy dalt fütyürészett. Egy más helyen egy könyvtárba vezettettem be, s míg én körülnézelődtem, a könyvtárnok egy asztalhoz támaszkodva, danolgatott.

Ellenben illetlenségnek tartja az amerikai egy idegen jelenlétében szivarozni, de nem tartja annak bagózni, s széltében-hosszában köpködni. Ha valaki egy omnibusba akar felülni, melyben minden hely el van foglalva, szorosan egymáshoz nyomulnak a benülők, hogy a belépőnek helyet csináljanak, ha pedig a belépő még nőszemély, a legközelebbi azonnal felkél s átengedi helyét. Sohasem hallottam, hogy az amerikai kényelmetlen ülése miatt panaszkodott volna; sőt egykor egy furcsa esetnek valék tanuja. Midőn a Mississippi partjától a vaspályára pompás omnibusban négy fekete röpitett minket, s egyik utitársam egy elhizott amerikai miatt ülőhelyi igényeiben tetemes csorbát szenvedett, társam e miatt panaszt emelt; mire az amerikai egész készséggel felállt, s az átelleni még zsufoltabb ülésen két utazó közé furakodott.

Ha az amerikainak valami szokásává vált, azt a

leglelkiismeretesebben üzi. A szokás nála törvénynyé válik, már pedig senki nem követi a törvényt nagyobb lelkiismeretességgel és készséggel, mint az amerikai, de csak azon törvényt, melyet maga alkotott. E szerint az amerikai sehol, sem nyilvános helyen, sem magánháznál pipára nem gyujt, mihelyt az az átalánosan bevett szokás ellen van. Igy például szokás ellen van Amerikában egy omnibus vagy vaggonban pipázni, és nincs rá eset, hogy az amerikai ezen szokást áthágná. Azért az amerikai buzgó őre a maga szokásai s egyéb törvényeinek, ugy hogy minden idegent azonnal a törvény korlátai közé utasit, mihelyt az azt áthágni bátorkodik.

Közönségesen hideg s barátságtalannak tartják az amerikait. Ez onnan van, mert ő az idegen iránt semmi figyelmet sem tanusit, s azt egészen mellőzi. És azon udvariasság neme, mely Európában jó nevelés bizonyitványául vétetik, s mely közönségesen a sok bókban, a barátság üres tanusitgatásában, s a sok „örülök, hogy van szerencsém kedves barátom uramat üdvözölhetni“ ismétlésben áll, teljességgel ismeretlen előtte. De ha valaki ajánlva van neki, vagy bizalommal fordul hozzá, bizonyos lehet benne, hogy védenczére teljes figyelmét árasztja. Átalánosan tudva levő dolog, mily előzékenységgel fogadtatnak Amerikában bármely irodalmi hírnévvel biró férfiak vagy nők, s mennyire iparkodnak, hogy az Amerikában mulatást megkedveltessék velük, sőt vendégeik kedveért bármely nagyobbszerü költségtől sem rettennek vissza. Tudjuk, miként Európában azt

mondják erre, hogy az amerikai ezt csupa hiuságból teszi. De az ilyen hiuság mindenesetre dicséretre méltó, és sokkal becsesebb, mint azon hideg udvariasság, melylyel Európában az idegeneket többnyire vendégelni szokták. Én Amerikában mindenütt azt tapasztaltam, hogy akármely amerikaihoz fordultam, az mindig a legnagyobb barátsággal fogadott, s egész előzékenységgel bánt velem. Gyakran fél napot nekem szentelt, s ott mulatásom czélját minden tehetségében álló eszközökkel elősegiteni igyekezett. Egy Amerikában lakó európai ezt mondta nekem: „ha valamely amerikai magához hivja önt, biztos lehet benne, hogy szivesen látja, mert udvariasságból nem teszi.“ Minden nyilvános intézetben a legszivesebben fogadtattam, s minden kivánságomra a legnagyobb készséggel adatott kielégitő felvilágositás. Ha az, kinek barátságát igénybe vevém, az intézet szolgája volt is, szivessége fokozatát nem a várt vagy reménylett jutalom nagyságától függesztette fel, mert Amerikában senkinek még gondolatában sem fordul még ilyes valamit tenni.

Hogy az amerikai egészen idegenek iránt is tud megelőző lenni, következő esemény legyen tanúm. Egyik utitársam a vaspálya megindulása perczében a vaggonra ugorván, órája épen a vaggon kerekei közé esett ki zsebéből. Egy amerikai, kinek fél lába szinte a vaggonon volt, visszaugrott, s felvevén az órát, visszaadá tulajdonosának. Utitársam azt mondta, hogy nem lett volna annyi bátorsága, s készebb lett volna óráját ott hagyni.

Miután Amerikában semmi törvényes aristokratia nem létezik, azonban mégis szeretnének valaminemü aristokratiát nyakára tolni, tehát pénzaristokratiával vádolják azt. Ha aristokratiának vesszük azt, hogy a gazdagabb ember szebb és nagyobb házat épit, azt pompásabban butorozza, hogy kocsit s lovat tart, pénze által itt s ott nagyobb befolyást gyakorol, s bizonyos számu s bizonyos osztálybeli embereket mintegy adózóivá tesz, az ellen semmi kifogásom. Ez természetes aristokratia, melyet mindenkinek a pénz, mint az emberi munkásság leghatalmasabb rugója, kölcsönöz. De ez épen nem terjeszkedik az általam emlitett határokon túl. A gazdag, azért, mivel több pénzzel bir mint a szegény, egy hajszállal sem számithat törvény előtt több védelemre mint a szegény, sőt, miután Amerikában a törvényhozás feltételezi, hogy a gazdag több önvédelmi eszközzel rendelkezhetik mint a szegény, tehát a törvény is minden körülmény közt több védelmet nyujt a szegénynek mint gazdagnak. Például: egy házlakó nem képes lakbérét megfizetni, a háztulajdonosnak joga van ugyan felmondani, de tizennégy napig kénytelen megtürni, s akkor megfejetlen elhurczolkodhatik. A fizetni nem képes lakos butorai s egyéb holmije letartóztatásáról szó sem lehet. Egy ily eljárást, szigoru jog szempontjából itélve, talán roszalhatónak találhatunk: de vegyük szivünkre a római „summum jus, summa saepe injuriá“t. Egy ily törvényhozást, ha szigoruan véve, nem is igazságosnak, de mindenesetre emberinek lehet ne-

vezni. Igaz ugyan, hogy a háziur ezáltal negyedévi lakbért veszt, de ez még nem teszi őt koldussá, holott ha a fizetni képtelen lakó ellen birói foglalást intéznek, meglehet, hogy örökre megfosztják minden eszköztől, miáltal nyomoru helyzetéből valaha kivergődhetett volna. Azt lehetne gondolni, hogy ily körülmények közt fizetési tehetlenség igen gyakran fordul elő, mihelyt a fizetni képtelen törvény paizsa alá huzhatja magát. Csalódnánk. Ily eset ritkán fordul elő, és a hol előadja magát, valósággal szükségből származik a fizetési tehetlenség. Oly eset pedig igen gyakori, midőn a lakbérrel elmaradt lakó egy-két év mulva eljön, és utólagosan is megfizet. Erre számit a háziur, és a fizetni képtelent azért engedi nyugodtan s minden botrány nélkül kihurczolkodni. Az igaz, hogy nálunk tanácsos nem volna, ily emberséges törvényt hozni, mert az ebből hasznot lesők száma igen nagy lenne, s gyakran megesnék, hogy a nem fizetők, egyszersmind nem fizetni akarók is volnának.

Egyébiránt a pénzaristokratia mindenesetre sokkal szenvedhetlenebb alakban mutatkozik Európában mint Amerikában, és épen azon okból, mert a gazdag még a törvény előtt is képes magának tekintélyt szerezni, a mi a szegényre nézve teljességgel lehetlen. Vegyük hozzá, hogy Európában a pénzaristokratia nagyon örömest burkózik a születési aristokratia alakja és szinébe, és sokkal kevélyebben s gőgösebben tekint le azokra, kik nem tartoznak ezen aristokratiai osztályhoz. A vagy O asszonyság meg-

vetéssel tekint P vagy R asszonyságra, mivel férjüknek háromemeletes háza van, míg P és R asszonyságoké csak kétemeletessel bir. Épen ugy nagyobbnak tartja magát X asszonyság, s Z vagy Y asszonyság irányában bizonyos pöffeszkedő uri arczot ölt, mert öltözékére néhány forinttal többet kap, mint Z vagy Y asszonyság.

De ez a polgáraristokratia még messzebb megy. F asszonyság méltóságteljes szenvelgéssel halad el G asszonyság mellett, s tetőtől talpig végig méri, ha valamely tánczvigalomban véletlenül találkoznak, mert F asszonyság oly nagykereskedő neje, ki szalagját s inggombját csak darabonként s tuczatszámra adja, míg G asszonyság férje rőfszámra vagy apróbb részletekben is árul. Épen ugy A asszonyság nem tartja magához illő barátnénak E asszonyságot, mivel ő rőfösportéka kereskedőné, és férje selyem és finom gyapjuszövet kelmékkel kereskedik, s ennélfogva finomabb közönséggel érintkezik, míg E asszonyság férje czukrot, asszuszőlőt, sajtot mér, miáltal kezét is bepiszkolja, s gyakran nem igen mivelt közönséggel is érintkezik. De E asszonyság azért boszut is áll saját segédjein az által, hogy nem eszik vele egy asztalnál, nem gondolván meg, hogy alig egykét év előtt még az ő férje is macskaasztalnál evett, vagy a harmadik tál étel után fel kellett kelnie az asztaltól, míg a főnök ur kedves életpárjával csak a felhordott nyalánkságok elköltése után hagyta el azt.

Ilyen nevetséges fajta aristokratia az egyesültállamokban nem létezik. Ott az ember értékét, be-

csét nem azon portékához mérik, melylyel kereskedik, vagy azon foglalkozáshoz, melyet üz, mert ott minden foglalkozás megtisztel, ha becsületes az, és az egyesült-államok elnöke a nyugatiak durva tenyerü egyszerü földmivelőnek épen ugy oda nyujtja jobbját, mint oda nyujtja a finom tenyerü európai diplomatának.

Egyesült-Államokban a szolgálattevő osztálynak gazdájáhozi viszonya is egészen más. Jellemző már azon körülmény, hogy egy született amerikai férfi vagy nő sem megy szolgálni. Bár semmi munkát sem tart megbecstelenitőnek, de azért személye és akarata szabadságával korlátlanul kiván rendelkezni. Már pedig, ha mint cseléd, ura parancsa és szeszélyéhez kénytelen alkalmazkodnia, nem tartja magát szabadnak, s képesebb bármely nélkülözéssel küzdeni, minthogy a cselédség sorozatába alázza meg magát.

Egyesült-Államokban a szolgálattevő osztály, ott, hol rabszolgák nem léteznek, csupán szinesek, irföldiek és németekből áll, a honnan ez a név Duchman, a legnagyobb megvetés kifejezése egy amerikaira nézve.

De ezen szolgálattevő osztály iránt is egészen más a gazdák bánásmódja, mint Európa más országaiban. Azt a bizonyos, Európában divatozó szidást, gúnyolást ott egyik sem türi el. Egy jó cseléddel, ki kötelességét híven teljesiti, a legnagyobb kimélettel bánnak, s némileg mintegy a család kiegészitő része. Nyugaton, hol a munkás kéz igen ritka, egy cseléd

sem marad meg a háznál, ha urával nem egy asztalnál ehetik. Azonban ne higyje ám senki, hogy a cselédség ily körülmények közt roszul viseli magát. A rosz minden körülmény közt, s bármely bánásmód mellett is rosz marad, de a jó, ezen méltányos bánásmód által önérzetre ébresztetvén, mindent elkövet, hogy tartozó kötelességét annál pontosabban teljesithesse.

Az igaz, hogy merész kisérlet volna, ilyen bánásmódot hozni be a mi cselédségünk közé is. Az európai cselédség nagy része ilyen bánásmódot nem tudna eltürni, mert a századok óta tartó nyomás, és az uraik részéről tapasztalt, gyakran igenis embertelen bánásmód, bennök minden erkölcsi önérzetet megölt, s annyira elkorcsositott, hogy egy ujjászületés felől csaknem kétségbe kell esnünk.

Felvilágosodott, s előitélettől ment embernél leginkább felötlő, s csaknem megfoghatlannak kell tetszeni az amerikaiak szokásai, gondolkozásmódja s erkölcse szemléletekor, hogy oly politikai felvilágosultság mellett vallásilag annyira korlátolt szellemüek. Erről európai embernek fogalma sem lehet. Mert nem elég, hogy vallásos érzelmére nézve a legnagyobb botránynak tartja az amerikai, vasárnapon valamely foglalkozásba bocsátkozni, mely vallásos szertartásaival semmi összeköttetésben nem áll : hanem vallásos szertartása is annyi csudás s megfoghatlan dologgal elegy, miként a legdurvább régi pogányság közepébe varázsolva érzi magát az ember, ha vallásos szertartásaikról hall, vagy isteni tisztele-

tükön jelen lenni alkalma volt. Hogy egy szabad, s vallási tekintetben is tökéletesen korlátozatlan országban minden vallásos fejlődségnek szabad tér engedtetik, igen természetes- és dicséretesnek találom. Hogy a vallásos fejlődség ilyen szabadsága mellett, oly országban mindent megkisértenek, miszerint vallásos nézeteiket minél több irányban kifejthessék, meghányhassák, azt is megfoghatom : de hogy ilyen viszonyok közt, oly egészséges politikai és társadalmi nézetü népnél a beteges ábrándosságnak oly csudás korcsszüleményei jöhetnek világra, azt nem tudom magamnak megmagyarázni. Ez némileg csak ugy lesz megfoghatóvá, ha az amerikai vallásos nézletét némi vallásos őrületként tekintjük. Mert habár a legtalpraesettebb s világosultabb véleményt képes is az amerikai akármely más tárgyról is mondani : azon perczben minden emberi józan felfogás véghatárához jut, mihelyt vallási tárgyakra tér át a beszélgetés. Hasonlók az olyan emberekhez, kik valamely rögeszmével bajlódnak, kikkel okosan ellehet beszélgetni, míg őrületük tárgyára nem jön az ember, de akkor minden józan itélet megszakad. Miután ezen tünemény okát nem valék képes magamnak megmagyarázni, felvilágosult amerikaiakhoz fordultam azon reményben, hogy felvilágositást nyerendek : de azok vállat vonítva azt vallották, miként ezen tünemény épen oly megfoghatlan előttük, mint előttem. Sok Amerikában megtelepült, s évek óta ott lakó európai, kik előtt józan emberi okosság szempontjából szinte megfoghatlan az, azt hiszi, hogy az amerikaiak

vallásos túlzottsága csak képmutatás, melylyel ámitani szeretnek, s miből ők épen ugy, mint sok száz egyéb dologból, üzletet csinálnak.

Ezen vallásos tulzottságban bizonyos felekezetek szembeszökőleg tulszárnyalják a többieket. Legelől állnak a methodisták, egy, Amerikában legjobban elterjedt felekezet. Megfoghatlan s hihetlen a mi ezen felekezet vallási gyülekezeteiben történik, és azon európai, ki egy ilyen gyülekezetben részt vesz, azt hiszi, hogy a hindu papok (Bonze) sötét korába van átbűvölve. A lelkész, ki vallásos szertartásait egész nyugodtsággal kezdi, egyszerre hajmeresztő dolgokat kezd beszélni hallgatói előtt az ördög és pokolról, az elkárhozott lelkek iszonyatos kínai s gyötrelmeiről, kik a pokolban örökkön örökké süttetnek, főzetnek stb., ugy hogy a borzasztó lelkiszorongástól gyötrött hallgatóság elkezd szörnyen sohajtozni, a sohajtozás csakhamar zokogás és jajgatásba megy át, végre átalános orditás riad meg, mi közben nehány felfelé ugrándozik, szemét elforditja, iszonyu torzképeket vág, s végre mint a forgószéltől elkapott, sebesen kereng. Ezen vallásos lelkesültség vagy is őrület mindig jobban-jobban terjeng s harapózik, mígnem az egész gyülekezet bizonyos szabatszerü iszonyu orditásban tör ki, s mint valamely gonosz lélektől gyötrött, vad ugrándozással tánczol és szökdel. Ily borzasztó rázkodás alkalmával szokott aztán megesni, hogy a jelenlevők közől nehányan vallásos, vagy mint ők nevezik „szent rángatozásba“ esnek. Ezek földhöz vágják magukat, s iszonyatos hányko-

lódás közben borzasztó dolgokat mondolnak, mi által, ha lehetséges, még nagyobb, még őrültebb rángásba ejtik a gyülekezetet. Ily alkalommal az a hit, hogy ezen őrültek szent rángatozásuk ideje alatt az égben mulatván, ott Istennel és Istennek szenteivel társalognak.

Azt kellene hinni, hogy ily körülmények közt, s ezen megfoghatlan lelki vakság mellett a türelmetlenség s vallási üldözés teljes virágában van Amerikában. És ez megis történnék, ha Amerika vallásos viták és üldözések által megtépett szerencsétlen ország volna, s ezen sötét felekezetek közül valamelyik uralkodó egyházzá emeltetnék. Akkor ezen felekezetbeliek vakbigottsága s üldözési dühe nem ismerne határt, s Krisztus szelid, valóban igen emberi tana helyett: „legyen zsidó, keresztény vagy pogány, ur vagy szolga, minden, ki az én mennyei atyám akaratát cselekszi, kedves ő előtte is" a boszú és üldözés véres fegyverét hordoznák szélyel, s mindenütt gyülölség s elégületlenség konkolyát hintegetnék. De hála a nagy Jeffersonnak, ki, mint Washington politikai, úgy ő vallási szabadsággal ajándékozta meg Amerikát, s ezáltal hazáját határtalan baj és nyomortól mentette meg. Igaz ugyan, hogy a reményükben csalatott felekezetek kigyót-békát kiáltottak ellene, minden kigondolható eretnekséggel vádolták, istentelenséggel kárhoztatták stb., de a nagy férfiu mind ezzel keveset törődött, tiszta, messzelátó, az Európát századokon keresztül marczangolt véres vallási háborúk gyászos történetén okult lelke azt su-

gallá, miként ez azon egyetlen eszköz, mely által hazáját hason szerencsétlenségtől megmentheti, s nyugalmát, békéjét századokra biztosithatja. Csak ő teremtette meg a szó teljes értelmébeni vallásszabadságot, s csak ő törölt el minden államvallást. Az állam nem törődik polgárai hitvallásával, egynek sem ad kedvezményeket, de egyet sem üldöz bármely ürügy alatt, mind addig, míg az alkotmány alapelvei ellen nem vét, vagy azt fenyegetni nem kezdi, de ezen fenyegető vész ellen is reményleni lehet, hogy Amerika elegendő eszközzel lesz fegyverkezve.

XLV.

Zárszó.

September 19-én pontban tizenkettőkör történt, midőn a méltóságos amerikai gőzös „Atlantic" melynek egyik árboczát az angol lobogó, és a másikat az amerikai csillagzászló diszesitette, horgonyt szedett, s háromszoros dörgő Hurrah után Uj-York partjától ellökődött. Nemcsak szerkezete szépsége, s pompássága, hanem épitése szilárdságára nézve is feljülmúl ezen óriás gőzös minden eddig általam látott gőzösöket. 1000 lóerőre vala épitve, s elbirt 3000 tonna, azaz 60,000 mázsa terhet. Gépezete óriás nagyságu, és ha látta az ember, hogy azon roppant vastömegek mily könnyeden játszadoznak, csaknem hajlandó volt hinni, miként lehetetlen, hogy emberi kéz lett volna képes azon óriástömegeket előteremteni, s oly mesterileg

összealkotni. A mi gőzöseink gépei annak gépezetéhez úgy tüntek fel mintegy közönséges fali óra szerkezete, egy óriás toronyóra szerkezetéhez. Kapitánya James West meglehetős koros, komoly férfiu, s mint látszott a tengeri élet által megedzett jellem volt. Philadelphiából Isaac Leától egy ajánló levelem volt hozzá, melyet csak más nap nyujtottam át neki, mivel mindegyik kapitány az utazás első napján többféle rendelkezés, s intézkedéssel szokott elfoglalva lenni, minthogy ideje és alkalma volna, különösen egyes utazóval bajlódni. Azon észrevételünkre, hogy épen a napéj egyenlőségi viharok jutottak nekünk, azon biztositással vigasztalt meg, hogy elmultak már azok, s az elindulásunk előtti éjen utójára kidühöngte magát. A tapasztalt tengerész azonnal észrevette, hogy parlagi guvatokkal van dolga, melyek a vihartól iszonyodnak, azt hivén, hogy ezen rögtönzött tréfával majd megnyugtat bennünket. Talán ezen tréfa bizonyos tekintetben nem tévesztette hatását. Épen úgy mulattatott engem azon kételhetlen bizonyosság, melylyel állitotta, hogy vasárnap, azaz september 30-án reggeli $^1/_2$8 órakor Liverpoolban kell lennünk és ha nem épen az apály idején érkeztünk volna Liverpool kikötőjéhez, mely miatt kénytelenek valánk egész éjen át a város ellenében horgonyozni, valósággal beteljesedett volna az ő jóslata, de így csak vasárnap délután szállhattunk szárazra.

A társaság nagy részben amerikaiakból állott, és a nőnem igen csekély számban vala képviselve. Ugy látszik a zordonabb évszak nagyon visszatartóztatta

őket az oczeánoni kéjutazástól. Az amerikaiak mind ennek daczára is elemükben voltak, s amerikai dalaikat karokat képezve egész úton zengedezték.

Midőn Uj-York pompás kikötőjét keresztűl hasitottuk, még egyszer megpillantottuk Brooklint, Longislandot, és a szép Uj-Yorkot, a mint 1000 árboczával szemünk előtt elterűlt, s azzal kiszálltunk a nagy oczeánra, melynek hullámain tizenegy hosszú napig kellett vergődnünk.

Gyönyörű napjaink voltak, s az utazás sebesen folyt. Egész nap ragyogott az ég királya a felhőtlen égen, és a tenger kisded hullámokkal gyűrűzött. Éjjelenkint a hold világitotta meg ezüst sugaraival ezüst pályánkat, úgy, hogy valami szebb időt kivánnunk sem lehetett volna. Sőt még midőn az Uj-Foundland szigetek közelébe jutottunk is, tiszta fellegtelen ég boltozott a különben sürü ködbeburkolt szigetek fölött, s tisztán kivehettük a mint sziklás partjaikkal, habár meglehetős távolban is szemünk előtt elterültek. Csak 21-ikén volt hideg s zordon idő, de csakhamar kiderűlt, s 25-ike esteig folyvást szép meleg időnk volt. 22-ikén a leáldozó nap gyönyörű jelenetet nyujtott. A láthatár teljesen tiszta és fellegtelen volt, s azon perczben, midőn a nap izzó aranylapja félig az oczeán aranyhullámai közé temetkezett, feltünt a láthatár távol szélén egy méltóságos háromárboczu hajó, mely az izzó aranylap közelébe állapodott. A hajó körvonalai, melyek az izzó lapban tükrözték magukat, sötét fekete szinben tüntek fel, éjszinfekete hegykint emelkedtek fel a nap karikájában,

melynek körrajzát tűzzelizzó tajték vette körűl. Nem volt szem, mely ezen egyszerű, de vonzó látmánytól eltudott volna fordulni, míg a három egyenes vonalban fekvő pontok változott helyzete e szép tüneményt előlünk el nem vonta.

25-ikén este egyszerre megváltozott az idő, s az ég elborúlt. A hold szomoruan tört át a sürü ködfátyolon, mely az eget bevonta, s éjjel erős eső kezdett esni, mely naphosszat tartott. A szél dühösebben kezdett fúni, és az egész utazásunk alatt nyugtalankodó tenger annyira feldagadt, hogy Atlanticunk mint valamely bölcső ide s tova hintálódott és míg egyik kereke mélyen az oczean hullámaiba sülyedt, addig a másik magasan emelkedett fel a tenger felszine fölött, hogy ismét mélyen a habokba temetkőzzék. Az idő és az oczeán ezen kellemetlensége 28-áig tartott, mely napon a szép Európa, az igaz, hogy csak az elhagyatott, s miveletlen Irföld partjait ujra megpillanthatánk. Mily benső kéjérzet dagasztja a kebelt, ha csak idegen világrészbeni rövid tartózkodás, s huzamosabb szokatlan tengeri utazás után pillantja is meg az ember a hazai világrészt, csak az itélheti meg, a ki maga is tapasztalta.

Irföld déli partjai mellett sebesen elvitorláztunk a György csatornán, s 29-én este oly közel jutottunk Liverpoolhoz, hogy másnap reggelre könnyen ezen város kikötőjébe vitorlázhattunk volna. De úgy a beállott apály, valamint az éj sötétje is gátolt abban és az ovatos kapitány a várostól körülbelől 10—12 angol mérföldre horgonyt eresztett és mi másnap reg-

gelig azon helyen vesztegeltünk. Csak következő reggel közeledtünk a városhoz. De a tengeri gőzösök sohasem szoktak a kikötőkbe beszállani, hanem rendesen attól 1—2 mérföldnyire horgonyt vetnek. Itt kellett az angol vámhivatalnokokat bevárnunk, kik csak délután érkeztek meg, mivel egy nagy nemzeti ünnepély és egy nagy banquett tartóztatá vissza hivatalos kötelességük teljesitésétől.

Jelesül épen sept. 30-ikán érkeztünk Liverpoolba, azon napon, midőn Malakow bevétele egy a kormány által rendelt nagy nemzeti ünnepély által ünnepeltetett meg. Ennélfogva Liverpoolban nagy ujjongatás, öröm zengett, minden fele zászlók lengettek és a nép kurjászva, s ujjongatva hullámzott az utczákon.

Mi is csak a hajón hallottuk meg e nagyszerű hirt. Itt különböző benyomást gyakorolt. A jelen volt európaiak nagy része benső örömelragadtatással fogadta ezen hirt, mig az amerikaiak nagy részint gyülölet és féltékenységből mindig barátai azon hatalomnak, melylyel Angolország tettleges küzdelemben él. Csupán ezen okból találtunk mi Amerikában mindenütt oly nagy részvétet Oroszország iránt és soha nem titkolt örömöt, úgyhogy az uj-yorki lapok is mindig az angoloknak, különösen a szövetségeseknek kedvezőtlen hireket hoztak.

E szerint csak délután 5 órakor kelhettünk szárazra és az európai partokra csak 85 napi távollét után léphettünk. Bár rövid volt is a távollét ideje, de gazdag vala új tapasztalatok, s meglepő eredmények-

ben. Én egy új világrészt láttam, és a jelenkor elvitázhatlanul legnagyobb legérdekesebb nemzetét szinrőlszinre szemlélhetém, azon nemzetet, melynek kezébe van helyeztetve az emberiség jövendője és mely a föld kereksége minden egyéb nemzete fölött leginkább bir azon képességgel, hogy magasabb fejlődési fokra emelkedjék, mint idáig bármelyik is emelkedett.

Meglehet, hogy munkám megitélésénél talán elfogult véleményt s más egyéb dolgot vetnek szememre, mely itéletemet tévútra vezette. Azonban mindenkit, ki talán ilyen véleményben találna lenni jelen munkáról, biztosithatók, hogy én minden előre képzelt véleménytől menten léptem az amerikai földre, s igyekeztem, hogy ezen nemzet, s ezen ország állapotároli itéletemet szabadon s függetlenül nyilvánithassam. Sokszor lehetlen volt itt s ott párhuzamot nem vonnom és egyik vagy másik világrész különbségeit vagy előnyeit ki nem tüntetnem. Persze, hogy a hasonlat legtöbb esetben az amerikaiak javára esett ki. Hanem különös is volna, ha az itélet kimondásábani csak némi igazságszeretet és elfogulatlanság mellet nem ez az eset adta volna elő magát. Ámbár nem lehet tagadni, hogy az amerikaiakban is sok fogyatkozás van, de hol van nemzet, mely azzal ne birna : hanem mi szeretjük mindig más nemzetek hibáit kiemelni, és oly fénybe állitani, hogy a mieink annál kevésbbé legyenek felötlők. Az amerikaiak legtöbb hibájuk oka ezen nemzet sajátságos fejlődési állapotában rejlik, s mihelyt a fejlődés bizonyos fokára jut-

nak, mind az azonnal elenyészik. Azonban bár még oly kedvezőleg essék is ki az amerikai állapotokat illető itélet, még is azt hiszem, hogy a mivelt s bizonyos állapotok, s társas viszonyokhoz szokott európainak az amerikai élet, s amerikai társas viszonyok csak ritka esetben lesznek ínyére, épen mivel oly különbözők a mienktől, és pedig új és szokatlan viszonyokba mindig oly nehezen tudjuk magunkat bele képzelni, s azokban mindig kellemetlenül érezzük. Az amerikainak a maga állapota kedves, természetéhez mért, s ő azt az európaival a világért sem cserélné fel, melyre ő elbizakodott elégültségében bizonyos lenézéssel, s némi sajnálkozással szokott tekinteni. Mindenesetre magát valamivel jobbnak, kitünőbbnek tartja, s az európait úgy tekinti, mint a rómaiak virágzásuk fénykorában a sülyedés, s tökéletes bukásnak indult görögöket tekinthették, kiket bár sok dologban mesterökül ismertek el, de azért tőlük minden magasabb fejlődésükrei mélyebb befolyást megtagadtak.

(Vége.)

ÉSZAK AMERIKAI
EGYESÜLT ALLADALMOK
kelet eszaki része.
R. RHODE-ISLAND
C. CONNECTICUT
J. NEW-JERSEY
D. DELAWARE
M. MARYLAND
WISCONSIN
MICHIGAN
MICHIGAN TÓ
HURON TÓ
ONTARIO TÓ
ERIE TÓ
IOWA
ILLINOIS
INDIANA
OHIO
KENTUCKY
PENNSYLVANIA
VIRGINIA
MAINE
VERMONT
NEW HAMPSHIRE
MISSOURI
Montreal
Boston
Chicago
Madison
Indianapolis
Columbus
Cleveland
Pittsburg
Philadelphia
Baltimore
Washington
Richmond
Louisville
St. Louis
Albany
Toronto
Kingston
Buffalo
Springfield
Jefferson
Massachusetts Öböl
Delaware Öböl
Long Island
75
70
65
60
55
50

BINDING SECT. JUN 8 1970

E
166
N4

Nendtvich, Károly
Amerikai utazásom

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY